מלקולם גלדוול / **דוד וגוליית**

מלקולם גלדוול

דוד וגולית

איך להפוך חולשה לכוח

מאנגלית: נעמי כרמל

זמורה־ביתן – מוציאים לאור

Malcolm Gladwell

DAVID AND GOLIATH

Underdogs, Misfits, and The Art of Battling Giants

הכנה לדפוס: חלפי פתרונות דפוס מתקדמים בע"מ

סידור, עימוד והפקה במפעלי כנרת, זמורה־ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' ההגנה 10, אור יהודה 6022410

נדפס בישראל

Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir – Publishing House Ltd.
10 Hahagana St., Or Yehuda 6022410, Israel

Printed in Israel

ISBN 978-965-552-751-3 מסת"ב

www.kinbooks.co.il

לא״ל ולס״פ, מפסידן אמיתי

"ויאמר ה' אל שמואל, אל תבט אל מראהו ואל גבה-קומתו כי מאסתיהו, כי לא אשר יראה האדם, כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב."

שמואל א טז 7

תוכן הדברים

מבוא

גוליית

"הכלב אנוכי כי אתה בא אלי במקלות?"

1.

סיפור הקרב שיתואר כאן מתרחש בעמק האלה, המחבר בין הרי יהודה ושפלת החוף, עמק יפהפה עם שדות תבואה וכרמי יין, ועם חשיבות אסטרטגית לא קטנה. הייתה זו המלחמה בין ממלכת ישראל שזה עתה קמה וצבאות הפלישתים.

הפלישתים באו מכרתים. הם היו יורדי־ים שנדדו לארץ ישראל והתיישבו לאורך החוף. בני ישראל ישבו בהרים. במחצית השנייה של המאה האחת־עשרה לפני הספירה, בתקופת מלכותו של שאול, התחילו הפלישתים לנוע מזרחה והגיעו לעמק האלה. מטרתם הייתה לכבוש את הרי יהודה ולקרוע את ממלכת שאול לשניים. הפלישתים היו מלומדי־מלחמה ומסוכנים, ואויבים מושבעים של בני ישראל. שאול אסף את צבאו וירד מההרים להתייצב מולם.

הפלישתים חנו על ההר בצדו הדרומי של עמק האלה וצבא שאול נטה את אוהליו על ההר ממול, בצד הצפוני, כך ששני הצבאות ניצבו

זה מול זה. אף אחד לא העז לזוז. תקיפה פירושה היה לרדת מן ההר אל העמק ואחר כך להעפיל אל רכס האויב בעבר השני, טיפוס שכמוהו כהתאבדות. לבסוף פקעה סבלנותם של הפלישתים. הם שלחו את בכיר הלוחמים שלהם אל העמק לשבור את הקיפאון באמצעות דו־קרב.

הוא היה ענק, גובהו קרוב לשני מטרים, לראשו קסדת נחושת וגופו מכוסה בשריון קשקשים. הוא נשא כידון, חנית וחרב. לפניו הלך נושא צינה (מגן גדול). הענק התייצב לפני בני ישראל וקרא: ״ברו (בחרו) לכם איש וירד אלי! אם יוכל להילחם איתי והכני, והיינו לכם לעבדים. ואם אני אוכל לו והכיתיו והייתם לנו לעבדים ועבדתם אותנו.״

במחנה ישראל לא מש איש ממקומו. מי יוכל לנצח יריב מפחיד כזה? ואז צעד קדימה נער רועה צאן שירד מבית לחם להביא אוכל לאֶחיו, והתנדב להילחם בגוליית. שאול התנגד: ״לא תוכל ללכת אל הפלישתי הזה להילחם עמו כי נער אתה והוא איש מלחמה מנעוריו.״ אבל רועה הצאן התעקש וטען כי יצא כבר מול יריבים אכזריים מהאיש הזה. כאשר רעה את צאן אביו, ״ובא הארי ואת הדוב ונשא שה מהעדר,״ אמר לשאול, ״ויצאתי אחריו והכיתיו והצלתי מפיו.״ לשאול לא היו אופציות אחרות. הוא הסכים, ונער הרועים רץ במורד ההר לקראת הענק העומד בעמק. ״לכה אלי ואתנה את בשרך לעוף השמים ולבהמת השדה,״ קרא הענק בראותו את יריבו מתקרב אליו. כך נפתח אחד הקרבות הנודעים ביותר בהיסטוריה. הקרב בין דוד וגוליית.

.2

דוד וגוליית הוא ספר על מה שקורה כשאנשים רגילים מתמודדים עם ענקים. באומרי ״ענקים״ אני מתכוון ליריבים חזקים מכל הסוגים – מצבאות ולוחמים אדירים ועד לנכות, אסון ודיכוי. כל פרק מגולל סיפור של אדם אחר – מפורסם או לא־ידוע, רגיל או מבריק – שהתייצב מול אתגר גדול במיוחד ונאלץ להגיב. האם לשחק לפי

הכללים, או לציית לחוש הפנימי שלי? האם להתעקש או להרים ידיים? האם להשיב מלחמה או לסלוח?

בעזרת הסיפורים האלה, אני רוצה לחקור שני רעיונות. ראשית, שהרבה ממה שנראה לנו בעל ערך בעולמנו נובע מסכסוכים לא־מאוזנים מסוג זה, משום שאמנות ההתמודדות עם מאבקים חסרי־סיכוי מולידה גדולה ויופי. ושנית, שאנחנו נותנים בעקביות פירוש מוטעה לסכסוכים כאלה. שאנחנו לא מבינים אותם כהלכה. ענקים הם לא מה שאנחנו חושבים עליהם. אותן תכונות שלכאורה נותנות להם כוח הן לא פעם מקור לחולשה גדולה. והעובדה שאדם הוא מפסידן יכולה **לשנות** אנשים בדרכים שלעתים קרובות נבצר מאיתנו להעריך: היא יכולה לפתוח דלתות וליצור הזדמנויות וללמד ולהסביר ולאפשר מה שאחרת לא היה עולה על הדעת. אנחנו צריכים מדריך טוב יותר להתמודדות עם ענקים – ואין מקום טוב להתחיל את המסע הזה יותר מהעימות המרשים, העצום, בין דוד וגוליית לפני שלושת אלפים שנה בעמק האלה.

כשגוליית הרעים קולו לעבר בני ישראל, הוא דיבר על מלחמת־שניים. זה היה נוהג נפוץ בעולם העתיק. שני צדדים בסכסוך שרצו להימנע ממחיר הדמים הכבד של קרב פתוח, היו בוחרים לוחם אחד שייצג אותם בדו־קרב. למשל, ההיסטוריון הרומאי קווינטוס קלאודיוס קאדריגריוס מהמאה הראשונה לפני הספירה מספר על קרב אפי שבו התחיל לוחם גאלי ללעוג ליריביו הרומאים. ״זה עורר מיד את חמתו של אחד טיטוס מאנליוס, צעיר ממשפחה רמת־יחס,״ כותב קאדריגריוס. טיטוס קרא את הגאלי לדו־קרב:

> הוא צעד קדימה, לבל יבוא גאלי ויכפיש את עוז הרוח הרומאי. חמוש במגן של ליגיונר ובחרב ספרדית הוא יצא מול הגאלי. הקרב שלהם נערך על אותו הגשר (על נהר אניו) בנוכחות שני הצבאות, בתוך חרדה רבה. כך הם נלחמו זה בזה: הגאלי, לפי שיטת הלחימה שלו, עם מגן לפנים ומחכה להתקפה; מאנליוס,

> מסתמך על אומץ ולא על זריזות, הכה במגן על מגן עד שהגאלי איבד את שיווי משקלו. בעוד הגאלי מנסה לחזור לאותה תנוחה, מאנליוס שב והכה במגן על מגן ושוב כפה על האיש לשנות את מקומו. באופן הזה הוא גלש מתחת לחרבו של הגאלי ודקר אותו בחזה עם החרב הספרדית שלו....אחרי שמאנליוס הרג את הגאלי הוא כרת את ראשו, קרע את לשונו ושם אותה, מכוסה כולה בדם, סביב צווארו־שלו.

זה הדבר שגוליית ציפה לו – לוחם כמוהו שיבוא לקראתו לקרב פנים־אל־פנים. לא עלה על דעתו שהקרב יכול להיערך אלא בתנאים כאלה, והוא התכונן בהתאם. כדי להגן על גופו מפני מהלומות הוא לבש שריון משוכלל עשוי ממאות קשקשי ברונזה חופפים דמויי־דג. השריון כיסה את זרועותיו והגיע עד לברכיו ושקל כנראה יותר מחמישים קילו ("חמשת אלפים שקלים נחושת"). רגליו היו מוגנות במגני ברונזה, שאליהם חוברו לוחות ברונזה שכיסו את כפות הרגליים. הוא חבש קסדת מתכת כבדה. היו לו שלושה כלי נשק נפרדים, כולם מיועדים לקרב בטווח קצר. הוא החזיק כידון עשוי כולו מברונזה, שהיה מסוגל לחדור מגן או אפילו שריון. על ירכו חגר חרב. וכנשק האופטימלי שלו, הוא נשא חנית מיוחדת לטווח קצר עם ידית עבה "כמנור אורגים". הידית הייתה מחוברת בחבל ללהב שמשקלו "שש מאות שקלים ברזל" שהיה אפשר להטילו בכוח ובדיוק עצומים. ההיסטוריון משה גרסיאל כותב כי בני ישראל חשבו שהחנית הכבדה הזאת עם הידית העבה והלהב המאסיבי העשוי ברזל, והכידון החד, המשמש לנעיצה, בידי ענק בעל כוח פיזי כזה, עלולים לחדור בבת אחת כל מגן ושריון עשויים ברונזה. מה הפלא שלא נמצא במחנה שאול אף לא איש אחד שהיה מוכן לצאת מול גוליית?

ואז מופיע דוד. שאול מנסה לתת לו את חרבו ואת שריונו כך שיהיה לו לפחות איזה סיכוי בקרב. דוד מסרב. "לא אוכל ללכת באלה," הוא אומר, "כי לא ניסיתי." תחת זאת הוא בוחר לו "חמישה חלוקי אבנים

מן הנחל״, ושם אותם בילקוט הרועים שלו. אחר כך הוא יורד אל העמק, נושא עמו את ״כלי הרועים אשר לו״. גוליית מביט בנער שבא מולו ונעלב. הוא ציפה להילחם עם לוחם עתיר־קרבות. במקומו הוא רואה רועה צאן – נער ממשלח יד נחות – שרוצה כמדומה להשתמש בילקוט הרועים שלו כאלה מול החרב של גוליית. ״הכלב אנוכי,״ אומר גוליית, ומצביע על הילקוט, ״כי אתה בא אלי במקלות?״

ההמשך הוא אגדה. דוד שם אחת האבנים שלו בתוך הקלע ויורה במצחו החשוף של גוליית. גוליית נופל, המום. דוד רץ אליו, לוקח את חרבו של הענק, וכורת את ראשו. ״ויראו הפלישתים כי מת גיבורם,״ מספר הכתוב בשמואל א׳ ״וינוסו.״

בקרב מנצח באורח פלא החלש, שלפי כל הציפיות, לא היה אמור לנצח בכלל. כך אנחנו מספרים את הסיפור זה לזה שלושת אלפים שנה מאז ועד היום. כך שובץ הביטוי ״דוד וגוליית״ בלשוננו – כמטפורה לניצחון לא־סביר. בגרסה זו של האירועים יש רק בעיה אחת: כמעט כל מה שיש בה הוא מוטעה.

3.

בצבאות העתיקים היו שלושה סוגי לוחמים. ראשונים היו הפרשים – גברים חמושים על סוסים או במרכבות. אחר כך באו החיילים הרגליים לבושים בשריון ונושאים חרבות ומגינים. אחרונים היו לוחמים נושאי טילים שהיום היינו קוראים להם ארטילריה: קשתים, וחשובים מכולם, הקלעים. לקלעים היה תיק עור מחובר משני הצדדים לחבל ארוך. הם היו מכניסים אבן או כדור עופרת לתוך התיק, מניפים ומסובבים אותו מעל לראש במעגלים יותר ויותר רחבים ומהירים, ואז משחררים קצה אחד של החבל, ומטילים את האבן קדימה.

השימוש בקלע ובקליעי אבן הצריך זריזות, כישרון וניסיון רבים. אבל בידיים מנוסות, הקלע היה נשק אימתני. ציורים מימי הביניים מראים קלעים פוגעים בציפורים באמצע מעופן. על קלעים אירים

סיפרו שהם יכלו לפגוע במטבע רחוקה ככל שיכלו לראותה, ובספר שופטים (כ טז) כתוב על בני בנימין שכל אחד מהם "קולע באבן אל השערה ולא יחטיא." קלע מנוסה היה יכול להרוג או לפצוע קשה מטרה במרחק עד מאתיים מטר.* לרומאים היו אפילו מלקחיים שהותקנו במיוחד לשליפת אבנים שנתקעו בגופו של חייל מסכן שנורה בקלע. תארו לעצמכם שאתם עומדים לפני מגיש בייסבול בליגה הלאומית ברגע שהוא מכוון כדור לראשכם. כך הרגיש מי שניצב מול קַלָּע – אלא שמה שנזרק לא היה כדור של שעם ועור אלא אבן מוצקה.

ההיסטוריון ברוך הלפרן טוען שהקלע היה חשוב בלוחמה העתיקה עד כדי כך ששלושת סוגי הלוחמים איזנו זה את זה, כמו במשחק אבן, נייר, ומספריים. החיילים הרגליים עם השריון ועם החניתות הארוכות שלהם יכלו לעמוד מול הפרשים. הפרשים, מצדם, יכלו לנצח לוחמים חמושים באבני קלע, משום שהסוסים נעו מהר לפני שהקלעים הספיקו לכוון כראוי. והלוחמים החמושים בקלעים יכלו לחסל את החיילים הרגליים, כי חייל כבד ומסורבל היה מטרה נייחת לקלע שירה טילים ממרחק מאה מטרים. "זו הסיבה שהכוח האתונאי שנשלח לסיציליה נכשל במלחמה הפלופונסית," כותב הלפרן. "תוקידידס מתאר באריכות איך חיל רגלים קל מקומי, חמוש בעיקר באבני קלע, השמיד את חיל הרגלים האתונאי הכבד בתוך ההרים."

גוליית הוא חיל רגלים כבד. הוא חושב שהוא יוצא לדו־קרב עם איש חיל רגלים כבד נוסף, באותו אופן שטיטוס מאנליוס נלחם עם הגאלי. כשהוא אומר, "לכה אלי ואתנה את בשרך לעוף השמים ולבהמת השדה," מילות המפתח הן "לכה אלי." הוא מתכוון, התקרב אלי שנוכל להילחם פנים אל פנים. כששאול מנסה לעטות על דוד שריון ולצייד אותו בחרב, הוא פועל על פי אותה הנחה. הוא מניח שדוד הולך להילחם עם גוליית בקרב מגע.

אבל לדוד אין שום כוונה לכבד את הריטואל של מלחמת־שניים.

* השיא בקליעת אבן בעולם המודרני נקבע ב־1981 על ידי לארי בריי: 437 מטרים. ברור שהדיוק נפגע במרחק כזה.

כשהוא אומר לשאול שהוא הרג דובים ואריות שהתנכלו לצאנו, הוא מעיד לא רק על אומץ לבו אלא מטעים עניין נוסף: שהוא מתכוון להילחם בגוליית באותה דרך שלמד להילחם בחיות פרא – כקלע.

הוא **רץ** לקראת גוליית, כי בלי שריון יש לו מהירות ויכולת תמרון. הוא שם אבן בקלע שלו, ומסובב אותה שוב ושוב, יותר ויותר מהר בשישה עד שבעה סיבובים לשנייה, ומכוון את הטיל שלו למצחו של גוליית – הנקודה הפגיעה היחידה של הענק. איתן הירש, מומחה לבליסטיקה בצה״ל, ערך לאחרונה סדרת חישובים שמראים כי אבן בגודל־טיפוסי שנורית על ידי קלע מיומן ממרחק שלושים וחמישה מטרים הייתה פוגעת בראשו של גוליית בתאוצה של שלושים וארבעה מטרים לשנייה – די והותר בשביל לחדור לתוך גולגולתו ולגרום לו לאבד את ההכרה או למות. אם מודדים את כוח העצירה זה שווה־ערך לאקדח מודרני די גדול. ״אנחנו רואים,״ כותב הירש, ״שדוד היה יכול לקלוע ולפגוע בגוליית בתוך מעט יותר משנייה אחת – זמן כה קצר שלא היה מאפשר לגוליית להתגונן ושבמהלכו הוא היה לצורך העניין נייח.״

מה היה גוליית יכול לעשות? הוא סחב על עצמו שריון במשקל של חמישים קילו. הוא התכונן לקרב של טווח קצר, כשהוא עומד על מקומו, הודף את המהלומות בשריונו ומהנחית מהלומת חנית אדירה. תחת זאת הוא צפה בדוד מתקרב, תחילה בבוז, אחר כך בהפתעה, ולבסוף במה שאפשר לתאר רק כאימה – ברגע שהבין כי הקרב שציפה לו שינה פתאום צורה.

״אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון,״ אמר דוד לגוליית, ״ואנוכי בא אליך בשם ה׳ צבאות, אלוהי מערכות ישראל אשר חירפת. היום הזה יסגרך ה׳ בידי והכתיך והסירותי את ראשך מעליך... וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יושיע ה׳; כי לה׳ המלחמה ונתן אתכם בידינו.״

פעמיים מזכיר דוד את חרבו וחניתו של גוליית, כמו כדי להדגיש את עומק ההבדל בכוונותיהם של השניים. ואז הוא שולח את ידו אל

ילקוט הרועים ומוציא אבן, וברגע זה איש מן הצופים על הרכסים משני צדי העמק אינו מעריך שלדוד אין סיכוי לנצח. דוד היה קלע, וקלעים מנצחים חיילים רגליים, בקלות.

״לגוליית היה סיכוי מול דוד,״ כותב ההיסטוריון רוברט דורנוונד, ״כמו לכל לוחם מתקופת הברונזה מול יריב חמוש באקדח אוטומטי 45 מילימטר.״*

.4

למה קיימת אי־הבנה כה רבה סביב אותו יום בעמק האלה? במפלס אחד, הדו־קרב הזה חושף את איוולת ההנחות שלנו בנוגע לכוח. שאול המלך ספקני לגבי סיכוייו של דוד כי דוד קטן וגוליית גדול. כוח, לפי ראייתו של שאול, הוא עוצמה פיזית. הוא אינו מבין שכוח יכול לבוא גם בצורות אחרות – בשבירה של כללים, בהמרה של כוח במהירות ובהפתעה. שאול אינו היחיד שעושה את הטעות הזאת. בעמודים הבאים אטען שאנו ממשיכים לעשות את השגיאה הזאת היום, בדרכים שיש להן השלכות על כל דבר, מהחינוך שאנחנו נותנים לילדינו ועד ללחימה בפשיעה ובמהומות.

אבל יש כאן סוגיה אחרת, עמוקה יותר. שאול ובני ישראל חושבים שהם יודעים מיהו גוליית. הם מתרשמים מממדיו וקופצים למסקנות על מה שהוא מסוגל לעשות לדעתם. אבל הם לא ממש **רואים** אותו. האמת ניתנה להיאמר שהתנהגותו של גוליית תמוהה. הוא אמור להיות לוחם אדיר. אבל אין הוא מתנהג כלוחם כזה. הוא יורד אל העמק מלווה בנושא כלים – משרת שצועד לפניו, נושא צינה – מגן.

* גם משה דיין כתב מאמר על דוד וגוליית. דיין אומר כי דוד נלחם בגוליית לא בנשק נחות אלא, להפך, בנשק עדיף; וגדולתו באה לידי ביטוי לא בנכונותו לצאת לקרב מול איש חזק ממנו פי כמה, אלא בכך שידע לנצל נשק שנותן יתרון לאדם חלש ומחזק אותו. משה דיין ״רוח הלוחמים״, בתוך: **עשרים שנות קוממיות ועצמאות, עלילות גבורה**, י״א (הוצאת משרד הביטחון תשכ״ח) ע׳ 50–52.

נושאי מגן בימי קדם ליוו לעתים קרובות קשתים לתוך הקרב כי חייל שמשתמש בקשת וחץ אין לו יד חופשית לשאת אמצעי הגנה לעצמו. אבל למה גוליית, איש שמזמין יריב לדו־קרב חרב־מול־חרב, זקוק לעזרה של צד שלישי שנושא מגן של קַשת?

יתר על כן, למה הוא אומר לדוד, "לכה אלי"? למה גוליית לא יכול ללכת אל דוד? הסיפור המקראי מדגיש את תנועתו האיטית של גוליית, דבר מוזר לומר על מישהו שאמור להיות גיבור קרבות חזק לאין שיעור. על כל פנים, מדוע גוליית אינו מגיב מהר יותר למראהו של דוד היורד מההר בלי חרב ובלי מגן ובלי שריון? כשהוא רואה את דוד הוא קודם כול נעלב בעוד שהיה צריך להיבהל. דומה שאין הוא חש במה שמתרחש סביבו. ואחר כך אותו משפט מוזר אחרי שהוא רואה סוף־סוף את דוד עם ילקוט הרועים שלו: "הכלב אנוכי כי אתה בא אלי במקלות?" מקלות ברבים? דוד מחזיק רק מקל אחד.

לאמיתו של דבר, הרבה מומחים רפואיים חושבים היום שלגוליית הייתה בעיה רפואית קשה. הוא נראה ונשמע כמו אדם שסובל ממה שמכונה אקרומגליה – מחלה שנגרמת על ידי גידול שפיר של בלוטת יותרת המוח (ההיפופיזה). הבלוטה מפרישה כמויות גדולות מאוד של הורמון גדילה, מה שיכול להסביר את ממדיו העצומים של גוליית. (האיש הגבוה ביותר בהיסטוריה, רוברט וודלו, היה חולה אקרומגליה. במותו, היתמר לגובה שני מטרים ושבעים ושניים סנטימטרים, וכנראה המשיך עדיין לגדול.)

יתר על כן, אחת מתופעות הלוואי הנפוצות של אקרומגליה היא בעיות ראייה. גידולים ביותרת המוח עלולים לצמוח עד לשלב שהם דוחסים את העצבים המוליכים לעיניים, וכתוצאה מכך חולי אקרומגליה סובלים לא פעם מהגבלות ראייה קשות ומראייה כפולה. למה הלך נושא כלים לפני גוליית בדרכו אל תחתית העמק? מפני שנושא הכלים היה מדריך הראייה שלו. מדוע הוא נע באיטיות כזאת? מפני שהעולם סביבו היה מטושטש. למה לקח לו כל כך הרבה זמן להבין שדוד משנה את הכללים? כי הוא לא ראה את דוד עד שדוד היה

קרוב מאוד אליו. ״לכה אלי ואתן את בשרך לעוף השמים ולבהמת השדה,״ הוא צועק, ובדרישה זו יש רמז של פגיעות. **אני צריך שתתקרב אלי כי אחרת איני יכול לאתר אותך.** והאמירה חסרת־הפשר השנייה, ״הכלב אנוכי כי אתה בא אלי במקלות?״ לדוד היה רק מקל אחד. גוליית ראה שניים.

מה שבני ישראל ראו ממרומי הרכס, היה ענק מפחיד. לאמיתו של דבר, הדבר היחיד שנתן לענק ממדים כאלה היה גם מקור חולשתו הגדולה. יש כאן לקח ברור לקרבות עם ענקים מכל הסוגים. החזקים והאדירים הם לא תמיד מה שהם נראים.

דוד רץ לקראת גוליית מתודלק באמונה ובאומץ לב. גוליית היה עיוור לבואו – ואז הוא נפל, גדול ואיטי ומטושטש־רואי מכדי להבין איך התהפכו היוצרות. כל השנים הללו, סיפרנו לא נכון סיפורים כאלה. הספר **דוד וגוליית** מנסה לספר אותם נכון.

חלק ראשון

היתרונות של החסרונות
(והחסרונות של היתרונות)

"יש מתעשר ואין כל; מתרושש והון רב."

משלי יג ז

פרק ראשון

וִיוֵק ראנאדיבֶה

"זה היה באמת מקרי לגמרי.
אני מתכוונת, אבא שלי לא שיחק
אף פעם כדורסל."

1.

כשוויוק ראנאדיבֶה החליט לאמן את קבוצת הכדורסל של בתו אנג'אלי, הוא קבע לו שני עקרונות. הראשון, שלעולם לא ירים את קולו. זו הייתה האליפות הלאומית לנערות – ליגת הכדורסל הצעירה. הקבוצה הייתה מורכבת בעיקר מבנות שתים־עשרה, והוא ידע מניסיון שבנות שתים־עשרה אינן מגיבות טוב על צעקות. הוא החליט לנהל את העסק במגרש הכדורסל באותה דרך שהוא ניהל את העסק בחברת התוכנה שלו. הוא ידבר בשלווה וברכות, וישכנע את הילדות בחוכמה של גישתו שפונה אל ההיגיון ואל השכל הישר.

העיקרון השני היה חשוב יותר. ראנאדיבה תמה על הדרך שאמריקנים משחקים כדורסל. הוא בא ממומבאי. הוא גדל עם קריקט וכדורגל. לעולם לא ישכח את הפעם הראשונה שראה משחק כדורסל. הוא חשב שהמשחק היה טיפשי. קבוצה A קלעה סל ונסוגה מיד

למחצית המגרש שלה. קבוצה B הכניסה את הכדור למגרש וכדררה אותו לתוך מחצית המגרש של קבוצה A, ששם המתינה קבוצה בסבלנות. אחר כך חזר התהליך בכיוון ההפוך.

אורכו של מגרש כדורסל תקני הוא 29 מטרים. רוב הזמן הקבוצה הגנה רק על שבעה מטרים מזה, וויתרה על 22 המטרים הנותרים. מפעם לפעם היו קבוצות מפעילות לחץ על כל המגרש – כלומר, הן התנגדו למאמץ של הקבוצה היריבה לקדם את הכדור במעלה המגרש. אבל הן עשו זאת רק דקות אחדות בכל פעם. מתקבל הרושם, חשב ראנאדיבה, שיש קנוניה בעולם הכדורסל בנוגע לדרך שצריך לשחק את המשחק, והקנוניה הזאת הרחיבה את הפער בין קבוצות טובות וקבוצות חלשות. לקבוצות חזקות היו, ככלות הכול, שחקנים גבוהים שיכלו לכדרר ולקלוע היטב; הם יכלו לבצע בקור רוח את המשחקים המתוכננים בקפידה בתוך חצי המגרש של הקבוצה היריבה. למה, אם כן, שיחקו הקבוצות החלשות באופן שהקל על קבוצות טובות לעשות דווקא את הדברים שבהם הצטיינו?

ראנאדיבה הביט בבנות שלו. מורגן וג׳וליה היו שחקניות כדורסל רציניות. אבל ניקי, אנג׳לה, דני, הולי, אניקה, ובתו שלו, אנג׳אלי, לא שיחקו מעולם כדורסל. הן לא היו בכלל גבוהות. הן לא ידעו לקלוע. הן לא היו מיומנות במיוחד בכדרור. הן לא היו ילדות שמשחקות בתופסת במגרש המשחקים בכל ערב. ראנאדיבה גר במֵנלו פארק, בלב עמק הסיליקון של קליפורניה. הקבוצה שלו הייתה מורכבת, בניסוחו שלו, מ״ילדות בלונדיניות קטנות״. הללו היו בנות של ״חננות״ ותוכניתני מחשבים. הן עבדו על פרויקטים מדעיים וקראו ספרים ארוכים ומסובכים וחלמו להיות ביולוגיות ימיות. ראנאדיבה ידע שאם הן ישחקו בדרך הקונבנציונלית – אם הן יניחו ליריביהן לכדרר את הכדור לאורך המגרש בלי התנגדות – הן יפסידו בוודאי לילדות שכדורסל היה לדידן תשוקה. ראנאדיבה בא לאמריקה בהיותו בן שבע־עשרה עם חמישים דולר בכיס. לא איש כמוהו ישלים עם הפסד בקלות. העיקרון השני שלו היה, אפוא, שהקבוצה שלו תגן על כל

המגרש – כל משחק, כל הזמן. הקבוצה הגיעה לאליפויות הלאומיות. ״זה היה באמת מקרי לגמרי,״ אמרה אנג׳אלי ראנאדיבה. ״הרי אבא שלי לא שיחק אף פעם כדורסל.״

.2

נגיד שאתם מסכמים את כל המלחמות שהתחוללו במאתיים השנים האחרונות בין מדינות גדולות מאוד וקטנות מאוד. נאמר שצד אחד היה גדול מהצד השני לפחות פי עשרה במספר האוכלוסייה ובעוצמה צבאית. באיזו תדירות ניצח לדעתכם הצד הגדול? רובנו, אני חושב, יציעו מספר קרוב למאה אחוז. הבדל פי עשרה הוא **המון**. אבל התשובה הממשית תפתיע אתכם. כשחוקר מדע המדינה איבן ארגווין־טופט עשה את החישוב לפני כמה שנים, התוצאה שלו הייתה 71.5 אחוז. בקצת פחות משליש המקרים, המדינה החלשה ניצחה.

ארגווין־טופט הציג את השאלה בצורה שונה במקצת. מה קרה במלחמות בין החזקים והחלשים כשהצד החלש עשה מה שדוד עשה וסירב להילחם בדרך שהצד החזק רצה להילחם, והשתמש בטקטיקה לא־קונבנציונלית או בלוחמת גרילה? התשובה: במקרים אלה, אחוז הניצחונות של הצד החלש טיפס מ־28.5 אחוז ל־63.6 אחוז. אם נציג זאת בפרספקטיבה מתאימה, אוכלוסיית ארצות הברית גדולה פי עשרה מאוכלוסיית קנדה. אילו שתי המדינות היו יוצאות למלחמה וקנדה הייתה בוחרת להילחם בדרך לא־קונבנציונלית, ההיסטוריה הייתה מלמדת שעדיף להמר על קנדה.

אנחנו חושבים על ניצחונות של החלשים כאירועים לא־סבירים: זו הסיבה שסיפור דוד וגוליית מהדהד בחוזקה כל השנים הללו. אבל ארגווין־טופט אומר לנו שהם בכלל אינם לא־סבירים. נהפוך הוא. החלשים מנצחים כל הזמן. למה, אם כן, אנחנו מזדעזעים כל כך בכל פעם שדוד מנצח גוליית? למה אנחנו מניחים אוטומטית שקומה נמוכה או עוני או חוסר־מיומנות **חייבים** להיות חיסרון?

אחד החלשים המנצחים ברשימה של ארגווין־טופט, היה למשל, תומס אדוארד לורנס (הידוע יותר כלורנס איש ערב), שעמד בראש המרד הערבי נגד הצבא הטורקי הכובש בחצי האי ערב קרוב לסוף מלחמת העולם הראשונה. הבריטים עזרו לערבים המורדים, ומטרתם הייתה להרוס את מסילת הרכבת הארוכה שהטורקים בנו מדמשק עד מעמקי המדבר החיג'אזי.

זו הייתה משימה מפחידה. לטורקים היה צבא מודרני אימתני. לורנס, לעומת זאת, פיקד על כנופיית בדואים פרועה. הם לא היו חיילים מיומנים. הם היו נוודים. סר רג'ינלד וינגייט, אחד המפקדים הבריטים באזור, קרא להם "אספסוף לא־מאומן, רובם לא ירו ברובה מעולם." אבל הם היו קשוחים והם היו ניידים. החייל הבדואי הטיפוסי נשא לא יותר מרובה, מאה כדורים ועשרים קילו קמח, ולכן היה יכול לנוע עד 180 קילומטר ביום על פני המדבר, אפילו בקיץ. מכיוון שהיטיבו כל כך למצוא מים במדבר, הם נשאו לא יותר מחצי ליטר מי שתייה. "הקלפים (החזקים) שלנו היו מהירות וזמן, לא עוצמת ההלם," כתב לורנס. בני השבטים "המשאבים הזמינים הגדולים ביותר שלנו, לא היו מורגלים במבצעים פורמליים, אך היו להם יתרונות של ניידות, קשיחות, ביטחון עצמי, הכרת השטח ואומץ מפוכח."* המצביא בן המאה השמונה־עשרה מוריס דה סאקס אמר במשפט מפורסם שאמנות המלחמה נמצאת ברגליים, לא בזרועות, והחיילים של לורנס היו **כולם** רגליים. במבצע טיפוסי אחד באביב 1917, אנשיו פוצצו בדינמיט שישים מסילות רכבת וחתכו כבל טלגרף בבואיר ב־24 במרס, חיבלו ברכבת ובעשרים וחמש מסילות באבו אל־נעם ב־25 במרס, פוצצו בדינמיט חמש־עשרה מסילות וחתכו כבל טלגרף באיסטאבל אנטר ב־27 במרס, פשטו על קסרקטין טורקי והורידו רכבת מהמסילה ב־29 במרס, חזרו לבואיר וחיבלו שוב במסילה ב־31 במרס, פוצצו בדינמיט אחת־עשרה מסילות בהדיה ב־3 באפריל,

* תומס אדוארד לורנס, **שבעה עמודי חוכמה**, תרגום נינה פתאל ודוד ברקוב, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 2006.

פשטו על מסילת הרכבת באזור ואדי דאיג׳י ב־4 וב־5 באפריל, ותקפו פעמיים ב־6 באפריל.

המבצע המזהיר של לורנס היה התקפה על עיר הנמל עקבה. הטורקים ציפו להתקפה של האוניות הבריטיות שפטרלו במימי מפרץ עקבה ממערב. לורנס החליט לתקוף במקום זה ממזרח, ולעלות על העיר מהמדבר הלא־מוגן, ולשם כך הוא הוליך את אנשיו בעיקוף נועז של אלף קילומטר – מחיג׳אז בדרום, צפונה למדבר הסורי, ואחר כך בחזרה דרומה לעקבה. זה היה בקיץ, בארץ צרובת שמש ומוכת רוחות שרב, ולורנס שינה כיוון לגיחה צדדית לפאתי דמשק כדי להטעות את הטורקים בנוגע לכוונותיו. ״השנה נראה היה כאילו רוחש העמק נחשי צפע מקורננים, אפעים, קוברות ונחשים שחורים,״ כותב לורנס ב**שבעה עמודי חוכמה** על שלב אחד במסע:

> לא יכולנו לשאוב מים בקלות אחר רדת החשיכה, כי היו נחשים ששחו בבריכות או נכרכו זה בזה בקבוצות סביב גדותיהן. פעמיים חדרו פתנים מתנפחים למעגל הערני של חוג המתווכחים שותי הקפה. שלושה מאנשינו מתו מהכשת נחשים. ארבעה החלימו אחרי הרבה פחד וכאב, והתנפחות של האבר המורעל. שיטת הטיפול של החְוֵיְטַאת הייתה לקשור את החלק שהוכש ברצועות מעור נחש, ולקרוא פרקים מהקראן לסובל עד שמת.

לבסוף, כשהגיעה החבורה של לורנס – כמה מאות לוחמים בסך הכול – לעקבה, הם הרגו או שבו אלף ומאתיים טורקים ואיבדו רק שני אנשים. הטורקים פשוט לא חשבו שיריביהם יהיו מטורפים די הצורך לעלות עליהם מן המדבר.

סר רג׳ינלד וינגייט קרא לאנשיו של לורנס ״אספסוף לא־מאומן״. הוא ראה את הטורקים כמועמדים הבטוחים לניצחון. אבל האם רואים אתם עד כמה מוזר הדבר? כשיש לך המון חיילים ונשק ומשאבים – כפי שהיו לטורקים – יש לך יתרון. אבל השפע הזה שולל ממך את

הניידות ומציב אותך במגננה. בינתיים, התנועה, הקשיחות, הביטחון העצמי, ידיעת הארץ, ואומץ הלב – סגולות שהיו לאנשיו של לורנס בשפע – אפשרו להם לעשות את הבלתי־אפשרי, לאמור, לתקוף את עקבה ממזרח – אסטרטגיה נועזת כל כך שהטורקים לא צָפו אותה. יש מערכת יתרונות שקשורה למשאבים חומריים, ויש מערכת יתרונות שקשורה ל**היעדר** משאבים חומריים – ואם החלשים מנצחים בתדירות כה גבוהה הרי זה מפני שהאחרונה היא לפעמים שוות־ערך לראשונה.

מסיבה כזו או אחרת, קשה לנו מאוד ללמוד את הלקח הזה. יש לנו, אני חושב, הגדרה מאוד קשוחה ומוגבלת של המושג יתרון. אנחנו חושבים על דברים כמועילים כשבפועל אינם כאלה וחושבים על דברים אחרים כלא־מועילים הגם שהם דווקא מועילים. החלק הראשון של **דוד וגוליית** הוא ניסיון לחקור את השלכותיה של הטעות הזאת. כשאנחנו רואים את הענק, מדוע אנחנו מניחים אוטומטית שהניצחון ייפול בחלקו? ומה התכונות שיוצרות אדם שאינו מקבל את סדר הדברים הקונבנציונלי כנתון – כמו דוד, או כמו לורנס איש ערב, או כמו ויווק ראנאדיבה וחבורת הילדות הלפלפיות שלו מעמק הסיליקון?

3.

קבוצת הכדורסל של ויווק ראנאדיבה שיחקה בליגת הכדורסל הצעירה, בחטיבת כיתות ז׳־ח׳ בנות שייצגה את רדווד סיטי. הבנות התאמנו בפייס פלייס, מכון כושר בסן קרלוס הסמוכה. מכיוון שראנאדיבה לא שיחק כדורסל מעולם, הוא גייס שני מומחים לסייע לו. הראשון היה רוג׳ר קרייג, ספורטאי מקצוען לשעבר שעבד בחברת התוכנה של ראנאדיבה.* אחרי שקרייג הצטרף לסגל, הוא גייס את

* רוג׳ר קרייג, יש לומר, הוא יותר מסתם ספורטאי מקצוען לשעבר. היום בגמלאות, הוא אחד הראנינג בק הגדולים ביותר בהיסטוריה של ליגת הפוטבול האמריקנית הלאומית.

בתו רומטרה, ששיחקה כדורסל באוניברסיטה. רומטרה הייתה אדם מהסוג שמציבים לשמור על השחקנית הטובה ביותר של הקבוצה היריבה כדי לנטרל אותה. הבנות בקבוצה אהבו את רומטרה. "היא הייתה תמיד כמו אחותי הגדולה," אמרה אנג'אלי ראנאדיבה. "היה נפלא שיש לנו אותה."

האסטרטגיה של רדווד סיטי נבנתה סביב שתי הגבלות זמן שכל קבוצת כדורסל צריכה לשמור עליהן כדי להחזיק בידה את הכדור. הראשונה היא הזמן המוקצה להכנסת כדור למגרש. כשקבוצה אחת קולעת לסל, שחקן מהקבוצה השנייה מכניס את הכדור לתוך המגרש ויש לו חמש שניות למסור אותו לשחקן בקבוצתו במגרש. כשהזמן הזה חולף, הכדור עובר לקבוצה השנייה. בדרך כלל אין זו בעיה, משום שהקבוצות אינן נשארות במקום כדי להתגונן מפני הכנסת כדור למגרש. הן רצות בחזרה למחצית המגרש שלהן. רדווד סיטי לא עשתה זאת. כל ילדה בקבוצה נצמדה לשחקנית המקבילה לה בקבוצה היריבה. יש קבוצות שכאשר הן מפעילות לחץ על כל המגרש, השומרת משחקת מאחורי השחקנית התוקפת כדי להפריע לה ברגע שהיא תופסת את הכדור. הבנות של רדווד סיטי, לעומת זאת, שיחקו אסטרטגיה יותר תוקפנית בסיכון גבוה. הן התמקמו לפני השחקניות היריבות כדי למנוע אותן מלתפוס את הכדור הנכנס למגרש מלכתחילה. ולא הייתה להן אף שחקנית ששמרה על השחקנית שהכניסה את הכדור. למה לטרוח? ראנאדיבה השתמש בשחקנית הנוספת כגיבוי כדי להציב שמירה כפולה על השחקנית הטובה ביותר של הקבוצה היריבה.

"חשבו על פוטבול," אמר ראנאדיבה. "הקוורטרבק יכול לרוץ עם הכדור. כל המגרש פתוח לפניו, ועדיין קשה ביותר להשלים מסירת כדור." כדורסל קשה יותר. מגרש קטן. הגבלת זמן של חמש שניות. כדור כבד וגדול יותר. לעתים קרובות קרה שהקבוצות שרדווד סיטי שיחקה נגדן פשוט לא יכלו להכניס את הכדור למגרש בתוך מגבלת חמש השניות. או שהשחקנית שהכניסה את הכדור נבהלה מהמחשבה שחמש השניות שלה עומדות להסתיים, וזרקה סתם את הכדור. או

שאחת השחקניות של רדווד סיטי הייתה חוטפת ממנה את הכדור. הילדות של ראנאדיבה היו מוטרפות.

הגבלת הזמן השנייה בכדורסל דורשת מקבוצה למסור את הכדור מעבר לקו החצי לתוך מחצית המגרש של הקבוצה היריבה בתוך עשר שניות, וכשהיריבות של רדווד סיטי עמדו בהגבלת הזמן הראשונה והצליחו להכניס את הכדור למגרש בזמן, הילדות של ראנאדיבה הפנו את תשומת לבן להגבלת הזמן השנייה. הן תקפו את השחקנית שתפסה את הכדור הנכנס וחסמו אותה. אנג'אלי הייתה ממונה על החסימה. היא הייתה מזנקת ומציבה שמירה כפולה על המכדררת, מותחת את זרועותיה הארוכות לגובה ולרוחב. אולי תחטוף את הכדור. אולי השחקנית השנייה תזרוק אותו בבהלה – או תיכנס למלכודת ותאט, עד שהשופט ישרוק.

"בהתחלה, אף אחת לא ידעה איך משחקים בהגנה ואיך משחקים בכלל," אמרה אנג'אלי. "אז אבא שלי אמר במשך כל המשחק, 'התפקיד שלכן הוא לשמור על שחקנית ולוודא שהיא אף פעם לא תתפוס את הכדור שמוכנס למגרש.' זו ההרגשה הטובה ביותר בעולם לחטוף ממישהו את הכדור. היינו לוחצות וחוטפות, ועושות זאת שוב ושוב. אנשים כל כך נלחצים מזה. היו קבוצות שהיו הרבה יותר טובות מאיתנו, ושיחקו יותר זמן, ואנחנו ניצחנו אותן."

השחקניות של רדווד סיטי זינקו קדימה 0:4, 0:6, 0:8, 0:12. פעם אחת הן הובילו 0:25. מכיוון שהן תפסו בדרך כלל את הכדור מתחת לסל של הקבוצה היריבה, רק לעתים נדירות היה עליהן לנסות את הזריקות מטווח־ארוך עם אחוזי קליעה נמוכים שתובעות מיומנות ותרגול. הן קלעו מצעד־וחצי. באחד המשחקים המעטים שרדווד סיטי הפסידה באותה שנה, הופיעו למשחק רק ארבע שחקניות. בכל זאת הן לחצו על כל המגרש. למה לא? הן הפסידו בהפרש של 3 נקודות.

"ההגנה אפשרה לנו להסתיר את החולשות שלנו," אמרה רומטרה קרייג. "יכולנו להסתיר את העובדה שלא היו לנו קלעיות חוץ טובות. יכולנו להסתיר את העובדה שההרכב שלנו לא היה הכי גבוה. כי כל

זמן ששיחקנו חזק בהגנה, חטפנו כדורים והשגנו בקלות צעד וחצי. הייתי גלוית לב עם הבנות. אמרתי להן, 'קבוצת הכדורסל שלנו היא לא הכי טובה בשטח.' אבל הן הבינו את התפקידים שלהן." ילדה בת שתים־עשרה תצא למלחמה בשביל רומטרה. "הן היו נפלאות," היא אמרה.

לורנס תקף את הטורקים במקום שהם היו חלשים – לאורך המוצבים הרחוקים ביותר והנטושים ביותר של מסילת הרכבת – ולא במקום שהם היו חזקים. רדווד סיטי תקפה את הכדורים המוכנסים למגרש, השלב במשחק שבו קבוצה מעולה פגיעה כמו קבוצה חלשה. דוד סירב להילחם בגוליית בקרב מגע, שבו היה מפסיד ללא ספק. הוא התייצב הרחק מאחור, וכל העמק היה שדה הקרב שלו. הילדות של רדווד סיטי השתמשו באותה טקטיקה. הן הגנו על כל עשרים ותשעת המטרים של מגרש הכדורסל. הלחץ שמופעל על כל המגרש הוא של הרגליים, לא הזרועות. הוא ממיר יכולת במאמץ. זה כדורסל בשביל אלה, שבדומה לבדואים של לורנס, "אינם מורגלים בלוחמה פורמלית, שהנכסים שלהם הם תנועה, קשיחות, ביטחון עצמי... אומץ לב."

"זו אסטרטגיה **מתישה**," אמר רוג'ר קרייג. הוא וראנאדיבה ישבו בחדר ישיבות בחברת התוכנה של ראנאדיבה, והעלו זיכרונות מעונת החלומות שלהם. ראנאדיבה היה ליד הלוח הלבן, ותיאר בתרשים את מורכבויות האסטרטגיה של רדווד סיטי – שמירת לחץ על כל המגרש. קרייג ישב ליד השולחן.

"הבנות שלי היו צריכות להיות בכושר טוב יותר מהאחרות," אמר ראנאדיבה.

"הוא היה מריץ אותן!" אמר קרייג, והנהן.

"אימצנו אסטרטגיה של כדורגל," אמר ראנאדיבה. "שלחתי אותן לרוץ ולרוץ ולרוץ. לא יכולתי ללמד אותן מיומנויות בזמן כה קצר, וכל מה שעשינו היה לוודא שהן בכושר טוב ומבינות את הכללים הבסיסיים של המשחק. לכן הגישה כל כך חשובה בכל הסיפור הזה, מפני שמתעייפים מאוד."

ראנאדיבה אמר "מתעייפים" בנעימה של שביעות רצון. אביו היה טייס שממשלת הודו שלחה לכלא משום שלא הפסיק להתלונן על רמת הבטיחות הירודה של המטוסים בארצו. ראנאדיבה החליט ללמוד במכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס לאחר שראה סרט תיעודי על המוסד והחליט כי זה מה שדרוש לו. זה היה בשנות השבעים של המאה שעברה, בזמן שכדי לצאת לחוץ לארץ ללימודי תואר ראשון היה צורך באישור של ממשלת הודו להוצאת מטבע זר מהמדינה, וראנאדיבה התיישב מחוץ למשרד נגיד הבנק המרכזי של הודו עד שקיבל את כספו. ראנאדיבה הוא איש רזה וצנום, עם הליכה איטית ופנים מקרינים שלווה. אבל אסור לטעות ולחשוב את כל אלה לאדישות. הראנאדיבים הם אנשים שאינם מוותרים.

הוא פנה לקרייג. "מה היה העידוד שלנו?"

שני הגברים הרהרו רגע, ואז קראו בשמחה פה אחד: "אחת, שתיים, שלוש, **אטרף!**"

כל הפילוסופיה של רדווד סיטי התבססה על נכונות להתאמץ קשה יותר מכל האחרים.

.4

בינואר 1971 שיחקה נבחרת הכדורסל של אוניברסיטת פורדהם נגד הנבחרת של אוניברסיטת מסצ'וסטס. המשחק נערך באמהרסט, באצטדיון האגדי המכונה דה קייג' – הכלוב, במקום שהשחקנים ממסצ'וסטס לא הפסידו מדצמבר 1969. השיא שלהם היה 1-11. כוכב הנבחרת של מסצ'וסטס היה ג'וליוס אירווינג בכבודו ובעצמו – ד"ר ג'יי – אחד משחקני הכדורסל הגדולים של כל הזמנים. קבוצת מסצ'וסטס הייתה מאוד מאוד טובה. פורדהם, מנגד, הייתה קבוצה של נערים שוחרי־קרבות מברונקס ומברוקלין. שחקן הציר שלהם קרע גיד בברך בשבוע האימונים הראשון ונבצר ממנו לשחק, כך שהגובה של השחקן הגבוה ביותר שלהם היה מטר תשעים ושניים. שחקן הפינה

בחמישייה הפותחת שלהם – ושחקני הפינה הם בדרך כלל גבוהים כמו שחקני הציר – היה צ׳רלי ילוורטון, שגובהו היה רק מטר שמונים וחמישה. אבל משריקת הפתיחה, הכדורסלנים מפורדהם הפעילו לחץ על כל המגרש, ולא הרפו לרגע. ״כבר בפתיחה היה לנו יתרון של 6:13, וזו הייתה מלחמה עד הרגע האחרון,״ מספר דיגר פלפס, המאמן של פורדהם באותה תקופה. ״הם היו נערי עיר קשוחים. שמרנו על לחץ לאורך כל המגרש. ידענו כי במוקדם או במאוחר נשבור אותם.״ פלפס שלח למגרש נערים אירים או איטלקים בלתי־נלאים מברונקס בזה אחר זה לשמור על אירווינג, והנערים האירים והאיטלקים הבלתי־נלאים יצאו בשש עבירות* בזה אחר זה. אף אחד מהם לא היה טוב כמו אירווינג. זה לא שינה. פורדהם ניצחה 79:87.

בעולם הכדורסל, יש סיפורים חוזרים ונשנים כאלה על משחקים אגדיים שבהם השתמש דוד בלחץ על כל המגרש כדי לנצח את גוליית. אבל החידה היא מדוע הלחץ על כל שטח המגרש לא נעשה פופולרי. מה עשה דיגר פלפס בעונה לאחר ניצחונו המדהים על הנבחרת של מסצ׳וסטס? הוא לא שב להשתמש בלחץ על כל המגרש באותה דרך. ומאמן הנבחרת של מסצ׳וסטס, ג׳ק לימאן, שהושפל במגרש שלו על ידי כנופייה של פרחחי רחוב – האם הוא למד מתבוסתו והשתמש בעצמו בלחץ על כל המגרש בפעם הבאה שאימן קבוצה של מפסידנים? הוא לא עשה זאת. אנשים רבים בעולם הכדורסל לא ממש מאמינים בהפעלת לחץ על כל המגרש כי שיטה זו אינה מושלמת: קבוצה מאומנת היטב עם מובילי כדור מיומנים ומוסרים חכמים יכולה לנצח אותו. אפילו ראנאדיבה מודה בכך. כל מה שקבוצה יריבה הייתה צריכה לעשות כדי להביס את רדווד סיטי היה להפעיל לחץ חוזר על כל המגרש. הילדות לא היה מספיק טובות בשביל להתמודד נגד התחבולה שלהן־עצמן. אבל כל ההשגות האלה מחטיאות את העיקר. אילו שיחקו הבנות של ראנאדיבה או המשיגנים שוחרי־המדון של

* בארץ מורחק שחקן שביצע חמש עבירות. בליגת NBA האמריקנית – שש עבירות – הערת המתרגמת.

פורדהם בדרך הקונבנציונלית, הם היו מפסידים בהפרש של שלושים נקודות. הלחץ על כל המגרש היה הסיכוי הטוב ביותר של דוד לנצח את גוליית. ההיגיון אומר ש**כל** קבוצה שעולה על המגרש כחלשה יותר צריכה לשחק כך. אז למה אין הן עושות זאת?

ארגווין־טופט מצא אותו דפוס תמוה. כשחלש נלחם כמו דוד, הוא על פי רוב מנצח. אבל רוב הזמן, החלשים **לא** נלחמים כמו דוד. מ־202 הסכסוכים הלא־מאוזנים בבסיס הנתונים של ארגווין־טופט, החלש בחר להילחם בגוליית בדרך הקונבנציונלית 152 פעמים – והובס 119 פעמים. ב־1809 נלחמו הפרואנים עם הספרדים פנים אל פנים ונוצחו; ב־1816, נלחמו הגיאורגים עם הרוסים פנים אל פנים ונוצחו; ב־1817, בהודו, נלחמו הפינדרים עם הבריטים פנים אל פנים ונוצחו. במרד קאנדיאן ב־1817, נלחמו בני סרי לנקה עם הבריטים פנים אל פנים ונוצחו; ב־1823, בחרו הבורמזים להילחם בבריטים פנים אל פנים ונוצחו. רשימת הכישלונות היא אינסופית. בוויטנאם, בשנות הארבעים של המאה העשרים, שיגעה ההתקוממות הקומוניסטית את הצרפתים עד שבא האסטרטג של הווייטמין, וו נגויין גיאפ, ב־1951, ושינה את הטקטיקה ללוחמה קונבנציונלית – וספג מיד שורה של תבוסות. ג׳ורג׳ וושינגטון עשה כדבר הזה במהפכה האמריקנית, ונטש את טקטיקת הגרילה ששירתה היטב את תושבי המושבות האמריקניות בשלבי הסכסוך הראשונים. ״בהזדמנות הראשונה,״ כותב ויליאם פולק בספרו **פוליטיקה אלימה, היסטוריה של הלוחמה הבלתי־קונבנציונלית**, ״הקדיש וושינגטון את מרצו להקמת צבא מהטיפוס הבריטי, ׳הצבא הקונטיננטלי׳. כתוצאה מכך הוא ספג תבוסות בזו אחר זו וכמעט נוצח במלחמה.״

אין בכך היגיון, אלא אם כן ניזכר במסעו הארוך של לורנס על פני המדבר לעקבה. קל יותר להלביש חיילים במדים נאים ולהצעיד אותם לצלילי תזמורת צבאית מאשר לשלוח אותם לרכוב אלף קילומטרים דרך מדבר מוכה־נחשים על גב של גמל. קל יותר והרבה יותר מספק לסגת ולהירגע אחרי כל קליעה לסל – ולבצע משחקים בכוריאוגרפיה

מושלמת – מאשר להתרוצץ בזרועות מתנפנפות, ולהילחם על כל סנטימטר של מגרש הכדורסל. אסטרטגיות של החלשים **קשות** הן.

האיש היחיד שקלט כמדומה את הלקחים של אותו משחק נודע בין פורדהם ומסצ׳וסטס היה רכז קטן ורזה בקבוצת שנה א׳ של אוניברסיטת מסצ׳וסטס ושמו ריק פיטינו. הוא לא שיחק באותו יום. הוא צפה, ועיניו נפקחו לרווחה. אפילו עכשיו, מקץ יותר מארבעים שנה, הוא יכול לקרוא, מהזיכרון, בשמותיהם של כל השחקנים בקבוצת פורדהם: ילוורטון, סאליבן, מאינור, צ׳רלס, זמבטי. ״הם הציגו את הקבוצה הלוחצת על כל המגרש המדהימה ביותר שראיתי אי פעם,״ אמר פיטינו. ״חמישה בחורים בין מטר ושמונים ומטר ותשעים. הם כיסו את השטח בצורה בל־תיאמן. אני בדקתי את זה. הם לא היו צריכים לנצח אותנו בשום פנים. אף אחד לא מנצח אותנו בקייג׳.״

פיטינו נעשה המאמן הראשי באוניברסיטת בוסטון ב־1978, כשהיה בן עשרים וחמש, והוא השתמש בהפעלת לחץ על כל המגרש כדי להביא את המוסד לטורניר אליפות המכללות בכדורסל בפעם הראשונה בעשרים וחמש שנה. בפרובידנס קולג׳, התחנה הבאה שלו כמאמן ראשי, קיבל פיטינו לידיו קבוצה שבשנה הקודמת הפסידה ב־20 משחקים וניצחה רק ב־11. השחקנים היו נמוכים וכמעט נטולי־כישרון לחלוטין – העתק ממש של הנבחרת של פורדהם. הם לחצו על כל המגרש וסיימו במרחק משחק אחד מהאליפות הלאומית. במהלך הקריירה שלו השיג פיטינו שוב ושוב דברים מופלאים עם שבריר מהכישרון של המתחרים שלו.

״הרבה מאמנים באים אלי כל שנה ללמוד את שיטת הלחץ על כל המגרש,״ אמר פיטינו. היום הוא מאמן כדורסל ראשי באוניברסיטת לואיסוויל, ולואיסוויל נעשתה מקום עלייה לרגל לכל אותם דוידים שמנסים ללמוד איך לנצח גולייתים. ״אחר כך הם שולחים לי דוא״לים. הם מספרים לי שאינם יכולים לעשות זאת. הם לא יודעים אם השחקנים שלהם יחזיקו מעמד.״ פיטינו נד בראשו. ״אנחנו מתאמנים שעתיים בכל יום,״ המשיך. ״השחקנים נמצאים

בתנועה כמעט תשעים וחמישה אחוז מהאימון. אנחנו מקדישים מעט מאוד זמן לדיבורים. כשאנחנו מתקנים," – כלומר, כשפיטינו והמאמנים שלו מפסיקים את המשחק כדי לתת הוראות – "כל תיקון נמשך שבע שניות, כך שקצב פעימות הלב שלנו לא נח לעולם. אנחנו תמיד עובדים." שבע שניות! המאמנים שבאים ללואיסוויל יושבים על הדוכן וצופים בפעילות הבלתי־פוסקת ומתייאשים. כדי לשחק לפי הכללים של דוד אתה צריך להיות מיואש. אתה צריך להיות כל כך **גרוע** שאין לך ברירה. הקבוצות שלהם היו רק טובות מספיק בשביל לדעת שזה לא יכול לעבוד. לא היה אפשר לשכנע את השחקנים שלהם לשחק בכל כוחם. הם לא היו נואשים מספיק. אבל ראנאדיבה? כן, הוא היה מיואש. כשמסתכלים בילדות שלו, היה אפשר לחשוב שאי־היכולת השלמה שלהן למסור ולכדרר ולקלוע הייתה החיסרון הגדול ביותר שלהן. לא ולא. זה הדבר שאפשר את אסטרטגיית הניצחון שלהן.

5.

אחד הדברים שקרו לרדווד סיטי ברגע שהקבוצה התחילה לנצח במשחקי כדורסל הוא שהמאמנים של הקבוצות היריבות התחילו להתרגז. הייתה הרגשה שרדווד סיטי אינה משחקת משחק הוגן – שאסור להשתמש בלחץ על כל המגרש נגד ילדות בנות שתים־עשרה שרק מתחילות לתפוס את כללי המשחק. כדורסל ילדים, אמרה מקהלת המתנגדים, נועד מלכתחילה ללמד כישורי כדורסל. הם חשבו שהילדות של ראנאדיבה, לא ממש משחקות **כדורסל**. ברור שבאותה קלות אפשר לטעון שילדה בת שתים־עשרה שמפעילה לחץ על כל המגרש לומדת הרבה לקחים חשובים פי כמה – שמאמץ יכול לנצח יכולת ושמוסכמות נוצרו כדי לאתגר אותן. אבל המאמנים בצד השני של התוצאות הלא־מאוזנות של רדווד סיטי לא נטו לכיוון הפילוסופי.

"היה איש אחד שרצה ללכת איתי מכות במגרש החניה," אמר ראנאדיבה. "בחור גדול מאוד. בוודאי שיחק פוטבול וכדורסל בעצמו, והוא ראה את הבחור הרזה, הזר, שניצח אותו במשחק שלו. הוא רצה להרביץ לי."

רוג'ר קרייג אמר שלפעמים הוא נבהל ממראה עיניו. "המאמנים האחרים צעקו על הילדות, השפילו אותן, צרחו עליהן. הם היו אומרים לשופטים, 'זו עבירה! זו עבירה!' אבל אנחנו לא ביצענו עבירות. אנחנו רק שיחקנו כדורסל תוקפני."

"פעם אחת, שיחקנו נגד קבוצה מסן חוזה," אמר ראנאדיבה. "הן שיחקו שנים. אלה היו ילדות שנולדו עם כדורסל. אנחנו פשוט מחצנו אותן. הגענו למשהו כמו יתרון 0:20. לא נתנו להן אפילו להכניס כדור למגרש, והמאמן התרגז כל כך שהוא לקח כיסא והטיח אותו ברצפה. הוא התחיל לצרוח על הילדות שלו, וברור שכמה שאתה צורח יותר על ילדות בגיל הזה, ככה הן נלחצות יותר." ראנאדיבה נד בראשו. אסור לך אף פעם להרים את הקול. "לבסוף, השופט ממש זרק את האיש אל מחוץ לבניין. אני פחדתי. אני חושב שהוא התפוצץ כי כאן היו כל הילדות הבלונדיניות האלה שהיו בבירור שחקניות פחות טובות, ואנחנו מחצנו אותן."

כל התכוונת שמציינות את שחקן הכדורסל האידיאלי הן פעולות של זריזות ושל ביצוע מכויל היטב. כשהמשחק נעשה לניצחון של מאמץ על יכולת, כבר אי אפשר לזהות אותו: תערובת מזעזעת של משחקים נטולי־כללים, וגפיים חובטות ושחקנים שהם בדרך כלל יעילים שנכנסים לפאניקה וזריקות כדור מחוץ למגרש. רק מישהו מחוץ לממסד – זר שהמשחק חדש לו או נער רזה מניו יורק בקצה הספסל – יכול להיות חצוף די הצורך לשחק כך כדורסל.

לורנס איש ערב היה יכול לנצח כי הוא היה הכי שונה מקצין צבא בריטי כהלכתו. הוא לא סיים בהצטיינות אקדמיה צבאית אנגלית אליטיסטית. הוא היה ארכיאולוג במקצועו שכתב פרוזה חלומית. בפגישות עם מפקדיו בצבא, הוא התהלך בסנדלים ובתלבושת בדואית

מלאה. הוא דיבר ערבית כבן הארץ, ורכב על גמל כאילו עשה זאת כל החיים. לא אכפת היה לו מה חשבו אנשים בממסד הצבאי על "האספסוף הלא־מאומן" שלו משום שלא היה לו קשר קרוב עם הממסד הצבאי. ולפניו היה דוד. הוא בוודאי ידע שדו־קרב עם הפלישתים היה אמור להתנהל על פי כללים פורמליים, עם הצלבת חרבות. אבל הוא היה רועה צאן, שבימי קדם נחשב למשלח־יד נחות. לא היה לו עניין בדקויות של הריטואל הצבאי.

אנחנו מקדישים זמן רב כדי לחשוב כיצד יוקרה ומשאבים ושייכות למוסדות אליטיסטיים ישפרו את חיינו. אין אנו מקדישים די זמן כדי לחשוב איך יתרונות חומריים כאלה מגבילים את האפשרויות שלנו. ויווק ראנאדיבה עמד על קו הצד במגרש הכדורסל בעת שהורים ומאמנים של הקבוצות היריבות חירפו וגידפו אותו. רוב האנשים היו מתכווצים לנוכח ביקורת כזאת. לא ראנאדיבה. "**זה היה באמת מקרי לגמרי, אני מתכוונת, אבא שלי לא שיחק אף פעם כדורסל.**" למה שיהיה לו אכפת מה עולם הכדורסל חושב עליו? ראנאדיבה אימן קבוצת ילדות שלא היה להן כישרון בספורט שהוא לא ידע עליו שום דבר. הוא היה החלש והחריג, וזה מה שהעניק לו את החופש לנסות דברים שאף אחד אחר לא חלם עליהם.

6.

באליפות הלאומית, בנות רדווד סיטי ניצחו בשני המשחקים הראשונים שלהן. במשחק השלישי, היריבות שלהן באו ממחוז אורנג' שבקליפורניה. רדווד סיטי הייתה צריכה לשחק איתן במגרש שלהן, והיריבות הביאו גם שופט משלהן. המשחק נערך בשמונה בבוקר. השחקניות של רדווד סיטי יצאו מהמלון שלהן בשש לפני הפקקים בכביש. מכאן ואילך הכול הידרדר. השופט לא האמין ב"אחת, שתיים, שלוש, **אטרף!**" הוא לא חשב שלהפריע להכנסת כדור למגרש זה כדורסל. הוא התחיל לשרוק עבירות בזו אחר זו.

"השופט שרק על כל נגיעה קטנה," אמר קרייג. "הוא היה קטנוני." הזיכרון היה מכאיב.

"הבנות שלי לא הבינו," אמר ראנאדיבה. "השופט שרק משהו כמו ארבע עבירות שלנו על כל עבירה של הקבוצה השנייה."

"אנשים קראו קריאות בוז," אמר קרייג. "זה היה רע."

"יחס של שתיים־לאחת אפשר להבין, אבל יחס של ארבע־לאחת?" ראנאדיבה נד בראשו.

"ילדה אחת הורחקה מהמגרש בגלל שש עבירות."

"העבירות לא חיסלו אותנו. היה עדיין סיכוי לנצח. אבל..."

ראנאדיבה ביטל את הלחץ על כל המגרש. לא הייתה לו ברירה. השחקניות של רדווד סיטי נסוגו למחצית שלהן וצפו בפסיביות בירי־בותיהן מתקדמות על פני המגרש. הילדות של רדווד סיטי לא רצו. הן השתהו בין כל העברת כדור. הן שיחקו כדורסל כפי שאמורים לשחק כדורסל, ובסוף הפסידו – אבל לא לפני שהוכיחו שגוליית אינו ענק כפי שהוא חושב את עצמו.*

* ראנאדיבה קנה לאחרונה את קבוצת הכדורסל סקרמנטו קינגס מליגת ה־NBA. ערך העסקה, 534 מיליון דולר, רשם שיא חדש בליגת ה־NBA – הערת המתרגמת.

פרק שני

תרזה דה־בריטו

"הכיתה הגדולה ביותר שלי מנתה
עשרים ותשעה ילדים. זה היה כיף."

1.

כשבנו את חטיבת הביניים שיפו ואלי, בשביל ילדי ה"בייבי בום", זרמו שלוש מאות תלמידים מהאוטובוסים הצהובים בכל בוקר. שורת דלתות כפולות בכניסה לבניין התמודדה עם הלחץ, והמסדרונות בפנים היו סואנים כמו כביש ראשי.

אבל זה היה מזמן. ה"בייבי בום" חלף עבר. זוגות עשירים מניו יורק גילו את הפינה הפסטורלית של קונטיקט במקום ששיפו ממוקמת – עם העיירות המקסימות מהתקופה הקולוניאלית והמשעולים הכפריים המתפתלים. מחירי הנדל"ן עלו. משפחות צעירות לא יכלו עוד להרשות לעצמן לגור באזור. מספר התלמידים ירד ל־245, אחר כך לקצת יותר מ־200. עכשיו היו שמונים ילדים בכיתה ו' של בית הספר. בהתבסס על מספר התלמידים בכיתות הנמוכות של בתי הספר היסודיים באזור, מספר זה עלול בקרוב לרדת בחמישים אחוז, ופירוש הדבר שגודל הכיתה הממוצע בבית

הספר ירד הרבה מתחת לממוצע הכלל־ארצי. בית הספר הצפוף־לפנים נעשה לבית ספר אינטימי.

האם תשלחו את הילד שלכם לחטיבת הביניים שיפו ואלי?

.2

סיפורם של ויווק ראנאדיבה ונבחרת הכדורסל של הבנות ברדווד סיטי מלמד כי מה שאנחנו רואים כיתרון וכחיסרון לא תמיד הוא כזה, שאנחנו מתבלבלים בין השניים. בפרק זה ובפרק שאחריו, אני רוצה להחיל את הרעיון הזה על שתי שאלות פשוטות־לכאורה בנוגע לחינוך. אני אומר "לכאורה" משום שהן נראות פשוטות – אבל מהר מאוד נגלה שאין הן פשוטות כל עיקר.

השאלה של חטיבת הביניים שיפו ואלי היא הראשונה בשתי השאלות הפשוטות. הניחוש שלי אומר שתשמחו מאוד אם הילד שלכם ילמד באחת הכיתות האינטימיות האלה. בכל מקום בעולם, הורים וקובעי־מדיניות סבורים כמובן מאליו שכיתות קטנות הן כיתות טובות יותר. בשנים האחרונות, הממשלות של ארצות הברית, בריטניה, הולנד, קנדה, הונג קונג, סינגפור, קוריאה וסין – אם למנות רק כמה מהן – כולן נקטו צעדים גדולים להקטין את גודל הכיתות בבתי הספר שלהן. כשמושל קליפורניה הודיע על תוכניות מקיפות להקטין את גודל הכיתות במדינה שלו, הפופולריות שלו **גדלה פי שניים** בתוך שלושה שבועות. בתוך חודש הודיעו עשרים מושלי מדינות אחרים בארצות הברית על תוכניות ללכת בעקבותיו, וכעבור חודש וחצי, הודיע הבית הלבן על תוכניות משלו להקטנת מספר התלמידים בכיתות. עד היום, חושבים 77 אחוז מהאמריקנים כי הגיוני יותר לנצל את כספי משלמי המיסים להקטנת גודל הכיתות במקום להעלאת שכר המורים. האם אתם יודעים כמה מעטים הם הדברים ש־77 אחוז מהאמריקנים מסכימים עליהם?

בעבר היו לא פחות מעשרים וחמישה תלמידים בכיתה בשיפו ואלי.

היום המספר יורד לפעמים לחמישה־עשר. פירוש הדבר שתלמידים בשיפו מקבלים מהמורה שלהם הרבה יותר תשומת־לב אינדיווידואלית מאשר קודם, וההיגיון הפשוט אומר כי ככל שילדים מקבלים יותר תשומת־לב מהמורה שלהם, כך משתפרת חוויית הלמידה שלהם. תלמידים בחטיבת שיפו ואלי החדשה והאינטימית צריכים להצליח יותר מתלמידים בחטיבת שיפו הצפופה הישנה – נכון?

מתברר כי יש דרך אלגנטית מאוד לבדוק אם זה נכון. בקונטיקט יש הרבה בתי ספר כמו שיפו. זו מדינה עם הרבה עיירות קטנות עם בתי ספר יסודיים קטנים, ובתי ספר קטנים בעיירות קטנות חשופים לעליות ולירידות של שיעורי ילודה ומחירי נדל"ן – ופירוש הדבר שכיתה יכולה להיות ריקה לגמרי בשנה אחת וצפופה בשנה הבאה. הנה מספרי התלמידים בכיתה ט' בחטיבת ביניים אחרת בקונטיקט:

1993	18	2000	21
1994	11	2001	23
1995	17	2002	10
1996	14	2003	18
1997	13	2004	21
1998	16	2005	18
1999	15		

ב־2001 היו בכיתה ט' עשרים ושלושה ילדים. בשנה הבאה היו עשרה! בין 2001 ו־2002, כל הדברים האחרים בבית הספר נשארו ללא שינוי. אותם מורים, אותו מנהל, אותם ספרי לימוד. בית הספר היה באותו בניין באותה עיירה. הכלכלה המקומית והאוכלוסייה המקומית היו זהות לכל דבר. הדבר היחיד שהשתנה היה מספר התלמידים בכיתה ט'. אם התלמידים בשנה עם הכיתה הקטנה הצליחו יותר מהתלמידים בשנה עם הכיתה הגדולה, אז נהיה די בטוחים שזה קרה בגלל גודל הכיתה, נכון?

זה מה שמכונה "ניסוי טבעי". מדענים עורכים לפעמים ניסויים פורמליים כדי לבדוק היפותזות. אבל יש הזדמנויות נדירות שהעולם הממשי מספק דרך טבעית לבחון אותה תיאוריה – ולניסויים טבעיים יש הרבה יתרונות על פני ניסויים פורמליים. מה קורה אפוא כשמשתמשים בניסוי הטבעי של קונטיקט – ומשווים את התוצאות משנה־לשנה של כל ילד משנתון שלמד בכיתה קטנה עם התוצאות של התלמידים בשנתונים מרובי־הילדים? הכלכלנית קרוליין הוקסבי עשתה בדיוק כדבר הזה, בדקה בכל בית ספר יסודי במדינת קונטיקט, והנה מה שמצאה: שום דבר לא קורה! "יש הרבה מחקרים שאומרים כי נבצר מהם למצוא השפעה בעלת משמעות סטטיסטית של שינוי מדיניות כזה או אחר," אומרת הוקסבי "אין פירוש הדבר שלא הייתה השפעה, אלא רק שהם לא יכלו למצוא אותה בתוך הנתונים. במחקר הזה מצאתי אומדנים שנמדדו בדיוק רב סביב נקודת האפס. קיבלתי אפס מדויק. במילים אחרות, **אין השפעה.**"

זה רק מחקר אחד, כמובן. אבל התמונה אינה נעשית בהירה יותר כאשר מסתכלים על כל המחקרים של גודל הכיתה – ובמרוצת השנים נערכו מאות מחקרים כאלה. חמישה־עשר אחוז מוצאים ראיות בעלות משמעות סטטיסטית לכך שתלמידים מצליחים יותר בכיתות קטנות. בערך אותו מספר מוצאים שתלמידים מצליחים פחות בכיתות קטנות. עשרים אחוז דומים למחקר של הוקסבי ואינם מוצאים שום השפעה בכלל – והשאר מוצאים מעט מאוד ראיות בכיוון האחד או בכיוון השני שאינן די חזקות בשביל להוציא מסקנות ממשיות. המחקר הטיפוסי של גודל הכיתה מסכם את ממצאיו בפסקה כזאת:

בארבע מדינות – אוסטרליה, הונג קונג, סקוטלנד, וארצות הברית – הולידה אסטרטגיית הזיהוי שלנו אומדנים מאוד לא מדויקים שאינם מאפשרים שום קביעה בטוחה על ההשפעות של גודל הכיתה. בשתי מדינות – יוון ואיסלנד – יש כנראה השפעות חיוביות לא טריוויאליות של מספר תלמידים מוקטן. צרפת היא המדינה היחידה שבה יש כנראה הבדלים ראויים לציון בין הוראת המתמטיקה והוראת

המדעים: בעוד לגודל הכיתה יש השפעה ניכרת ובעלת משמעות סטטיסטית על הוראת המתמטיקה, הנה אפשר לשלול כל השפעה בסדר גודל דומה של גודל הכיתה על הוראת המדעים. תשע מערכות בתי הספר שבהן לא מצאנו השפעות בקנה־מידה גדול של גודל הכיתה בשני התחומים הן הרפובליקה הצ׳כית, קוריאה, פורטוגל, רומניה, סלובניה, וספרד. לבסוף, לא מצאנו השפעה סיבתית ראויה לציון של גודל הכיתה על הישגי התלמידים בשתי מדינות, יפן וסינגפור.

הבנתם את זה? לאחר מיון אלפי דפים של נתונים על הישגים של תלמידים משמונה־עשרה מדינות שונות, מסכמים הכלכלנים שהיו רק שני מקומות בעולם – יוון ואיסלנד – שהיו בהם ״יתרונות לא־טריוויאליים של גודלי־כיתות מוקטנים.״ **יוון ואיסלנד?** הדחף להפחית את גודלי הכיתות בארצות הברית הסתכם במשהו כמו שכירה של רבע מיליון מורים חדשים בין 1996 ו־2004. במרוצת אותה תקופה, המריאה ההוצאה לתלמיד בארצות הברית ב־21 אחוז – כאשר כמעט כל עשרות מיליארדי הדולרים החדשים הוצאו לגיוס המורים הנוספים האלה. אפשר לומר בביטחון שאין עוד מקצוע אחד בעולם שהגדיל את מספריו מסביב לעולם בשני העשורים האחרונים בכמות כזאת או במהירות כזאת או במחיר כזה כמו מקצוע ההוראה. מדינות ברחבי העולם בזו אחר זו הוציאו סכומי כסף כאלה מפני שאנחנו מסתכלים על בית ספר כמו שיפו ואלי – במקום שכל מורה יש לו הזדמנות להכיר כל תלמיד – וחושבים, ״זה המקום לשלוח אליו את הילד שלי.״ אבל הראיות מלמדות כי ייתכן מאוד שהדבר שאנחנו משוכנעים שהוא יתרון כזה אינו יתרון כזה בכלל.*

* הניתוח המקיף של מאות רבות של מחקרי גודל־הכיתה נעשה על ידי הכלכלן החינוכי אריק האנושק, The Evidence on Class Size (הראיות על גודל הכיתה). אומר האנושק: ״מן הסתם אין היבט של בתי הספר שנחקר הרבה כמו גודל הכיתה. מחקר זה נמשך שנים, ואין סיבה לחשוב שיש איזה קשר עקבי בין גודל הכיתה ובין ההישגים.״

3.

לא מזמן ישבתי עם אחד האנשים המשפיעים ביותר בהוליווד. תחילה הוא סיפר לי על ילדותו במיניאפוליס. בתחילת כל חורף, אמר, הוא היה עובר ברחובות השכונה שלו ואוסף הזמנות מאנשים שרצו לפנות את שבילי הכניסה ואת המדרכות שלהם מהשלג. אחר כך הוא החכיר כל עבודה בחכירת משנה לילדים אחרים בשכונה. לפועלים שלו הוא שילם ברגע שהעבודה נעשתה, במזומן, ואחר כך אסף את הכסף מהמשפחות כי למד שזו הדרך הבטוחה ביותר להניע את הצוות שלו לעבוד קשה. ברשימת מקבלי המשכורות שלו היו שמונה ילדים, לפעמים תשעה. בסתיו הוא עבר לגריפת עלים.

״הייתי הולך לבדוק את העבודה שלהם כדי שאוכל לומר ללקוח ששביל הכניסה שלו טופל כפי שהוא רצה,״ הוא זכר. ״תמיד היו ילד או שניים שלא עשו זאת טוב, ונאלצתי לפטר אותם.״ הוא היה בן עשר. בגיל אחת־עשרה, היו לו בבנק שש מאות דולר שאת כולם הרוויח בעצמו. זה היה בשנות החמישים. היום זה יהיה שווה־ערך לחמשת אלפים דולר. ״לא היה לי כסף בשביל המקום שרציתי ללכת אליו,״ אמר במשיכת כתף, כאילו היה ברור שבן־אחת־עשרה יֵדע לאן רצונו ללכת. ״כל טיפש יכול לבזבז כסף. אבל להרוויח אותו ולחסוך אותו ולדחות סיפוקים – אז אתה לומד להעריך אותו אחרת.״

משפחתו גרה במה שאנשים מכנים בלשון נקייה ״שכונה מעורבת״. הוא למד בבתי ספר ציבוריים ולבש בגדים שהועברו מילד לילד. אביו היה תוצר של השפל הגדול, ודיבר המון על כסף. האיש מהוליווד אמר שכאשר הוא רצה משהו – זוג נעלי ריצה חדשות, למשל, או אופניים – אביו היה אומר לו שעליו לשלם חצי מכספו שלו. כשהשאיר אור דולק אביו היה מראה לו את חשבון החשמל. ״הוא היה אומר, ׳תראה, זה מה שאנחנו משלמים בעד חשמל. אתה התעצלת, לא כיבית את האור. אנחנו משלמים בגלל שאתה עצלן. אבל אם אתה צריך אור בשביל לעבוד – עשרים וארבע שעות ביממה – אין בעיה.׳״

בקיץ שהיה בן שש־עשרה, עבד בעסק גרוטאות המתכת של אביו. זו הייתה עבודה פיזית קשה. התייחסו אליו כמו לכל עובד אחר. "זה הוציא לי את הרצון לחיות במיניאפוליס," אמר. "זה הוציא לי את הרצון להיות תלוי בעבודה אצל אבי. זה היה נורא. זה היה מלוכלך. זה היה קשה. זה היה משעמם. זה היה להכניס גרוטאות מתכת לחביות. עבדתי שם מחמישה־עשר במאי עד חג העבודה.* לא יכולתי להתנקות מהלכלוך. במבט לאחור, אני חושב שאבי רצה שאעבוד שם כי ידע שאם אעבוד שם, ארצה לברוח. תהיה לי מוטיבציה לעשות יותר מזה."

בקולג' הוא ניהל שירות כביסה, אסף והחזיר בגדים לניקוי יבש בשביל חבריו־ללימודים העשירים. הוא ארגן טיסות צ'רטר לסטודנטים לאירופה. הוא הלך לראות משחקי כדורסל עם חבר וישב במקומות איומים – מאחורי עמוד מסתיר – ותהה איך זה לשבת בשורה הראשונה על קו המגרש. הוא למד בבית ספר למנהל עסקים ובבית ספר למשפטים בניו יורק, וגר בשכונה נחותה בברוקלין כדי לחסוך כסף. לאחר שסיים את לימודיו קיבל משרה בהוליווד, שהוליכה למשרה רמה יותר, ואחר כך למשרה גבוהה עוד יותר, ולעסקאות פרטיות ופרסים ושרשרת של הצלחות נפלאות – והיום יש לו בית בבוורלי הילס בגודל של האנגר למטוסים, מטוס סילון משלו, פרארי במוסך, ושער לפני שביל הכניסה האין־סופי־לכאורה שלו שנראה כאילו הובא מטירה ימי־ביניימית באירופה. הוא מבין כסף. והוא מבין מה זה כסף מפני שהוא למד היטב את ערכו ואת תפקידו של הכסף בימי ילדותו ברחובות מיניאפוליס.

"רציתי שיהיה לי יותר חופש. רציתי לשאוף לדברים אחרים. הכסף היה כלי שיכולתי לנצל בשביל השאיפות שלי והתשוקות שלי והאמביציה שלי," אמר. "לא למדתי זאת מאף אחד. למדתי זאת בעצמי. בתהליך של ניסוי וטעייה. אהבתי את החיוניות של הכסף. הוא נתן לי הערכה־עצמית. הרגשתי יותר שליטה בחיי."

* חג לאומי בארצות הברית ובקנדה, יום שני הראשון בספטמבר – הערת המתרגמת.

כשאמר זאת, הוא ישב במשרדו הביתי – חדר בגודל בית של רוב האנשים – ואז הגיע לבסוף לעצם העניין. יש לו ילדים שהוא אוהב מאוד־מאוד. כמו כל הורה, הוא רוצה לדאוג להם, לתת להם יותר ממה שהיה לו. אבל הוא יצר סתירה ענקית, והוא יודע זאת. הוא הצליח משום שלמד בדרך הארוכה והקשה על ערכו של הכסף ועל משמעותה של עבודה ועל השמחה והסיפוק שיש לאדם שפילס לו דרך משלו בעולם. אבל בגלל ההצלחה שלו, יהיה קשה לילדיו ללמוד את אותם לקחים. ילדים של מולטימיליונרים בהוליווד אינם גורפים את העלים של שכניהם בבברלי הילס. כשהם משאירים אור דלוק, אבא שלהם אינו מנפנף מולם בכעס את חשבון החשמל. הם אינם יושבים באצטדיון כדורסל מאחורי עמוד ושואלים את עצמם איך זה לשבת ביציע בשורה הראשונה. הם **חיים** ביציע בשורה הראשונה.

"התחושה שלי אומרת שאף אחד לא היה מאמין כמה קשה לגדל ילדים בסביבה עשירה," הוא אמר. "חיים מאותגרים־כלכלית הורסים בני אדם. אבל גם עושר הורס אנשים כי הם מאבדים את השאפתנות שלהם ומאבדים את הגאווה שלהם ומאבדים את תחושת הערך העצמי שלהם. קשה בשני הקצוות של הספקטרום. יש מן הסתם מקום באמצע שעובד בצורה הטובה ביותר."

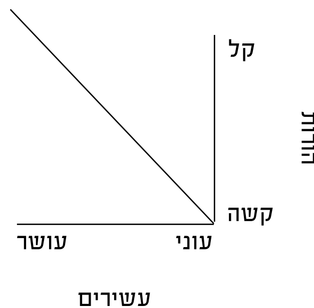
ברור שיש מעט דברים שמעוררים פחות אהדה ממולטימיליונר שחרד לגורל ילדיו. ילדיו של האיש מהוליווד לעולם לא יגורו אלא בבתים המהודרים ביותר ולא ישבו אלא במחלקה ראשונה. אבל הוא לא דיבר על נוחויות חומריות. הוא אדם שעשה שם גדול לעצמו. אחד מאחיו ירש את עסק הגרוטאות המשפחתי והצליח מאוד. אח אחר היה לרופא ובנה לו פרקטיקה משגשגת. אביו הוליד שלושה אחים שאפתנים ונמרצים שעשו חיל בכוחות עצמם. ומה שהוא רצה לומר היה זה שהוא, כאיש עם מאות מיליוני דולרים, יתקשה להצליח בגידול ילדיו כמו אביו לפני שנים באותה שכונה מעורבת במיניאפוליס.

4.

האיש מהוליווד אינו האדם הראשון שגילה זאת. אני חושב שזה משהו שרובנו מבינים על דרך האינטואיציה. יש עיקרון חשוב שמנחה את החשיבה שלנו על הזיקה בין הורות וכסף – והעיקרון הזה אומר ש"יותר" הוא לא תמיד יותר טוב.

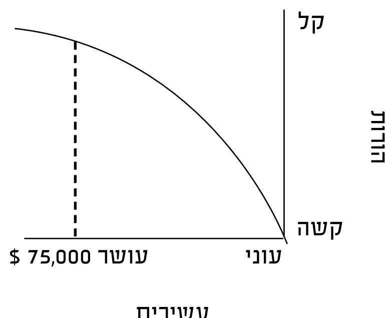
קשה להיות הורה טוב כשיש לך מעט מדי כסף. עד כאן זה מובן מאליו. העוני מתיש ומלחיץ. כשעליך לעבוד בשתי משרות כדי לגמור את החודש, קשה למצוא בערב את האנרגיה לקרוא לילדיך לפני השינה. אם אתה הורה יחיד, שמתאמץ לשלם שכר דירה ולהאכיל ולהלביש את ילדיך ולנסוע בדרך ארוכה וקשה לעבודה גופנית מפרכת, קשה לספק לילדיך בהתמדה את האהבה, ותשומת הלב והמשמעת שבונות משפחה בריאה.

אבל איש לא יוכל לומר כי נכון **תמיד** שאדם שיש לו יותר כסף יכול להיות הורה טוב יותר. אם תתבקש לצייר גרף על הזיקה בין הורות וכסף, לא תצייר תרשים כזה:

כסף מקל על ההורות עד לנקודה מסוימת – שבה הוא מפסיק להשפיע ממש. מהי הנקודה הזאת? המלומדים שחוקרים את האושר טוענים כי כסף נוסף מפסיק להסב אושר לאנשים בהכנסה משפחתית

בסביבות שבעים וחמישה אלף דולר לשנה. אחר כך נכנס לפעולה הדבר שהכלכלנים קוראים לו "תשואה שולית פוחתת". אם המשפחה שלך משתכרת שבעים וחמישה אלף לשנה והשכן מרוויח מאה אלף, עשרים וחמישה האלפים הנוספים לשנה משמעם שהשכן יכול לנהוג במכונית נאה יותר ולצאת לאכול במסעדה לעתים קצת יותר קרובות. אבל אין הם עושים את השכן שלך מאושר יותר ממך, או מצויד טוב יותר לעשות את אלף הדברים הקטנים והגדולים שעושים אדם להורה טוב. גרסה טובה יותר של גרף הורות־הכנסה תיראה כך:

אבל גרף זה מספר רק חלק מהסיפור, נכון? שכן כאשר ההכנסה של ההורים נעשית גבוהה די הצורך, אז ההורות מתחילה שוב להיות **קשה**. אצל רובנו, הערכים של העולם שבו גדלנו אינם שונים כל כך מהעולם שאנחנו יוצרים לילדינו. אבל לא זה מצבו של אדם שנעשה עשיר מאוד. הפסיכולוג ג'יימס גרובמן משתמש בביטוי הנפלא "מהגרים אל העושר" לתיאור מיליונרים מדור ראשון – ובכך הוא מתכוון לומר שהם ניצבים ביחסם לילדיהם מול אתגרים מאותו סוג שעומד מול מהגרים בכל ארץ חדשה. מישהו כמו איל ההון ההוליוודי שגדל "במולדת הישנה" של המעמד הבינוני, במקום שהמחסור היה מניע ומורה גדול. אביו לימד אותו את משמעות הכסף ואת סגולות היקר של העצמאות והעבודה הקשה. אבל ילדיו חיים בעולם החדש של

העושר, במקום שהחוקים בו שונים ומבלבלים. איך מלמדים "לעבוד קשה, להיות עצמאי, להבין את משמעות הכסף" לילדים שמביטים סביבם וקולטים שלעולם לא יצטרכו לעבוד קשה, להיות עצמאיים, או להבין את משמעות הכסף? זו הסיבה שלהרבה תרבויות מסביב לעולם יש פתגם לתיאור הקושי לגדל ילדים באווירה של עושר. באנגלית, הביטוי הוא "shirtsleeves to shirtsleeves in three generation" (שפירושו ההורים עלו מעוני לעושר אבל שמרו על אורח חייהם הקודם, הבנים אימצו להם אורח חיים מהודר, והנכדים בזבזו את כל הרכוש והניחו את ילדיהם בחוסר כול). האיטלקים אומרים, "Dalle stele alle stalle" ("מכוכבים לאורוות"). בספרד זה "Quien no lo tiene, lo hance; y quin lo tiene, lo deshance" ("מי שאין לו כסף, עושה כסף, ומי שיש לו כסף, מוציא אותו לריק"). העושר מכיל את הזרעים של כיליונו.

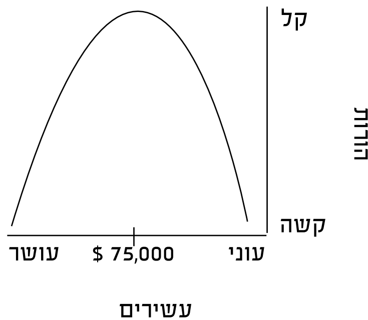
"הורה צריך לשים גבולות. אבל זה אחד הדברים הקשים ביותר למהגרים אל העושר, כי הם אינם יודעים מה לומר כשהתירוץ 'אנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו' אינו קיים," אומר גרובמן. "הם לא רוצים לשקר ולומר 'אין לנו כסף,' כי אם יש לך בן־עשרה, בן־העשרה אומר, 'סליחה. יש לך פורשה, ולאימא יש מאזראטי.' ההורה צריך ללמוד להחליף 'לא אנחנו לא יכולים' ל'לא אנחנו לא רוצים.'"

אבל "לא אנחנו לא רוצים," אמר גרובמן, הוא הרבה יותר קשה. "לא אנחנו לא יכולים" הוא פשוט. לפעמים, כהורה, אתה חייב לומר זאת רק פעם או שתיים. לא ייקח הרבה זמן עד שהילד במשפחה ממעמד הביניים יבין כי אין טעם לבקש פוני, כי פוני פשוט לא יהיה.

"לא אנחנו לא רוצים" לקנות פוני מחייב **שיחה**, ויושר ומיומנות להסביר כי מה שאפשרי הוא לא תמיד נכון. "אני מלווה הורים עשירים דרך התרחיש, ואין להם מושג מה לומר," אמר גרובמן. "אני צריך ללמד אותם: 'כן, אני יכול לקנות לך את זה. אבל אני בוחר להימנע מכך. זה לא מתיישב עם הערכים שלנו.'" אבל לשם כך צריך, כמובן, שתהיה לך מערכת ערכים, שתדע לבטא אותם ותדע להסביר אותם

בצורה משכנעת לילד שלך – וכל אלה דברים שלכל אדם קשה באמת לעשות, בכל נסיבות שהן, ובמיוחד כשיש לך פרארי, מטוס סילון פרטי, ובית בבוורלי הילס בגודל של האנגר למטוס.

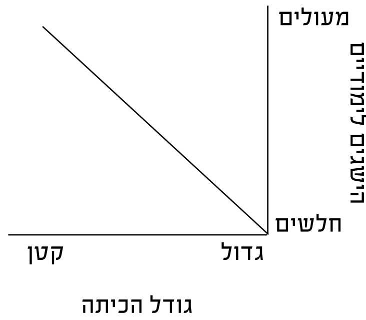
לאיש מהוליווד היה **יותר מדי** כסף. זו הייתה הבעיה שלו כהורה. הוא היה הרחק מעבר לנקודה שכסף משפר את הדברים, והרבה מעבר לנקודה שכסף מפסיק בכלל להיות חשוב. הוא היה בנקודה שכסף מתחיל להערים קשיים על המלאכה של גידול ילדים נורמליים ומאוזנים־היטב. גרף ההורות נראה עכשיו באמת כך:

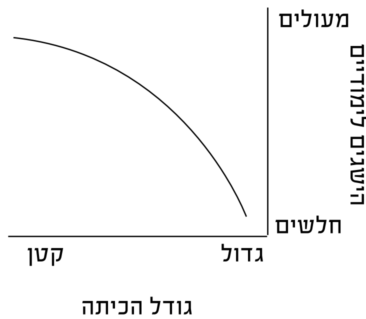
זה מה שמכונה עקומת U הפוכה. קשה להבין עקומות U הפוכות. כמעט תמיד הן מפתיעות אותנו, ואחת הסיבות לכך שאנחנו מרבים כל כך להתבלבל בין יתרונות וחסרונות היא זו שאנחנו שוכחים שאנחנו פועלים בעולם שיש לו צורת U.*

מה שמחזיר אותנו אל החידה של גודל הכיתה: מה יקרה אם הקשר בין מספר הילדים בחדר הכיתה וההישגים הלימודיים אינו כזה:

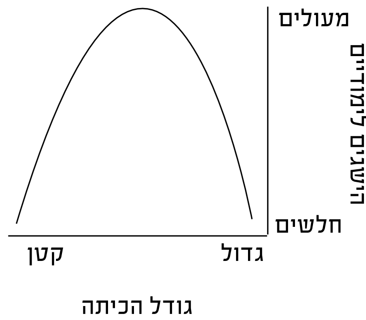
* הפסיכולוגים בארי שוורץ ואדם גראנט טוענים, במאמר מבריק, שבעצם כמעט כל דבר בעל חשיבות מציית לעקומת U הפוכה: "בתחומים רבים של הפסיכולוגיה, מוצאים כי X מגדיל את Y עד לנקודה אחת, ואחר כך הוא מקטין את Y... אין דבר כמו טוב מוחלט. לכל התכונות, המצבים, והחוויות החיוביות יש עלויות שברמות גבוהות מתחילות לגבור על היתרונות."

או אפילו כזה:

מה יקרה אם הוא כזה?

שמה של המנהלת של חטיבת הביניים שיפו ואלי הוא תרזה דה־בריטו. בחמש השנים שהיא עובדת בבית הספר היא ראתה את הכיתות הצעירות קטֵנות שנה אחר שנה. להורה זה יכול להיראות כבשורה טובה. אבל כשהיא חשבה על כך, היא ראתה מול עיניה את העקומה האחרונה. ״בעוד שנים מעטות יהיו לנו פחות מחמישים ילדים בכל השנתון שמגיע מבית הספר היסודי,״ אמרה. זה הבהיל אותה: ״נצטרך להיאבק.״

5

לעקומות U הפוכות יש שלושה חלקים, וכל חלק מציית ללוגיקה שונה.* ואלה החלקים: הצד השמאלי, שבו אם עושים יותר או אם יש יותר, הדברים משתפרים; האמצע השטוח, שבו אם עושים יותר זה לא משנה הרבה; והצד הימני, ששם אם עושים יותר או אם יש יותר, המצב **הולך ורע**.**

כאשר חושבים בדרך זו על חידת גודל־הכיתה, מה שנראה מבלבל מתחיל להיות יותר הגיוני. מספר התלמידים בכיתה דומה

* אבי, מתמטיקאי וקפדן בעניינים כאלה, חולק עלי. אני חוטא בפישוט־יתר, הוא אומר. לעקומות U הפוכות יש בעצם ארבעה חלקים. שלב ראשון שבו העקומה לינארית. שלב שני שבו ״היחס הלינארי ההתחלתי נחלש.״ זה האזור של תשואה שולית פוחתת. שלב שלישי שבו למשאבים עודפים אין השפעה על התוצאה. ושלב רביעי, שבו משאבים נוספים גורמים נזק.

** עקומת U הפוכה קלסית מתגלה בקשר בין צריכת אלכוהול ובריאות. אם תעבור מלא לשתות בכלל לשתיית כוס יין אחת לשבוע תחיה יותר שנים. ואם תשתה שתי כוסות לשבוע, תחיה עוד קצת יותר, ועם שלוש כוסות עדיין תחיה עוד קצת יותר – וכן הלאה עד שבע כוסות לשבוע. (המספרים האלה הם לגברים, לא לנשים.) זו העלייה: כל המרבה הרי זה משובח. אז בא המישור, נגיד, משבע עד ארבע־עשרה כוסות יין לשבוע. לא תעזור לעצמך אם תשתה יותר בתחום הזה. אבל גם לא תזיק לעצמך במיוחד. זה החלק האמצעי של העקומה. לבסוף, בא הצד הימני של העקומה: הירידה. זה קורה כשאתה מגיע מעבר לארבע־עשרה כוסות יין לשבוע ושתייה נוספת מתחילה לקצר את חייך. אלכוהול אינו טוב או רע או ניטרלי מטבע בריאתו. הוא מתחיל טוב, נעשה ניטרלי, ומסיים רע.

לכמות הכסף שיש להורה. הכול תלוי במיקום על העקומה. בישראל, למשל, היו מאז הקמתה כיתות גדולות מאוד בבתי הספר היסודיים. מערכת החינוך הישראלית פועלת על פי ההלכה של הרמב"ם שהורה כי אסור שמספר התלמידים בכיתה יעלה על ארבעים. פירוש הדבר שבכיתות בבתי הספר היסודיים לומדים לעתים קרובות שלושים ושמונה או שלושים ותשעה תלמידים. אבל במקום שיש ארבעים תלמידים בכיתה, מופיעות פתאום באותו בית ספר שתי כיתות של עשרים. אם מבצעים ניתוח בשיטת־הוקסבי ומשווים את ההישגים הלימודיים של אחת הכיתות הגדולות האלה עם ההישגים של כיתה בת עשרים ילדים, הכיתה הקטנה תצליח יותר. זה לא צריך להפתיע. לכל מורה קשה להתמודד עם שלושים ושישה או שלושים ושבעה תלמידים. ישראל נמצאת בצד השמאלי של עקומת U הפוכה.

עכשיו נשוב לקונטיקט. בבתי הספר שהוקסבי בדקה, רוב ההשתנות הייתה בין כיתות של עשרים עד עשרים וחמישה ילדים ובין כיתות של שישה־עשר עד תשעה־עשר. כשהוקסבי אומרת שהמחקר שלה לא מצא שום דבר, היא מתכוונת לומר שהיא לא מצאה שום יתרון אמיתי בהקטנת הכיתות **בטווח הבינוני הזה**. במילים אחרות, אי שם בין ישראל וקונטיקט, ההשפעות של גודל הכיתה נעות לאורך העקומה אל האמצע השטוח – במקום שהוספת משאבים לחדר הכיתה מפסיקה להיתרגם לחוויה משופרת לילדים.

למה אין הבדל גדול בין כיתה של עשרים וחמישה תלמידים וכיתה של שמונה־עשר תלמידים? אין ספק שהאחרונה קלה יותר למורה: פחות מבחנים לבדוק, פחות ילדים להכיר ולעקוב אחריהם. אבל כיתה קטנה יותר מיתרגמת לתוצאה טובה יותר רק אם המורים משנים את סגנון ההוראה שלהם כשמקטינים את עומס העבודה שלהם. ומה שהראיות מלמדות הוא שבטווח הבינוני הזה, מורים לא בהכרח עושים זאת. הם פשוט עובדים פחות. זה רק הטבע האנושי. תאר לעצמך שאתה רופא ופתאום נודע לך שביום חמישי אחר הצהריים תבדוק

עשרים חולים במקום עשרים וחמישה, אבל השכר שלך לא ישתנה. האם תגיב בהקדשת יותר זמן לכל חולה? או פשוט תצא בשש וחצי במקום בשבע וחצי ותאכל ארוחת ערב עם ילדיך?

ועכשיו לשאלה המכרעת. האם כיתה יכולה להיות קטנה **יותר מדי**, באותה דרך שהורה יכול להרוויח **יותר מדי** כסף? התקשרתי למספר גדול של מורים בארצות הברית ובקנדה והצגתי להם את השאלה הזאת, ומורה אחר מורה הסכימו שיש אפשרות כזאת.

הנה תשובה טיפוסית:

> המספר המושלם שלי הוא שמונה־עשר: יש מספיק תלמידים בחדר ואין סיבה שמישהו ירגיש פגיע, אבל כולם יכולים להרגיש חשובים. שמונה־עשר מתחלקים בקלות לקבוצות של שניים או שלושה או שישה – כולם בדרגות שונות של אינטימיות בינם לבין עצמם. עם שמונה־עשר תלמידים אני יכולה תמיד להגיע לכל אחד מהם בשעת הצורך. עשרים וארבעה הוא המספר השני בסדר העדיפות שלי – ששת הנוספים מגדילים את ההסתברות שיהיה ביניהם דיסידנט, מורד או שניים שיאתגרו את הסטטוס קוו. אבל לעשרים וארבעה יש יתרון בכך שעכשיו יש כמעט מסה אנרגטית של קהל במקום של קבוצה. אם נוסיף עוד שישה נגיע לשלושים, אבל נחליש את החיבורים האנרגטיים עד כדי כך שאפילו המורה הכריזמטי ביותר לא יוכל לשמור על הקסם כל הזמן.

ומה בנוגע לכיוון השני? נוריד שישה משמונה־עשר הגופים המושלמים ונקבל את "הסעודה האחרונה". וזו הבעיה. שנים־עשר הם מספר יפה להקפת שולחן של ארוחת הערב החגיגית – אינטימיים מכדי לאפשר להרבה תלמידי תיכון להגן על האוטונומיה שלהם בימים שהם זקוקים לה, ועלולים ליפול קורבן לרודן או לבריון, שהמורה בעצמה עלולה להיות כל אחד מהם. כשאנחנו מתכווצים לשישה תלמידים, אין בכלל

מקום להתחבא ואין מספיק מגוון במחשבה ובהתנסות להוסיף לשפע שיכול לבוא מהמספרים.

במילים אחרות, מורה עלול להתקשות להתמודד עם כיתה קטנה בדיוק כמו עם כיתה גדולה מאוד. במקרה האחד, הבעיה היא מספר האינטראקציות הפוטנציאליות הטעונות טיפול. במקרה השני, זו עוצמת האינטראקציות הפוטנציאליות. מורה נוסף תיאר זאת בניסוח מרשים: כשכיתה נעשית קטנה מדי, התלמידים מתחילים להתנהג "כמו אחים במושב האחורי של מכונית. לילדים הנרגנים פשוט אין דרך להתרחק זה מזה."

הנה מכתב נוסף ממורה בתיכון. לאחרונה הייתה לו כיתה של שלושים ושניים תלמידים והוא שנא אותה. "כשאני עומד לפני כיתה גדולה כל כך, המחשבה הראשונה שלי היא 'לעזאזל, בכל פעם שאני משיג משהו ראוי לציון, אני צריך לבלות **שעות** כאן בבית הספר בזמן שיכולתי להיות עם הילדים שלי.'" אבל באותה מידה הוא לא רצה ללמד כיתה של פחות מעשרים:

> מקור החיים של כל כיתה הוא השיחה, וכדי לנהל שיחה יש צורך במסה קריטית מסוימת. בדיוק עכשיו אני מלמד כיתות עם תלמידים שפשוט לא משוחחים על שום דבר, ולפעמים זה אכזרי. כשהמספרים יורדים יותר מדי, השיחה נפגעת. לכאורה זה נוגד את השכל הישר כי היה אפשר לחשוב שהילדים השקטים שיהססו לדבר בכיתה של שלושים ושניים יעשו זאת ביתר קלות בכיתה של שישה־עשר. אבל מניסיוני זה לא ממש קורה. הילדים השקטים נוטים להיות שקטים בכל מצב. וכשהכיתה קטנה מדי, אין בין הדוברים מספיק מרחב דעות כדי להתניע את השיחה. יש גם משהו קשה להגדרה בנוגע לרמת האנרגיה. בקבוצה קטנה מאוד חסרה אנרגיה מהסוג שבא מחיכוך בין אנשים.

וכיתה ממש, *ממש*, קטנה? זהירות.

> היו לי תשעה תלמידים לצרפתית בכיתה י״ב. נשמע כמו חלום, לא? זה היה סיוט. אי אפשר להשיג שום שיחה או דיון בשפת היעד. קשה לשחק משחקים, לחזק את אוצר המילים, את הידע בדקדוק, וכן הלאה. פשוט אין תנופה.

הכלכלן ג׳סי לוין ערך מחקר מרתק מאותו סוג, על תלמידים בהולנד. הוא ספר כמה עמיתים יש לילדים בכיתתם – כלומר, תלמידים ברמת יכולת למידה דומה – ומצא מתאם מפתיע בין מספר העמיתים ובין ההישגים הלימודיים, במיוחד אצל התלמידים החלשים.* במילים אחרות, אם אתה תלמיד – במיוחד תלמיד גרוע – מה שדרוש לך הוא אנשים מסביבך ששואלים את אותן שאלות, נאבקים עם אותן בעיות, ומודאגים מאותם דברים שמדאיגים אותך, כך שתרגיש קצת פחות מבודד וקצת יותר נורמלי.

זו הבעיה עם כיתות ממש קטנות, טוען לוין. כשיש מעט מדי תלמידים בחדר, הסיכוי שילדים יהיו מוקפים במסה קריטית של ילדים אחרים כמותם נעשה באמת נמוך. כשמגזימים בהקטנת מספר התלמידים בכיתה, אומר לוין, ״גוזלים את העמיתים שתלמידים חלשים לומדים מהם.״

אתם מבינים מדוע תרזה דה־בריטו חששה כל כך לעתידו של שיפו ואלי? היא המנהלת של חטיבת ביניים, שמלמדת ילדים בדיוק בגיל שהם מתחילים את המעבר הקשה לגיל ההתבגרות. הם מגושמים ולא נוח להם עם עצמם ומפחדים להיראות חכמים יותר מדי. לעורר בהם עניין, לנוע מעבר לפגישות שאלה־ותשובה עם המורה שלהם, אמרה, יכול להיות קשה ״כמו לעקור שיניים.״ היא רוצה שבכיתות שלה יהיו הרבה קולות מעניינים ומגוונים, והתרגשות מהסוג שבא ממסה

* החריג הברור: ילדים עם בעיות התנהגות או לקויות למידה קשות. לילדים עם צרכים מיוחדים, עקומת U ההפוכה מוסטת הרחק ימינה.

קריטית של תלמידים שמתמודדים עם אותה בעיה. איך עושים זאת בחדר ריק־למחצה? "ככל שיש יותר תלמידים," המשיכה, "משיגים יותר גיוון בשיחות האלה. בכיתה קטנה מדי עם ילדים בגיל זה, הם מתנהגים כאילו יש להם מחסום על הפה." היא לא אמרה זאת, אבל היא בוודאי חשבה שאילו בא מישהו ובנה חטיבת ביניים גדולה נוספת על האחו שליד בית הספר, זה לא היה מצער אותה.

"התחלתי במרידן כמורה למתמטיקה בחטיבת ביניים," המשיכה דה־בריטו. מרידן היא עיר של תושבים בעלי הכנסה בינונית־ונמוכה. "בכיתה הגדולה ביותר שלי היו עשרים ותשעה ילדים." היא סיפרה כמה קשה זה היה; הייתי צריכה לעבוד קשה כדי להכיר ולהגיב ולעקוב אחרי תלמידים רבים כל כך. "אתה פשוט זקוק לעוד זוג עיניים על העורף. אתה צריך לשמוע מה קורה בכל מקום כשאתה עובד עם קבוצה מסוימת. אתה צריך ממש להיות בשיא הכושר כשיש לך כל כך הרבה ילדים בחדר, כדי ששם בפינה הם לא ידברו סתם על משהו שאין לו שום קשר לדבר שהם אמורים לעבוד עליו."

אבל אז היא השמיעה וידוי. היא **אהבה** ללמד את הכיתה ההיא. זו הייתה אחת השנים הטובות ביותר בקריירה שלה. מי שמלמד מתמטיקה לבני שתים־עשרה ולבני שלוש־עשרה צריך להיאבק קשות כדי לעשות את הלימוד מלהיב – ועשרים ותשעה ילדים היו כיתה מלהיבה. "הם יכלו ליצור אינטראקציה עם כל כך הרבה עמיתים," אמרה. "הם לא התייחסו תמיד רק לקבוצה אחת. היו יותר הזדמנויות לגוון את החוויות. והייתה השאלה האמיתית – מה אפשר לעשות כדי להתסיס, להעשיר, ולעניין את הילדים, כך שהם לא יהיו סתם פאסיביים."

האם היא רצתה שיהיו עשרים ותשעה ילדים בכל כיתה בשיפו? ברור שלא. דה־בריטו ידעה שהיא חריגה במקצת ורוב המורים נקבו במספר נמוך יותר כמספר האידיאלי. היא פשוט רצתה לומר שבשאלה של גודל הכיתה פיתחנו אובססיה ליתרונות של הכיתות הקטנות ושכחנו את היתרונות האפשריים של כיתות גדולות. האין משהו מוזר

בפילוסופיה חינוכית שחושבת על התלמידים האחרים בכיתה של הילד שלך כמתחרים על תשומת הלב של המורה ולא כבעלי־ברית בהרפתקת הלמידה? כשדה־בריטו נזכרה באותה שנה במרידן, ניצת בעיניה מבט של געגועים. "אני אוהבת את הרעש. אני אוהבת לשמוע אותם מגיבים זה לזה. זה היה כיף."

.6

במרחק חצי שעת נסיעה משיפו ואלי, בעיירה לייקוויל, בקונטיקט, יש בית ספר ושמו הוטשקיס. הוא נחשב לאחת הפנימיות הפרטיות המעולות בארצות הברית. שכר הלימוד הוא כמעט 50,000 דולר לשנה. לבית הספר יש שני אגמים, שני מגרשי הוקי, ארבעה טלסקופים, מסלול גולף, ושנים־עשר פסנתרים. ולא סתם פסנתרים, אלא כפי שבית הספר טורח לציין, פסנתרי **סטיינווי**, הפסנתר היוקרתי ביותר שכסף יכול לקנות.* הוטשקיס הוא מקום מהסוג שאינו חוסך בהוצאות לחינוך התלמידים שלו. גודל הכיתה הממוצע בבית הספר? שנים־עשר תלמידים. המצב שמפחיד את תרזה דה־בריטו, הוטשקיס – ממש במעלה הכביש משיפו ואלי – מפרסם אותו כנכס הגדול ביותר שלו. "סביבת הלמידה שלנו," מכריז בית הספר בגאווה, "היא אינטימית, אינטראקטיבית, וכוללת הכול."

למה בית ספר כמו הוטשקיס עושה משהו שבפירוש מזיק לתלמידיו? תשובה אחת אומרת שבית הספר אינו חושב על התלמידים שלו. הוא חושב על הורי התלמידים שלו, שרואים דברים כמו מסלול גולף ופסנתרי סטיינווי וכיתות קטנות כראיות לכך שהם קיבלו תמורה

* אתר האינטרנט של הוטשקיס טוען שיש להם שנים־עשר פסנתרי סטיינווי, אבל מנהל המוזיקה של בית הספר אמר במקום אחר שלאמיתו של דבר יש להם עשרים – פלוס פזיולי אחד, שהוא הרולס־רויס של פסנתרי הכנף. הפסנתרים האלה שווים ביחד יותר ממיליון דולר. כשמנגנים "יונתן הקטן" בשתי אצבעות או בארבע אצבעות בחדר תרגול בהוטשקיס, זה נשמע ממש טוב.

ראויה ל־50,000 הדולר שלהם. אבל התשובה היותר טובה אומרת שהוטשקיס פשוט נפל למלכודת שאנשים עשירים ומוסדות עשירים ומדינות עשירות – כולם גולייתים – מרבים ליפול בהן: בית הספר מניח שסוגי הדברים שעושר יכול לקנות מיתרגמים תמיד ליתרונות בעולם הממשי. זו טעות, כמובן. זה הלקח של עקומת U ההפוכה. טוב להיות גדול יותר וחזק יותר מהיריב שלך. לא כל כך טוב להיות כל כך גדול וחזק עד שאתה נעשה למטרה נייחת לאבן שנזרקת במהירות 250 קילומטר לשעה. גוליית לא השיג את מבוקשו, משום שהיה גדול **מדי**. האיש מהוליווד לא היה ההורה שהוא רצה להיות, מפני שהיה עשיר **מדי**. הוטשקיס אינו בית הספר שהוא רוצה להיות, כי הכיתות שלו קטנות **מדי**. כולנו מניחים כי אם נהיה גדולים יותר, חזקים יותר ועשירים יותר, זה תמיד ישרת את האינטרסים שלנו. ויווק ראנאדיבה, נער רועה צאן ושמו דוד, והמנהלת של חטיבת הביניים שיפו ואלי יאמרו לכם שזה לא נכון.

פרק שלישי

קרוליין סאקס

"אילו הלכתי לאוניברסיטת מרילנד
הייתי עדיין עוסקת במדעים."

.1

לפני מאה חמישים שנה, כשפריז הייתה במרכז עולם האמנות, התכנסה קבוצת ציירים מדי ערב בקפה גרבואה, ברובע באטיניול. מנהיג הקבוצה היה אדואר מאנה. הוא היה אחד החברים הוותיקים והמבוססים של הקבוצה, גבר נאה וחברותי בן שלושים ומשהו שהתלבש בשיא האופנה והקסים את כל ידידיו במרצו וברוחו הטובה. חברו הטוב של מאנה היה אדגר דגה, אחד המעטים שהיו לא פחות שנונים ממאנה; השניים התברכו ברוח סוערת ובלשון חדה ולפעמים פרצו ביניהם ויכוחים מרים. פול סזאן, גבוה וזעף, היה מתיישב עגום בפינה, מכנסיו קשורים בשרוך. "אני לא מושיט לך את ידי," אמר סזאן פעם אחת למאנה לפני שהתיישב ביחידות. "לא התרחצתי שמונה ימים." קלוד מונה, שקוע בעצמו ובעל רצון חזק, היה בן של חנווני וחסר את ההשכלה של כמה מהאחרים. ידידו הטוב היה "הפרחח החביב" פייר־אוגוסט רנואר, שבמהלך ידידותם צייר אחד־

עשר דיוקנים של מונה. המצפון המוסרי של הקבוצה היה קמי פיסארו: איש פוליטי, לויאלי, ובעל עקרונות מוצקים. אפילו סזאן – רע־המזג והמנוכר בגברים – אהב את פיסארו. כעבור שנים יזהה את עצמו כ"סזאן, תלמיד של פיסארו."

קבוצת הציירים המרשימה הזאת תמציא ביחד בשנים הבאות את האמנות המודרנית באמצעות התנועה הידועה כאימפרסיוניזם. הם ציירו זה את זה וציירו זה ליד זה ותמכו זה בזה רגשית וכספית, וציוריהם תלויים היום בכל מוזיאון חשוב לאמנות בעולם. אבל בשנות השישים של המאה התשע־עשרה הם נאבקו על דרכם. מונה היה מרושש. רנואר היה צריך פעם להביא לו לחם לבל יגווע ברעב. ולא שמצבו של רנואר היה טוב יותר. לא היה לו מספיק כסף לקנות בולים למכתבים שלו. הסוחרים לא התעניינו בציורים שלהם. כשמבקרי האמנות הזכירו את האימפרסיוניסטים – ובשנות השישים של המאה התשע־עשרה היו בפריז הרבה מבקרי אמנות – זה היה בדרך כלל מתוך זלזול. מאנה וחבריו ישבו בקפה גרבואה עם הקירות המדופנים־בשחור, השולחנות המכוסים לוחות שיש, וכיסאות המתכת הרעועים ושתו ואכלו והתווכחו על פוליטיקה ועל ספרות ועל אמנות ובמיוחד על הקריירות שלהם – כי כל האימפרסיוניסטים נאבקו עם שאלה מכרעת אחת: מה עליהם לעשות בנוגע ל"סלון"?

האמנות מילאה תפקיד אדיר בחיי התרבות של צרפת במאה התשע־עשרה. משרד ממשלתי מיוחד – המיניסטריון של החצר הקיסרית ושל האמנויות היפות – ניהל את ענייני האמנות. הציור נחשב למקצוע באותו אופן שרפואה או משפטים הם מקצוע היום. צייר מבטיח היה מתחיל ב־École National Supérieure des Beaux-Arts (בית הספר הלאומי לאמנויות היפות) בפריז, ושם היה מקבל הכשרה קפדנית ופורמלית, ומתקדם מהעתקת ציורים לציור של מודלים חיים. בכל שלב של לימודיו, היו תחרויות. אלה שקיבלו ציונים נמוכים, נופו. המצליחים זכו בפרסים ובמלגות יוקרתיות, ובפסגת המקצוע היה ה"סלון", תערוכת האמנות החשובה ביותר בכל אירופה.

בכל שנה הגיש כל צייר בצרפת שניים או שלושה מטובי הבדים שלו לחבר שופטים המורכב ממומחים. המועד האחרון להגשת העבודות היה אחד באפריל. ציירים מרחבי העולם דחפו מריצות עמוסות תמונות דרך הרחובות מרוצפי־האבנים של פריז, והביאו את העבודות שלהם ל־Palais de l'Industrie, אולם תערוכות שנבנה לכבוד היריד העולמי של פריז בין שדרת שנז אליזה והנהר סיין. במרוצת השבועות הבאים היה חבר השופטים עורך הצבעה על כל ציור וציור. אלה שהוגדרו לא־קבילים היו מוחתמים באות "R", האות הראשונה של המילה הצרפתית rejete (נדחה). הציורים שהתקבלו נתלו על קירות ה־Palais, ובמשך שישה שבועות שנפתחו בתחילת מאי, היו לא פחות ממיליון אנשים מתקהלים בתערוכה, נאבקים על מקום לפני העבודות של הציירים הגדולים והידועים ביותר ומלגלגים על העבודות שלא מצאו חן בעיניהם. הציורים הטובים ביותר זכו במדליות. המנצחים נישאו על כפיים ומחירי הציורים שלהם הרקיעו שחקים. המפסידים יצאו חפויי ראש וחזרו לעבוד.

"יש בפריז בקושי חמישה־עשר אוהבי אמנות שמסוגלים לאהוב ציור בלי האישור של ה'סלון'," אמר פעם רנואר. "יש 80,000 שלא יקנו אפילו חוטם מצייר שאינו תלוי ב'סלון'." ה"סלון" הפחיד את רנואר עד כדי כך ששנה אחת הוא הלך ל־Palais בזמן הדיונים של השופטים וחיכה בחוץ, בתקווה לגלות מוקדם אם התקבל או לא. אבל אז נתקף בושה והציג את עצמו כחבר של רנואר. עוד לקוח קבוע של קפה גרבואה, פרדריק בזיל, התוודה פעם, "אני מפחד עד מוות מפני דחייה." כשהצייר ז'ול הולצאפל לא התקבל ל"סלון" של 1866, הוא שלח כדור בראשו. "חבר השופטים דחה אותי. לכן אין לי כישרון," נאמר במכתב ההתאבדות שלו. "עלי למות." לצייר בצרפת של המאה התשע־עשרה, ה"סלון" היה חזות הכול, וה"סלון" היה חשוב כל כך לקבוצת האימפרסיוניסטים מפני ששופטי ה"סלון" דחו אותם פעם אחר פעם.

הגישה של ה"סלון" הייתה מסורתית. "העבודות היו אמורות להיות

מצוירות בדיוק מיקרוסקופי, ׳גמורות׳ כהלכה, ונתונות במסגרות מקובלות, עם פרספקטיבה נאותה וכל המוסכמות האמנותיות המוכרות,״ כותבת היסטוריונית האמנות סו רו. ״אור סימל דרמה גדולה, חושך לימד על כובד ראש. בציור שמספר סיפור, התמונה הייתה צריכה להיות לא רק ׳מדויקת׳, אלא גם להציב טון מוסרי קביל. אחר צהריים ב׳סלון׳ היה כמו לילה באופרה של פריז: הקהל ציפה לחוויה מרוממת ומבדרת. רוב הצופים ידעו מה הם אוהבים, וציפו לראות מה שהם מכירים.״ הציורים שזכו במדליות, אומרת רו, היו בדים ענקיים, מצוירים בדקדקנות, ומתארים תמונות מההיסטוריה הצרפתית או מהמיתולוגיה, עם סוסים וצבאות או נשים יפות, ונשאו שמות כמו **הפרדה מהחייל, אישה צעירה בוכה על מכתב**, או **אובדן התמימות**.

לאימפרסיוניסטים הייתה השקפה שונה לחלוטין על מהותה של האמנות. הם ציירו חיים יומיומיים. משיכות המכחול שלהם היו גלויות לעין. הדמויות שלהם היו מטושטשות. לשופטי ה״סלון״ ולהמונים שהתקהלו ב־Palais, עבודותיהם נראו חובבניות, אפילו מזעזעות. ב־1865, קיבל ה״סלון״, במפתיע, ציור מאת מאנה של זונה ושמה **אולימפיה**, והציור חולל מהומה גדולה בפריז. היה צריך להציב שומרים מסביב לתמונה כדי למנוע את הצופים להסתער עליה. ״אווירה של היסטריה ואפילו של פחד השתלטה על המקום,״ כותב ההיסטוריון רוס קינג. ״היו צופים שקרסו ב׳התקפי צחוק מטורף׳ והיו אחרים, בעיקר נשים, שהסבו את ראשיהם בבהלה מהתמונה.״* ב־1868, הצליחו רנואר, בזיל, ומונה להכניס ציורים ל״סלון״. אבל באמצע ששת השבועות של ה״סלון״, הוסרו העבודות שלהם מחלל התצוגה המרכזי והוגלו ל־dépotoir – המזבלה – חדר קטן ואפל בירכתי הבניין, שבו ניתלו מחדש ציורים שנחשבו לכישלונות. זה היה גרוע כמעט כמו לא להתקבל בכלל.

ה״סלון״ היה הצגת האמנות החשובה ביותר בעולם. כולם בקפה

---

* רוס קינג, **משפט פריס**, דביר 2010, תרגום יותם פלדמן ונעמי כרמל, ע׳ 173.

גרבואה היו תמימי דעים בעניין זה. אבל לקבלה ל"סלון" היה מחיר: לשם כך היה עליהם ליצור אמנות מהסוג שנראה להם חסר־משמעות, והייתה גם סכנה שהם ילכו לאיבוד בתוך המון של ציירים אחרים. האם זה היה שווה את זה? לילה אחר לילה התווכחו האימפרסיוניסטים אם עליהם להמשיך להידפק על דלתות ה"סלון" או לצאת לדרך עצמאית ולהציג תערוכה של עצמם בלבד. האם רצונם להיות דגים קטנים בבריכה הגדולה של ה"סלון" או דגים גדולים בבריכה קטנה שייצרו לעצמם?

לבסוף עשו האימפרסיוניסטים את הבחירה הנכונה, וזו אחת הסיבות לכך שציוריהם תלויים בכל מוזיאון אמנות חשוב בעולם. אבל אותה דילמה מתעוררת שוב ושוב בחיים הפרטיים שלנו, ולעתים קרובות הבחירה שלנו אינה חכמה כל כך. עקומת U ההפוכה מזכירה לנו שיש נקודה שבה הכסף והמשאבים מפסיקים להיטיב את חיינו ומתחילים להזיק להם. סיפור האימפרסיוניסטים מלמד על בעיה שנייה, מקבילה. אנו שואפים לטוב ביותר ומייחסים חשיבות גדולה להתקבלות למוסדות הטובים ביותר בגדר האפשר. אבל רק לעתים נדירות אנחנו עוצרים וחושבים – כפי שהאימפרסיוניסטים עשו – אם המוסדות היוקרתיים ביותר עולים בקנה אחד עם האינטרסים שלנו. יש הרבה דוגמאות לכך, אבל אין הרבה דוגמאות חושפניות יותר מהחשיבה שלנו על האוניברסיטה שבה כדאי לנו ללמוד.

2.

קרוליין סאקס* גדלה בשוליו הרחוקים של האזור המטרופוליטני של וושינגטון הבירה. היא למדה בבתי ספר ציבוריים עד סוף התיכון. אמה היא חשבונאית ואביה עובד בחברת טכנולוגיה. בילדותה היא

* שיניתי את שמה ואת הפרטים המזהים.

שרה במקהלת הכנסייה ואהבה לכתוב ולצייר. אבל מה שבאמת ריגש אותה היה המדע.

"זחלתי המון בדשא עם זכוכית מגדלת ובלוק רישום ועקבתי אחרי חרקים וציירתי אותם," אומרת סאקס. סאקס היא צעירה נבונה ורהוטה, שיש משהו מרענן בכנות ובישירות שלה. "ממש ממש התעניינתי בחרקים. ובכרישים. היה זמן שחשבתי שאהיה וטרינרית או איכטיולוגית. אז'ני קלארק הייתה הגיבורה שלי. היא הייתה הצוללנית הראשונה. היא גדלה בניו יורק במשפחת מהגרים וברבות הימים עלתה לפסגת התחום שלה, אף על פי ששמעה המון 'אוי, את אישה, את לא יכולה לרדת מתחת לים.' אני חשבתי שהיא הייתה פשוט גדולה. אבא שלי פגש אותה ונתן לי תצלום חתום שלה ואני כל כך התרגשתי. המדעים תפסו תמיד מקום ממש חשוב בכל מה שעשיתי."

סאקס צלחה את התיכון כתלמידה הטובה בכיתתה. כשהייתה עדיין בתיכון, למדה קורס במדעי המדינה בקולג' סמוך, וקורס חשבון מולטי־וריאנטי במכללה הקהילתית המקומית. היא קיבלה מצוין בשני הקורסים, וגם בכל המקצועות שלמדה בתיכון. היא קיבלה את מירב הנקודות בכל אחד מקורסי ההכנה המתקדמים לקולג' שלקחה.

בקיץ אחרי השנה האחרונה שלה בתיכון, נסעה עם אביה לסיור בזק באוניברסיטאות אמריקניות. "אני חושבת שביקרנו בחמש אוניברסיטאות בשלושה ימים," היא אומרת. "וֶסליאן, בראון, פרובידנס קולג', יֶל ובוסטון קולג'. וסליאן הייתה כייפית אבל מאוד קטנה. יֶל הייתה מגניבה, אבל האווירה בהחלט לא התאימה לי." אבל אוניברסיטת בראון, בפרובידנס שבמדינת רוד איילנד, שבתה את לבה. זו אוניברסיטה קטנה ואקסקלוסיבית, שיושבת בתוך שכונה של בתים ג'ורג'יאניים וקולוניאליים אדומי־לבנים מהמאה התשע־עשרה, בראש גבעה מעוגלת. ייתכן מאוד שזה הקמפוס האוניברסיטאי היפה ביותר בארצות הברית. היא נרשמה לבראון, ורשמה את אוניברסיטת מרילנד כאפשרות שנייה אם לא תתקבל לבראון. כעבור כמה חודשים קיבלה מכתב בדואר. היא התקבלה.

״ציפיתי שכולם בבראון יהיו ממש עשירים ומשכילים ויודעים מה שהם רוצים,״ היא אמרה. ״ואז הגעתי לשם, וכולם נראו לי בדיוק כמוני – עם סקרנות אינטלקטואלית אבל לחוצים ונרגשים ולא בטוחים אם יצליחו למצוא חברים. זה היה מאוד מרגיע.״ החלק הקשה היה לבחור אילו קורסים לקחת, מפני שהכול נשמע לה מרתק. בסוף לקחה מבוא לכימיה, ספרדית, קורס שנקרא האבולוציה של השפה, וכן קורס ושמו השורשים הבוטניים של הרפואה המודרנית, שהיא מתארת כ״מעין חצי קורס בוטניקה, חצי סקירה של שימושים של צמחים מקומיים כתרופות ושל התיאוריות הכימיות שעליהן הם מבוססים.״ היא הייתה ברקיע השביעי.

3.

האם קרוליין סאקס בחרה נכון? רובנו היינו עונים על כך בחיוב. כשהיא יצאה לאותו סיור בזק עם אביה, היא דירגה את האוניברסיטאות שראתה, מהטובה ביותר לגרועה ביותר. אוניברסיטת בראון הייתה מספר אחת. אוניברסיטת מרילנד הייתה מספר שתיים משום שלא הייתה בשום אופן טובה כמו בראון. בראון חברה בליגת הקיסוס. יש לה יותר משאבים, יותר סטודנטים בעלי יכולת אקדמית, יותר יוקרה, ומורים יותר מעולים מאשר לאוניברסיטת מרילנד. בדירוג של האוניברסיטאות האמריקניות המתפרסם בכל שנה במגזין *U.S. News & World Report*, בראון מדורגת דרך שגרה בין עשר או עשרים מכללות הצמרת בארצות הברית. אוניברסיטת מרילנד מפגרת הרחק מאחור.

אבל נחשוב על החלטתה של קרוליין כפי שהאימפרסיוניסטים חשבו על ה״סלון״. מה שהאימפרסיוניסטים הבינו, בוויכוחיהם האינסופיים בקפה גרבואה, היה שהברירה בין ה״סלון״ או תערוכת יחיד לא הייתה מקרה פשוט של אופציה מעולה ואופציה שנייה במעלה. זו הייתה ברירה בין שתי אופציות **שונות** מאוד, כל אחת עם יתרונות וחסרונות משלה.

ה״סלון״ היה דומה מאוד לאוניברסיטה מליגת הקיסוס. במקום הזה אנשים קנו להם מוניטין. וה״סלון״ היה מיוחד כל כך משום שהיה בררני כל כך. בשנות השישים של המאה התשע־עשרה, היו בצרפת בערך שלושת אלפים ציירים בעלי ״מוניטין כלל־ארציים״, וכל אחד מהם הגיש ל״סלון״ שתיים או שלוש מעבודותיו הטובות ביותר, ומכאן שהשופטים בחרו מתוך הר קטן של בדים. דחייה הייתה הנורמה. קבלה ל״סלון״ הייתה הישג גדול. ״ה״סלון״ הוא שדה הקרב האמיתי,״ אמר מאנה. ״זה המקום שצריך להתמודד בו.״ מכל האימפרסיוניסטים, הוא היה המשוכנע ביותר בחשיבותו של ה״סלון״. מבקר האמנות תאודור דורה, גם הוא חבר בחוג ״קפה גרבואה״, הסכים איתו. ״נשאר לך עוד צעד אחד,״ כתב דורה לפיסארו ב־1874, ״והוא להצליח להתפרסם בציבור ולהתקבל על ידי כל הסוחרים ואוהבי האמנות... אני קורא לך להציג; אתה חייב להצליח להקים רעש, לאתגר ולמשוך את תשומת הלב של המבקרים, להתייצב פנים אל פנים מול הציבור הגדול.״

אבל אותם דברים שעשו את ה״סלון״ אטרקטיבי כל כך – הברירנות והיוקרה שלו – הפכו אותו גם לבעייתי. ה־Palais היה בניין ענקי, כמין אסם, שלוש מאות מטר אורכו עם מעבר אמצעי בגובה שתי קומות. ״סלון״ טיפוסי היה מקבל שלושת אלפים או ארבעת אלפים ציורים, שנתלו בארבעה נדבכים, ממפלס הקרקע ועד לתקרה. רק ציורים שזכו לאישור פה־אחד של חבר השופטים נתלו ״בשורה״ בגובה העיניים. מי ש״נשלח אל השמים״ – כלומר, נתלה קרוב לתקרה – בשום פנים לא היה אפשר לראות את הציור שלו. (אחד הציורים של רנואר נשלח פעם ״אל השמים״ ב־dépotoir.) לא הותר לצייר להגיש יותר משלוש עבודות. הקהל היה לא פעם עצום ורב. ה״סלון״ היה הבריכה הגדולה. אבל היה קשה מאוד להיות ב״סלון״ יותר מדג קטן.

פיסארו ומונה חלקו על מאנה. הם חשבו כי מוטב להיות דגים גדולים בבריכה קטנה. אם הם יעמדו ברשות עצמם ויציגו תערוכה פרטית שלהם, הם לא יהיו כבולים לכללים המגבילים של ה״סלון״, במקום ש**אולימפיה** נחשבה לשערורייה והמדליות הוענקו לציורים

של חיילים ונשים בוכיות. הם יוכלו לצייר ככל העולה על רוחם. והם לא ילכו לאיבוד בתוך ההמון, כי לא יהיה המון. ב־1873 הציעו פיסארו ומונה שהאימפרסיוניסטים יקימו מיזם משותף בשם "חברת המניות המשותפת לאמנים, ציירים, פסלים, אמני תחריט וליתוגרפיה". לא תהיה תחרות, לא יהיו לא שופטים ולא מדליות. כל האמנים יהיו שווי־ערך. כולם חוץ ממאנה הצטרפו לחברה החדשה.

הקבוצה מצאה חלל בבולוואר דה קפוסין בקומה העליונה של בניין ששימש עד אז כסטודיו של צלם. זו הייתה שורה של אולמות קטנים עם קירות חומים־אדמדמים. תערוכת האימפרסיוניסטים נפתחה ב־15 באפריל 1874 ונמשכה ארבעה שבועות. דמי הכניסה היו פרנק אחד. הוצגו שם 165 יצירות אמנות, כולל שלושה סזאנים, עשרה ציורים של דגה, תשעה ציורים של מונה, חמש עבודות של פיסארו, שישה רנוארים, וחמישה ציורים של אלפרד סיסלי – שבריר של מה שהיה על קירות ה"סלון" בצידה השני של העיר. בתערוכה שלהם, יכלו האימפרסיוניסטים להציג כמה בדים שרצו, ולתלות אותם בדרך שאפשרה לאנשים לראות אותם בפועל. "האימפרסיוניסטים הלכו לאיבוד בתוך המסה של ציורי ה'סלון', אפילו כאשר התקבלו," כותבים ההיסטוריונים של האמנות הריסון וייט וסינתיה וייט. "בתערוכה של הקבוצה העצמאית, הם יכלו לצוד את עיני הציבור."

שלושת אלפים חמש מאות אנשים ביקרו בתערוכה – 175 ביום הראשון בלבד, מה שהספיק בשביל להביא את התערוכה לתשומת לבה של הביקורת. לא כל תשומת הלב הזאת הייתה חיובית: בדיחה אחת אמרה שהאימפרסיוניסטים הטעינו אקדח בצבע וירו על הבד. אבל זה היה החלק השני של עסקת "הדגים הגדולים־הבריכה הקטנה". אנשים מבחוץ יכולים לבוז לאופציית הדגים הגדולים־הבריכה הקטנה, אבל בריכות קטנות הן מקומות נעימים לאנשים שבפנים, שנהנים שם מתמיכה של קהילה וידידים. בבריכות קטנות מקבלים במאור פנים חדשנות ואינדיווידואליות. "אנחנו מתחילים לבנות גומחה לעצמנו," כתב פיסארו לאחד מחבריו בלב מלא תקווה. "הצלחנו כפולשים

להניף את דגלנו הקטן בלב ההמון." האתגר שלהם היה "להתקדם בלי לחשוש ממה שחושבים עלינו." הוא צדק. ניצבים לבדם, מצאו להם האימפרסיוניסטים זהות חדשה. הם הרגישו חופש יצירתי חדש ולא יעברו ימים רבים עד שהעולם החיצוני יקום וישים לב. בתולדות האמנות המודרנית לא הייתה תערוכה חשובה יותר ומפורסמת יותר. אם תנסו לקנות היום את הציורים מאותה חדרים צפופים בקומת הגג, הם יעלו לכם יותר ממיליארד דולר.

הלקח של האימפרסיוניסטים אומר שיש זמנים ומקומות שבהם טוב יותר להיות דגים גדולים בבריכה קטנה מאשר דגים קטנים בבריכה גדולה. בבריכה הקטנה, החיסרון לכאורה של להיות אאוטסיידר בעולם מתגלה כלא־חיסרון בכלל. פיסארו, מונה, רנואר, וסזאן שקלו יוקרה מול נראות, בררנות מול חופש, והחליטו כי העלויות של הבריכה הגדולה היו גבוהות מדי. קרוליין סאקס ניצבה מול אותה ברירה. היא יכלה להיות דג גדול באוניברסיטת מרילנד, או דג קטן באחת האוניברסיטאות היוקרתיות ביותר בעולם. היא העדיפה את ה"סלון" על שלושת החדרים בבולוואר דה קפוסין – ולבסוף שילמה על כך ביוקר.

.4

הבעיות של קרוליין סאקס התחילו באביב של שנתה הראשונה באוניברסיטה, כשנרשמה לקורס בכימיה. עכשיו היא מבינה שמן הסתם לקחה יותר מדי קורסים והשתתפה ביותר מדי פעילויות חוץ־קוריקולריות. היא קיבלה את הציון של הבחינה השלישית בסוף הסמסטר הראשון, ולבה נפל. היא הלכה לדבר עם המורה שלה. "הוא נתן לי לפתור כמה תרגילים, ואמר, 'חסרה לך הבנה יסודית של כמה מהמושגים האלה, וכרגע אני מציע לך להפסיק את הקורס, לא לדאוג בגלל הבחינה של סוף השנה, ולקחת שוב את הקורס בשנה הבאה.'" היא קיבלה את עצתו של המורה, ולקחה שוב את הקורס בסמסטר

הראשון של שנת הלימודים השנייה. אבל לא היה שום שיפור. היא קיבלה כמעט טוב. היא הייתה המומה. ״אף פעם לא קיבלתי טוב בכל שנות הלימודים שלי,״ אמרה. ״אף פעם לא קרה **שלא** הצטיינתי. ולקחתי את הקורס בפעם השנייה, הפעם כתלמידת שנה שנייה, ורוב הסטודנטים בקורס היו צעירים בסמסטר ראשון בשנה הראשונה. זה היה מאוד מדכא.״

כשהתקבלה לבראון, היא ידעה שזה לא יהיה כמו בתיכון. זה לא יכול להיות. היא לא תהיה עוד הילדה הכי חכמה בכיתה – והיא השלימה עם העובדה הזאת. ״תיארתי לעצמי, שלא משנה כמה אתכונן, תמיד יהיו אנשים שנחשפו לחומר שמעולם לא שמעתי עליו. לכן התאמצתי להיות ריאליסטית בעניין זה.״ אבל כימיה? לזה היא לא ציפתה. הסטודנטים בכיתתה היו **תחרותיים**. ״היה לי קשה אפילו לדבר עם אנשים בחוגים האלה,״ המשיכה. ״הם לא רצו לשתף אותי בהרגלי הלמידה שלהם. הם לא רצו לעזור לי לשפר את הבנת החומר שלמדנו, שלא אתחרה בהם.״

באביב השנה השנייה שלה, היא נרשמה לכימיה אורגנית – והמצב רק הלך ורע. היא לא הצליחה ללמוד את החומר: ״אתה לומד בעל פה איך קונספט עובד, ואחר כך נותנים לך מולקולה שלא ראית קודם, ודורשים ממך לעשות מולקולה אחרת שלא ראית קודם, ואתה צריך להגיע מהאחת אל השנייה. יש אנשים שחושבים בצורה כזאת ובחמש דקות פותרים את הבעיה. אלה הם הגאונים. ויש אנשים שבכמות מדהימה של עבודה קשה מאמנים את עצמם לחשוב בצורה הזאת. אני עבדתי **כל כך** קשה ולא הצלחתי לעשות זאת.״ המורה שאל שאלה, וסביב־סביב לה, התרוממו ידיים, וסאקס ישבה בשקט והקשיבה לתשובות המבריקות של כל האחרים. ״הייתה רק תחושה של אי־כשירות מוחלטת.״

לילה אחד היא נשארה ערה עד מאוחר, והתכוננה לשיעור מסכם בכימיה אורגנית. היא הייתה עצובה וכועסת. היא לא רצתה לעבוד על כימיה אורגנית בשלוש לפנות בוקר, כשכל העבודה הזאת נראתה

חסרת תכלית ממילא. "אני משערת שאז התחלתי לחשוב שאולי אני צריכה להפסיק עם זה," אמרה. נמאס לה.

הקטע הטרגי היה זה שסאקס **אהבה** את המדעים. כאשר דיברה על נטישתה את אהבתה הראשונה, היא קוננה על כל הקורסים שרצתה לקחת אבל לא תעשה זאת עוד – פיזיולוגיה, מחלות מידבקות, ביולוגיה, מתמטיקה. בקיץ אחרי השנה השנייה באוניברסיטה היא התייסרה בגלל החלטתה: "בילדותי, אמרתי בגאווה, 'אני ילדה בת־שבע, ואני אוהבת חרקים! ואני רוצה לחקור אותם, ואני קוראת עליהם כל הזמן, ואני מציירת אותם בבלוק הציור שלי ומסמנת את כל החלקים השונים שלהם ומדברת על המקום שבו הם חיים ועל מה שהם עושים.' אחר כך זה היה 'אני כל כך מתעניינת באנשים ובפעולה של גוף האדם, וזה מדהים!' יש בהחלט סוג של גאווה שבא עם 'אני ילדת המדעים,' וזה כמעט מביש בשבילי לעזוב את זה מאחור ולומר: 'טוב, אז אני אעשה משהו יותר קל כי אני לא יכולה להתמודד עם ההתחרות.' הייתה תקופה שרק כך יכולתי להתייחס לזה, כאילו נכשלתי לגמרי. זו הייתה המטרה שלי ולא אוכל להשיג אותה."

ובעצם מה זה כבר משנה איך סאקס הצליחה בכימיה אורגנית? היא ממילא לא רצתה להיות כימאית אורגנית. זה היה רק קורס. המון אנשים מוצאים שכימיה אורגנית היא בלתי־אפשרית. יש הרבה סטודנטים בלימודים קדם־רפואיים שלוקחים קורס קיץ בכימיה אורגנית במכללה אחרת רק כדי להשיג סמסטר שלם של תרגול. יתר על כן, סאקס לקחה קורס כימיה אורגנית באחת האוניברסיטאות התחרותיות והמחמירות ביותר בעולם. אם נדרג את כל הסטודנטים בעולם שלוקחים קורס כימיה אורגנית, סאקס תהיה בוודאי במאיון ה־99.

אבל זו צרה שסאקס לא השוותה את עצמה לכל הסטודנטים בעולם שלומדים בקורס לכימיה אורגנית. היא השוותה את עצמה לסטודנטים־עמיתיה בבראון. היא הייתה דג קטן באחת הבריכות העמוקות והתחרותיות ביותר בארץ – וההשוואה של עצמה לכל הדגים המבריקים האחרים ערערה את ביטחונה העצמי. היא הרגישה

טיפשה הגם שאינה טיפשה בכלל. "ואו, אנשים אחרים מבינים את זה, אפילו אנשים כמוני שבהתחלה לא ידעו במה מדובר, ואני פשוט לא מצליחה ללמוד לחשוב בצורה כזאת."

.5

קרוליין סאקס חוותה מה שמכונה "קיפוח יחסי", מונח שטבע הסוציולוג סמיואל סטופר במלחמת העולם השנייה. סטופר מונה על ידי הצבא האמריקני לבדוק את העמדות ואת המורל של החיילים האמריקנים, וחקר בסופו של דבר חצי מיליון גברים ונשים. הוא בדק כל מיני דברים: למשל, מה דעתם של חיילים על המפקדים שלהם, מה חושבים חיילים שחורים על היחס שניתן להם ומהם הקשיים של חיילים שמשרתים במוצבים מבודדים.

אלא שקבוצת שאלות אחת מתוך השאלות שהציג סטופר התבלטה במיוחד. הוא שאל גם חיילים ששירתו במשטרה הצבאית וגם חיילים ששירתו בחיל האוויר עד כמה הצליחה היחידה שלהם לזהות ולקדם אנשים בעלי יכולת. התשובה הייתה ברורה. לשוטרים הצבאיים הייתה דעה חיובית פי כמה על הארגון שלהם מאשר למגויסים של חיל האוויר.

על פני הדברים, זה לא היה הגיוני. המשטרה הצבאית החזיקה באחד משיעורי הקידום הגרועים ביותר בכל הצבא האמריקני. בחיל האוויר היה אחד השיעורים הגבוהים ביותר. הסיכוי של חייל להתקדם לקצונה בחיל האוויר היה גבוה **פי שניים** מזה של חייל במשטרה הצבאית. למה בשם אלוהים היה השוטר הצבאי מרוצה יותר? התשובה, לפי ההסבר הנודע של סטופר, היא שהשוטרים הצבאיים השוו את עצמם רק לשוטרים צבאיים אחרים. ואם קיבלת קידום במשטרה הצבאית זה היה אירוע כל כך נדיר שהסב לך אושר רב. ואם לא קודמת, היית באותה סירה עם רוב חבריך – ולכן לא הצטערת **כל כך**.

"השווה אותו לאיש חיל האוויר עם אותה השכלה ואותו זמן שירות," כתב סטופר. סיכוייו לקבל קידום לקצונה היו גבוהים מ־50 אחוז. "כאשר קיבל קידום, קודמו גם רוב עמיתיו בענף, וההישג שלו

היה פחות בולט מאשר במשטרה הצבאית. אם לא עלה בידו לקבל קידום בשעה שהרוב קיבלו, הייתה לו סיבה כפולה ומכופלת להרגיש תסכול אישי, שהיה יכול להתבטא בביקורת על שיטת הקידום."

מה שסטופר אומר הוא שאנחנו מעצבים את הרשמים שלנו לא בצורה גלובלית, אלא בצורה מקומית. אנחנו לא מציבים את עצמנו בהקשר הרחב ביותר האפשרי, אלא משווים את עצמנו "עם אנשים שנמצאים אתנו בסירה אחת." תחושת הקיפוח שלנו היא **יחסית**. זו אחת מאותן תצפיות שהיא גם מובנת מאליה וגם (כשחוקרים אותה) עמוקה מאוד, ויש בה כדי להסביר תצפיות תמוהות אחרות מכל הסוגים. למשל, היכן, לדעתכם, שיעורי ההתאבדות גבוהים יותר? בארצות שאזרחיהן מגדירים את עצמם כמאושרים מאוד, כמו שווייץ, דנמרק, איסלנד, הולנד, וקנדה? או בארצות כמו יוון, איטליה, פורטוגל, וספרד, שאזרחיהן מתארים את עצמם כלא מאושרים ביותר? התשובה: בארצות המאושרות־כביכול. זו אותה תופעה כמו במשטרה הצבאית ובחיל האוויר. אם אתם מדוכאים במקום שרוב האנשים לא־מאושרים, אתם משווים את עצמכם למי שנמצאים סביבכם ואינכם מרגישים רע במיוחד. אבל תארו לעצמכם כמה קשה להיות מדוכא בארץ שכל האחרים מתהלכים עם חיוך גדול על הפנים?*

מסתבר אפוא שהחלטתה של קרוליין סאקס להעריך את עצמה על

* דוגמה זו לקוחה מעבודתה של הכלכלנית מרי דאלי שכתבה על התופעה בהרחבה. הנה דוגמה נוספת, הפעם מספרה של קרול גרהאם אושר מסביב לעולם: הפרדוקס של כפריים מאושרים ומיליונרים אומללים. מי לדעתכם מאושר יותר: עני בצ'ילה או עני בהונדורס? ההיגיון היה אומר העני בצ'ילה. צ'ילה היא מדינה מפותחת מודרנית. העניים בצ'ילה משתכרים בערך כפליים מהעניים בהונדורס, ופירוש הדבר שהם יכולים לגור בבתים נאים יותר ולאכול טוב יותר ולהרשות לעצמם יותר נוחויות חומריות. אבל כשמשווים את דירוגי האושר של העניים בשתי הארצות, ההונדורסים משיגים את הצ'יליאנים בקלות. למה? מפני שלהונדורסים אכפת רק מה שקורה להונדורסים אחרים. קובעת גרהאם, "מכיוון שרמות ההכנסה הממוצעות של מדינה אינן חשובות לאושר, אבל המרחקים היחסיים מהממוצע כן חשובים, העניים בהונדורס מאושרים יותר כי המרחק שלהם מההכנסה הממוצעת קטן יותר." ובהונדורס, העניים קרובים בעושרם למעמד הבינוני הרבה יותר מהעניים בצ'ילה, ולכן הם מרגישים אמידים יותר.

ידי השוואה עם חבריה בקורס לכימיה אורגנית, לא הייתה התנהגות מוזרה ולא רציונלית. זה מה שבני אדם עושים. אנחנו משווים את עצמנו לאנשים באותה סיטואציה כמונו, ומכאן שהסטודנטים בבית ספר אליטיסטי – למעט, אולי, התלמידים הטובים ביותר בכיתה – יתייצבו מול נטל שלא היה מעיק עליהם באווירה תחרותית פחות. אזרחים של ארצות עשירות יש להם שיעורי התאבדות גבוהים יותר מאזרחים של מדינות לא־מאושרות, משום שהם מביטים בפרצופים מחייכים מסביבם והניגוד גדול מדי. סטודנטים באוניברסיטאות מהוללות מביטים בסטודנטים המבריקים מסביבם, ואיך הם מרגישים, לדעתכם?

תופעת הקיפוח היחסי בחינוך מכונה – שם מתאים לכל הדעות – "תופעת הדגים הגדולים בבריכה הקטנה". ככל שמוסד חינוכי אליטיסטי יותר, כך מרגישים הסטודנטים רע יותר בנוגע ליכולות הלימודיות שלהם. סטודנטים שהיו מצטיינים בבית ספר טוב יכולים ליפול בקלות אל תחתית של בית ספר מעולה. סטודנטים שהיו מרגישים שהם השתלטו על מקצוע בבית ספר טוב עלולים להרגיש שהם מפגרים יותר ויותר בבית ספר **מעולה**. וההרגשה הזאת – סובייקטיבית ומגוחכת ואי־רציונלית ככל שתהיה – **היא חשובה**. מה שאתם מרגישים בנוגע ליכולות שלכם – "התפיסה העצמית" האקדמית שלכם – בהקשר של חבריכם לספסל הלימודים מעצב את נכונותכם להתמודד עם אתגרים ולבצע משימות קשות. זה יסוד מכריע במוטיבציה ובביטחון העצמי שלכם.

האיש שהגה את תיאוריית הדגים הגדולים בבריכה הקטנה היה הפסיכולוג הרברט מארש, ולדעתו, רוב ההורים והסטודנטים בוחרים את בתי הספר שלהם מהסיבות הלא־נכונות. "הרבה אנשים חושבים שלימודים בבית ספר אקדמי ברנרי הם דבר טוב," אמר. "זה פשוט לא נכון. במציאות זה יהיה דבר **מעורב**." הוא המשיך: "כשגרתי בסידני, היה שם מספר קטן של בתי ספר ציבוריים בררניים שהיו יוקרתיים אפילו יותר מבתי הספר האליטיסטים הפרטיים. בחינות הכניסה לבתי הספר האלה היו תחרותיות שקשה להאמין. כך קרה **שסידני מורנינג**

הראלד – העיתון המקומי החשוב – היה מזעיק אותי תמיד בכל פעם שהם ערכו את בחינות הכניסה שלהם. זה קרה בכל שנה, ותמיד היה לחץ לומר משהו חדש. לבסוף פשוט אמרתי – ואולי לא הייתי צריך לעשות זאת – טוב, אם אתם רוצים להבין את ההשפעות החיוביות של בתי הספר האליטיסטים על התפיסה העצמית, אתם מודדים את האדם הלא־נכון. אתם צריכים למדוד את ההורים."

6.

מה שקרה לקרוליין סאקס אינו בלתי־רגיל. יותר ממחצית של כל הסטודנטים האמריקנים שמתחילים ללמוד בתוכניות מדעים, טכנולוגיה, ומתמטיקה נושרים אחרי השנה הראשונה או השנייה. אף על פי שתואר במדעים הוא הנכס היקר ביותר שאדם צעיר יכול להשיג בכלכלה המודרנית, מספרים גדולים של בוגרי־מדעים פוטנציאלים עוברים לבסוף למדעי הרוח, מקום שם אמות המידה האקדמיות הן תובעניות פחות והלימודים תחרותיים פחות. זו הסיבה העיקרית לכך שיש בארצות הברית מחסור כזה במדענים ובמהנדסים שהוכשרו באמריקה.

כדי לקבל מושג מי נושר – ומדוע – נתבונן בהרשמה ללימודי מדעים באוניברסיטה בצפון מדינת ניו יורק ושמה הארטוויק קולג'. זו מכללה קטנה למדעים ולמדעי הרוח מהסוג הנפוץ בצפון־מזרח ארצות הברית.

הנה כל הסטודנטים שבחרו כחוג ראשי במדעים, בטכנולוגיה או במתמטיקה מחולקים לשלוש קבוצות – שליש עליון, שליש אמצעי, ושליש תחתון – לפי ציוני הבחינות שלהם במתמטיקה. הציונים לקוחים מ"מבחן הקבלה הסטנדרטי", הבחינה שמשמשת כבחינת כניסה באוניברסיטאות אמריקניות רבות. הציון המרבי בבחינה הוא 800 נקודות.*

* הנתונים הסטטיסטיים האלה לקוחים ממאמר ששמו "תפקידו של המוצא האתני בבחירת לימודי מדעים ועזיבתם במוסדות סלקטיביים מאוד" מאת הסוציולוגים

תלמידי מדעים, טכנולוגיה ומתמטיקה	שליש עליון	שליש אמצעי	שליש תחתון
בחינת כניסה במתמטיקה	569	472	407

אם נתבסס על בחינת הכניסה במתמטיקה, נמצא שיש הבדל גדול ביכולת הגולמית למתמטיקה בין הסטודנטים הטובים ביותר והחלשים ביותר בהארטוויק.

נתבונן עכשיו באחוז של כל התארים במדעים שקיבלה כל אחת משלוש הקבוצות האלה.

תארים במדעים, טכנולוגיה ומתמטיקה	שליש עליון	שליש אמצעי	שליש תחתון
אחוז	55.0	27.1	17.8

הסטודנטים בשליש העליון בהארטוויק קיבלו יותר ממחצית התארים במדעים של בוגרי האוניברסיטה. השליש התחתון הסתפק רק ב־17.8 של התארים במדעים בהארטוויק. הסטודנטים שנכנסו להארטוויק עם הרמות הנמוכות ביותר של יכולת מתמטית נשרו בהמוניהם ממתמטיקה וממדעים. כל זה נראה הגיוני לגמרי. באמת קשה מאוד ללמוד מתמטיקה מתקדמת ופיזיקה מתקדמת כדי להיעשות מהנדס או מדען – ורק מספר קטן של סטודנטים שמצטופפים בראש הכיתה הם חכמים די הצורך להתמודד עם החומר.

עכשיו נערוך את אותה בדיקה עבור הרווארד, אחת האוניברסיטאות היוקרתיות ביותר בעולם.

תלמידי מדעים, טכנולוגיה ומתמטיקה	שליש עליון	שליש אמצעי	שליש תחתון
בחינת כניסה במתמטיקה	753	674	581

רוג'ר אליוט וא' קריסטופר סטרנטה ואחרים. ציוני מבחן הכניסה הסטנדרטי הם משנות התשעים הראשונות, ויכול להיות שהיום הם שונים במקצת.

הסטודנטים של הרווארד, לא במפתיע, משיגים בבחינת הכניסה במתמטיקה ציונים גבוהים יותר ממקביליהם בהארטוויק. אדרבה, הסטודנטים בשליש התחתון בהרווארד מקבלים ציונים גבוהים יותר מהסטודנטים **הטובים ביותר** בהארטוויק. אם קבלת תואר במדעים מלמדת שאתה חכם, כולם בהרווארד היו צריכים לקבל תואר – נכון? לפחות על הנייר, אין בהרווארד אף אחד שחסר את עוצמת האש האינטלקטואלית להשתלט על החומר. יפה, ניתן עכשיו מבט באחוז התארים שהשיגה כל קבוצה.

תארים במדעים, טכנולוגיה ומתמטיקה	שליש עליון	שליש אמצעי	שליש תחתון
אחוז	53.4	31.2	15.4

זה לא מוזר? הסטודנטים בשליש התחתון של הכיתה בהרווארד נשרו ממתמטיקה וממדעים בדיוק באותו שיעור כמו מקביליהם בצפון מדינת ניו יורק. **התפלגות התארים במדעים בהרווארד זהה להתפלגות התארים במדעים בהארטוויק.**

חשבו רגע על כך. יש לנו קבוצה של משיגנים גבוהים בהארטוויק. נקרא להם נבחרת הכוכבים של הארטוויק. ויש לנו קבוצה אחרת של משיגנים נמוכים בהרווארד. נקרא להם הפסולת של הרווארד. כל אחת מהקבוצות לומדת מאותם ספרי לימוד ונאבקת עם אותם מושגים ומתאמצת לפתור אותן בעיות בקורסים כמו חשבון דיפרנציאלי ואינטגרלי וכימיה אורגנית, ולפי ציוני הבחינה, יש להם פחות או יותר אותה יכולת לימודית. אבל רוב חברי נבחרת הכוכבים של הארטוויק משיגים את מבוקשם ומסיימים את לימודיהם כמהנדסים או ביולוגים. בינתיים, הפסולת של הרווארד – שלומדים במוסד היוקרתי פי כמה – מתייאשים כל כך מחוויית הלמידה שלהם עד שרבים מהם נושרים לגמרי מלימודי מדעים ועוברים לחוג ראשי לא־מדעי. הפסולת של הרווארד הם דגים קטנים בבריכה גדולה ומפחידה

מאוד. נבחרת הכוכבים של הארטוויק הם דגים גדולים בבריכה קטנה וידידותית מאוד. מה שחשוב בקביעת הסיכויים שלכם להשיג תואר במדעים, הוא לא רק היכולת הלימודית שלכם. מה שחשוב הוא **מה דעתכם** על היכולת שלכם ביחס לאנשים האחרים בכיתה שלכם.

דרך אגב, הדפוס הזה עומד בעינו כמעט בכל בית ספר גבוה שנבדוק – בלי קשר לאיכות האקדמית שלו. הסוציולוגים רוג'ר אליוט וקריסטופר סְטְרֶנטָה פרסמו את אותם מספרים לאחת־עשרה אוניברסיטאות שונות ברחבי ארצות הברית. הנה התוצאות לפניכם:

מוסד ללימודים גבוהים	שליש עליון	בחינת כניסה במתמטיקה	שליש אמצעי	בחינת כניסה במתמטיקה	שליש תחתון	בחינת כניסה במתמטיקה
1.אוניברסיטת הרווארד	53.4%	753	31.2%	674	15.4%	581
2. דרטמות קולג'	57.3%	729	29.8%	656	12.9%	546
3. ויליאמס קולג'	45.6%	697	34.7%	631	19.7%	547
4. אוניברסיטת קולגייט	53.6%	697	31.4%	626	15.0%	534
5. אוניברסיטת ריצ'מונד	51%	696	34.7%	624	14.4%	534
6. אוניברסיטת באקנל	57.3%	688	24.0%	601	18.8%	494
7. קניון קולג'	62.1%	678	22.6%	583	15.4%	485
8. אוקסידנטל קולג'	49.0%	663	32.4%	573	18.6%	492
9. קאלאמאזו קולג'	51.8%	633	27.3%	551	20.8%	479
10. אוהיו וזליאן	54.9%	591	33.9%	514	11.2%	431
11. הארטוויק קולג'	55.0%	569	27.1%	472	17.8%	407

נחזור עכשיו ונשחזר מה קרוליין סאקס הייתה צריכה לחשוב כשניצבה מול הברירה בין בראון ואוניברסיטת מרילנד. אם תלמד בבראון תפיק תועלת מהיוקרה של האוניברסיטה. יהיו לה חברים־ללימודים

מעניינים יותר ועשירים יותר. הקשרים שתקשור באוניברסיטת וערך המותג של בראון יסייעו לה בשוק העבודה. אלה הם כל היתרונות הקלסיים של הבריכה הגדולה. בראון היא ה"סלון".

אבל היא תיקח סיכון. היא תגדיל בשיעור דרמטי את סיכוייה לנשור לגמרי מלימודי מדעים. מה היה גודלו של הסיכון? לפי מחקר שנעשה על ידי מיצ'ל צ'אנג מאוניברסיטת קליפורניה, הסיכוי שאדם ישיג תואר במדעים, בטכנולוגיה או במתמטיקה – כשכל הדברים האחרים שווים – עולה ב־2 נקודות אחוז לכל ירידה של 10 נקודות בציון הממוצע של האוניברסיטה בבחינת הכניסה במתמטיקה.* כשחבריכם ללימודים חכמים יותר, אתם מרגישים טיפשים יותר; כשאתם מרגישים טיפשים, גדֵלה ההסתברות שתנשרו מלימודי מדעים. מכיוון שיש בערך פער של 150 נקודות בין הציונים הממוצעים של בחינת הכניסה במתמטיקה של סטודנטים שלומדים באוניברסיטת מרילנד לאלה שלומדים באוניברסיטת בראון, ה"קנס" שסאקס שילמה בעד בחירת אוניברסיטה מעולה במקום בית ספר גבוה טוב הוא הקטנת הסיכוי שלה לקבל תואר במדעים ב־30 אחוז. **שלושים אחוז!** בזמן שסטודנטים עם תארים במדעי הרוח נאבקים למצוא עבודה, סטודנטים עם תואר במדעים, בטכנולוגיה ובמתמטיקה יכולים לצפות בביטחון לקריירה טובה. לאנשים עם תארים במדעים ובהנדסה יש שפע של

* זו נקודה חשובה כל כך שראוי להסביר אותה בהרחבה. צ'אנג ועמיתיו בדקו מדגם של כמה אלפי סטודנטים בשנת הלימודים הראשונה ומדדו את הגורמים המשפיעים ביותר על הסיכוי שהסטודנט ינשור מלימודי מדעים. הגורם החשוב ביותר? היכולות הלימודיות של הסטודנטים באותה אוניברסיטה. "על כל עלייה של 10 נקודות בציון הממוצע בבחינת הכניסה במתמטיקה של קבוצת תלמידי השנה הראשונה במוסד נתון, הסיכוי של הישארות במדעים יורד בשני אחוזים," כותבים המחברים. מעניין, כשבודקים רק סטודנטים ששייכים למיעוטים אתניים, המספרים גבוהים אפילו יותר. כל עלייה של 10 נקודות בציוני בחינת הכניסה במתמטיקה מורידה את שיעור ההישארות בשלושה אחוזים. "סטודנטים שלומדים במוסד שנחשב בעיניהם כבחירה הראשונה שלהם התמידו פחות בחוג ראשי למדעים ביו־רפואיים או למדעי ההתנהגות," הם כותבים. אתה חושב שאתה לומד באוניברסיטה המעולה ביותר שיכולת לבחור. אתה טועה!

הצעות עבודה ובשכר נאה. על היוקרה של אוניברסיטה מליגת הקיסוס משלמים בסיכון גדול מאוד.

הנה עוד דוגמה של הבריכה הגדולה בפעולה. אולי זו דוגמה מרשימה עוד יותר. נניח שאתם אוניברסיטה שרוצה לשכור את האקדמאים הצעירים הטובים ביותר שיצאו מבית ספר ללימודי תארים מתקדמים. מה תהיה אסטרטגיית שכירת העובדים שלכם? האם תשכרו רק בעלי תואר מתקדם מבתי הספר האליטיסטיים ביותר ללימודי תארים מתקדמים? או שתשכרו את הסטודנטים המצטיינים בכיתותיהם, לא משנה באיזו אוניברסיטה למדו?

רוב האוניברסיטאות בוחרות באסטרטגיה הראשונה. הן אפילו מתפארות בכך: **אנחנו שוכרים רק בעלי תארים מתקדמים מאוניברסיטאות צמרת.** אבל אני מקווה שבשלב זה יש לכם לפחות כמה ספקות בנוגע לגישה הזאת. האם לא ראוי לפחות להעיף מבט שני בדגים גדולים בבריכה קטנה לפני שבוחרים בדג קטן בבריכה גדולה?

לשמחתנו יש דרך פשוטה מאוד להשוות את שתי האסטרטגיות האלה. היא באה מהמחקר של ג׳ון קונלי ועלי סינה אונדר על בוגרי התוכניות ללימודי דוקטורט בכלכלה. בכלכלה אקדמית, יש מספר קטן של עיתונים לכלכלה שכל אדם בתחום קורא ומעריך. העיתונים שבצמרת מקבלים רק את המחקרים הטובים והיצירתיים ביותר וכלכלנים מדרגים זה את זה – בדרך כלל – על פי מספר מאמרי המחקר שהם מפרסמים בעיתונים האליטיסטיים האלה. קונלי ואונדר טענו אפוא כי כדי לקבוע את אסטרטגיית שכירת העובדים הטובה ביותר, כל מה שעלינו לעשות הוא להשוות את מספר המאמרים שפורסמו על ידי דגים גדולים בבריכות קטנות עם המספר שפרסמו דגים קטנים בבריכות גדולות. ומה הם מצאו? **שהסטודנטים הטובים ביותר מבתי ספר בינוניים היו כמעט תמיד הימור טוב יותר מסטודנטים טובים מבתי הספר הטובים ביותר.**

אני מבין שזו עובדה נוגדת־אינטואיציה לפני ולפנים. הרעיון שאולי לא כדאי לאוניברסיטאות לשכור בוגרי בתי ספר ללימודים

מתקדמים מהרווארד ומהמכון הטכנולוגי של מסצ׳וסטס נראה מטורף. אבל קונלי ואונדר מציגים ניתוח קשה־להפרכה.

נתחיל בצמרת התוכניות לתואר שלישי בכלכלה בצפון אמריקה – שכולן נמנות עם צמרת התוכניות בעולם. הרווארד, המכון הטכנולוגי של מסצ׳וסטס, יל, פרינסטון, קולומביה, סטנפורד, ואוניברסיטת שיקגו. קונלי ואונדר מחלקים את בוגרי כל אחת מהתוכניות האלה לפי הדירוג שלהם בכיתתם, ואחר כך סופרים כמה פעמים פרסם כל בוגר תוכנית לדוקטורט מאמר בעיתון יוקרתי בשש השנים הראשונות של הקריירה האקדמית שלו.

	אחוזון 99	אחוזון 95	אחוזון 90	אחוזון 85	אחוזון 80	אחוזון 75	אחוזון 70	אחוזון 65	אחוזון 60	אחוזון 55
הרווארד	4.31	2.36	1.47	1.04	0.71	0.41	0.30	0.21	0.12	0.07
MIT	4.73	2.87	1.66	1.24	0.83	0.64	0.48	0.33	0.20	0.12
יל	3.78	2.15	1.22	0.83	0.57	0.39	0.19	0.12	0.08	0.05
פרינסטון	4.10	2.17	1.79	1.23	1.01	0.82	0.60	0.45	0.36	0.28
קולומביה	2.90	1.15	0.62	0.34	0.17	0.10	0.06	0.02	0.01	0.01
סטנפורד	3.43	1.58	1.02	0.67	0.50	0.33	0.23	0.14	0.08	0.05
שיקגו	2.88	1.71	1.04	0.72	0.51	0.33	0.19	0.10	0.06	0.03

אני מבין שיש פה המון מספרים. אבל נביט רק בצד הימני – הסטודנטים שסיימו באחוזון ה־99 של כיתתם. לפרסם שלושה או ארבעה מאמרים בעיתונים היוקרתיים ביותר בתחילת הקריירה שלך, זה הישג מרשים. האנשים האלה הם ממש טובים. עד כאן זה מתקבל על הדעת. להיות בצמרת הסטודנטים לכלכלה בבית הספר ללימודי דוקטורט ב־MIT או בסטנפורד זה הישג יוצא מן הכלל.

אבל כאן מתחילות התמיהות. ראו את טור האחוזון ה־80. בתי ספר כמו MIT וסטנפורד והרווארד מקבלים בסביבות 25 סטודנטים בשנה, כלומר מי שנמצא באחוזון 80 הוא בערך החמישי או השישי בכיתתו. גם אלה סטודנטים מעולים. אבל ראו כמה מעטים המאמרים

שאחוזון 80 מפרסם! שבריר של המספר של הסטודנטים המעולים ביותר. ודרך אגב, הביטו בטור האחרון – אחוזון 55, הסטודנטים שנמצאים רק קצת מעל לממוצע. הם מבריקים די הצורך להיכנס לאחת התוכניות התחרותיות ביותר בעולם ללימודי תואר שלישי, ולסיים את לימודיהם בחצי העליון של כיתתם. ובכל זאת הם בקושי פרסמו משהו בכלל. ככלכלנים מקצועיים, הם יכולים להיחשב רק כאכזבות.

אחר כך נסתכל בבוגרי התוכניות ללימודי תואר שלישי של בתי ספר בינוניים. אני אומר "בינוניים" רק משום שמישהו מאחד מחמישה־עשר בתי הספר האליטיסטיים היה מכנה אותם כך. בדירוג השנתי של בתי ספר לתארים מתקדמים שמתפרסם ב־*U.S. News & World Report*, אלה הם המוסדות שקבורים אישם בתחתית הרשימה. בחרתי שלושה למטרות השוואה. הראשון הוא אוניברסיטת בוסטון. השני הוא ה"אלמה מאטר" שלי, אוניברסיטת טורונטו (מתוך סולידריות עם בית הספר שלי!), השלישי הוא מה שקונלי ואונדר מכנים "לא־מה־30־בצמרת," שהוא פשוט ממוצע של כל המכללות הקבורות עמוק **עמוק** בתחתית הרשימה.

	אחוזון 99	אחוזון 95	אחוזון 90	אחוזון 85	אחוזון 80	אחוזון 75	אחוזון 70	אחוזון 65	אחוזון 60	אחוזון 55
טורונטו	3.13	1.85	0.80	0.61	0.29	0.19	0.15	0.10	0.07	0.05
בוסטון	1.59	0.49	0.21	0.08	0.05	0.02	0.02	0.01	0.00	0.00
לא־מה־30־בצמרת	1.05	0.31	0.12	0.06	0.04	0.02	0.01	0.01	0.00	0.00

אתם מבינים מה כל כך מרתק? הסטודנטים הטובים ביותר במכללה לא־מה־30־בצמרת – כלומר, אוניברסיטה במקום נמוך ברשימה עד כדי כך שמישהו מליגת הקיסוס היה מחמיץ פנים לעצם המחשבה בכלל להגיע לשם – פרסמו 1.05 מאמרים, טוב במידה ניכרת מכל האחרים למעט הסטודנטים הטובים ביותר בהרווארד, MIT,

פרינסטון, קולומביה, סטנפורד ושיקגו. האם מוטב לשכור דג גדול מבריכה קטנטונת מאשר דג בינוני מבריכה גדולה? **בהחלט.**

קונלי ואונדר נאבקים להסביר את הממצאים שלהם.* ״כדי להתקבל להרוואר ד,״ הם כותבים,

> מועמד צריך שיהיו לו ציונים גבוהים, לעבור בהצלחה מלאה את בחינות הכניסה, להביא המלצות מצוינות ואמינות, ולדעת איך לארוז את כל הנתונים האלה כדי להתבלט בוועדת הקבלה. מועמדים מצליחים צריכים אפוא להיות חרוצים, נבונים ובעלי הכשרה טובה כסטודנטים לתואר ראשון, בעלי ידע ושאפתנים. איך קורה שרוב המועמדים המצליחים האלה, שהיו מנצחים ועשו את כל הדברים הנכונים עד לזמן שהם התקבלו לבית הספר לתארים מתקדמים, נעשו כל כך לא־מרשימים בתום הלימודים? האם אנחנו מאכזבים את הסטודנטים, או שהסטודנטים מאכזבים אותנו?

התשובה היא כמובן לא זה ולא זה. אף אחד לא **מאכזב** אף אחד. מה שקורה הוא פשוט זה שמה שעושה בתי ספר אליטיסטים למקום נפלא כל כך לאלה שבצמרת הוא הדבר שעושה אותם למקום קשה מאוד לכל האחרים. זו רק גרסה נוספת למה שקרה לקרוליין סאקס. הבריכה הגדולה לוקחת סטודנטים מבריקים באמת ומדכאת אותם.

דרך אגב, האם ידעתם שמוסדות אליטיסטיים מודעים לעובדה זו בדבר סכנות ״הבריכה הגדולה״ כבר קרוב לחמישים שנה? בהרווארד! בשנות השישים, מונה פרד גלימפ למנהל הקבלה

---

* הבהרה קטנה: הטבלה של קונלי ואונדר אינה רשימת הפרסומים השלמה של כל כלכלן. זה מספר משוקלל – הכנסת מאמר לעיתון היוקרתי ביותר (*The American Economic Review and Econometrics*) נחשבת יותר מפרסום מאמר בעיתון פחות תחרותי. במילים אחרות, המספרים שלהם אינם מודדים רק כמה מאמרים אקדמאי יכול להפיק. הם מודדים כמה מאמרים באיכות גבוהה אקדמאי יכול לפרסם.

והנהיג מה שנודע אז כמדיניות "השכונה־התחתונה המאושרת". באחד התזכירים הראשונים שלו לאחר שנכנס לתפקיד, הוא כתב: "כל כיתה, ולו המחוננת ביותר, תמיד תהיה לה שכונה תחתונה. מהן ההשפעות הפסיכולוגיות של להרגיש ממוצע, אפילו בקבוצה מחוננת מאוד? האם יש טיפוסים ניתנים־לזיהוי שמסוגלים להיות 'מאושרים' או להפיק את המרב מהלימודים בזמן שהם נמצאים בשכונה התחתונה?" הוא ידע בדיוק כמה "הבריכה הגדולה" מדכאת את כולם למעט הטובים ביותר. לדעתו של גלימפ תפקידו היה למצוא סטודנטים שהיו קשוחים דיים והיו להם די הישגים מחוץ ללימודים בשביל לשרוד בלחץ שמופעל על "דגים קטנים מאוד" ב"בריכה הגדולה מאוד" של הרווארד. כך התחילה הרווארד את הנוהג (שנמשך עד היום) לקבל לאוניברסיטה מספרים גדולים של ספורטאים מחוננים בעלי כישורים אקדמיים שהם נמוכים בעליל מאלה של שאר חבריהם לכיתה. אם נגזר על אדם להיות בשר תותחים בחדר הכיתה, אומרת התיאוריה, בוודאי מוטב שלאיש הזה יהיה ערוץ חלופי להגשמה עצמית במגרש הפוטבול.

אותו היגיון בדיוק חל על הוויכוח בנוגע להעדפה מתקנת. בארצות הברית יש מחלוקת אדירה בשאלה אם מכללות ובתי ספר מקצועיים צריכים להנמיך את תנאי הקבלה למיעוטים מקופחים. תומכי ההעדפה המתקנת אומרים כי מוצדק לעזור למיעוטים להיכנס לבתי ספר ברבניים בשים לב להיסטוריה הארוכה של האפליה נגדם. המתנגדים אומרים כי הנגישות לבתי הספר הברבניים חשובה כל כך שיש לספק אותה רק על יסוד היכולת האקדמית. קבוצה באמצע אומרת כי השימוש בגזע כבסיס להעדפה הוא מוטעה – ומה שעלינו באמת לעשות הוא לתת העדפה לעניים. מה שכל שלוש הקבוצות מקבלות כמובן מאליו הוא שהיכולת להתקבל לבית ספר אליטיסטי היא יתרון חשוב כל כך ששווה להילחם על המקומות המעטים בצמרת. אבל למה לכל הרוחות אנשים משוכנעים שערכם של המקומות בצמרת גבוה כל כך ששווה להילחם עליהם?

העדפה מתקנת מתבצעת באגרסיביות רבה בבתי ספר למשפטים, במקום שסטודנטים שחורים מתקבלים דרך שגרה לבתי ספר גבוהים בנדבך אחד גבוה יותר מזה שהיו מצליחים להתקבל אליו אלמלא כן. התוצאה? לדברי הפרופסור למשפטים ריצ׳רד סאנדר, יותר ממחצית תלמידי המשפטים האפרו־אמריקנים בארצות הברית – 51.6 אחוז – נמצאים ב־10 אחוזי התחתית של כיתתם בבית הספר למשפטים וכמעט שלושה רבעים נכללים ב־20 האחוזים התחתונים.* לאחר שקראתם כמה קשה לתלמיד בתחתית הכיתה להשיג תואר במדעים, בוודאי תסכימו שזו סטטיסטיקה מחרידה. זוכרים מה אמרה קרוליין סאקס? **ואו, אנשים אחרים מבינים את זה, אפילו אנשים כמוני שבהתחלה לא ידעו במה מדובר, ואני פשוט לא מצליחה ללמוד לחשוב בצורה זו.** סאקס אינה טיפשה. היא *ממש*, ממש חכמה. אבל אוניברסיטת בראון גרמה לה להרגיש טיפשה – ואם היא רצתה באמת להשיג תואר ראשון במדעים, הדבר הטוב ביותר שיכלה לעשות היה **לרדת** מדרגה אחת למרילנד. שום אדם שפוי לא היה אומר שהפתרון לבעיות שלה היה ללכת לבית ספר עוד יותר תחרותי כמו סטנפורד או MIT. אבל כשמדובר בהעדפה מתקנת, אנחנו עושים בדיוק כדבר הזה. אנחנו לוקחים סטודנטים מבטיחים כמו קרוליין סאקס – רק שהם במקרה שחורים – ומציעים להקפיץ אותם מדרגה אחת **למעלה.** ולמה אנחנו עושים זאת? **כי אנחנו חושבים שאנחנו עוזרים להם.**

וכצפוי, לפי כל מודד מתקבל על הדעת – הסיכוי לצאת עם תואר מבית הספר למשפטים, הסיכוי לעמוד בבחינות הקבלה ללשכת עורכי הדין, הסיכוי לעסוק בפועל בעריכת דין – סטודנטים שחורים שבוחרים "בבריכה הגדולה" שמספקת להם ההעדפה המתקנת

* ריצ׳רד סאנדר הוא הדובר הראשי של הטיעון הזה. הוא כתב יחד עם סטיוארט טיילור ספר מקסים על הנושא ושמו: **אי־התאמה: איך העדפה מתקנת פוגעת בסטודנטים שהיא אמורה לעזור להם, ולמה האוניברסיטאות לא מודות בכך.** אני מספק תקציר של חלק מהטיעון של סאנדר בהערות בסוף הספר.

מצליחים הרבה פחות מסטודנטים בעלי כישורים אקדמיים שווים שלומדים בבית הספר ה"טבעי" שלהם.*

למרבה התימהון, אין כמעט דיון ציבורי על הבעיות האלה. הורים עדיין אומרים לילדיהם ללכת לבתי הספר הטובים ביותר שיהיו מוכנים לקבל אותם, בנימוק שבתי הספר הטובים ביותר יאפשרו להם לעשות כל מה שהם רוצים. אנו מקבלים כמובן מאליו ש"הבריכה הגדולה" מרחיבה את האפשרויות, בדיוק כפי שאנחנו מקבלים כמובן מאליו שכיתה קטנה היא תמיד כיתה טובה יותר. אנחנו נושאים בראשינו הגדרה של "יתרון" – וההגדרה אינה נכונה. ומה קורה כתוצאה מכך? אנחנו עושים שגיאות. אנחנו נותנים פירוש שגוי לקרבות בין מפסידנים ובין ענקים. אנחנו מזלזלים בחופש הרב שנמצא במה שנראה כחיסרון. "הבריכה הקטנה" היא זו שממקסמת את סיכוייך לעשות כל מה שתרצה.

כאשר נרשמה קרוליין סאקס לאוניברסיטה, לא היה לה מושג שהיא מסכנת את משאת נפשה. עכשיו היא יודעת. בסוף שיחתנו,

---

* למשל, אחת הסוגיות שסאנדר בוחן היא זו. תלמיד מבני המיעוטים שלומד ב"בית ספר טוב יותר" קשה לו יותר להיעשות עורך דין, זה ברור. אבל מה אם הקושי נובע מהעובדה שתואר מבית ספר טוב יותר שווה יותר? סאנדר וטיילור אומרים – לא נכון. ציונים גבוהים בבית ספר טוב טובים באותה מידה – ואולי אפילו יותר – מציונים טובים בבית ספר מעולה. הם כותבים:

> המשרות והשכר של סטודנטית שלומדת בפורדהם ה־30 בדירוג ומסיימת בחמישית העליונה של כיתתה היו דומים מאוד לאלו של סטודנטית שלמדה בקולומביה, החמישית בדירוג והתחרותית פי כמה, וקיבלה ציונים שהציבו אותה קצת מתחת לאמצע הכיתה. מצאתי שברוב המקרים האלה, לסטודנטית מפורדהם היה יתרון בשוק העבודה.

זה לא צריך להפתיע. למה צריכים סטודנטים שחורים להתנהג אחרת מכל אדם אחר שנאלץ ללמוד מהעמדה הנחותה ביותר בכיתה?

הטיעונים של סאנדר מעוררי מחלוקת. מדענים חברתיים מתנגדים למקצת מממצאיו ומפרשים אותם בצורה אחרת. מכל מקום, באופן כללי, פסיכולוגים רבים יראו כמובנים מאליהם את הדברים שאומר סאנדר על הסכנות של "הבריכה הגדולה" בהסתמכם על מחקריו של סטופר ממלחמת העולם השנייה.

שאלתי אותה מה היה קורה אילו בחרה במקום ללמוד בבראון להירשם לאוניברסיטת מרילנד – להיות "דג גדול" ב"בריכה קטנה". היא ענתה ללא היסוס: "הייתי עדיין לומדת לתואר במדעים."

7.

"בילדותי הייתי תלמיד נלהב מאוד, וממש אהבתי ללמוד ואהבתי את בית הספר, והייתי תלמיד טוב," התחיל סטיבן ראנדולף.* ראנדולף הוא צעיר גבה־קומה עם שיער חום כהה מסורק בקפידה ומכנסי חקי מגוהצים היטב. "התחלתי ללמוד אלגברה לתיכון בכיתה ד׳. אחר כך למדתי אלגברה שתיים בכיתה ה׳ וגיאומטריה בכיתה ו׳. כשהגעתי לחטיבת הביניים הלכתי לתיכון ללמוד מתמטיקה, וביולוגיה, כימיה והיסטוריה של ארצות הברית למתקדמים. בכיתה ט׳ התחלתי ללמוד גם מתמטיקה בקולג׳ מקומי, אבל בכיתה ט׳ למדתי גם מדעים אחרים. אני באמת חושב שכאשר סיימתי את התיכון, היו לי די והותר נקודות כדי לקבל מיד תואר ראשון מאוניברסיטת ג׳ורג׳יה. אני בטוח בכך."

יום־יום מכיתה א׳ עד סוף התיכון, ראנדולף ענב עניבה לבית הספר. "זה היה מביך," הוא אמר, "מין שיגעון. אבל אני עשיתי זאת. שכחתי איך זה התחיל. יום אחד בכיתה א׳ פשוט רציתי לענוב עניבה ואחר כך המשכתי. הייתי חנון, אני משער."

ראנדולף נאם בשם כיתתו בטקס הסיום של התיכון. ציוניו בבחינות הקבלה לאוניברסיטה היו כמעט מושלמים. הוא התקבל גם להרווארד וגם ל־MIT ובחר בהרווארד. בשבוע הלימודים הראשון שלו הוא התהלך בחצר האוניברסיטה והתברך במזלו הטוב. "עלה בדעתי שכל מי שנמצא כאן הוא סטודנט שהתקבל להרווארד. זו הייתה מחשבה מטורפת, אבל כך חשבתי, כן, כל האנשים האלה הם מעניינים וחכמים וזו תהיה חוויה נפלאה. התלהבתי כל כך."

---

* סטיבן ראנדולף הוא שם בדוי.

סיפורו היה זהה כמעט מילה במילה לסיפורה של קרוליין סאקס, ובשומעי אותו בפעם השנייה חשבתי כמה מרשים היה באמת ההישג של האימפרסיוניסטים. הם היו אמנים גאונים. אבל הם ניחנו גם בחוכמה נדירה על טיבו של העולם. הם יכלו להסתכל על מה ששאר בני אדם רואים כיתרון גדול, ולהבין מה טיבו באמת. מונה, דגה, סזאן, רנואר, ופיסארו היו הולכים לבחירה השנייה שלהם.

אז מה קרה לסטיבן ראנדולף בהרווארד? אני חושב שאתם מנחשים את התשובה. בשנתו השלישית הוא לקח קורס במכניקת הקוואנטים. ״לא הצלחתי בבחינות,״ הודה. ״נדמה לי שקיבלתי כמעט טוב.״ זה היה הציון הנמוך ביותר שהוא קיבל אי פעם. ״התחושה שלי אמרה שאני או לא טוב בזה או לא מספיק טוב. אולי הרגשתי שהייתי חייב להיות הכי טוב או להיות גאון כי אחרת אין בכלל טעם שאמשיך. היו אנשים שכנראה קלטו את החומר יותר מהר ממני – ואדם יש לו נטייה להתמקד באנשים האלה ולא באלה שאבודים בדיוק כמוהו.״

״החומר ריגש אותי,״ המשיך. ״אבל החוויה השפילה אותי – אתה יושב בכיתה ואינך מבין ואתה מרגיש, ׳לעולם לא אוכל להבין את זה!׳ ואתה פותר בעיות ומבין קצת מזה וקצת מזה, אבל אתה תמיד חושב שהאנשים האחרים בכיתה שלך מבינים הרבה יותר טוב. אני חושב כי אחת הבעיות בהרווארד היא שיש שם פשוט כל כך הרבה אנשים חכמים שקשה להרגיש שם חכם.״ הוא החליט שלא להמשיך.

״אתה יודע, כשפותרים בעיה במתמטיקה יש בזה משהו מאוד מספק,״ אמר ראנדולף ברגע אחד, ומבט של כמעט כיסופים ניצת בעיניו. ״אתה מתחיל עם בעיה שאולי לא ידעת איך לפתור, אבל אתה יודע שאפשר להשתמש בכללים מסוימים ובגישות מסוימות, ולעתים קרובות תוך כדי התהליך הזה, מקבלים את תוצאת הביניים שהיא יותר מורכבת מהדבר שהתחלת איתו, ואחר כך התוצאה הסופית היא פשוטה. והמסע הזה יש בו משהו מרנין.״ ראנדולף למד בבית הספר שהוא רצה. אבל האם רכש את ההשכלה שרצה? ״אני חושב שבדרך

כלל אני מרוצה מהדברים כפי שהתגלגלו,״ אמר. ואז הוא צחק, קצת בעצב. ״לפחות זה מה שאני אומר לעצמי.״

בסוף השנה השלישית באוניברסיטה, ראנדולף החליט לגשת לבחינות הכניסה לבית הספר למשפטים. בגמר הלימודים קיבל עבודה בפירמת עורכי דין במנהטן. הרוואַרד גזלה מהעולם פיזיקאי ונתנה לעולם עוד עורך דין. ״אני עוסק בדיני מסים,״ אמר ראנדולף. ״זה משונה. יש לא מעט בעלי תואר ראשון במתמטיקה ובפיזיקה שהגיעו בסוף לדיני מסים.״

חלק שני

תיאוריית הקושי הרצוי

סילון ניתן לי בבשרי, מלאכו של השטן להכותני באגרוף למען לא אתרומם. על זאת התחננתי שלוש פעמים אל האדון הסירו ממני. ויאמר אלי 'דייך חסדי כי בחולשה תשלם גבורתי.' על כן שמח לבי להתהלל בחולשותי למען תשרה עלי גבורת המשיח. לכן רצתה נפשי בחולשות, ובחרפות, ובצרות, וברדיפות, ובמצוקות, למען המשיח. כי כאשר חלשתי, אז גיבור אני.

השנייה אל הקורינתים יב: 7–10

פרק רביעי

דייוויד בויז

"האם תרצה שהילד שלך יהיה דיסלקטי?"

1.

כשסורקים מוח של אדם דיסלקטי, מתקבלות תמונות שנראות מוזרות. בחלקים חיוניים מסוימים של המוח – אלה שמופקדים על הקריאה ועל עיבוד המילים – לדיסלקטים יש פחות חומר אפור. מספר תאי המוח באזורים האלה נמוך מן הדרוש. כשהעובר מתפתח בתוך הרחם, תאי עצב אמורים לנוע לאזורים הנאותים של המוח, ולהשתבץ במקומותיהם כמו כלים על לוח שחמט. אבל לפעמים, מאיזושהי סיבה, קורה שתאי העצב של דיסלקטים הולכים לאיבוד בדרך. לבסוף הם נתקעים במקום הלא־נכון. למוח יש משהו שמכונה מערכת חדרים (מערכת ונטריקולרית), שמתפקדת כנקודת הכניסה והיציאה של המוח. יש אנשים עם לקויות קריאה שתאי עצב מרפדים את חדרי המוח שלהם, כמו נוסעים שנתקעו בשדה תעופה.

בזמן ההדמיה של המוח, המטופלים מבצעים מטלה, ונוירוסיינטיסט (חוקר מערכת העצבים) בודק אחר כך אילו חלקים של מוחם הופעלו בתגובה למטלה. כשמבקשים מדיסלקטי לקרוא במהלך סריקת מוח,

החלקים האמורים להידלק אינם מוארים בכלל. הסריקה נראית כמו תצלום אוויר בעיר מוחשכת בהאפלה. במהלך הקריאה, דיסלקטים משתמשים בחצי הכדור הימני של המוח הרבה יותר מקוראים נורמלים. חצי הכדור הימני הוא הצד הקונספטואלי של המוח שאחראי לתקשורת לא־מילולית, לציור, למוזיקה, ולתפיסה מרחבית. זו מחצית המוח הלא־נכונה למשימה מדויקת ומחמירה כמו הקריאה. לפעמים, כשדיסלקטי קורא, כל שלב מתעכב, כאילו חלקי המוח השונים הממונים על הקריאה מתקשרים דרך חיבור חלש. אחת הדרכים לבדוק נוכחות של דיסלקציה בילד קטן היא לבקש ממנו לבצע "שליפת שמות אוטומטית מהירה". מראים לו צבעים בזה אחר זה – נקודה אדומה, אחר כך נקודה ירוקה, אחר כך נקודה כחולה, אחר כך נקודה צהובה – ובודקים את תגובתו. **לראות את הצבע. לזהות את הצבע. להצמיד שם לצבע. לומר את השם.** אצל רובנו זה אוטומטי. זה לא אוטומטי אצל אדם עם לקות קריאה; אי שם לאורך הדרך, החוליות בין ארבעת הצעדים האלה מתחילות להתפרק. שאלו בן־ארבע: אתה יכול לומר את המילה "בננה" בלי **הבה**? או למשל, להקשיב לשלושת הצלילים: **חה, תו, ול.** אתה יכול לחבר אותם ל"חתול"? או לקחת את המילים "עץ". "חץ", ו"שה". איזו מהמילים האלה אינה מתחרזת? שאלות קלות לרוב בני הארבע. שאלות קשות באמת לדיסלקטים. אנשים רבים חשבו פעם כי מה שמאפיין דיסלקטים הוא שהם קולטים מילים הפוך – "פרח" יהיה "חֵרֵף" או משהו כזה – כך שנשמע כאילו דיסלקציה היא בעיה באופן שרואים את המילים. אבל זו בעיה עמוקה פי כמה. דיסלקציה היא בעיה בשמיעה ובמניפולציה של צלילים. ההבדל בין **בַּה** ובין **דַּה** הוא שוני עדין ב־40 אלפיות השנייה הראשונות של ההברה. השפה האנושית מבוססת על ההנחה שאנחנו יכולים לקלוט את הבדל 40 אלפיות השנייה הזה, וההבדל בין צליל **הבַּה** וצליל **הדַּה** עלול להיות ההבדל בין להבין משהו נכון ובין להבין אותו בצורה מוטעית מזעזעת. אתם מתארים לעצמכם מה יהיו התוצאות כאשר מוח נרפה כל כך צריך להרכיב את אבני הבנייה

של המילים וארבעים אלפיות השנייה המכריעות פשוט חולפות מהר מדי?

"כשאדם לא תופס את צלילי השפה – כשהוא משמיט אות, כשהוא מחסיר צליל, ואינו יודע מה לעשות, אז באמת קשה למפות את הצלילים של המקבילות הכתובות," מסבירה נאדין גאאב, חוקרת דיסלקציה בהרווארד. "לוקח לו זמן ללמוד לקרוא. הוא קורא ממש לאט, מה שפוגע בשטף הקריאה, מה שאחר כך פוגע בהבנת הנקרא, כי הוא איטי כל כך שעד שהוא מגיע לסוף המשפט, הוא שוכח מה היה בהתחלת המשפט. וכך נוצרות כל אותן בעיות בחטיבת הביניים ובתיכון. ואז זה מתחיל להשפיע על כל המקצועות האחרים בבית הספר. הוא לא יכול לקרוא. מה הוא יעשה בבחינות במתמטיקה שמצריכות כתיבה רבה? או איך הוא יכול להיבחן בסוציולוגיה כשלוקח לו שעתיים לקרוא מה רוצים ממנו?

"בדרך כלל מאבחנים דיסלקציה בגיל שמונה או תשע," היא ממשיכה. "ואנחנו מוצאים שבשלב זה, יש כבר הרבה סיבוכים פסיכולוגיים, כי עד גיל זה, הילד נאבק כבר במשך שלוש שנים. אולי הוא היה הילד המגניב במגרש המשחקים בגיל ארבע. אז הוא נכנס לגן הילדים וכל בני גילו מתחילים פתאום לקרוא והוא לא מצליח לקלוט את הקריאה. הוא נעשה מתוסכל. חבריו חושבים שהוא טיפש. הוריו חושבים שהוא עצלן. ההערכה־העצמית שלו נמוכה מאוד, מה שמוליד דיכאון גדל והולך. יש הסתברות גבוהה שילדים שסובלים מדיסלקציה יצטרפו לשורות העבריינים הצעירים מפני שהם מתפרעים. זה קורה משום שאינם מסוגלים להבין דברים. בחברה שלנו **כל כך** חשוב לקרוא."

אתם לא תרצו שהילד שלכם יהיה דיסלקטי. או שכן תרצו?

.2

עד כאן, **בדוד וגוליית**, בדקנו איך קורה הדבר שפעמים רבות אין אנו מבינים מהו יתרון. עכשיו הגיעה העת להפנות את תשומת לבנו לצד

השני של המטבע. למה אנחנו מתכוונים כשאנחנו קוראים למשהו **חיסרון**? ההיגיון הפשוט אומר שחיסרון הוא דבר שיש להימנע ממנו – שהוא תקלה או קושי שמחמירים מצב של אדם בהשוואה למצבו בלעדיהם. אבל זה לא תמיד המקרה. בפרקים הבאים, אבדוק את הרעיון שיש דברים כמו "קשיים **רצויים**". את המושג הזה טבעו רוברט ביורק ואליזבת ביורק, שני פסיכולוגים מאוניברסיטת קליפורניה בלוס אנג'לס, וזו דרך יפה ומרגשת להבין איך קורה שחלשים עושים חיל.

ראו, למשל, את החידה הבאה.

1. מחבט וכדור עולים 1.10 דולר בסך הכול. המחבט עולה 1.00 דולר יותר מהכדור. כמה עולה הכדור?

מהי התגובה האינסטינקטיבית שלכם? אני משער שתאמרו שהכדור צריך לעלות 10 סנטים. אבל זה לא יכול להיות נכון. המחבט אמור לעלות 1.00 דולר **יותר** מהכדור. כך שאם הכדור עולה 10 סנטים, המחבט צריך לעלות 1.10 דולר, ועברנו את הסך הכולל שלנו. התשובה הנכונה צריכה להיות שהכדור עולה **חמישה** סנטים.

הנה שאלה נוספת:

2. אם 5 מכונות זקוקות ל־5 דקות כדי לייצר פריט אחד, כמה זמן ייקח ל־100 מכונות לייצר 100 פריטים?

המבנה של השאלה מפתה לענות 100. אבל יש פה עוקץ. למאה מכונות לוקח בדיוק אותו זמן לייצר 100 פריטים כמו שלוקח ל־5 מכונות לייצר 5 פריטים. התשובה הנכונה היא 5 דקות.

החידות האלה הן שתיים משלוש השאלות שמרכיבות את מבחן האינטליגנציה הקצר ביותר בעולם.* הוא נקרא מבחן חשיבה

* למעשה, יש אפילו מבחן עוד יותר קצר. אחד הפסיכולוגים המודרניים המבריקים ביותר היה איש ושמו עמוס טברסקי. טברסקי היה חכם כל כך שעמיתיו הפסיכולוגים המציאו את "מבחן אינטליגנציה טברסקי": ככל שאתה מבין מהר יותר כי טברסקי היה חכם ממך, כך אתה חכם יותר. אדם אלטר סיפר לי על מבחן טברסקי. הוא היה עובר אותו בציון גבוה מאוד.

קוגניטיבית (CRT Cognitive Reflection Test). האיש שהמציא אותו הוא פרופסור שיין פרדריק מאוניברסיטת יל, והמבחן מודד יכולת להבין מתי משהו מורכב יותר מכפי שהוא נראה – לפסוח על תשובות אימפולסיביות ולעבור להערכות אנליטיות עמוקות יותר.

פרדריק טוען שכאשר רוצים דרך מהירה לסווג אנשים על פי רמת היכולת הקוגניטיבית הבסיסית שלהם, המבחן הקטן שלו מועיל כמעט כמו מבחנים עם מאות פריטים שלוקח כמה שעות לסיים אותם. כדי להוכיח את טענתו, פרדריק נתן את ה־CRT לסטודנטים בתשע מכללות אמריקניות, והתוצאות מתקרבות מאוד לדירוג של סטודנטים מהמכללות האלה במבחני אינטליגנציה מסורתיים יותר.* סטודנטים מהמכון הטכנולוגי של מסצ׳וסטס – אולי המכללה עם המוחות המבריקים ביותר בעולם – ענו בממוצע 2.18 תשובות נכונות מתוך שלוש. סטודנטים באוניברסיטת קרנגי מלון בפיטסבורג, עוד מוסד אליטיסטי בולט, ענו בממוצע 1.51 תשובות נכונות מתוך שלוש. הציון של הסטודנטים מהרווארד עמד על 1.43; אוניברסיטת מישיגן באן ארבור השיגה 1.18; ואוניברסיטת טולדו קיבלה 0.57.

ה־CRT הוא באמת קשה. אבל הנה הדבר המוזר. אתם יודעים מה הדרך הקלה ביותר להגדיל ציונים של אנשים במבחן? לעשות אותו רק קצת **יותר קשה.** הפסיכולוגים אדם אלטר ודניאל אופנהיימר ניסו זאת לפני כמה שנים עם קבוצת תלמידים לתואר ראשון באוניברסיטת פרינסטון. תחילה הם נתנו להם את ה־CRT בצורה הרגילה, והסטודנטים ענו בממוצע 1.9 תשובות נכונות מתוך שלוש.

* כדי לוודא שהוא מודד אינטליגנציה ולא משהו אחר, פרדריק מדד גם את המתאם בין ציוני CRT ופקטורים אחרים. ״ניתוח של התגובות האלה מראה שציוני CRT אינם קשורים להעדפות של תפוחים לעומת תפוזים, פפסי לעומת קולה, בירה מול יין או קונצרטים של מוזיקת ראפ מול מופעי בלט,״ הוא כותב, ״מכל מקום, ציוני CRT מספקים תחזית טובה של הבחירה בין מגזין פיפל לבין הניו יורקר. בקבוצת CRT הנמוכה, 67 אחוז מעדיפים את פיפל. בקבוצת CRT הגבוהה, 64 אחוז מעדיפים את הניו יורקר.״ (מכיוון שאני כותב בניו יורקר, ברור שאין מצב שלא הייתי מזכיר זאת.)

זה די טוב, הגם שעדיין רחוק מ־2.18 שהוא הממוצע של הסטודנטים מ־MIT. אחר כך הדפיסו אלטר ואופנהיימר את שאלות המבחן בגופן שהיה ממש קשה – גופן אוקספורד גודל 10, 10 אחוז אפור, אותיות נטויות 10 נקודות – והתוצאה נראתה כך:

מחבט וכדור עולים 1.10 דולר בסך הכול. המחבט עולה 1.00 דולר יותר מהכדור. כמה עולה הכדור?

מה היה הציון הממוצע הפעם? 2.45. פתאום הסטודנטים קיבלו ציונים גבוהים בהרבה ממקביליהם ב־MIT.

מוזר, לא? בדרך כלל היינו חושבים שאנחנו מיטיבים לפתור בעיות שמוצגות בצורה ברורה ופשוטה. וכאן קרה ההפך. בגופן אוקספורד, 10 אחוזים אפור, אותיות נטויות 10 נקודות, הקריאה היא ממש מתסכלת. אתה צריך למצמץ ואולי לקרוא את המשפט פעמיים, ובאמצע המשפט אתה בוודאי שואל את עצמך מי לכל הרוחות הוא האיש שהחליט להדפיס כך את המבחן. פתאום צריך לעבוד כדי לקרוא את השאלה.

אבל כל המאמץ הנוסף הזה משתלם. כמו שאלטר אומר, הצגת השאלות בצורה "לא־רהוטה", גורמת לאנשים "לחשוב ביתר העמקה על מה שהם קוראים. הם משקיעים בו יותר משאבים. הם מעבדים עמוק יותר או חושבים ביתר זהירות על מה שקורה. כשהם צריכים להתגבר על משוכה, הם מתגברים עליה בצורה טובה יותר כשכופים עליהם לחשוב קצת יותר קשה." אלטר ואופנהיימר עשו את ה־CRT קשה יותר. אבל הקושי הזה התגלה **כרצוי**.

מובן שלא כל הקשיים משתלמים בסופו של דבר. מה שקרוליין סאקס עברה בחוג לכימיה אורגנית באוניברסיטת בראון היה קושי לא־רצוי. קרוליין סאקס היא סטודנטית סקרנית, חרוצה, כישרונית שאוהבת מדעים – ולא היה שום יתרון בהכנסתה לסיטואציה שבה הרגישה מדוכאת ולא־כשירה. המאבק לא גרם לה להעריך ביתר

שאת את המדעים. המאבק הבריח אותה מהמדעים. אבל יש זמנים ומקומות שלמאבקים יש השפעה הפוכה – כאשר מה שנראה כסוג של מכשול שצריך לפגוע בסיכויים של החלש הוא בפועל כמו בגופן אוקספורד, 10 אחוזים אפור, אותיות נטויות 10 נקודות של אלטר ואופנהיימר.

האם דיסלקציה יכולה להתגלות כקושי רצוי? קשה להאמין שיש אפשרות כזאת, לנוכח המספר הגדול של אנשים שנאבקים עם הלקות לאורך כל החיים – למעט עובדה מוזרה. מספר גבוה להפליא של יזמים מצליחים הם דיסלקטים. מחקר חדש של ג׳ולי לוגן מאוניברסיטת לונדון מעמיד את המספר על שליש בקירוב. הרשימה כוללת רבים מהמחדשים המפורסמים ביותר בעשורים האחרונים. ריצ׳רד ברנסון, היזם המיליארדר הבריטי, הוא דיסלקטי. צ׳רלס שוואב, מייסד פירמת הברוקרים הנושאת את שמו, הוא דיסלקטי, והוא האמור בחלוץ הטלפון הסלולרי קרייג מקאו; בדייוויד נילמן, מייסד ג׳טבלו; בג׳ון צ׳יימברס, מנכ״ל ענקית הטכנולוגיה סיסקו; בפול אורפלאה, מייסד קינקוס – ואלה רק מעטים מרשימה ארוכה. המדענית חוקרת המוח שרון תומפסון־שיל זוכרת הרצאה שנתנה בישיבה של תורמי אוניברסיטה בולטים – כמעט כולם אנשי עסקים מצליחים – כשבמחשבה פתאומית החליטה לשאול כמה מהם אובחנו אי פעם כמתקשים בקריאה. ״מחצית הידיים הורמו,״ אמרה. ״זה היה מדהים.״

לעובדה מרשימה זו יש שני פירושים אפשריים. האחד, שהאנשים בקבוצה המרשימה הזאת ניצחו למרות הלקות שלהם; הם כל כך חכמים ויצירתיים ששום דבר – אפילו לא מאבק כל החיים עם הקריאה – לא יכול לעצור אותם. האפשרות השנייה, היותר מסקרנת, היא שהם הצליחו, חלקית, **בגלל** הלקות שלהם – שהם למדו במאבקם משהו שהתגלה כיתרון אדיר. האם תרצו שהילד שלכם יהיה דיסלקטי? אם האפשרות השנייה נכונה, יכול להיות שתרצו.

.3

דייוויד בויז גדל בין שדות חיטה באילינוי הכפרית. הוא היה הבכור בחמישה. הוריו היו מורים בבית ספר ציבורי. אמו קראה לו בילדותו. הוא זכר בעל פה מה שאמרה כי נבצר ממנו לעקוב אחר מה שהיה על הדף. הוא התחיל לקרוא רק בכיתה ג׳, וגם אז רק לאט מאוד ובקושי גדול. כעבור שנים רבות הבין שהיה דיסלקטי. אבל בשעתו לא חשב שיש לו בעיה. העיירה הקטנה שלו באילינוי הכפרית לא הייתה מקום שרואה קריאה רהוטה כהישג חשוב. רבים מחבריו לספסל הלימודים נשרו מבית הספר כדי לעבוד בחווה בהזדמנות הראשונה שהייתה להם. בויז קרא ספרי קומיקס שהיה קל לעקוב אחריהם והיו בהם המון תמונות. הוא לא קרא מעולם לשם הנאה. אפילו היום הוא קורא בקושי ספר בשנה, ובדרך כלל גם זה לא. הוא צופה בטלוויזיה – ״בכל דבר,״ הוא אומר וצוחק, ״צבעוני שזז.״ אוצר מילות הדיבור שלו הוא מוגבל. הוא משתמש במילים פשוטות ובמשפטים קצרים. לפעמים כשהוא קורא משהו בקול ונתקל במילה שאינו יודע, הוא עוצר ומאיית אותה אט־אט. ״אשתי נתנה לי לפני שנה וחצי אייפד שהיה מכשיר דמוי־מחשב הראשון שלי, ואחד הדברים המעניינים הוא שבהרבה מילים, הניסיון שלי לאיית אותן אינו מתקרב מספיק לבדיקת־איות בשביל למצוא את האיות הנכון,״ אומר בויז. ״אין לך מושג כמה פעמים אני מקבל את ההודעה הקטנה שאומרת, ׳אין הצעות איות.׳״

כשבויז סיים את התיכון לא היו לו שאיפות גדולות. הציונים שלו היו ״חלשים״. משפחתו עקרה אז לדרום קליפורניה, והכלכלה המקומית שגשגה. הוא התחיל לעבוד בבניין. ״זו הייתה עבודה תחת כיפת השמים עם אנשים מבוגרים,״ זוכר בויז. ״הרווחתי יותר כסף ממה שדמיינתי אי פעם. זה היה כיף.״ אחר כך הוא עבד זמן־מה כמנהל חשבונות בבנק ושיחק הרבה ברידג׳ בשעות הפנאי. ״אלה היו חיים נפלאים. יכולתי להמשיך כך עוד ועוד. אבל אחרי שנולד הילד הראשון שלנו, אשתי התחילה לחשוב ברצינות על העתיד שלי.״

היא הביאה הביתה עלונים וברושורים ממכללות ומאוניברסיטאות מקומיות. הוא זכר שבילדותו התלהב מאנשי משפט והחליט ללמוד בבית ספר למשפטים. היום דייוויד בויז הוא אחד המשפטנים המפורסמים ביותר בעולם.

איך צמח בויז מפועל בניין עם השכלה תיכונית לצמרת המשפטנים בעולם זו חידה, בלשון המעטה. מקצוע המשפטים בנוי על קריאה – על תיקים וחוות דעת וניתוחים מלומדים – בויז הוא איש שלדידו קריאה היא מאמץ. עצם העובדה שהוא בכלל שקל ללמוד משפטים נראה כטירוף אבל אל נשכח שאם אתם קוראים את הספר הזה, פירוש הדבר שאתם "קוראים" – ומן הסתם מעולם לא הייתם צריכים לחשוב על כל קיצורי־הדרך והאסטרטגיות והמעקפים שקיימים כדי **להצליח לקרוא.**

בויז התחיל ללמוד משפטים באוניברסיטת רדלנדס, אוניברסיטה פרטית קטנה במרחק שעת נסיעה מלוס אנג'לס. הלימודים שם היו פריצת הדרך הראשונה שלו. רדלנדס הייתה "בריכה קטנה". בויז הצטיין שם. הוא עבד קשה והיה מאורגן היטב – מכיוון שידע שהוא חייב לעשות זאת. אחר כך היה לו מזל. כתנאי לקבלת תואר ראשון דרשו ברדלנדס כמה מקצועות ליבה, שכולם כרוכים בקריאה כבדה. אבל באותן שנים היה אפשר להתקבל ללימודי משפטים בלי להשלים תואר ראשון. בויז פשוט דילג על קורסי הליבה. "אני זוכר כמה שמחתי כאשר גיליתי שאני יכול ללמוד משפטים בלי תואר ראשון," הוא אומר. "לא האמנתי שזה קורה."

בבית הספר למשפטים היה צריך, כמובן, לקרוא עוד יותר. אבל בויז גילה שיש תקצירים של התיקים החשובים – מדריכים שסיכמו את נקודות המפתח של חוות דעת ארוכה של בית המשפט העליון בעמוד או שניים. "אנשים יגידו לך שזו דרך לא־רצויה ללמוד בבית ספר למשפטים," אמר. "אבל זה עשה את העבודה." יתר על כן, הוא היטיב להקשיב. "הקשבה," אמר, "היא משהו שעשיתי, ביסודו של דבר, כל החיים. למדתי להקשיב כי זו הייתה הדרך היחידה שיכולתי

ללמוד. אני זוכר מה אנשים אומרים. אני זוכר את המילים שהם משתמשים בהן." וכך הוא היה יושב בשיעור בבית הספר למשפטים ובזמן שכל האחרים היו כותבים רשימות בשצף־קצף או משרבטים או חולמים בהקיץ או מתנמנמים, הוא היה מתמקד במה שנאמר ורושם בזיכרון מה ששמע. בשלב הזה הזיכרון שלו היה כלי מדהים. אחרי ככלות הכול הוא תרגל אותו מאז שאמו קראה לו בילדותו והוא זכר בעל פה מה שהיא אמרה. הסטודנטים־עמיתיו, שכתבו רשימות ושרבטו והתנמנמו, פספסו דברים. תשומת לבם לא הייתה תמיד ממוקדת. לבויז לא הייתה בעיה כזאת. הוא לא קרא, אבל הדברים שנאלץ לעשות משום שנבצר ממנו לקרוא היטב התגלו כחשובים עוד יותר. הוא המשיך את לימודיו בבית הספר למשפטים באוניברסיטת נורת'ווסטרן, ואחר כך עבר לְיֵל.

כשבויז נעשה לעורך דין, הוא לא בחר לעסוק בדיני תאגידים. אילו עשה כן, זה היה מטופש. עורכי דין המתמחים בדיני תאגידים צריכים לעיין בהררי מסמכים ולהעריך חשיבות של הערת שוליים קטנה בעמוד 367. הוא נעשה ליטיגטור – עורך דין המופיע בבית המשפט, תפקיד שמחייב אותו לקבל החלטות מהירות. הוא לומד בעל פה מה שעליו לומר. קורה לו לפעמים, באולם המשפט, שהוא מועד כשהוא צריך לקרוא משהו ונתקל במילה שאינו יכול לעבד בזמן. אז הוא מפסיק ומאיית את המילה, כמו ילד בתחרות איות. זה לא נוח. אבל זו מוזרות יותר מבעיה ממשית. בשנות התשעים הוא עמד בראש צוות התביעה שהאשים את מייקרוסופט בהפרה של חוק ההגבלים העסקיים, ובמהלך המשפט הוא החליף שוב ושוב את המילה "login" (התחברות למערכת מחשב) ב"lojin" חסר־המשמעות, בדיוק טעות מהסוג שדיסלקטי עושה. אבל הוא היה קטלני בחקירה הנגדית של העדים, כי שם לא היו ניואנסים, לא התחמקויות עדינות, לא בחירה מוזרה וחושפנית של מילים שהוא לא פספס – ולא הערה מקרית או הודאה חושפנית מעדות שניתנה שעה או יום או שבוע קודם שהוא לא שמע, לא רשם ולא זכר.

"אילו יכולתי לקרוא הרבה יותר מהר, היה לי קל יותר לעשות הרבה דברים שאני עושה," אמר בויז. "ללא ספק. אבל מצד שני, מכיוון שאיני יכול לקרוא הרבה ומכיוון שאני לומד באמצעות הקשבה והצגת שאלות, אני חייב לפשט בעיות ליסודות הבסיסיים שלהן. ויש לזה הרבה כוח, כי בתיקים שמתבררים בבית משפט, אין לַשופטים ולַמושבעים לא זמן ולא יכולת להתמחות בנושא. אחד המהלכים החזקים שלי הוא הצגה של טיעון שהם יכולים להבין." יריביו הם בדרך כלל טיפוסים למדניים שקראו כל ניתוח אפשרי של הסוגיה שעל הפרק. פעם אחר פעם הם נתקעים בפרטים מיותרים. לבויז זה לא קורה.

באחד התיקים המפורסמים ביותר שלו – **הולינגסוורת נגד שוורצנגר*** – היה מדובר בחוק של מדינת קליפורניה שהתיר נישואים רק בין גבר ואישה. בויז היה הפרקליט שטען כי החוק הוא בלתי־חוקתי, ובקטע הבלתי־נשכח של המשפט הצליח בויז להרוס את עדותו של המומחה המרכזי של הצד השני, דייוויד בלאנקנהורן, וגרם לו להסכים לחלקים גדולים בטיעון של בויז.

"אחד הדברים שמסבירים לעד כשמכינים אותו להעיד בבית המשפט הוא אל תמהר. דבר לאט־לאט," אמר בויז. "אפילו כשזה מיותר. כי מגיע זמן שאתה צריך להאט, ואינך רוצה להראות לחוקר על ידי שינוי המהירות שזה משהו שאתה צריך זמן בשביל לחשוב עליו. לכן – מתי נולדת?" הוא דיבר בזהירות ובהטעמה. " 'זה... היה... ב־1941.' אל תאמר, 'זההיהאחד־עשרבמרץ1941בשש־וחציבבוקר,' אף על פי שאינך מנסה להסתיר זאת. אתה רוצה לענות על הדברים הקלים באותו אופן כמו על הדברים הקשים כדי שלא תחשוף בצורת הדיבור שלך מה קל ומה קשה."

כשבלאנקנהורן השתהה רק קצת יותר מדי ברגעים מכריעים

---

* כאשר בלאנקנהורן עלה על דוכן העדים בינואר 2010, התיק נקרא **פרי נגד שוורצנגר**; הוא נעשה **הולינגסוורת נגד פרי** בדיון בבית המשפט העליון ב־2013.

מסוימים, בויז תפס זאת. "זה נחשף בטון ובמהירות ובמילים שהוא השתמש בהן. חלק מזה בא מהפסקות בדיבור. הוא האט כאשר ניסה לחשוב איך לנסח משהו. הוא היה אדם שכאשר חוקרים אותו ומקשיבים לו, שומעים את המקומות שבהם לא נוח לו – שבהם הוא משתמש במילה מעורפלת. ומכיוון שיכולתי להתאפס על האזורים האלה, יכולתי להוציא ממנו הודאה בעיקרי הטיעון שלנו."

.4

לבויז יש מיומנות מיוחדת שעוזרת להסביר למה הוא מצטיין במה שהוא עושה. הוא מאזין נפלא. אבל חשבו כיצד הוא פיתח את המיומנות הזאת. רובנו מתנקזים באופן טבעי לתחומים שאנחנו מצטיינים בהם. הילד שקולט את הקריאה בקלות ממשיך לקרוא עוד יותר ומשתפר עוד יותר ומגיע לתחום שתובע קריאה מרובה. לילד ושמו טייגר וודס יש קואורדינציה לא־רגילה לגילו; והוא מוצא שמשחק הגולף מרתק אותו ולכן הוא אוהב להתאמן בגולף. ומפני שהוא אוהב כל כך להתאמן, הוא הולך ומשתפר, וכן הלאה וכן הלאה, במעגל קסמים. זו "למידת קפיטליזציה (היוון)": אנחנו נעשים טובים במשהו על ידי בנייה על הכוחות שהטבע נתן לנו.

אבל לקשיים רצויים יש היגיון הפוך. בניסויי CRT שלהם, שיפרו אלטר ואופנהיימר את הציונים של הסטודנטים על ידי כך שהם עשו להם חיים קשים, כפו עליהם למצוא פיצוי על משהו שנלקח מהם. זה היה גם מה שבויז עשה כאשר למד להקשיב. הוא מצא פיצוי. לא הייתה לו ברירה. הוא היה קורא גרוע כל כך שהיה עליו להתפתל ולהסתגל ולמצוא איזושהי אסטרטגיה שאפשרה לו לא לפגר אחרי כל האנשים סביבו.

רוב הלמידה שלנו היא למידת קפיטליזציה (היוון). זה קל ומובן מאליו. אם יש לכם קול יפה ושמיעה טובה, מהר מאוד תצטרפו למקהלה. "למידת פיצוי", לעומת זאת, היא דבר קשה באמת. כדי

לזכור בעל פה מה שאמכם אומרת בזמן שהיא קוראת לכם סיפור ולחזור על המילים אחר כך באופן שנשמע משכנע לכל האנשים סביבכם אתם חייבים להתמודד עם המגבלות שלכם. אתם חייבים להתגבר על האי־ביטחון ועל ההשפלה שלכם. אתם חייבים להתמקד מספיק חזק כדי לזכור את המילים, ואחר כך לגייס ביטחון עצמי להופעה מוצלחת. רוב האנשים עם לקות קשה אינם יכולים לבצע את כל הצעדים האלה. אבל אלה שיכולים, מצבם **טוב** מכפי שהיה בלי הלקות, כי מה שנלמד מתוך כורח הוא תמיד עוצמתי יותר מלמידה שבאה בקלות.

מרשים הדבר כמה רבים הם הדיסלקטים המצליחים שמספרים גרסאות של אותו סיפור פיצוי. ״בבית הספר היה נורא,״ סיפר לי איש ושמו בריאן גרייזר. ״כימיית הגוף שלי השתנתה כל הזמן. הייתי חרד, ממש חרד. לקח לי נצח לעשות מטלת שיעורי בית פשוטה. במשך שעות הייתי חולם בהקיץ כי לא יכולתי לקרוא את המילים. אתה מוצא את עצמך יושב שעה וחצי במקום אחד ולא עושה כלום. בכל השנים, בכיתות ז׳, ח׳, ט׳, ו־י׳, קיבלתי בעיקר בלתי־מספיק בכל המקצועות, ופה ושם מספיק בקושי ואולי מספיק אחד. עליתי מכיתה לכיתה רק כי אימא שלי לא נתנה להם להשאיר אותי כיתה.״

איך גרייזר הצליח בכל זאת לעלות מכיתה לכיתה? לפני כל בחינה או בוחן, הוא היה מתכנן אסטרטגיה מתאימה, אפילו בבית הספר היסודי. ״הייתי נפגש עם חבר בערב הקודם,״ הוא סיפר. ״מה אתה מתכוון לעשות? איך תשיב על השאלות האלה? ניסיתי לנחש את השאלות, ואם הייתה דרך להשיג מראש את השאלות או את הבחינות, עשיתי זאת.״

כשהגיע לתיכון, הוא פיתח אסטרטגיה טובה יותר. ״ערערתי על כל הציונים שלי,״ הוא המשיך. ״אני מתכוון לכך פשוטו כמשמעו: בתיכון, בכל פעם שקיבלתי תעודה, הייתי חוזר לכל מורה ומתמקח על כל ציון. כך ניסיתי לשנות את המספיק בקושי למספיק ואת המספיק לכמעט טוב. וכמעט בכל פעם – בתשעים אחוז מהמקרים –

המורים שינו לי את הציון. פשוט התשתי אותם. הייתי ממש טוב בזה. רכשתי ביטחון עצמי. באוניברסיטה, הייתי מתכונן למבחנים בידיעה שאחר כך מצפה לי פגישה של שעה עם המורה שלי. למדתי לעשות כל דבר אפשרי כדי למכור את הטיעון שלי. זה היה אימון מעולה."

כל ההורים הטובים מנסים להורות לילדיהם את אמנות השכנוע, כמובן. אבל ילד נורמלי, מאוזן, לא צריך להתייחס ללקחים האלה ברצינות. מי שמקבל "מצוינים" בבית הספר לא צריך לחשב איך להתמקח על ציון "עובר", להסתכל סביב החדר כילד בן תשע ולתכנן איך לעבור דרך השעה הבאה. אבל כשגרייזר תִרגל מיקוח, בדיוק כמו בשעה שבויז התאמן בהקשבה, היה אקדח מכוון לראשו. הוא התאמן יום אחר יום, שנה אחר שנה. כשגרייזר אמר "זה היה אימון מעולה," הוא התכוון לומר שכאשר למד לפלס לו דרך באמצעות הדיבור מעמדה של נחיתות לעמדת כוח, זו הייתה ההכנה המושלמת למשלח היד הנוכחי שלו. גרייזר הוא היום אחד ממפיקי הסרטים המצליחים ביותר בהוליווד בשלושים השנים האחרונות.* האם בריאן גרייזר היה מגיע למקום שהוא נמצא אילולא היה דיסלקטי?

.5

נעמיק קצת יותר לתוך הקשר המוזר הזה בין מה שביסודו הוא שיבוש נוירולוגי ובין הצלחה בקריירה. בפרק "הבריכה הגדולה" דיברתי על העובדה שאדם מבחוץ, בסביבה מיוחסת פחות ואליטיסטית פחות, יכול להשיג יותר חופש להתמסר לרעיונות ולאינטרסים האקדמיים שלו. לקרוליין סאקס היה סיכוי טוב יותר לעסוק במקצוע האהוב עליה אילו הלכה לאוניברסיטה השנייה ברשימת ההעדפות שלה ולא לראשונה. בדומה לכך, האימפרסיוניזם היה יכול להתחולל רק

* בין סרטיו הרבים של גרייזר: ספלאש, אפולו 13, נפלאות התבונה, ו־8 מייל. הזכרתי אותו גם בספרי *Blink*, בדיון על ליהוק של שחקנים.

בגלריה הקטנה שאיש לא בא אליה, ולא בתערוכת האמנות היוקרתית ביותר בעולם.

הדיסלקטים גם הם אאוטסיידרים. הם נאלצים להתבדל מכל האחרים בבית הספר משום שנבצר מהם לעשות את הדבר שבית הספר דורש מהם לעשות. האם אפשר שה"אאוטסיידריות" שלהם תיתן להם יתרון בהמשך הדרך? כדי להשיב על שאלה זו, כדאי לחשוב על סוג האישיות שמאפיין מחדשים ויזמים.

פסיכולוגים מודדים אישיות באמצעות מה שנקרא מודל חמשת הגורמים או "חמשת (מאפייני האישיות) הגדולים", שמעריך מי אנחנו על פי התכונות הבאות.*

יציבות רגשית
(רגיש/עצבני לעומת רגוע/בטוח בעצמו)
מוחצנות
(נמרץ/חברותי לעומת מתבודד/מאופק)
פתיחות
(יצירתי/סקרן לעומת עקבי/זהיר)
מוכוונות
(חרוץ/מסודר לעומת עצלן/רשלן)
נועם הליכות
(טוב לב/נדיב לעומת אנוכי/עוין)

הפסיכולוג ג'ורדן פיטרסון טוען כי מחדשים ומהפכנים מפתחים תערובת מוזרה מאוד של התכונות האלה – במיוחד שלוש האחרונות: פתיחות, מוכוונות, ונועם הליכות.

* "חמשת הגדולים" הם המודד הסטנדרטי שפסיכולוגים חברתיים משתמשים בו למדידת האישיות. סוציולוגים לא תמיד מתלהבים ממבחני אישיות, כמו מבחן מאיירס־בריגס, למשל, משום שהם חושבים כי המבחנים ה"פשוטים" האלה מתעלמים מתכונות חשובות או טועים באפיון שלהן.

מחדשים צריכים להיות פתוחים. מחדשים חייבים להיות מסוגלים לדמיין דברים שאחרים אינם רואים ולרצות לאתגר את הדעות הקדומות של עצמם. הם צריכים להיות גם מכוונים. חדשן שיש לו רעיונות מזהירים אבל אין לו המשמעת וההתמדה הדרושות כדי להוציאם אל הפועל הוא רק חולם. גם זה מובן מאליו.

אבל מחדשים חייבים להיות, וזה גורם מכריע, אנשים **לא־**נעימים. בלא־נעימים איני מתכוון מגעילים או מרגיזים. אני מתכוון לומר שבחמישי מתוך חמשת (מאפייני האישיות) הגדולים – "נועם הליכות" – הם נמצאים בדרך כלל בקצה הרחוק של הרצף. האנשים האלה מוכנים לקחת סיכונים **חברתיים** – לעשות דברים שאחרים מסתייגים מהם.

זה לא קל. החברה לא רואה בעין יפה היעדר נועם הליכות. כבני אדם אנחנו מחווטים לבקש אישור מהאנשים סביבנו. אבל מחשבה רדיקלית ומהפכנית לא תשיג דבר בלי נכונות לאתגר את הנוהג המקובל. "כשיש לך רעיון חדש, והוא הרסני ואתה איש נוח־לבריות, מה תעשה בו?" אומר פיטרסון. "אם אתה חושש לפגוע ברגשות של אנשים ולערער את המבנה החברתי, לא תקדם את הרעיונות שלך." והמחזאי ג'ורג' ברנרד שו ניסח זאת כך: "האדם ההגיוני מסתגל לעולם: האדם הלא־הגיוני מתעקש להתאים את העולם אליו. לכן כל הקדמה תלויה באדם הלא־הגיוני."

דוגמה טובה לטיעון של פיטרסון הוא סיפור ההתחלה של קמעונאית הרהיטים השוודית איקאה. האיש שהקים את החברה הוא אינגוואר קמפראד. החידוש הגדול שלו היה להבין שחלק גדול מהעלות של רהיטים כרוך בהרכבה שלהם: חיבור הרגליים לשולחן לא רק עולה כסף אלא גם מייקר מאוד את המשלוח של השולחן. לכן הוא מכר רהיטים שעוד לא הורכבו, שלח אותם בזול בתיבות שטוחות, ומכר במחירים נמוכים יותר מכל המתחרים שלו.

אבל באמצע שנות החמישים נקלע קמפראד לצרה. יצרני הרהיטים השוודים הכריזו חרם על איקאה. הם כעסו על המחירים הנמוכים שלו

והפסיקו לספק את ההזמנות שלו. איקאה ניצבה מול חורבן. נואש למצוא פתרון, נשא קמפראד את עיניו דרומה וראה כי מעבר לים הבלטי מול שוודיה יושבת פולין, ארץ עם כוח עבודה זול בהרבה ועם שפע עצים. זו הייתה הפתיחות של קמפראד: רק חברות מעטות פנו למיקור חוץ כזה בתחילת שנות השישים. וכך קמפראד התמקד בקשר הפולני שלו. זה לא היה קל. פולין בשנות השישים הייתה צרה צרורה. היא הייתה מדינה קומוניסטית. התשתיות, המכשור כוח האדם המיומן או ההגנות המשפטיות לא דמו כהוא זה לאלה של מדינות המערב. אבל קמפראד עמד במשימה. "האיש הזה הוא מנהל שיורד לפרטים הקטנים ביותר," אומר אנדרס אסלונד, עמית במכון פיטרסון לכלכלה בינלאומית. "לכן הוא הצליח במקום שאחרים נכשלו. הוא הלך למקומות הלא־נעימים האלה, וְדאג לכך שהעסק יעבוד. הוא אדם עקשני להפליא." זו מוכוונות.

אבל מה העובדה המרשימה ביותר בהחלטתו של קמפראד? זו השנה שבה הלך לפולין: 1961. בשנה זו נבנתה חומת ברלין. המלחמה הקרה עמדה בשיאה. בתוך שנה יגיעו מזרח ומערב אל סף מלחמה גרעינית בימי משבר הטילים בקובה. רוב האנשים לא היו מעלים בדעתם לעשות עסקים בארץ אויב מפחד שיוקעו כבוגדים. לא קמפראד. לא היה אכפת לו מה אחרים חושבים עליו. זה היעדר־נועם־הליכות.

רק אנשים מעטים מאוד הם יצירתיים עד כדי לחשוב על אספקת רהיטים בתיבות שטוחות ועל מיקור חוץ לנוכח חרם. ופחות מכך אנשים שיש להם לא רק תובנות כאלה אלא גם המשמעת הדרושה להקמת מפעל ייצור מעולה בכלכלה נידחת. אבל אדם שהוא יצירתי ומוכוון **וגם נכון ונחוש** לקרוא תיגר על המלחמה הקרה? זה נדיר.

דיסלקציה לא בהכרח עושה אנשים פתוחים יותר. היא גם לא עושה אותם מוכוונים יותר (הגם שהיא בוודאי יכולה לעשות זאת). אבל האפשרות המרתקת ביותר שכרוכה בלקות הזאת היא שלאנשים כאלה קצת יותר קל להיות לא־נעימים.

6.

גארי קוהן גדל בפרבר של קליוולנד, בצפון־מזרח מדינת אוהיו, במשפחה של קבלני חשמל. זה היה בשנות השבעים, בתקופה שלא הייתה שגרת אבחון של דיסלקציה. הוא נשאר כיתה בבית הספר היסודי כי לא יכול לקרוא.* אבל, הוא אומר, "המצב לא השתפר בכלל בפעם השנייה." הייתה לו בעיית משמעת. "אפשר לומר שסילקו אותי מבית ספר יסודי," הוא הסביר. "אני חושב שמי שמכה את המורה, מסלקים אותו. זה היה אירוע הרסני... צחקו עליי. המורה שמה אותי מתחת לשולחן שלה וגלגלה פנימה את הכיסא שלה והתחילה לבעוט בי. אז אני דחפתי את הכיסא בחזרה, הכיתי אותה בפרצוף, ויצאתי מהכיתה. הייתי בכיתה ד׳."

הוא קורא לתקופה זו בחייו "השנים המכוערות". הוריו לא ידעו מה לעשות. "זה היה בוודאי החלק המתסכל ביותר בחיי, וזה אומר הרבה." הוא המשיך: "מפני שזה לא היה בגלל שלא התאמצתי. עבדתי ממש, ממש קשה, ואף אחד לא הבין את החלק הזה של המשוואה. הם פשוט חשבו שהחלטתי בכוונה תחילה להיות ילד מופרע, לא ללמוד, לעכב את כל הכיתה. אתה מבין איך זה, אתה ילד בן שש או בן שבע או בן שמונה, ואתה נמצא בבית ספר ציבורי, וכולם חושבים שאתה מטומטם, ואז אתה מנסה לעשות דברים מצחיקים בניסיון להשיג איזו הערכה חברתית. אתה מנסה לקום בכל בוקר ולומר, היום יהיה טוב יותר, אבל אחרי שאתה עושה זאת במשך שנתיים, אתה מבין שהיום לא יהיה שונה מאתמול. ואתה צריך להיאבק כדי להמשיך ואתה צריך להיאבק כדי לשרוד עוד יום, ונראה מה יקרה."

* דיסלקציה, מן הראוי לציין, משפיעה רק על הקריאה. יכולתו של קוהן לטפל במספרים לא נפגעה. האדם היחיד שהאמין בו בשנות ילדותו, אומר קוהן, היה סבו, כי הסב גילה שגארי הצעיר שמר בזיכרונו את כל המצאי של עסק ציוד השרברבות המשפחתי.

הוריו העבירו אותו מבית ספר לבית ספר, בניסיון למצוא משהו שיעבוד. "אמי רצתה רק דבר אחד, שאסיים תיכון," אמר קוהן. "אני חושב שאילו שאלת אותה, היא הייתה אומרת 'היום המאושר בחיי יהיה כשהוא יסיים את התיכון. אז הוא יוכל לנהוג במשאית, אבל לפחות תהיה לו תעודת גמר של תיכון.'" ביום שקוהן לבסוף כן סיים תיכון, אמו שפכה דמעות כמים. "בחיים לא ראיתי מישהו בוכה כל כך הרבה," הוא אמר.

כשגארי היה בן עשרים ושתיים הוא קיבל עבודה במכירת לוחות אלומיניום ומסגרות לחלונות בחברת "יו־אס־סטיל" בקליבלנד. זה היה מיד אחרי שקיבל תואר ראשון מאמריקן יוניברסיטי מקץ קריירה אקדמית לא־מזהירה. יום אחד בדיוק לפני חג ההודיה, תוך כדי ביקור במשרד המכירות של החברה בלונג איילנד, הוא שידל את המנהל לתת לו יום חופש ושוטט לו לוול סטריט. כמה קייצים לפני כן הוא היה מתמחה בפירמת ברוקרים מקומית והתעניין בסחר המניות. עכשיו הלך לבורסת הסחורות, שהייתה חלק מתשלובת מרכז הסחר העולמי הישן.

"אני חושב שאקבל פה עבודה," אמר. "אבל אין לאן ללכת. הכול מאובטח. אז אני עולה למרפסת התצפית ומסתכל על האנשים וחושב, איך אוכל לדבר איתם? אחר כך אני יורד למטה אל הקומה עם דלת הביטחון ועומד על יד דלת הביטחון, כאילו שמישהו צריך לבוא להכניס אותי. ברור שאף אחד לא בא. ואז בדיוק בשנייה אחרי שהמסחר נסגר, אני רואה איש לבוש יפה נכנס למעלית בריצה וצועק לפקיד שלו, 'אני חייב לצאת, אני רץ ללה גרדיה, אני מאחר, אתקשר אליך כשאגיע לשדה התעופה.' אני קופץ לתוך המעלית, ואני אומר, 'אני שומע שאתה נוסע ללה גרדיה.' הוא אומר, 'כן.' אני אומר 'נוכל לקחת מונית ביחד?' הוא אומר 'בטח.' אני חושב שזה פנטסטי. עם הפקקים של אחר הצהריים, אני יכול להקדיש את השעה הבאה במונית להשגת עבודה."

הזר שקוהן קפץ למונית ביחד איתו התגלה כבכיר באחת מפירמות

הברוקרים הגדולות של וול סטריט. ובדיוק באותו שבוע פתחה הפירמה עסק לקניית ומכירת אופציות.

״האיש ניהל את עסק האופציות אבל לא ידע מה זו אופציה,״ המשיך קוהן. הוא צחק על עזות המצח של כל הקטע. ״שיקרתי לו כל הדרך לשדה התעופה. כשהוא אמר, ׳אתה יודע מה זו אופציה?׳ אמרתי, ׳ברור שאני יודע, אני יודע הכול, אני יכול לעשות בשבילך כל דבר שאתה צריך.׳ ביסודו של דבר כשיצאנו מהמונית, היה לי מספר הטלפון שלו. הוא אמר, ׳תן לי צלצול ביום שני.׳ התקשרתי אליו ביום שני, טסתי בחזרה לניו יורק ביום שלישי או רביעי, היה לי ריאיון עבודה, והתחלתי לעבוד ביום שני שאחריו. בזמן הזה, קראתי את ספרו של מקמילן **אופציות כהשקעה אסטרטגית**. זה התנ״ך של המסחר באופציות.״

זה לא היה קל, כמובן, מכיוון שקוהן מעריך כי ביום טוב, לוקח לו שש שעות לקרוא עשרים ושניים עמודים.* הוא קבר את עצמו בתוך הספר, מפענח בכל פעם מילה אחת, חוזר על משפטים עד שהיה בטוח שהוא מבין אותם. כשהתחיל לעבוד, הוא היה מוכן. ״עמדתי מאחוריו פשוטו כמשמעו ואמרתי, ׳את אלה תקנה, את אלה תמכור, את אלה תמכור.׳״ אמר קוהן. ״מעולם לא התוודיתי בפניו על מה שעשיתי. אולי הוא הבין את זה בעצמו, אבל לא היה לו אכפת. עשיתי לו בוכטות של כסף.״

קוהן אינו מתבייש בהתחלה שלו בוול סטריט. אבל בה־בשעה תהיה זו טעות לומר שהוא מתגאה בה. הוא חכם די הצורך לדעת שסיפור על פילוס דרך בשקרים אל המשרה הראשונה שלו אינו

---

* זה אורכו של הפרק הזה (בגרסה האנגלית). אם גארי קוהן ירצה לקרוא על עצמו, הוא יצטרך לשבת ולפנות לו מקום נכבד בסדר היום שלו. ״כדי להבין את זה באמת, לקלוט את זה, לחפש במילון את כל המילים שלא ידעתי, למצוא את הפירוש של המילה ולהבין, אוי, זו לא המילה, חיפשתי אותה במקום הלא נכון, ככה הלכו שעתיים במשך שלושה ימים רצופים,״ הוא אמר. הוא איש עסוק. לא סביר שזה יקרה. ״שיהיה לך בהצלחה עם הספר שלך שלא אקרא אותו,״ אמר וצחק בסוף שיחתנו.

מחמיא כל כך. אבל הוא סיפר אותו בגילוי לב. הסיפור אמר **זה אני.**

במהלך הנסיעה במונית נדרש קוהן לשחק תפקיד: להעמיד פנים שהוא סוחר אופציות מנוסה בזמן שבעצם לא היה כזה. רובנו היינו נכשלים בסיטואציה כזאת. אנחנו לא רגילים לשחק מישהו אחר מאשר את עצמנו. אבל קוהן שיחק מישהו אחר ולא את עצמו מאז בית הספר היסודי. **אתה מבין איך זה, אתה ילד בן שש או בן שבע או בן שמונה, ואתה נמצא בבית ספר ציבורי, וכולם חושבים שאתה מטומטם, ואז אתה מנסה לעשות דברים מצחיקים בניסיון להשיג איזו הערכה חברתית.** מוטב לשחק את המוקיון מלהיחשב למטומטם. ואם העמדת פנים שאתה מישהו אחר כל החיים, כמה קשה זה כבר יכול להיות לשקר במשך נסיעה של שעה במונית לנמל התעופה לה גרדיה?

חשוב יותר, רובנו לא היינו קופצים למונית הזאת, כי היינו חוששים מפני התוצאות החברתיות הפוטנציאליות. האיש מוול סטריט היה יכול לעמוד על התרמית – ולספר לכולם בוול סטריט שיש שם ילד שמתחזה לסוחר אופציות. איפה היינו נמצאים אז? אולי היו זורקים אותנו מהמונית. אולי היינו הולכים הביתה ומבינים שהמסחר באופציות גדול עלינו. אולי היינו מופיעים ביום שני בבוקר ומשתטים. אולי היו מגלים את התרמית שלנו, כעבור שבוע או חודש, ומפטרים אותנו. הקפיצה לתוך המונית הייתה פעולה **לא**־נעימה, ורובנו מעדיפים להתנהג בנועם. אבל קוהן? הוא מכר לוחות אלומיניום. אמו חשבה שיהיה בר־מזל אם יסיים כנהג משאית. הוא נזרק מבתי ספר ונחשב למטומטם, ואפילו כבוגר, לוקח לו שש שעות לקרוא עשרים ושניים עמודים משום שעליו לעבד היטב מילה אחר מילה כדי לוודא שהוא מבין מה שהוא קורא. לא היה לו מה להפסיד.

"הילדות שלי איפשרה לי לא להתרגש מכישלון," הוא אומר. "תכונה אחת של הרבה אנשים דיסלקטים שאני מכיר היא שעד סיום האוניברסיטה היכולת שלנו להתמודד עם כישלון הייתה מפותחת

מאוד. וכך אנחנו מסתכלים על רוב הסיטואציות ורואים הרבה יותר מחצי הכוס המלאה. מכיוון שאנחנו רגילים כל כך לחצי הריק. זה לא מפחיד אותנו. אני חושב על זה הרבה פעמים, באמת, כי זה מגדיר אותי. לא הייתי נמצא במקום שאני נמצא היום בלי הדיסלקציה שלי. לעולם לא הייתי מנצל את ההזדמנות הראשונה הזאת."

דיסלקציה – במקרים הטובים ביותר – כופה עליך לפתח כישורים שאלמלא כן היו נשארים רדומים. יתר על כן, היא כופה עליך לעשות דברים שאלמלא כן לא היו עולים על דעתך, כמו לעשות גרסה משלך למסע הלא־נעים של קמפראד לפולין או לקפוץ למונית של מישהו שמעולם לא פגשת ולהתחזות למישהו שאינך. קמפראד, למקרה שתהיתם, הוא דיסלקטי. וגארי קוהן? מתברר שהוא סוחר טוב באמת, ומתברר שללמוד להתמודד עם אפשרות של כישלון זו באמת הכנה טובה לקריירה בעולם העסקים. היום הוא הנשיא של גולדמן סאקס.

פרק חמישי

אמיל "ג'יי" פריירייק

"איך ג'יי עשה זאת, אין לי מושג."

.1

כשג'יי פריירייק היה ילד קטן אביו מת עליו פתאום. בני משפחתו היו מהגרים מהונגריה שניהלו מסעדה בשיקגו. זה היה בדיוק אחרי המפולת בשוק המניות ב־1929. הם איבדו הכול. "מצאו אותו בחדר האמבטיה," אמר פריירייק. "אני חושב שזו הייתה התאבדות, מפני שהוא היה בודד כל כך. הוא בא לשיקגו כי היה לו שם אח. כשהתחוללה המפולת האח עזב את העיר. היו לו אישה, שני ילדים קטנים, שום כסף, והמסעדה נסגרה. הוא היה בוודאי נואש מאוד."

אמו של פריירייק הלכה לתפור תיתורות של כובעים בסדנת יזע. היא השתכרה שני סנטים לכובע. היא לא דיברה הרבה אנגלית. "היא הייתה צריכה לעבוד שמונה־עשרה שעות ביום, שבעה ימים בשבוע, כדי להרוויח מספיק כסף בשביל לשלם שכר דירה," המשיך פריירייק. "אף פעם לא ראינו אותה. הייתה לנו דירה קטנה בצד המערבי של הומבולדט פארק, בשולי הגטו. היא לא יכלה להשאיר לבד ילדים בני שנתיים וחמש, ומצאה גברת אירית מהגרת שעבדה תמורת מגורים

וארוחות. המטפלת האירית הזאת הייתה האם שלי, מגיל שנתיים. אהבנו אותה. היא הייתה ההורה שלי. ואז, כשהייתי בן תשע, אמי פגשה גבר הונגרי שאיבד את אשתו והיה לו בן אחד, והתחתנה איתו. אלה היו נישואי נוחות. הוא לא היה יכול לטפל לבד בבנו, ולה לא היה אף אחד. הוא היה בחור ממורמר באמת, מצומק. אז הם התחתנו ואמי עזבה את סדנת היזע וחזרה הביתה, והם לא יכלו להחזיק יותר את המטפלת, ופיטרו אותה. הם פיטרו את **אימא** שלי. מעולם לא סלחתי לאמי על כך."

המשפחה נדדה מדירה לדירה. הם אכלו חלבונים יום אחד בשבוע. פריירייק זוכר איך נשלח מחנות לחנות לחפש בקבוק חלב בארבעה סנטים, כי למשפחה לא היה כסף לבקבוק במחיר הרגיל, חמישה סנטים. הוא בילה ימים שלמים ברחוב. הוא גנב, הוא לא היה קרוב לאחותו. היא הייתה משגיחה יותר מחברה. הוא לא אהב את אביו החורג. הנישואים ממילא לא האריכו ימים. גם את אמו הוא לא אהב. "אם הייתה לה נפש, היא נהרסה בסדנאות היזע," אמר. "היא הייתה אישה זועמת. וכשהתחתנה עם הבחור המכוער הזה, שהביא הביתה את הבן אדם הזה – אחי למחצה – שקיבל חצי מכל מה שהייתי רגיל לקבל, ואחר כך היא פיטרה את אימא **שלי**..." קולו גווע.

פריירייק ישב ליד שולחנו. הוא לבש מעיל לבן. כל הדברים שעליהם דיבר התרחשו גם מזמן וגם – במובן אחר, חשוב יותר – בכלל לא מזמן. "אני לא זוכר שהיא אי פעם חיבקה או נישקה אותי או משהו כזה," אמר. "היא מעולם לא דיברה על אבי. אין לי מושג אם הוא היה נחמד אליה או אכזרי. לא שמעתי אף מילה. האם קורה שאני חושב איזה מין אדם הוא היה? כל הזמן. יש לי תמונה אחת. פריירייק הסתובב בכיסאו והקיש על קובץ תמונות במחשב שלו. הופיע תצלום גרגירי מראשית המאה העשרים של איש שלא במפתיע נראה דומה מאוד לפריירייק עצמו. "זו התמונה היחידה שלו שהייתה לאמי," אמר. שולי התצלום היו קרועים. הוא נותק מתצלום משפחתי גדול בהרבה.

שאלתי על המטפלת האירית שגידלה אותו. מה היה שמה? הוא

השתתק בבת אחת – הפסקת דיבור נדירה אצלו. "אני לא יודע," אמר. "זה יקפוץ לי לראש, אני בטוח." הוא ישב רגע בשקט והתרכז. "אחותי הייתה זוכרת, אמי הייתה זוכרת. אבל שתיהן כבר לא בחיים. אין לי קרובים חיים – רק שני דודנים." הוא השתתק שוב. "אני רוצה לקרוא לה מרי. ויכול להיות שזה היה באמת שמה. אבל השם של אמי היה מרי. אולי אני מתבלבל ביניהן..."

פריירייק היה בן שמונים וארבע כאשר דיברנו. אבל זו לא הייתה בשום אופן מעידת זיכרון קשורה לגיל. לג'יי פריירייק אין מעידות זיכרון. ראיינתי אותו בפעם הראשונה באביב ושוב כעבור חצי שנה, ושוב אחר כך, ובכל פעם הוא זכר תאריכים ושמות ועובדות בדייקנות של שעון, וכאשר חזר לעניין שכבר דיבר עליו בפעם קודמת, היה נעצר ואומר, "אני יודע שכבר אמרתי לך זאת." נבצר ממנו לדלות מזיכרונו את שמה של האישה שגידלה אותו משום שכל הדברים מאותן שנים היו מכאיבים כל כך עד שנדחקו לירכתי התודעה.

2.

בשנים שהוליכו למלחמת העולם השנייה, ממשלת בריטניה הייתה מודאגת. והיה כי תקרה מלחמה, וחיל האוויר הגרמני יפתח במתקפה אווירית גדולה על לונדון, הפיקוד הצבאי הבריטי סבר שלא יהיה בכוחו לעשות שום דבר לבלום אותה. בזיל לידל הארט, אחד התיאורטיקנים הצבאיים הבכירים באותם ימים, העריך כי התוצאה של השבוע הראשון של התקפה גרמנית כלשהי על לונדון תהיה רבע מיליון אזרחים הרוגים ופצועים. וינסטון צ'רצ'יל תיאר את לונדון כ"מטרה הגדולה ביותר בעולם, מעין פרה יקרת־ערך, ענקית ושמנה, קשורה לגדר כדי למשוך את חיית הטרף." הוא צָפה שהעיר תהיה חסרת־ישע מול ההתקפה עד כדי כך שבין שלושה לארבעה מיליון מתושבי העיר יברחו לערי השדה. ב־1937, בערב המלחמה, פרסם הפיקוד הצבאי הבריטי דוח עם התחזית המפחידה מכולן:

הפצצה גרמנית ממושכת תשאיר שש מאות אלף הרוגים ומיליון ומאתיים אלף פצועים, ותחולל בהלה המונית ברחובות. אנשים יסרבו ללכת לעבודה. הייצור התעשייתי ייפסק. הצבא לא יוכל להילחם בגרמנים כי יעסוק קודם כול בשמירת הסדר בקרב מיליוני האזרחים המבוהלים. אנשי התכנון של בריטניה שקלו במשך תקופה קצרה לבנות רשת ענפה של מקלטים תת־קרקעיים ברחבי לונדון, אבל נטשו את התוכנית מפחד שאם יעשו זאת, האנשים שיתחבאו בהם לא ירצו לצאת. הם הקימו כמה בתי חולים פסיכיאטריים במרחק קצר מגבולות העיר כדי לטפל בשיטפון המצופה של נפגעים פסיכולוגיים. ״יש הסתברות גבוהה מאוד,״ הצהיר הדוח, ״שבגלל זה אנחנו עלולים להפסיד במלחמה.״

בסתיו 1940 נפתחה ההתקפה שהכול ציפו לה. בתקופה של שמונה חודשים – שהתחילה בחמישים ושבעה לילות רצופים של הפצצה קטלנית – רעמו מפציצים גרמניים בשמים מעל לונדון, והטילו עשרות אלפי פצצות של חומר נפץ מרסק ויותר ממיליון פצצות תבערה. ארבעים אלף אנשים נהרגו, ועוד ארבעים ושישה אלף נפצעו. מיליון בניינים ניזוקו או נהרסו. ברובע המזרחי של העיר, ה״איסט אנד״, שוטחו שכונות שלמות. אלה היו כל הדברים שממשלת לונדון פחדה מהם – רק התחזית שלה לגבי התגובות של תושבי לונדון הופרכה.

הבהלה לא באה. בתי החולים הפסיכיאטריים שנבנו בעיבורה של לונדון הוסבו לשימוש צבאי משום שאיש לא הופיע. הרבה נשים וילדים פונו לערי השדה עם התחלת ההפצצות. אבל רוב האנשים שהיו צריכים להישאר בעיר נשארו. כשהבליץ נמשך, כשההתקפות הגרמניות נעשו כבדות יותר ויותר, התחילו הרשויות הבריטיות לשים לב – לתדהמתן – לא רק לאומץ־לב מול ההפצצות אלא למשהו קרוב לאדישות. ״באוקטובר 1940 הזדמן לי לנהוג דרך דרום־מזרח לונדון מיד אחרי שורת התקפות על הרובע הזה,״ כתב פסיכיאטר אנגלי מיד עם תום המלחמה:

> נראה היה כי אחת לכל מאה מטרים בערך היה מכתש של פצצה או הריסות של מה שהיה פעם בית או חנות. הצופר השמיע את אות האזעקה ואני הסתכלתי לראות מה יקרה. נזירה תפסה יד של ילדה שליוותה והאיצה את צעדיה. היא ואני היינו כנראה היחידים ששמעו את האזעקה. ילדים קטנים המשיכו לשחק על המדרכות, קונים המשיכו להתמקח, שוטר כיוון את התנועה בשעמום מלכותי ורוכבי האופניים המשיכו לקרוא תיגר על המוות ועל חוקי התנועה. לא ראיתי אף אחד שבכלל הביט בשמים.

תסכימו בוודאי שזה מדהים. הבליץ היה **מלחמה**. הפצצות המתפוצצות היו רסיסים קטלניים מתעופפים לכל הכיוונים. פצצות התבערה הציתו שכונה אחרת בכל לילה. יותר ממיליון אנשים איבדו את בתיהם. אלפים הצטופפו בכל לילה בתוך מקלטים מאולתרים בתחנות הרכבת התחתית. בחוץ, בין רעם המטוסים בשמים, חבטות הפיצוצים, טרטור תותחי הנ"מ, ויללות בלתי־פוסקות של אמבולנסים, כבאיות, וצופרי אזעקה, הרעש היה מחריד. בסקר אחד של תושבי לונדון, בליל 12 בספטמבר 1940, שליש אמרו שהם לא ישנו בלילה הקודם, ושליש אחר אמרו שהם ישנו פחות מארבע שעות. תארו לעצמכם איך תושבי ניו יורק היו מגיבים אילו הופצץ אחד ממגדלי המשרדים שלהם ונכתש עד עפר לא רק פעם אחת אלא בכל לילה **במשך חודשיים וחצי?**

ההסבר הטיפוסי לתגובתם של תושבי לונדון מדבר על "השפה העליונה הנוקשה" של הבריטים – הסטואיות האמורה להיות חלק מולד של האופי האנגלי. (אין פלא שזה ההסבר המועדף על הבריטים בעצמם.) אבל אחד הדברים שהתבררו במהרה היה שלא רק הבריטים התנהגו כך. אזרחים מארצות אחרות התגלו גם הם במפתיע כעמידים להפצצות. עכשיו היה ברור כי להפצצות לא הייתה ההשפעה שכולם ציפו לה. זו הייתה חידה. במרוצת המלחמה הוצגו תיאוריות בזו אחר

זו לפתור את החידה, שהחשובה ביניהן הגיעה מהפסיכיאטר הקנדי ג׳ ט׳ מק־קרדי.

מק־קרדי טען כי כאשר נופלת פצצה, היא מחלקת את האוכלוסייה המושפעת לשלוש קבוצות. הקבוצה הראשונה היא האנשים שנהרגים. אלה הם מי שהחוויה של ההפצצה היא לדידם – כמובן – הקטלנית ביותר. אבל כפי שמק־קרדי מציין (אולי במידה מסוימת של קשיחות), ״המורל של הקהילה תלוי בתגובה של הניצולים, ומנקודת מבט זו, ההרוגים אינם חשובים. כשמסתכלים על הסיטואציה מהזווית הזאת, ברור שגופות אינן מתרוצצות ומפיצות בהלה.״

לקבוצה השנייה הוא קורא **הפספוסים הקרובים**:

> הם מרגישים את ההדף, הם רואים את ההרס, הם נחרדים מהטבח, הם אולי פצועים, אבל הם ניצלו והתרשמו עמוקות. ״רושם״ פירושו, כאן, חיזוק גדול של תגובת הפחד שנקשרת עם הפצצה. התוצאה עלולה להיות ״הלם״, מונח רופף שמכסה כל דבר מבלבול או קהות־חושים עד לקופצנות וחשיבה בלתי־פוסקת על האימים שהאיש ראה במו עיניו.

הקבוצה השלישית, הוא אומר, הם **הפספוסים הרחוקים** – האנשים שמאזינים לצופרים, צופים במטוסי האויב בשמים, ושומעים את החבטות של הפצצות המתפוצצות. אבל הפצצה פוגעת במורד הרחוב או ברחוב המקביל. ולדידם, התוצאות של ההפצצה הן בדיוק היפוך התוצאות של קבוצת הפספוסים הקרובים. הם ניצלו, ובפעם השנייה או השלישית שזה קורה, האמוציה הנקשרת להתקפה, כתב מק־קרדי, ״היא התרגשות עם קורטוב של אי־פגיעות.״ פספוס קרוב משאיר אותך בטראומה. פספוס רחוק גורם לך לחשוב שאתה עשוי־לבלי־חת.

ביומנים ובזיכרונות של תושבי לונדון שחיו בזמן הבליץ יש אינספור דוגמאות של התופעה הזאת. הנה אחת:

בהישמע האזעקה הראשונה לקחתי את ילדי לשוחה שחפרנו בגינה והייתי בטוחה שכולנו ניהרג. אז באה הארגעה ושום דבר לא קרה. מאז שיצאנו מהשוחה באותו יום הייתי בטוחה ששום דבר לא יפגע בנו.

או קראו את הקטע הזה, מיומן של צעירה שביתה הזדעזע מפיצוץ קרוב:

שכבתי לי שם בתחושת שמחה וניצחון בל־תתואר. "**הפציצו אותי!**" אמרתי לעצמי שוב ושוב – מנסה את הביטוי, כמו בגד חדש, לראות אם הוא מתאים. "הפציצו אותי!... הפציצו אותי – **אותי!**"

זה נראה דבר נורא להגיד, כשאנשים רבים נהרגו ונפצעו בליל אמש; אבל כל חיי לא חוויתי **שמחה טהורה ומושלמת כזאת.**

למה אם כן תושביה של לונדון לא פחדו בכלל מהבליץ? מפני שארבעים אלף הרוגים וארבעים ושישה אלף פצועים – מפוזרים על פני שטח מטרופוליטני של יותר משמונה מיליון בני אדם – פירושם שהיו הרבה יותר פספוסים רחוקים שצברו תעוזה מחוויית הנוכחות בהפצצה מאשר פספוסים קרובים שספגו טראומה.

"כולנו עלולים לפחד," המשיך מק־קרדי.

אבל אנחנו מפחדים גם מהפחד, והניצחון על הפחד מחולל התרוננות... כאשר פחדנו שניבהל בהפצצה, ואחר כך, בזמן ההפצצה, הצגנו בפני אנשים אחרים רק שלווה חיצונית, ועכשיו אנחנו בטוחים, הניגוד בין הדאגה הקודמת ובין ההקלה ותחושת הביטחון הנוכחיות מוליד ביטחון־עצמי שהוא האב והאם של אומץ הלב.

באמצע הבליץ נשאל פועל בגיל העמידה בבית חרושת לכפתורים אם הוא רוצה שיפנו אותו לערי השדה. ביתו נהרס פעמיים בהפצצות. אבל בכל פעם הוא ואשתו לא נפגעו. הוא סירב.

"מה, ולהפסיד את כל זה?" קרא. "לא בעד שום הון שבעולם! מעולם לא היה דבר כזה! מעולם לא היה! ולעולם לא ישוב."

.3

הרעיון של קושי רצוי מלמד שלא כל הקשיים שליליים. אבל קשיים בקריאה הם מכשול אמיתי, אלא אם כן אתה דייוויד בויז והמכשול הזה הופך אותך למאזין מופלא, או גארי קוהן והמכשול הזה נוסך בך אומץ לקחת סיכונים שאחרת לא היית לוקח.

תיאוריית המורל של מק־קרדי מספקת פרספקטיבה שנייה, רחבה יותר, על אותו רעיון. וינסטון צ'רצ'יל והקצינים האנגלים פחדו כל כך מההתקפות הגרמניות על לונדון משום שהם הניחו כי חוויה טראומטית כמו הפצצה משפיעה באותו אופן על כולם: שההבדל היחיד בין פספוסים קרובים ופספוסים רחוקים יהיה דרגת הטראומה שהאנשים האלה יסבלו ממנה.

אבל למק־קרדי הבליץ הוכיח כי לחוויות טראומטיות יש השפעות שונות לחלוטין על בני אדם: אותו אירוע עצמו יכול להסב נזק עמוק לקבוצה אחת אבל **להיטיב** עם קבוצה אחרת. החוויה שעברה על האיש שעבד בבית חרושת לכפתורים ועל הצעירה שביתה הזדעזע בהפצצה היטיבה איתם. הם היו באמצע מלחמה. נבצר מהם לשנות עובדה זו. אבל הם השתחררו מהפחדים שעלולים לעשות את החיים בתקופת מלחמה בלתי־נסבלים.

דיסלקציה היא דוגמה קלסית של אותה תופעה. אנשים רבים שלוקים בדיסלקציה אינם מצליחים למצוא פיצוי ללקות שלהם. בבתי הסוהר, למשל, יש מספר מרשים של דיסלקטים: אלה אנשים שנפלו קורבן לאי־יכולתם להשתלט על המטלות הלימודיות הבסיסיות

ביותר. אבל לאותה הפרעה נוירולוגית אצל אנשים כמו גארי קוהן ודייוויד בויז יש גם השפעה הפוכה. הדיסלקציה פוצצה בור בחייו של קוהן – והשאירה שובל של סבל וחרדה. אבל הוא היה מוכשר מאוד והיו לו משפחה תומכת ומזל לא קטן, ודי משאבים אחרים לאפשר לו להתגבר על ההשפעות הגרועות ביותר של הפיצוץ ולצאת מחוזק. לעתים קרובות מדי אנחנו עושים אותה טעות כמו הבריטים וקופצים למסקנה שיש רק תגובה מסוג אחד למשהו נורא וטראומטי. זה לא נכון. יש שתי תגובות – מה שמחזיר אותנו לג׳יי פריירייק ולילדות שהוא לא יכול להרשות לעצמו לזכור.

.4

כשג׳יי פריירייק היה בן תשע הוא חלה בדלקת שקדים מוגלתית. הוא היה חולה מאוד. הרופא המקומי – ד״ר רוזנבלום – בא לדירת המשפחה להסיר את השקדים המודלקים. ״בשנים ההן לא ראיתי בכלל גברים,״ אמר פריירייק. ״הכרתי רק נשים. כשראיתי כבר גבר, הוא היה מלוכלך ולבש סרבל. אבל רוזנבלום – הוא היה בחליפה ועניבה והיה מכובד וחביב. וכך חלמתי מגיל עשר להיות רופא מפורסם. מעולם לא חשבתי על מקצוע אחר.״

בתיכון, המורה לפיזיקה חיבב אותו ואמר לו שעליו ללמוד באוניברסיטה. ״אמרתי, ׳מה נחוץ לי בשביל זה?׳ הוא אמר, ׳אני חושב שאם תשיג עשרים וחמישה דולר, זה יספיק.׳ השנה הייתה 1942. המצב השתפר. אבל לאנשים לא היה עדיין הרבה כסף. עשרים וחמישה דולר היו סכום גדול. אני לא חושב שאמי ראתה אי פעם עשרים וחמישה דולר. היא אמרה, ׳טוב, נראה מה אני יכולה לעשות.׳ כעבור יומיים היא הופיעה. היא מצאה גברת הונגרייה שבעלה מת והוריש לה כסף, ותאמין או לא, אישה הזאת נתנה לאמי עשרים וחמישה דולר. במקום להשאיר את הכסף אצלה, היא נתנה לי אותו. והנה אני. בן שש־עשרה. ומלא תקוות.״

פריירייק נסע ברכבת משיקגו לשמפן־אורבנה, מקום מושבה של אוניברסיטת אילינוי. הוא שכר חדר אצל אישה שהשכירה חדרים. הוא מצא עבודה במלצרות במועדון נשים כדי לממן את שכר הלימוד, מה גם שהיה יכול להאכיל את עצמו מהשאריות. הוא עשה חיל והתקבל לבית הספר לרפואה, ואחר כך התחיל את ההתמחות בבית החולים המחוזי קוק, בית החולים הציבורי החשוב בשיקגו.

הרפואה באותן שנים הייתה משלח יד מעודן. לרופאים היה מעמד חברתי מיוחס והרופא הטיפוסי בא מהמעמד הבינוני־גבוה. פריירייק לא היה כזה. אפילו היום, בן יותר משמונים, פריירייק הוא איש מפחיד, קומתו מטר ותשעים, רחב חזה וכתפיים. ראשו גדול מדי – אפילו בשביל גוף גדול כל כך – מה שעושה אותו עוד יותר גדול. הוא דברן גדול, רהוט ותקיף וקולני, קולו מצטלצל בהיגוי הקשה של שיקגו מולדתו. כשהוא רוצה להדגיש משהו במיוחד, הוא רגיל לצעוק ולהלום על השולחן באגרופו – מה שהסתיים, ביום אחד בלתי־נשכח, בניפוץ לוח זכוכית של שולחן ישיבות. (מה שקרה מיד אחר כך תואר כפעם היחידה שראו את פריירייק מושתק.)

פעם אחת הוא יצא עם אישה ממשפחה אמידה פי כמה מהמשפחה שלו. היא הייתה מעודנת ומתוחכמת. פריירייק היה בריון מהומבולדט פארק שנראה ונשמע כמו חייל של גנגסטר מעידן השפל הגדול. "היא לקחה אותי לקונצרט של תזמורת סימפונית. זו הייתה הפעם הראשונה ששמעתי מוזיקה קלסית," הוא נזכר. "מעולם לא ראיתי בלט. מעולם לא ראיתי מחזה. מחוץ לטלוויזיה הקטנה שלנו שאמי קנתה, לא הייתה לי השכלה ראויה לשמה. לא ספרות, לא אמנות, לא מוזיקה, לא מחול, שום דבר. רק אוכל. ולא להיהרג או לחטוף מכות. הייתי גולמי לגמרי."*

---

* כשפריירייק השלים את הסטאז' שלו ברפואה, מת קרוב רחוק והשאיר לו שש מאות דולר. "היה לי חולה, סוחר מכוניות משומשות, שאמר שימכור לי מכונית משומשת," אמר פריירייק. "זו הייתה פונטיאק 1948. לילה אחד הייתי שיכור והחזרתי ממסיבה כמה בחורות, ונכנסתי לתוך צד של לינקולן חדשה לגמרי. הייתי

פריירייק היה עמית מחקר בהמטולוגיה בבוסטון. משם, הוא גויס לצבא ובחר להשלים את שירותו הצבאי במכון הלאומי לסרטן בעיבורה של וושינגטון הבירה. הוא היה, לכל הדעות, רופא מבריק ומסור, הראשון בבית החולים בבוקר והאחרון לעזוב בערב. אבל הוא נשאר תמיד קרוב מאוד אל ראשיתו הפרועה. מזגו היה סוער. לא היו לו לא סבלנות ולא עדינות. עמית אחד זוכר איך התרשם מפריירייק בפעם הראשונה: "ענק, בירכתי החדר, צועק וצורח בטלפון." אחר זוכר אותו כ"חסר־מעצורים לחלוטין. הוא היה אומר כל מה שצץ במוחו." במרוצת הקריירה שלו, הוא פוטר שבע פעמים, הפעם הראשונה בתקופת ההתמחות שלו כשהתנפל בכעס על האחות הראשית בבית החולים הפרסביטריאני בשיקגו. עמית־לעבודה לשעבר זוכר שפריירייק גילה פעם טעות שגרתית של אחד המתמחים שלו. הוא התעלם מממצא מעבדתי. "החולה מת," אמר הרופא. "זה לא היה בגלל הטעות. ג'יי צעק עליו ישר במחלקה, לפני חמישה או שישה רופאים ואחיות. הוא קרא לו רוצח, והבחור נשבר ובכה." כמעט כל דבר שחבריו אמרו על פריירייק כולל "אבל". אני אוהב אותו, **אבל** כמעט הלכנו מכות. הזמנתי אותו אלי הביתה, **אבל** הוא העליב את אשתי. "פריירייק נשאר עד היום אחד החברים הקרובים שלי," אמר איוון הרש, אונקולוג שעבד עם פריירייק בראשית דרכו. "הוא היה בחתונות ובבר־מצוות שלנו. אני אוהב אותו כמו שאוהבים אב. אבל הוא היה נמר בימים ההם. היו לנו כמה מריבות איומות. היו זמנים שלא דיברתי איתו במשך שבועות."

האם זה בכלל מפתיע שפריירייק הוא כזה? רובנו לא צועקים "רוצח!" על חברים לעבודה מפני שאנחנו יכולים להיכנס לנעליהם; אנחנו יכולים לדמיין מה אדם אחר מרגיש וליצור את ההרגשה הזאת בתוכנו. אנחנו יכולים ללכת בנתיב הזה כי כשאנחנו סבלנו תמכו בנו

צריך ללכת לכלא בגלל דבר כזה, אבל השוטרים באו וזיהו אותי מיד כסטאז'ר בבית החולים, ואמרו, 'אנחנו נטפל בזה.'" כך זה היה להיות רופא בימים ההם. אפשר לומר בביטחון שהיום זה כבר לא קורה.

וניחמו אותנו והבינו אותנו. תמיכה זו נתנה לנו מודל להזדהות עם הרגשות של הזולת: זה הבסיס של האמפתיה. אבל בשנים המעצבות של פריירייק, כל קשר אנושי הסתיים במוות ובנטישה – וילדות קודרת כל כך מניחה בעקבותיה רק כאב וזעם.

פעם אחת, באמצע העלאת זיכרונות על הקריירה שלו, תקף פריירייק בחמת זעם את הרעיון שיש לספק לחולי סרטן סופניים טיפול בהוספיס בימיהם האחרונים. "תראה את כל הרופאים האלה שרוצים לטפל בחולים בהוספיס. אני מתכוון, איך אפשר לטפל ככה בבן אדם?" כשפריירייק מתרגש ממשהו, הוא מרים את קולו ומבליט את הלסת. "האם אתה אומר, 'יש לך סרטן, אתה עומד למות ללא ספק. יש לך כאבים איומים. אני שולח אותך למקום שבו תוכל למות בצורה נעימה'? **אני לעולם לא הייתי אומר למישהו דבר כזה.** אני הייתי אומר, 'אתה סובל. כואב לך. אני אקל על הסבל שלך. אתה עומד למות? אולי לא. אני רואה ניסים בכל יום.' אי אפשר לראות שחורות כשאנשים תולים בך את תקוותם האחרונה. בימי שלישי בבוקר אני עורך ביקור במחלקה ולפעמים המתמחים אומרים, 'החולה הזה בן שמונים. זה אבוד.' בהחלט לא! זה מאתגר, זה לא אבוד. צריך למצוא משהו. צריך לגלות דרך לעזור להם, כי אנשים **צריכים שתהיה להם תקווה לחיות.**" עכשיו הוא כמעט צעק. "**מעולם** לא הייתי מדוכא. מעולם לא ישבתי עם הורה ובכיתי על ילד גוסס. לעולם לא אעשה דבר כזה בתפקידי כרופא. כהורה, אני יכול לעשות זאת. אילו מתו הילדים שלי, בוודאי הייתי משתגע. אבל כרופא, אתה נשבע לתת לאנשים תקווה. זו עבודתך."

פריירייק המשיך בנימה זו עוד כמה דקות עד שאישיותו השתלטה על החדר בכוח מהמם. כולנו רוצים רופא שאינו מרים ידיים ואינו מאבד תקווה. אבל אנחנו רוצים רופא שיכול גם להעמיד את עצמו במקומנו ולהבין מה אנחנו מרגישים. אנחנו רוצים שיטפלו בנו בכבוד, וכדי לטפל באנשים בכבוד דרושה אמפתיה. האם פריירייק יכול לעשות זאת? **מעולם לא הייתי מדוכא. מעולם לא ישבתי עם**

הורה ובכיתי על ילד גוסס. אילו נשאלנו אם היינו מאחלים למישהו ילדות כמו של פריירייק, קרוב לוודאי שהיינו עונים בשלילה שהרי אין לתאר שמשהו טוב יכול לצמוח ממנה. ילדות כזאת אינה יכולה להצמיח פספוס רחוק.

האומנם?

.5

בתחילת שנות השישים של המאה שעברה, השיק פסיכולוג ושמו מרווין אייזנשטט פרויקט שיחות עם אנשים "יצירתיים" – מחדשים ואמנים ויזמים – וחיפש דפוסים ומגמות. תוך כדי הניתוח של התגובות הוא הבחין בעובדה מוזרה. מספר מפתיע של מרואיינים שכלו הורה בילדותם. הקבוצה שחקר הייתה כה קטנה שאייזנשטט ידע כי יש אפשרות שמה שהוא רואה הוא רק מקרה. אבל העובדה הציקה לו. ואולי אין זה מקרה? אולי יש לזה משמעות? היו רמזים בספרות הפסיכולוגית העכשווית. בשנות החמישים, בזמן שהיסטוריונית המדע אן רו חקרה מדגם של ביולוגים מפורסמים, היא ציינה בהערה ממוסגרת שלרבים מהם היה לפחות הורה אחד שמת בצעירותם. אותה תצפית התגלתה כעבור שנים אחדות בסקר לא־פורמלי של משוררים וסופרים נודעים כמו קיטס, וורדסוורת, קולרידג', סוויפט, אדוארד גיבון ותאקרי. התברר כי יותר ממחציתם איבדו אב או אם לפני גיל חמש־עשרה. הקשר בין הישגים בקריירה ושכול בילדות היה אחת מאותן עובדות מקריות שאיש לא ידע מה לעשות בהן. אייזנשטט החליט אפוא להשיק פרויקט שאפתני יותר.

"זה היה ב־1963, 1964," נזכר אייזנשטט. "התחלתי עם **אנציקלופדיה בריטניקה** ואחר כך עברתי לשילוב של **בריטניקה** עם **אנציקלופדיה אמריקנה**. אייזנשטט הכין רשימה של כל האנשים מהומרוס עד ג'ון פ' קנדי, שחייהם זכו ביותר מטור אחד בשתי האנציקלופדיות. הוא חשב כי זה היה קירוב טוב להישג. הוא קיבל

רשימה של 699 אנשים. ואז התחיל לדלות בשיטתיות מידע ביוגרפי על כל אדם ברשימה. ״זה לקח לי עשר שנים,״ אומר אייזנשטט, ״קראתי ספרים בשפות זרות מכל הסוגים, נסעתי לקליפורניה והלכתי לספריית הקונגרס ולספרייה הגנאולוגית בניו יורק. חקרתי דיוקני איבוד־הורים רבים כמיטב יכולתי, עד שהרגשתי שיש לי תוצאות סטטיסטיות טובות.״

מ־573 האנשים החשובים שאייזנשטט מצא עליהם מידע ביוגרפי אמין, רבע שכלו לפחות הורה אחד לפני גיל עשר. בגיל חמש־עשרה, ל־34.5 אחוזים היה לפחות הורה אחד מת, ובגיל עשרים, ל־45 אחוזים. אפילו לפני המאה העשרים, כשבגלל מחלות ותאונות ומלחמות, תוחלת החיים הייתה קצרה בהרבה מאשר היום, אלה מספרים מדהימים.

באותו זמן שאייזנשטט עסק במחקר שלו, התחילה ההיסטוריונית לוסיל אירמונגר לכתוב היסטוריה של ראשי הממשלה של אנגליה. היא התמקדה בתקופה מראשית המאה התשע־עשרה עד תחילת מלחמת העולם השנייה. מה היו הרקע והתכונות, שאלה את עצמה, שניבאו מי יהיה האיש שמסוגל לטפס לפסגת הפוליטיקה הבריטית בזמן שבריטניה הייתה המדינה החזקה ביותר בעולם? אבל בדומה לאייזנשטט, גם היא נתפסה לעובדה צדדית אשר, כפי שכתבה, ״התרחשה בתדירות כזאת שהתחלתי לתהות אם הייתה לה יותר ממשמעות חולפת.״ שישים ושבעה אחוז של ראשי הממשלה במדגם שלה שכלו הורה לפני גיל שש־עשרה. זה היה בערך שיעור כפול מהשיעור המקביל באותה תקופה בקרב המעמד העליון הבריטי – המגזר החברתי־כלכלי שרוב ראשי הממשלה באו ממנו. דפוס דומה מתגלה אצל הנשיאים האמריקנים. שנים־עשר מארבעים וארבעת הנשיאים האמריקנים הראשונים – החל בג׳ורג׳ וושינגטון ולאורך כל הדרך עד ברק אובמה – איבדו את אביהם בצעירותם.*

* השנים־עשר הם ג׳ורג׳ וושינגטון, תומס ג׳פרסון, ג׳יימס מונרו, אנדרו ג׳קסון, אנדרו ג׳ונסון, רותרפורד הייס, ג׳יימס גרפילד, גרובר קליבלנד, הרברט הובר,

מאז ועד היום, הנושא של ילדות קשה ואיבוד הורים עולה שוב ושוב בספרות המחקרית. יש, למשל, קטע מרתק במאמר מאת הפסיכולוג דין סימונטון שבו הוא מנסה להבין למה ילדים מחוננים רבים כל כך אינם מגשימים את הפוטנציאל המוקדם שלהם. אחת הסיבות, הוא מסכם, היא זו שהם "ירשו כמות מוגזמת של בריאות פסיכולוגית." אלה שמאכזבים, הוא אומר, הם ילדים "קונבנציונליים מדי, צייתנים מדי, חסרי־דמיון מדי מכדי להקדיש מאמץ לרעיון מהפכני." הוא ממשיך: "ילדים מחוננים וילדי פלא מופיעים ברוב המקרים בתנאים משפחתיים תומכים מאוד. לגאונים, לעומת זאת, יש נטייה מעוותת לגדול בתנאים הרעים ביותר."

אני מבין כי מהמחקרים האלה משתמע שאיבוד הורה הוא דבר טוב. "אנשים תמיד מקניטים אותי ואומרים, 'אז אתה רוצה לומר שהיה לי טוב יותר אילולא היו לי הורים, או אילו רצחתי את אבי?'" אמר אייזנשטט. "הרעיון שיש אנשים שיכולים להצליח בלי הורים הוא מושג מאיים מאוד כי הרעיון המקובל אומר שהורים עוזרים לך. הורים חיוניים לחייך." וזה, מטעים אייזנשטט, נכון בהחלט. הורים **כן** חיוניים. איבוד של אב או אם הוא הדבר ההרסני ביותר שעלול לקרות לילד. הפסיכיאטר פליקס בראון מצא כי ההסתברות שאסירים שכלו הורה בילדות גדולה פי שניים או שלושה מההסתברות באוכלוסייה הכללית. זה פער גדול מכדי להיות זימון מקרים. ברור כי יש מספר עצום של פגיעות ישירות מהיעדרות של הורה.*

אבל הראיות שמספקים אייזנשטט, אירמונגר והאחרים מלמדות כי יש גם דבר כמו פספוס רחוק ממוות של הורה. אביך שולח יד בנפשו וילדותך מחרידה כל כך שאתה דוחק אותה לירכתי הזיכרון – ובכל זאת לבסוף צומח מתוכה משהו טוב. "אין זה נימוק בזכות היתמות

ג׳רלד פורד, ביל קלינטון, וברק אובמה.

* או בניסוח המפורסם של המסאי האנגלי תומס דה קווינסי: "בשים לב לטיבם של בני אדם, האם יש או אין יתרון למי שהתייתם בגיל צעיר."

והקיפוח," כותב בראון, "אבל קיומם של היתומים המרשימים האלה כן מלמד כי בנסיבות מסוימות הכורח מביא ברכה.*

6.

כשג'יי פריירייק הגיע למכון הלאומי לסרטן ב־1955, הוא התייצב אצל גורדון זוברוד, מנהל טיפולי הסרטן. זוברוד שלח אותו למחלקת הילדים חולי הלויקמיה, בקומה השנייה של הבניין הראשי של בית החולים במרכז הקמפוס.**

לויקמיה בילדים הייתה אז אחד מסוגי הסרטן המפחידים ביותר. היא הכתה בלי התרעה. ילד צעיר, אפילו רק בן שנה או שנתיים, היה מקבל חום גבוה. החום לא היה יורד. הילד היה נתקף בכאב ראש עז שלא היה מרפה, ואחריו באו זיהומים בזה אחר זה, משום שגופו של הילד איבד את יכולתו להתגונן. אחר כך בא הדימום.

"ד"ר זוברוד היה בא למחלקה פעם בשבוע לראות מה קורה," זוכר פריירייק, "והיה אומר לי, 'פריירייק, המקום הזה דומה לבית מטבחיים. הכול מלא דם. צריך לנקות אותו!' זה היה נכון. הילדים דיממו מכל איבר ותא – דרך הצואה, השתן – זה היה החלק הגרוע

---

* בראון פותח בשורות המרגשות האלה שכתב וורדסוורת, שאמו מתה בהיותו בן שמונה:

היא שהייתה הלב
והציר של כל חיינו ואהבותינו:
היא השאירה אותנו נטושים,
אנוסים לבוסס הלאה.

** אם רצונכם להבין את ההקשר המדעי המלא של המלחמה בלויקמיה, אין מקור טוב מספרו של חתן פרס נובל סידהרתא מוחרג'י, **מלכת כל המחלות: ביוגרפיה של מחלת הסרטן**, תרגום יוסי מילוא, עם עובד 2013. מוחרג'י כותב פרק שלם על המלחמה בלויקמיה. כדאי מאוד לקרוא אותו.

ביותר. הם צבעו את התקרה. הם דיממו מתוך האוזניים, מתוך העור. היה דם על כל דבר. האחיות באו בבוקר במדיהן הלבנים והלכו הביתה מכוסות דם.

"הילדים היו מדממים מבפנים, לתוך הכבד והטחול, מה שגרם להם כאבים איומים. הם התהפכו במיטתם וקיבלו שטפי דם נוראים. אפילו דימום מהאף היה אירוע קטלני פוטנציאלי. ניגבנו את האף של הילד ושמנו עליו קרח. זה לא עבד. הכנסנו גאזה לתוך הנחיריים של הילד. זה לא עבד. הזעקנו מומחים לאף, אוזן, גרון שנכנסו דרך הפה ומילאו את מעברי האף מאחור בגאזה – שהיה צריך אחר כך למשוך קדימה דרך האף. הרעיון היה להפעיל לחץ על כלי הדם מתוך החלק הפנימי של חלל האף. אתה יכול לתאר לעצמך כמה זה הכאיב לילד. וחוץ מזה זה עבד רק במקרים נדירים, כך שמשכנו החוצה את הגאזה – והדימום התחיל מחדש. המטרה של הקומה השנייה הייתה למצוא תרופה ללויקמיה. אבל הבעיה הייתה נעוצה בכך שהיה כל כך קשה להשתלט על הדימום שרוב הילדים מתו לפני שמישהו מצא איך לעזור להם.

"כשהילדים היו באים לבית החולים, תשעים אחוז מהם מתו בתוך שישה שבועות," אמר פריירייק. "הם דיממו למוות. ילד שמדמם בפה ובאף, לא יכול לאכול. הוא מפסיק לאכול. הוא מנסה לשתות. הוא מתחיל להקיא. הוא מקיא. הוא מקבל שלשול מהדם בצואה. אז הוא מת מרעב. או שהוא חוטף זיהום ואחר כך הוא מקבל דלקת ריאות, ואחר כך הוא קודח, ואחר כך הוא מקבל עוויתות, ואחר כך..." הוא הניח לקולו לגווע.

רופאים לא החזיקו מעמד זמן רב בקומת הלויקמיה. זה היה יותר מדי. "הגעתי לשם בשבע בבוקר," זוכר רופא אחד שעבד בקומה השנייה בשנים ההן. "יצאתי בתשע בלילה. הייתי צריך לעשות הכול. הייתי בא הביתה בכל יום, הרוס לגמרי מבחינה נפשית. התחלתי לאסוף בולים. התיישבתי בעשר בלילה עם הבולים שלי, כי זו הייתה הדרך היחידה להסיח את דעתי מהעבודה. ההורים פחדו. אף אחד לא

היה נכנס לחדר הילדים. הם עמדו בדלת. אף אחד לא רצה לעבוד שם. שבעים ילדים מתו לי באותה שנה. זה היה סיוט."*

לא לפריירייק. **מעולם לא הייתי מדוכא. מעולם לא ישבתי עם הורה ובכיתי על ילד גוסס.** פריירייק שיתף פעולה עם חוקר אחר במכון הלאומי לסרטן ושמו טום פריי. ביחד הם השתכנעו שהבעיה הייתה מחסור בטסיות דם – שברי התאים בעלי הצורה הלא־רגולרית שצפים בדם האדם. הלויקמיה הרסה את יכולתם של הילדים לייצר אותן, ובלי טסיות, הדם שלהם לא היה יכול להיקרש. זה היה רעיון רדיקלי. אחד הממונים על פריירייק במכון הלאומי לסרטן – מומחה עולמי בתחום ההמטולוגיה ושמו ג'ורג' ברכר – היה ספקני. אבל פריירייק חשב שברכר לא ספר נכון את הטסיות כאשר עשה את הבדיקה שלו. פריירייק היה קפדן. הוא השתמש במתודולוגיה יותר מתוחכמת והתמקד בשינויים קטנים בטסיות ברמות ממש נמוכות

* בשנות השישים, מתה בתו של הסופר פיטר דה פריס מלויקמיה. הוא כתב רומן שובר־לב המבוסס על החוויה ושמו **דמו של הטלה**. כותב דה פריס:

> וכך חזרנו אל ביתן הילדים, ושם הייתה שוב התמונה הרגילה: האימהות עם הכמעט־מתים שלהן, הפנים הכוזבות של החמלה. "טבח החפים מפשע". ילדה עם רגל אחת קרטעה על קבים לאורך הפרוזדור. בעידודן המיומן של האחיות. דרך לוח זכוכית בדלת סגורה נראה ילד יושב במיטה, מדמם מכל דבר בראשו; כומר נשען בדריכות על הקיר, מוכן להתקרב. בחדר הסמוך החדירו מתוטרקסאט לתוך גולגולת של ילד בן חמש, או ליתר דיוק, הילד צפה בקבוצה של טכנאים שהתכנסו בכובד ראש סביב המכונה המשותקת. בחדר הבא ישב תינוק וצפה במסך טלוויזיה שעליו נראה מהלך של בדיקה כזאת או אחרת... בין ההורים והילדים, מצופפים יחדיו בגיהינום של פרידה ממושכת, שוטטו לעד הערפדים המטפלים מהמעבדה, מוצצים דגימות מעצמות ומוורידים לראות איך התקדם אצל כל אחד האויב שסימן את כולם. והרופאים בחלוקי הקצבים שלהם, שקטעו את הגפיים וניקרו את המוחות וחתכו בסכין את האיברים הפנימיים שהשטן שכן בהם, מה הם חשבו על הפירות המעולים האלה של עשרה מיליון שעות עמל מסור? הם רדפו את הפושע מאיבר לאיבר וממפרק למפרק עד שלא נותר דבר לתרגל עליו את אמנותם: האמנות של הארכת החולי.

ולדעתו הקשר היה ברור: ככל שספירת הטסיות נמוכה יותר, כך הדימום קשה יותר. הילדים נזקקו לטסיות טריות – שוב ושוב, במנות גדולות.

בנק הדם של המכון הלאומי לסרטן סירב לתת לפריירייק דם טרי לעירויים שלו. זה נגד את התקנות. פריירייק הלם על השולחן באגרופיו, וצעק, **"אתם תהרגו אנשים!"** "צריך להיזהר למי אתה אומר דברים כאלה," אומר דיק סילבר, שעבד במכון הלאומי לסרטן עם פריירייק. "לג'יי לא היה אכפת."

פריירייק יצא מבית החולים וגייס תורמי דם. אביה של אחת החולות שלו היה כומר, והוא הביא עשרים חברים בקהילה שלו. הנוהל התקני בעירויי דם באמצע שנות החמישים היה מחטי פלדה, צינורות גומי, ובקבוקי זכוכית. אבל התברר שהטסיות נדבקות למשטחים האלה. ופריירייק העלה את הרעיון לעבור לטכנולוגיה החדשה לגמרי של מחטי סיליקון ושקיות פלסטיק. השקיות נקראו נקניקים. הן היו ענקיות. "הן היו **כאלה** גדולות," אמר וינס דה־ויטה, שהיה אחד הרופאים שעבדו עם פריירייק בשנים ההן. הוא החזיק את ידיו רחוקות זו מזו. "והיה הילד, שהיה **כזה** קטן." הוא קירב מאוד את ידיו. "זה היה כמו להשקות עציץ פרחים עם צינור כבאים. אם לא עשית זאת נכון, הכנסת את הילד לאי־ספיקת לב. המנהל הרפואי של המכון הלאומי לסרטן באותו זמן היה בחור בשם ברלין. הוא ראה את הנקניק ואמר לג'יי, 'אתה מטורף.' הוא הודיע לג'יי שהוא יפטר אותו אם ג'יי ימשיך לעשות עירויי טסיות." פריירייק התעלם ממנו. "מכיוון שג'יי הוא ג'יי," המשיך דה־ויטה, "הוא החליט שאם הוא לא יוכל לעשות זאת, הוא ממילא לא רוצה להמשיך לעבוד שם." הדימום פסק.

7.

מנין בא אומץ הלב של פריירייק? יש לו נוכחות מרשימה ומפחידה כל כך שקל לדמיין אותו יוצא מרחם אמו ואגרופיו כבר קפוצים. אבל

הרעיון של מק־קרדי על פספוסים קרובים ורחוקים מלמד משהו שונה לגמרי – שאומץ הוא דבר נרכש.

נעיף מבט חוזר במה שמק־קרדי כתב על החוויה של החיים בבליץ של לונדון:

> כולנו עלולים לפחד, אבל אנחנו מפחדים גם מהפחד, והניצחון על הפחד מחולל התרוננות... כאשר פחדנו שניבהל בהפצצה, ואחר כך, בזמן ההפצצה, הצגנו בפני אנשים אחרים רק שלווה חיצונית, ועכשיו אנחנו בטוחים, הניגוד בין הדאגה הקודמת ובין ההקלה ותחושת הביטחון הנוכחיות מוליד ביטחון־עצמי שהוא האב והאם של אומץ הלב.

נתחיל בשורה הראשונה: **כולנו עלולים לפחד, אבל אנחנו מפחדים גם מהפחד.** מכיוון שאיש בלונדון לא הופצץ לפני כן, תושבי לונדון הניחו שהחוויה תהיה מחרידה. מה שהפחיד אותם היה התחזית על מה שהם ירגישו מרגע שיתחילו ההפצצות.* אחר כך נפלו פצצות גרמניות כמו ברד חודשים על גבי חודשים, ומיליוני פספוסים רחוקים שצָפו כי ההפצצות יטילו עליהם פחד מוות, גילו שהפחדים שלהם היו מוגזמים מאוד. הם היו בסדר. ומה קרה להם? **הניצחון על הפחד הזה מחולל התרוננות. והניגוד בין הדאגה הקודמת ובין ההקלה ותחושת הביטחון הנוכחיות מוליד ביטחון־עצמי שהוא האב והאם של אומץ הלב.** ואומץ לב הוא לא משהו שיש לך מלכתחילה ונוסף בך עוז כשהזמנים הקשים מתחילים. אומץ לב הוא מה שאתה רוכש, כשאתה עובר דרך הזמנים הקשים ומגלה שאחרי הכול אינם קשים

* התחזית שלנו בנוגע למה שנרגיש בסיטואציה עתידית מכונה "חיזוי ריגושי", וכל הראיות מלמדות שאנחנו חזאים ריגושיים איומים. הפסיכולוג סטנלי ג' רחמן, למשל, לקח קבוצת אנשים שמפחדים מנחשים והראה להם נחש. או לקח קבוצת קלאוסטרופובים (אנשים שמפחדים ממקומות סגורים) והעמיד אותם בארון מתכת קטן. הוא מצא כי ההתנסות הממשית בדבר המפחיד הייתה הרבה פחות מבהילה ממה שהאדם תיאר לעצמו.

כל כך. אתם מבינים את הטעות הנוראה של הגרמנים? הם הפציצו את לונדון כי חשבו שהטראומה הנקשרת עם הבליץ תהרוס את אומץ הלב של העם הבריטי. למעשה, התוצאה הייתה הפוכה. הבליץ יצר עיר של פספוסים רחוקים, שהיו אמיצים יותר מאי פעם בעבר. מוטב היה לגרמנים אילו לא הפציצו את לונדון בכלל.

הפרק הבא של **דוד וגוליית** עוסק בתנועה האמריקנית לזכויות האזרח, כשמרטין לותר קינג הביא את המערכה שלו לבירמינגהם, אלבמה. בסיפור בירמינגהם יש, מכל מקום, קטע אחד שכדאי להזכיר אותו עכשיו, משום שהוא מספק דוגמה מרשימה לרעיון האומץ הנרכש.

אחד מבעלי־בריתו החשובים ביותר של קינג בבירמינגהם היה מטיף בפטיסטי שחור ושמו פרד שאטלסוורת, שהנהיג את המלחמה נגד ההפרדה הגזעית בעיר במשך שנים. בבוקר חג המולד ב־1956, הודיע שאטלסוורת שיש בכוונתו לנסוע באוטובוסים המופרדים של העיר כדי לקרוא תיגר על חוקי העיר שאוסרים על שחורים לנסוע עם לבנים. ביום לפני ההפגנה, בליל חג המולד, פוצצו חברי קו קלוקס קלאן את ביתו. הקו קלוקס קלאן ניסו לעשות לשאטלסוורת מה שהנאצים ניסו לעשות לאנגלים בתקופת הבליץ. אבל גם הם לא הבינו את ההבדל בין פספוס קרוב ורחוק.

בספרה הנפלא של דיאן מקוורטר, *Carry Me Home* (קח אותי הביתה), על המערכה של התנועה לזכויות האזרח בבירמינגהם, היא מתארת מה קרה בעת שהמשטרה והשכנים רצו אל החורבות העשנות של ביתו של שאטלסוורת. זה היה מאוחר בלילה. שאטלסוורת שכב במיטה. הם פחדו שהוא מת:

> קול עלה מההריסות: "אני לא יוצא ערום." כעבור כמה רגעים הופיע שאטלסוורת במעיל הגשם שמישהו זרק לתוך הריסות בית הכומר. הוא לא צלע, לא היה עיוור ולא היה מכוסה בדם: הוא אפילו לא היה חירש, אף על פי שההדף עקר חלונות של

בתים במרחק קילומטר וחצי ...שאטלסוורת הרים יד תנ"כית אל השכנים המודאגים ואמר, "אלוהים מגן עלי. לא נפצעתי."...

שוטר גדול קרא. "אדוני הכומר, אני מכיר את האנשים האלה," אמר על מטילי הפצצה. "לא חשבתי שהם ירחיקו לכת כל כך. אני במקומך הייתי יוצא מהעיר. אלה אנשים אכזרים."

"אבל, שוטר, אתה זה לא אני," אמר שאטלסוורת. "תחזור ותגיד לאחים שלך מהקלאן שאם אלוהים הציל אותי מזה, אני נשאר פה להרבה זמן. הקרב רק החל."

זה פספוס רחוק קלסי. שאטלסוורת לא נהרג. (פגיעה ישירה). הוא לא ניזוק ולא נפצע קשה. (פספוס קרוב). הוא יצא בריא ושלם מהפיצוץ. התוכניות של הקו קלוקס קלאן השתבשו לגמרי. שאטלסוורת פחד עכשיו פחות מאשר קודם.

למחרת בבוקר ביקשו ממנו חברים בקהילתו לבטל את ההפגנה. הוא סירב. ממשיכה מקוורטר:

"לעזאזל, כן, אנחנו ניסע," הודיע הכומר העיקש לחברי המועצה שלו. "אם אתם מפחדים, מצאו לכם סדק להתחבא בו, אבל אני הולך העירה אחרי האספה הזאת ועולה לאוטובוס. לא אביט לאחור לראות מי הולך אחרי." קולו העמיק למשלב של מטיף. "הנערים צועדים לאחור," הוא ציווה. "והגברים צועדים קדימה."

כעבור כמה חודשים, החליט שאטלסוורת לקחת בעצמו את בתו להירשם לתיכון ג'ון הרברט פיליפס ללבנים־בלבד. כשהגיע לבית הספר, נאסף המון של גברים לבנים זועמים מסביב למכוניתו. הנה שוב מקוורטר:

לתדהמתה של הילדה, יצא אביה מהמכונית. הגברים זינקו על שאטלסוורת, וחשפו כפפות פליז, אלות עץ, ושרשרות. הוא חצה

> את המדרכה בריצה מערבה, והופל שוב ושוב. מישהו משך את המעיל שלו מעל ראשו כך שנבצר ממנו להוריד את זרועותיו.... ״תפסנו עכשיו את הבן־זונה הזה,״ צעק איש אחד. ״בואו נהרוג אותו,״ צרח ההמון. מקבוצה של מעודדות לבנות באה העצה ״להרוג את הכושי שמזיין את אימא שלו ולגמור עם זה.״ גברים התחילו לנפץ את חלונות המכונית.

ומה קרה לשאטלסוורת? לא הרבה. הוא הצליח לזחול בחזרה לתוך המכונית. הוא נסע לבית החולים ונמצא שהיה לו נזק קל לכליה וכמה שריטות ומכות יבשות. הוא יצא מבית החולים בו־ביום אחר הצהריים, ובאותו ערב, מהדוכן בכנסייה שלו, סיפר לקהילתו שהוא מרגיש רק סליחה לתוקפיו.

שאטלסוורת התברך בוודאי במידה גדולה של נחישות ועוצמה. אבל כאשר טיפס ללא פגע מחורבות ביתו, נוספה לו עוד שכבה של שריון פסיכולוגי. **כולנו עלולים לפחד, אבל אנחנו מפחדים גם מהפחד, והניצחון על הפחד מחולל התרוננות... כאשר פחדנו שניבהל בהפצצה, ואחר כך, בזמן ההפצצה, הצגנו בפני אנשים אחרים רק שלווה חיצונית, ועכשיו אנחנו בטוחים, הניגוד בין הדאגה הקודמת ובין ההקלה ותחושת הביטחון הנוכחיות מוליד ביטחון־עצמי שהוא האב והאם של אומץ הלב.**

ומה קרה אחר כך בשערי תיכון פיליפס? עוד פספוס רחוק! בצאתו מבית החולים, אמר שאטלסוורת לכתבים. ״היום בפעם השנייה בתוך שנה אחת נס הציל את חיי.״ אם פספוס רחוק אחד מביא התרוננות, אפשר רק לדמיין מה יביאו שניים.

כעבור זמן קצר, הביא שאטלסוורת עמית, ג׳ים פרמר, לפגישה עם מרטין לותר קינג בכנסייה במונטגומרי, אלבמה. מבחוץ, נאסף אספסוף זועם, מנפנף בדגלי הקונפדרציה.* הם התחילו לנענע את

* הקונפדרציה של מדינות הדרום במלחמת האזרחים בארצות הברית – הערת המתרגמת.

המכונית. הנהג הסתובב לאחור וניסה נתיב חלופי, אבל נחסם בשנית. מה עשה שאטלסוורת? בדיוק כמו בתיכון פיליפס. הוא **יצא** מהמכונית. הנה שוב מקוורטר:

> בקבוקי קולה ניפצו את חלונות המכונית מסביבו ברגע שהוא עצר לנוכח ריח מוזר, משב ראשון של גז מדמיע. אחר כך הוא סימן לפרמר לצאת מהמכונית ופסע לתוך ההמון. פרמר הלך אחריו, "מפחד פחד מוות," מנסה לכווץ את גוף הנהנתן המלא שלו לתוך צלו הדק של שאטלסוורת. הבריונים נחצו, האלות הורדו, ושאטלסוורת צעד אל שערי "הכנסייה הבפטיסטית הראשונה" ואפילו חוט אחד בז'קט שלו לא זז ממקומו. "פנו דרך," הוא רק אמר, "פנו דרך. תנו לעבור."

אלה **שלושה** פספוסים רחוקים.

לא דומה איבוד של הורה לפיצוץ של הבית שלך או להתנפלות של אספסוף מטורף. זה יותר גרוע. זה לא מסתיים ברגע מחריד אחד, והפציעות אינן נרפאות במהירות של שריטה או צלקת. אבל מה קורה לילדים שהפחד הנורא ביותר שלהם מתממש – ואז הם מגלים שהם עומדים עדיין על רגליהם? האם גם הם יכולים להשיג מה ששאטלסוורת ופספוסי הבליץ הרחוקים השיגו – ביטחון עצמי שהוא האב והאם של אומץ הלב?

"השוטר שלקח את שאטלסוורת לכלא," כותבת מקוורטר על עוד אחת מההתנגשויות הרבות של שאטלסוורת עם הרשויות הלבנות, "הכה אותו, בעט בו בשוק, קרא לו קוף, ואחר כך התגרה בו, "למה אתה לא מרביץ לי?" שאטלסוורת ענה, "כי אני אוהב אותך." הוא שילב את זרועותיו וחייך כל הדרך אל הכלא, ושם, מכיוון שנאסר עליו לשיר או להתפלל, תפס תנומה קלה.*

* "לפני שנים רבות היה לי חולה כזה," סיפר לי הפסיכיאטר הניו יורקי פיטר מזאן. "הוא בנה אימפריה. אבל דיבר על ילדות קלאוסטרופובית. אמו מתה מול עיניו

.8

העבודה שפריירייק עשה כשהפסיק את הדימום הייתה פריצת דרך. תודות לה היה אפשר עכשיו להשאיר ילדים בחיים מספיק זמן בשביל לטפל בגורם היסודי של מחלתם. אבל הלויקמיה הייתה בעיה קשה יותר. הכירו רק תרופות מעטות שהביאו איזושהי תועלת נגד המחלה. הייו התרופות קוטלות התאים 6-MP ומתוטרקסאט, והיה סטרואיד ושמו פרדניזון. אבל בחומרים האלה הייתה סכנה של הרעלה קשה והיה אפשר לתת אותם רק במינונים נמוכים, ומכיוון שהיה אפשר לתת אותם רק במינונים נמוכים, הם יכלו לחסל רק חלק מתאי הסרטן של הילדים. מצבו של החולה השתפר לשבוע או משהו כזה. אחר כך התאים ששרדו התחילו להתרבות, והסרטן חזר בכל כוחו.

"אחד הרופאים הבכירים במרכז הרפואי היה איש בשם מקס ויינטרוב," אמר פריירייק. "היה לו שם עולמי משום שהוא כתב את ספר הלימוד הראשון בהמטולוגיה והוא כתב סקירה של המצב העכשווי של הטיפול בלויקמיה בילדים. יש קטע שלו שאני קורא עד היום לסטודנטים שלי. הוא נשמע כך: 'התרופות האלה גורמות יותר נזק מתועלת כי הן רק מאריכות את הייסורים. כל החולים ימותו

כשהיה בן שש, בעוד אביו עומד מעליה, וצועק עליה בזעם. היא פרכסה. אחר כך האב נרצח מפני שהיה גנגסטר, והוא ואחִיו נשלחו לבית יתומים. הוא גדל במקום שכל מה שהיה אפשר לעשות שם היה להיאבק. כך קרה שהוא היה מוכן לקחת סיכונים שאנשים אחרים סירבו לקחת. אני חושב שהוא הרגיש שאין לו מה להפסיד." מזאן טוען – מניסיונו במרוצת השנים – כי אין תעלומה בקשר בין פתולוגיה חיצונית מסוג זה בילדות ובין ההצלחות הכבירות שכמה ילדים שכולים כאלה השיגו בבגרותם. לעובדה שהילד סבל ושרד טראומה כזאת יש השפעה משחררת. "אלה אנשים שיכולים לשבור את המסגרת של העולם הידוע – של האמונות, של ההנחות, של השכל הישר, של הדברים המוכרים, של מה שכולם מקבלים כמובן מאליו, אם ביחס לסרטן ואם בקשר לחוקי הפיזיקה," הוא אמר. "הם אינם מוגבלים למסגרת. יש להם יכולת לחרוג ממנה, ואני חושב שזה קורה מפני שהמסגרת הרגילה של הילדות לא התקיימה אצלם. היא התנפצה."

ממילא. התרופות מרעות את מצבם, לכן אסור להשתמש בהן.' והוא היה הסמכות העולמית."

אבל פריי ופריירייך וקבוצת עמיתים במכון רוזוול פארק ממוריאל בבופלו בראשותו של ג'יימס הולנד השתכנעו שהשמרנות הרפואית הפכה את היוצרות. אם התרופות לא הרגו מספיק תאים סרטניים, האין פירוש הדבר שהילדים זקוקים לטיפול יותר אגרסיבי, ולא פחות אגרסיבי? למה לא **לשלב** 6-MP ומתוטרקסאט? כל אחד מהם תוקף תאי סרטן בדרכים שונות. אפשר להשוות אותם לחילות היבשה ולחיל הים. אולי מתוטרקסאט יהרוג את התאים ששרדו את 6-MP. ואולי כדאי להוסיף פרדניזון לתערובת? זה יוכל להיות חיל האוויר. שיפציץ מהאוויר בזמן שהתרופות האחרות תוקפות מהיבשה ומהים.

ואז גילה פריירייך במקרה תרופה רביעית, מופקת מצמח הווינקה, ושמה וינקריסטין. המכון הלאומי לסרטן הביא אותה ממישהו מחברת התרופות איליי לילי למטרות מחקר. לאיש לא היה עליה מושג, אבל לפריירייך הייתה תחושה פנימית שהיא יכולה לפעול נגד לויקמיה. "היו לי עשרים וחמישה ילדים גוססים," אמר. "לא היה לי שום דבר להציע להם. התחושה שלי אמרה, אני אנסה את זה. למה לא? הם ימותו ממילא." וינקריסטין נראתה מבטיחה. פריירייך ופריי ניסו אותו על ילדים שהפסיקו להגיב לתרופות אחרות, וכמה מהם נכנסו לרמיסיה (הפוגה) זמנית. פריי ופריירייך פנו למועצת מפקחי המחקר של המכון הלאומי לסרטן וביקשו היתר לבדוק את כל ארבע התרופות ביחד: חילות היבשה, חיל הים, חיל האוויר, נחתים.

היום מטפלים בסרטן דרך שגרה ב"קוקטילים" של תרופות, שילובים מסובכים של שתיים או שלוש או אפילו ארבע או חמש תרופות בעת ובעונה אחת. אבל בתחילת שנות השישים לא נשמע כדבר הזה. התרופות הזמינות לטיפול בסרטן באותן שנים נחשבו פשוט מסוכנות מדי. אפילו וינקריסטין, התגלית החדשה יקרת־הערך של פריירייך, הייתה מפחידה לגמרי. פריירייך למד זאת בדרך הקשה. "האם היו לה תופעות לוואי? ברור שהיו," הוא אומר. "היא גורמת

דיכאון קשה, נוירופתיות. הילדים נעשים משותקים. אם נותנים מינון רעיל, הילד נכנס לתרדמת. מארבעה־עשר הילדים הראשונים שטיפלנו בהם, אחד או שניים מתו. המוחות שלהם היו מטוגנים לגמרי.״ מקס וויינטרוב חשב שלוותר לגמרי על שימוש בתרופות זו הגישה האנושית. פריירייק ופריי רצו להשתמש **בארבע** תרופות, כולן בבת אחת. פריי הופיע לפני מועצת היועצים של מכון הסרטן הלאומי וביקש רשות. הם סירבו.

״היה במועצה המטולוג בכיר בשם ד״ר קארל מור, שהיה במקרה גם ידיד של אבי מסנט לואיס,״ נזכר פריי מקץ שנים. ״גם אני תמיד חשבתי שהוא חבר שלי. אבל המצגת שלי נראתה לו מזעזעת. הוא לא עסק במחלות ילדים כמו לויקמיה בילדים, ולכן הוא דיבר על מחלת הודג׳קינס במבוגרים. הוא אמר שהדבר הטוב ביותר שאפשר לעשות לחולה במחלת הודג׳קינס מפושטת, הוא לומר לו לנסוע לפלורידה וליהנות מהחיים. בחולים עם תסמינים רבים יותר מדי של מחלת הודג׳קינס יש לטפל בקצת טיפול קרינתי או במעט חרדל חנקני, אבל רק במינון הקטן ביותר האפשרי. כל טיפול אגרסיבי יותר הוא לא מוסרי, ומתן ארבע תרופות בבת אחת נוגד את המצפון.״

פריי ופריירייק היו נואשים. הם פנו למנהל שלהם, גורדון זוברוד. זוברוד ליווה את פריירייק במלחמות על מחלוקת הטסיות. רק באי־רצון אישר עכשיו את ניסוי הווינקריסטין. הוא היה אחראי למה שקורה בקומה השנייה. אם הדברים ישתבשו איכשהו, הוא יהיה זה שיצטרך לתת דין וחשבון לפני ועדה של הקונגרס. תארו לעצמכם. שני חוקרים סוררים נותנים קוקטילים ניסויים של תרופות רעילות מאוד לילדים בני ארבע וחמש במעבדה ממשלתית. היו לו הסתייגויות קשות. אבל פריי ופריירייק התעקשו. למען האמת, פריי התעקש; פריירייק אינו אדם שאפשר להפקיד בידו משא ומתן עדין. ״לא יכולתי לעשות שום דבר בלי טום,״ מודה פריירייק. ״פריי הוא ההפך הגמור שלי. הוא שקול ומאוד אנושי.״ כן, התרופות כולן רעלים, הסביר פריי. אבל הן רעילות בדרכים שונות, ופירוש הדבר שאם נזהרים במינונים –

ואם מטפלים בתופעות הלוואי בדרך אגרסיבית דיה – יהיה אפשר להשאיר את הילדים בחיים. זוברוד נכנע. "זה היה מטורף," אומר פריירייק. "אבל חכם וקורקטי. חשבתי על זה וידעתי שזה יעבוד. זה היה כמו עם הטסיות. זה היה חייב לעבוד!"

הניסוי נקרא שיטת VAMP. כמה חברים לעבודה – הרופאים הזוטרים שסייעו במחלקה – סירבו להשתתף. הם חשבו שפריירייק לא־שפוי. "הייתי צריך לעשות הכול לבד," סיפר פריירייק. "הייתי צריך להזמין את התרופות. הייתי צריך לערבב אותן. הייתי צריך להזריק אותן. הייתי צריך לעשות את ספירות הדם. הייתי צריך למדוד את הדימומים. הייתי צריך להוציא את דגימות מוח העצם. הייתי צריך לספור את התאים מתחת למיקרוסקופ." בסיבוב הראשון של הניסוי היו שלושה־עשר ילדים. המטופלת הראשונה הייתה ילדה קטנה. פריירייק התחיל לטפל בה במינון שהתגלה כגבוה מדי והיא כמעט מתה. הוא ישב איתה שעות. הוא החזיק אותה בחיים עם אנטיביוטיקה ומכשירי הנשמה. היא התאוששה אלא שהסרטן חזר מאוחר יותר והיא נפטרה. אבל פריי ופריירייק למדו. הם שינו והתאימו את המינונים ועברו לחולה מספר שתיים. שמה היה ג'ניס. היא הבריאה, וכך גם הילד שאחריה והילד הנוסף. זו הייתה התחלה.

הבעיה הייתה שהסרטן לא נעלם. קומץ של תאים סרטניים עדיין ארב במסתרים. פריירייק ופריי הבינו שסיבוב אחד של כימותרפיה אין בו די. הם התחילו אפוא סיבוב שני. האם המחלה תחזור? היא חזרה. הם היו צריכים לנסות שוב. "נתנו להם שלושה טיפולים," אומר פריירייק. "בשנים־עשר מהשלושה־עשר המחלה חזרה. החלטתי אפוא שיש רק דרך אחת לעשות זאת. אנחנו נמשיך לטפל בהם מדי חודש – במשך שנה."*

* הרעיון לתת טיפולי כימותרפיה חוזרים ונשנים – אפילו אחרי שהחולה נראה חופשי־מסרטן – בא ממ' ק' לי ורוי הרץ במכון הלאומי לסרטן בשלהי שנות החמישים. לי טיפל בכוריאוקרצינומה – סרטן רחם נדיר – בסיבוב אחר סיבוב של מתוטרקסאט עד שסילק אותו סופית מהגוף של החולות שלו. הייתה זו הפעם

"אם אנשים חשבו קודם שאני מטורף, עכשיו הם חשבו שאני מטורף על כל הראש," המשיך פריירייק. "הילדים נראו נורמלים לגמרי, ברמיסיה שלמה, חיים כרגיל, משחקים פוטבול, ואני מחזיר אותם לבית החולים ועושה אותם חולים מחדש. אין טסיות. אין תאי דם לבנים. שטפי דם. זיהומים. VAMP חיסל את המערכת החיסונית של הילדים. הם היו חסרי־הגנה. להורים זה היה עינוי. אמרו להם שכדי לתת לילדם סיכוי לחיות צריך להביא אותו באכזריות ושוב ושוב אל סף המוות.

פריירייק הסתער על המשימה וניצל כל קורט של אנרגיה ואומץ־לב שהיו לו כדי להשאיר את מטופליו בחיים. באותם ימים כשחולה פיתח חום, הרופא לקח תרבית דם, וכשקיבל את התוצאה, היה מתאים את הזיהום לאנטיביוטיקה הנכונה. אף פעם לא נתנו שילובים של אנטיביוטיקה. הרופא נתן אנטיביוטיקה שנייה, רק כשהראשונה הפסיקה לעבוד. "אחד הדברים הראשונים שג'יי אמר לנו היה, זה לא לעניין," נזכר דה־ויטה. "כשהילדים האלה חוטפים חום, אתה מטפל בהם מיד, ואתה מטפל בהם בשילובים של אנטיביוטיקה, כי אם לא תעשה זאת, בעוד שלוש שעות הם מתים." לדה־ויטה הייתה אנטיביוטיקה שנאמר עליה במפורש שאסור להזריק אותה לנוזל השדרתי. פריירייק הורה לו לתת אותה לחולה – בנוזל השדרתי. "פריירייק אמר לנו לעשות דברים," אמר, "שלימדו אותנו שהם בגדר כפירה בעיקר."

"הוא משך המון ביקורת," המשיך דה־ויטה. "עמיתיו הרופאים

הראשונה שכימותרפיה ריפאה גידול מוצק. כשלי הציע לראשונה את הרעיון, הורו לו להפסיק. אנשים חשבו שזה היה ברברי. הוא התעקש. הוא פוטר – אף על פי שהוא ריפא את החולות שלו. "זאת הייתה האווירה אז," אומר דה־ויטה. "אני זוכר סמינר מחלקתי שבועי באותו זמן, לדיון בכוריאוקרצינומה. ונושא השיחה היה אם זה היה מקרה של רמיסיה ספונטנית. אף אחד לא היה מסוגל לקלוט את הרעיון שהמתוטרקסאט ממש ריפא את החולה.... ברור שפריירייק מדבר על לי, אפילו היום, ביראת כבוד. פעם, בישיבה מדעית, מישהו זלזל בהישגים של לי, ופריירייק זינק ושאג, באמצע הדיון, "מ' ק' לי ריפא כוריאוקרצינומה!"

חשבו שמה שהוא עושה הוא שיגעון גמור. הוא לא נרתע. הם היו מעליבים אותו – במיוחד הבחורים מהרווארד. הם עמדו בקצה החדר ולגלגו. הוא היה אומר משהו, והם היו אומרים, "בטח, ג'יי, ואני אטוס לירח." זה היה מזעזע, וג'יי היה שם, כל הזמן, עוקב אחריך, מסתכל בכל בדיקת מעבדה, עובר על כל טבלה. אלוהים יעזור לך אם לא תעשה משהו בשביל אחד החולים שלו. הוא היה פראי. הוא עשה דברים ואמר דברים שהכניסו אותו לצרות, או הלך לישיבה והעליב מישהו ופריי היה צריך להיכנס ולהרגיע את הרוחות. האם היה אכפת לו מה אנשים חשבו עליו? יכול להיות. אבל לא מספיק בשביל להפסיק לעשות מה שנראה לו נכון."*

"איך ג'יי עשה זאת," הוא אמר לבסוף, "אין לי מושג."

אבל אנחנו הרי יודעים. הוא עבר דברים גרועים יותר.

ב־1965, פרסמו פריירייך ופריי מאמר ושמו "התקדמות ופרספקטיבות בכימותרפיה של לויקמיה חריפה" בכתב העת *Advances in Chemotherapy*, והודיעו שהם פיתחו טיפול מוצלח בלויקמיה בילדים.** היום שיעור הריפוי סוג זה של סרטן עומד על

---

* ישנם המוני סיפורי פריירייך. פעם אחת הוא עלה לקומה השתים־עשרה של המרכז הרפואי של המרכז הלאומי לסרטן, מקום מושבה של המחלקה למבוגרים חולי לויקמיה מיאלואידית. לויקמיה מיאלואידית היא צורה של לויקמיה שמייצרת עודף של תאי דם לבנים. מנגנון ייצור־התאים של החולים נכנס להילוך גבוה. לעומת זאת, הילדים שפריירייך טיפל בהם, סבלו מלויקמיה לימפוציטית חריפה. זה סרטן שמחולל ייצור־יתר של תאי דם לבנים פגומים – ולכן הם חסרי אונים מול זיהום. פריירייך התחיל אפוא לקחת דם ממבוגרים חולים בסרטן הדם בקומה השתים־עשרה ונתן אותו לילדים חולי סרטן הדם בקומה השנייה. "האם זה נחשב לא־רגיל לקחת תאים לבנים מחולי לויקמיה מיאלואידית? " זה היה מטורף," אומר פריירייך, במבט לאחור על הניסוי. "כולם אמרו שזה טירוף. מה יקרה אם הילדים יקבלו בסוף גם לויקמיה מיאלואידית? מה יקרה אם מחלתם תחמיר כתוצאה מכך?" פריירייך משך בכתפיו. "זו הייתה סביבה שלילדים היה מאה אחוז סיכוי למות בתוך חודשים. לא היה לנו מה להפסיד."

** פישטתי את סיפור הלויקמיה. ראו **מלכת כל המחלות** של מוחרג'י לגרסה שלמה יותר. לאחר שפריירייך ופריי הוכיחו שהם יכולים להתקדם במלחמה נגד הלויקמיה בעזרת תרופות במינונים שלא נשמעו קודם של תרופות כימותרפיות, עבר הפיקוד לידי האונקולוג דונלד פינקל שקידם עוד יותר את המחשבה הזאת.

יותר מ־90 אחוז. מספר הילדים שחייהם ניצלו תודות למאמציהם של פריירייק ושל החוקרים שבאו בעקבותיו מגיע לאלפים רבים.

.9

האם פירוש הדבר שפריירייק צריך לשמוח בילדות שהייתה לו? התשובה היא חד וחלק לא. אסור שאף ילד יסבול מה שהוא עבר בילדותו. באותה רוח, שאלתי כל דיסלקט שראיינתי את השאלה שהצגתי בתחילת הפרק הקודם: האם הם היו רוצים שהילדים שלהם יהיו דיסלקטים? כל אחד מהם השיב בשלילה. גרייזר הצטמרר לעצם המחשבה. גארי קוהן נחרד. לדייוויד בויז יש שני בנים ששניהם דיסלקטים, ולבו כמעט נשבר לראות אותם גדלים בסביבה שבה חשוב יותר מכול לקרוא בגיל צעיר ולקרוא היטב. והיו אלה מפיק צמרת בהוליווד, בנקאי מהמשפיעים ביותר בוול סטריט, ועורך דין מהמעולים ביותר בארצות הברית – שכולם הכירו במרכזיותה של הדיסלקציה בהצלחתם. אבל הם ידעו מכלי ראשון גם את מחירה של ההצלחה הזאת – ולא יכלו להביא את עצמם לאחל התנסות כזאת לילדיהם.

אבל השאלה מי מאיתנו היה מאחל לילדיו אינה השאלה הנכונה. השאלה הנכונה היא אם אנחנו כחברה **זקוקים** לאנשים שיצאו מאיזושהי טראומה – והתשובה היא בהחלט כן. לא נעים להרהר בעובדה כזאת. כי על כל פספוס רחוק שמתחזק, יש אינספור פספוסים קרובים שנמחצו על ידי מה שעבר עליהם. יש, מכל מקום, זמנים ומקומות שכולנו תלויים באנשים שהחוויות שעברו עליהם חישלו אותם.* לפריירייק היה האומץ לחשוב על הלא־ייאמן. הוא עשה

קבוצתו של פינקל, בבית החולים למחקר בילדים סנט ג'וד בממפיס, פיתחה את התרפיה הטוטלית המתוארת כ־VAMP מתוגבר. היום רוב טיפולי הלויקמיה המוצלחים הם ביסודם גרסת פינקל דחוסה של שיטת VAMP.

* אויגן קוגון כותב בזיכרונותיו **התיאוריה והפרקטיקה של הגיהינום**, על מה שקרה

ניסויים על ילדים. הוא הסב להם כאב שאסור שיצור אנושי יתנסה בו. והוא עשה זאת משום שהבין מחוויות הילדות שלו שאפשר לצאת אפילו מאפלת הגיהינום בריא ומחוזק. הלויקמיה הייתה פגיעה ישירה. הוא הפך אותה לפספוס רחוק.

פעם אחת, באמצע המאבק שלו, פריירייק הבין כי השיטה התקנית לניטור הסרטן של הילדים – לקחת דגימת דם ולספור את מספר תאי הסרטן מתחת למיקרוסקופ – לא הייתה טובה די הצורך. הדם היה מטעה. דם של ילד יכול להיראות חופשי מסרטן, אבל המחלה עלולה עדיין לקנן במוח העצם שלו – ולכן יש צורך לנקוט את התהליך המכאיב של איסוף דגימות מוח עצם, פעם אחר פעם, חודש אחר חודש, עד שמשוכנעים שהסרטן נעלם. מקס ויינטרוב שמע מה פריירייק מעולל וניסה להפסיק אותו. פריירייק מענה את החולים, אמר ויינטרוב. הוא לא טעה. תגובתו הייתה התגובה האמפתית. אבל תגובה כזאת לעולם לא הייתה מולידה את הריפוי.

״כדי לשאוב דגימות מוח עצם תפסנו להם את הרגליים ככה,״ סיפר לי פריירייק. הוא הושיט אחת מידיו הענקיות, כאילו עטף בה עצם ירך קטנה של ילד. ״נעצנו את המחט בלי הרדמה. למה בלי הרדמה? כי הם היו צורחים באותה מידה כשנתנו להם זריקת הרדמה. זו מחט ענקית ישר לתוך השוקה, בדיוק מתחת לברך. הילדים היו היסטרים. ההורים והאחיות הצמידו את הילד למיטה. עשינו זאת בכל שלב. היינו צריכים לדעת אם מוח העצם שלהם הבריא.״

כשפריירייק אמר את המילים – ״תפסנו להם את הרגליים ככה״ –

במחנה הריכוז בוכנוואלד בכל פעם שהנאצים באו למנהיגי האסירים במחנה ודרשו מהם לבחור לתאי הגזים אנשים מתוכם שהיו ״לא־כשירים חברתית״. אי־ציות פירושו היה אסון; הנאצים היו מסגירים את מנהיגי האסירים ל״ירוקים״ – הפושעים הפליליים הסאדיסטים שהיו גם הם עצורים בבוכנוואלד יחד עם יהודים ואסירים פוליטיים. ״בשום פנים ואופן,״ כותב קוגון, לא היה אפשר לדרוש מ״טהורי הלב״ לקבל החלטה זו. יש פעמים שהשרידות האנושית תובעת מאיתנו לעשות רע למען טובה גדולה יותר – וקוגון כותב, ״ככל שמצפונו של אדם היה רך יותר, כך היה קשה יותר לקבל החלטות כאלה.״

עוויה לא־רצונית עברה בפניו, כאילו לרגע הרגיש מה מרגיש ילד קטן שמחט ענקית ננעצת ישר לתוך השוקה שלו, וכאילו תחושת הכאב ההוא בולמת אותו. אבל אז, באותה מהירות חלפה העוויה כלעומת שבאה.

.10

כשג'יי פריירייק עשה את ההתמחות הרפואית שלו הוא פגש אחות ושמה הארולדיין קאנינגהם. הוא הזמין אותה לדייט. היא סירבה. "כל הרופאים הצעירים היו מאוד תוקפנים," היא זוכרת. "הוא היה ידוע בפה הגדול שלו. הוא התקשר פעמיים, ואני לא באתי." אבל סופשבוע אחד נסעה קאנינגהם לבקר את דודתה בפרבר מחוץ לשיקגו – והטלפון צלצל. זה היה פריירייק. הוא נסע ברכבת משיקגו וטלפן אליה מתחנת הרכבת. "הוא אמר 'אני פה,'" היא זוכרת. "הוא היה עקשן גדול." זה היה בתחילת שנות החמישים. הם נשואים מאז.

אשתו של פריירייק קטנה כשם שהוא גדול, אישה קטנה עם מאגר עמוק וברור של עוצמה. "אני רואה את האיש, אני רואה את הצרכים שלו," אמרה. כשהוא היה חוזר הביתה מבית החולים מאוחר בלילה, מהדם ומהסבל, היא הייתה שם. "היא האדם הראשון שאהב אותי אי פעם," אומר פריירייק בפשטות. "היא המלאך משמים שלי. היא מצאה אותי. אני חושב שהיא גילתה בי משהו שאפשר לטפח. אני מקבל את דעתה בכל הדברים. היא מתניעה אותי בכל יום."

גם הארולדיין גדלה בבית עני. משפחתה גרה בדירה קטנה מחוץ לשיקגו. בהיותה בת שתים־עשרה, היא ניסתה לפתוח את דלת חדר האמבטיה – ולא יכלה להיכנס. "אמי נעלה את הדלת," אמרה. "קראתי לשכן מהקומה למטה, שהיה בעל הבית. הוא פתח את החלון ונכנס פנימה. צלצלנו לבית החולים. היא מתה שם. בגיל שתים־עשרה או שלוש־עשרה, אתה לא ממש יודע מה קורה, אבל ידעתי שהיא לא הייתה מאושרת. אבי כמובן היה רחוק. הוא לא היה אבא נהדר."

היא ישבה בכיסא במשרד של בעלה, האישה הזאת שגילפה אי של שלווה מתוך המערבולת של חיי בעלה. ״אתה חייב להבין, כמובן, שאהבה לא תמיד מצילה את האנשים שאתה רוצה להציל. מישהו שאל אותי פעם, לא כעסת? ואני אמרתי, לא, לא כעסתי, אני הבנתי את מצוקתה.

״יש דברים שבונים אותך או מפילים אותך, זה משותף לג׳יי ולי.״

פרק שישי

וייאט ווקר

"הארנב הוא הכי ערמומי מכל
בעלי החיים שאלוהים ברא."

.1

התצלום המפורסם ביותר בתולדות התנועה לזכויות האזרח בארצות הברית צולם ב־3 במאי 1963 בידי ביל האדסון, צלם של הסוכנות אסושיאטד פרס. האדסון היה בבירמינגהם, אלבמה, במקום שהפעילים של מרטין לותר קינג נאבקו במפקד המשמר האזרחי הגזעני של העיר יוג'ין "בול" ("פר") קונור. התצלום הראה כלב משטרה תוקף נער בן עשרה. גם היום הוא לא חדל לזעזע.

האדסון נתן את סרט הצילום שלו מאותו יום לעורך שלו, ג׳ים לקסון. לקסון עבר על התצלומים של האדסון עד שהגיע לנער הרוכן על הכלב. לימים סיפר ש״השלווה האלוהית של הצעיר בתוך לסתותיו האימתניות של כלב הרועים הגרמני״ מסמרה אותו. לא היה תצלום שריגש אותו כל כך מאז שפרסם שבע־עשרה שנים לפני כן את התצלום שקיבל פרס פוליצר של אישה קופצת מחלון בקומה עליונה של מלון עולה בלהבות באטלנטה.

לקסון לקח את התצלום והבריק אותו למשרדו הראשי. למחרת, פרסם אותו **ניו יורק טיימס** על פני שלושה טורים בראש עמוד השער של גיליון יום ראשון שלו, וכך עשו גם עיתונים חשובים אחרים ברחבי ארצות הברית. בבית הלבן ראה הנשיא קנדי את התצלום ונחרד. שר החוץ, דין ראסק, חשש שהתמונה ״תביך את ידידינו בחוץ לארץ ותשמח את אויבינו.״ התצלום נידון בקונגרס ובאינספור חדרי אורחים וכיתות לימוד. זמן מה,

נראה היה שהאמריקנים אינם מסוגלים לדבר על שום דבר אחר. עיתונאי אחד אמר כי הייתה זו תמונה, ש"תבער לעד... הנער הרזה, בלבוש הנאה, נראה רוכן לתוך הכלב, זרועותיו שמוטות לצדדיו, מביט בשלווה נכחו כמו לומר – 'קח אותי, הנני.'" במשך שנים נלחמו מרטין לותר קינג וגדוד פעילי זכויות האזרח שלו בסבך המדיניות והחוקים הגזעניים שכיסו את מדינות הדרום של ארצות הברית – התקנות שהקשו על השחורים או לא אפשרו להם לקבל עבודה, להשתתף בבחירות, להשיג השכלה נאותה, או אפילו להשתמש באותה ברזייה כמו אדם לבן. פתאום השתנו פני הדברים. כעבור שנה אישר הקונגרס האמריקני את "חוק זכויות האזרח מ־1964", אחד התמרורים החשובים ביותר בתולדות החקיקה בארצות הברית. פעמים רבות אומרים כי חוק זכויות האזרח "נכתב בבירמינגהם."

.2

ב־1963, כשמרטין לותר קינג בא לבירמינגהם, התנועה שלו הייתה במשבר. במשך תשעה חודשים הוא ניהל הפגנות נגד ההפרדה בין שחורים ולבנים באולבני, ג'ורג'יה, שלוש מאות קילומטר דרומה משם, ועזב את אולבני מותש בלי שום הישג משמעותי. הניצחון הגדול ביותר של התנועה לזכויות האזרח עד לאותו שלב היה פסק הדין של בית המשפט העליון בתיק המפורסם **בראון נגד מועצת החינוך** ב־1954, שקבע כי הפרדה על רקע גזעי בבתי ספר ציבוריים אינה חוקתית. אבל חלפו כמעט עשר שנים ובתי הספר הציבוריים במדינות הדרום העמוק הפרידו בין הגזעים כמימים ימימה. בשנות הארבעים ובתחילת שנות החמישים עמדו בראש רוב המדינות הדרומיות פוליטיקאים מתונים יחסית שהיו מוכנים לפחות להתייחס לשחורים בכבוד. מושל אלבמה בשנים ההן היה "ג'ים הגדול" פולסום, שאהב לומר "כל האנשים הם כמעט דומים." אבל כל המתונים נעלמו בתחילת שנות השישים. בבתי

המחוקקים שלטו חסידים נוקשים של ההפרדה בין הגזעים. נראה היה שהדרום נע אחורה.

ובירמינגהם? בירמינגהם הייתה העיר החצויה־גזעית ביותר באמריקה. קראו לה "יוהנסבורג של הדרום". כשאוטובוס של פעילי זכויות האזרח היה בדרכו לבירמינגהם, המשטרה המקומית עמדה מנגד בעת שאנשי הקו קלוקס קלאן הסיטו את האוטובוס לשולי הכביש והעלו אותו באש. הקו קלוקס קלאן פוצץ בתים של שחורים שניסו לעקור לשכונות לבנות בתדירות כזאת שהכינוי השני של בירמינגהם היה בּוֹמבּינגהם. "בבירמינגהם," כותבת דיאן מקוורטר בספרה **קח אותי הביתה**, "היה מקובל על הקרימינולוגים שהדרך הבטוחה ביותר לעצור גל פשיעה – פריצות, מעשי אונס, מה שלא יהיה – הייתה לצאת לרחוב ולירות בכמה חשודים. ('הדבר הזה יוצא מכלל שליטה,' היה קצין משטרה אומר. 'אתם יודעים מה אנחנו צריכים לעשות.')"

יוג'ין "בול" ("פר") קונור, מפקד המשמר האזרחי של העיר, היה איש נמוך ושמנמן עם אוזניים ענקיות ו"קול של צפרדע השור". הוא עלה לגדולה ב־1938 כשנערכה ועידה פוליטית במרכז בירמינגהם בהשתתפות נציגים שחורים ולבנים. קונור קשר חבל ארוך למוט במדשאה מחוץ לאולם, והעביר את החבל לאורך המעבר הראשי ודרש – בהתאם לתקנות ההפרדה הגזעית של העיר – ששחורים יישארו בצד אחד של הקו, ולבנים בצד השני. באספה השתתפה גם אשתו של הנשיא, אלינור רוזוולט. היא ישבה בצד ה"לא נכון" ואנשיו של קונור כפו עליה לעבור לצד הלבן. (תארו לכם שמישהו מנסה זאת עם מישל אובמה.)* קונור אהב לשבת בבוקר במלון מולטון במרכז העיר, לערות לתוכו כוסיות בורבון "אולד גראנד־דד" 100 אחוז אלכוהול, ולומר דברים כמו, יהודי הוא רק "כושי שהפכו אותו פנים החוצה." אנשים היו מספרים בדיחות

* בביוגרפיה של קונור מאת ויליאם ננלי, *Bull Connor* (קונור הפר), ננלי מזהה את הסעיף הרלבנטי בחוק העירוני של בירמינגהם כסעיף 369, שאוסר לתת שירות ל"אנשים לבנים וצבעונים" בחדר אחד אלא אם כן הם מופרדים במחיצה בגובה שני מטרים עם כניסות נפרדות.

על בירמינגהם, מהסוג שלא היה כל כך מצחיק: שחור בשיקגו מתעורר בוקר אחד ומספר לאשתו שישו בא אליו בחלום וציווה עליו ללכת לבירמינגהם. היא נחרדת: "ישו אמר שהוא ילך איתך?" הבעל עונה: "הוא אמר שהוא ילך איתי עד ממפיס."

בבואו לבירמינגהם כינס קינג ישיבה של צוות התכנון שלו. "עלי לומר לכם," אמר, "שלהערכתי כמה מהאנשים שיושבים כאן היום לא יחזרו חיים מהמערכה הזאת." אחר כך הוא הלך סביב החדר והשמיע לכל אחד הספד היתולי. אחד מעוזריו של קינג יודה לימים שהוא בכלל לא רצה לבוא לבירמינגהם: "כשנפרדתי בנשיקות מאשתי וילדי בדרך קרול באטלנטה, לא חשבתי שאשוב לראותם."

קינג היה במצב של נחיתות במספר ובעוצמה. הוא היה החלש המוחלט. היה לו, מכל מקום, יתרון אחד – מאותו זן פרדוקסלי כמו הדיסלקציה של דייוויד בויז או הילדות הכואבת של ג'יי פריירייק. הוא בא מקהילה שהייתה **תמיד** החלשה. לעת שמסע הצלב של זכויות האזרח בא לבירמינגהם, היו מאחורי האפרו־אמריקנים כבר כמה מאות שנים שבהן למדו להתמודד עם נחיתות וחולשה. לאורך הדרך הם למדו כמה דברים על לחימה בענקים.

.3

במרכזן של הרבה תרבויות מדוכאות בעולם ניצבת דמותו של "הגיבור הנוכל". באגדות ובשירים הוא מופיע בדמות חיה לא־מזיקה לכאורה שגוברת בכוח הפיקחות והעורמה על אחרים גדולים ממנה בהרבה. עבדים באיים הקאריביים הביאו איתם מאפריקה סיפורים על עכביש ערמומי ושמו אנאנסי.* אצל עבדים אמריקנים, הנוכל

* אמי שהיא בת האיים הקאריביים, שמעה סיפורי אנאנסי כשהייתה ילדה וסיפרה אותם לאחי ולי בילדותנו. אנאנסי הוא נבל שאינו בוחל בשקרים ובהקרבת הילדים שלו (שמהם יש לו תמיד בשפע) כדי להשיג את מטרותיו. אמי היא גברת ג'מייקנית מכובדת, אבל בנושא של אנאנסי היא משלחת כל רסן.

היה לעתים קרובות ארנב קצר־זנב.* "הארנב הוא הכי ערמומי מכל בעלי החיים שאלוהים ברא," סיפר עבד לשעבר בריאיון עם רושמי פולקלור לפני מאה שנה:

הוא לא הכי גדול, והוא לא הכי רועש אבל הוא בטח הכי ערמומי. כשהוא נכנס לצרה הוא מכניס לתוך הצרה מישהו אחר ויוצא בשלום. פעם הוא נפל לבאר עמוקה, והאם הוא יילל ובכה? לא אדוני. הוא שרק ושר שיר יפה מאוד וכשהזאב עבר הוא שמע אותו ותקע את הראש שלו פנימה והארנב אמר, תתרחק מפה. אין פה מקום לשניים. מאוד חם שם למעלה ופה קריר ונעים. אל תיכנס לדלי הזה ואל תרד לפה. זה עשה את הזאב עוד יותר עצבני והוא קפץ לתוך הדלי וכשהוא ירד הארנב עלה. וברגע שהם עברו אחד על פני השני הארנב צחק ואמר, "אלה החיים; מישהו עולה ומישהו יורד."

בסיפור הארנב הנודע ביותר, השועל בונה בובת תינוק מזפת כדי ללכוד את הארנב. הארנב מנסה לשחק עם תינוק הזפת ונדבק אליה, וככל שהוא מתאמץ להשתחרר מהזפת, כך הוא נלכד ללא תקנה. "לא אכפת לי מה תעשה לי, שועל," מתחנן הארנב אל השועל העולז, "אבל אל תזרוק אותי לתוך הדרדרים האלה." השועל עושה, כמובן, בדיוק כדבר הזה – והארנב, שנולד וגדל בשדה הדרדרים, משתמש בקוצים שלהם כדי להפריד את עצמו מהבובה ונמלט. השועל מובס. הארנב יושב בשיכול רגליים על בול עץ סמוך, "מנקה את עצמו מהזפת עם ענף", שמח וטוב לב.

* *Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom* (בתרבות שחורה ותודעה שחורה: מחשבה עממית אפרו־אמריקנית מעבדות לחירות), כותב לורנס לוין: "הארנב, כמו העבדים שטוו סיפורים עליו, נאלץ להסתפק במה שיש לו. זנבו הקטן, מנת התבונה הטבעית שלו – אלה צריכים להספיק, ולשם כך הוא מנצל את כל האמצעים שברשותו – אמצעים שמכתימים את המוסר שלו אבל מאפשרים לו לשרוד ואפילו לנצח."

סיפורי נוכלים היו הגשמת חלומות של עבדים על היום שבו ישתחררו מאדוניהם הלבנים. אבל, כפי שכותב ההיסטוריון לורנס לוין, למרבה הצער הם היו גם "סיפורים ריאליסטיים שלימדו את אמנות ההישרדות ואפילו הניצחון בסביבה עוינת." אפרו־אמריקנים היו נחותים במספר ובעוצמה וסיפורי הארנב לימדו שהחלשים יכולים להתמודד אפילו בתחרויות הלא־מאוזנות ביותר ובלבד שירצו להשתמש בתבונתם. ארנב **הבין** את שועל בדרך ששועל לא הבין את עצמו. הוא הבין כי יריבו שועל היה מרושע כל כך שלא יעמוד בפיתוי לתת לארנב את העונש שארנב אמר כי רצונו להימנע ממנו ויהי מה. וכך ארנב תעתע בשועל, כשהוא מהמר ששועל לא יוכל לשאת את המחשבה שחיה קטנה ונחותה ממנו תיהנה כל כך. לוין טוען כי אפרו־אמריקנים התייחסו ברצינות רבה ללקחים של הנוכל במרוצת הדיכוי הממושך שלהם:

> התיעוד שהשאירו חוקרי העבדות במאה התשע־עשרה ובעלי העבדים בעצמם מלמד כי עבדים במספרים גדולים שיקרו, רימו, גנבו, התחזו לחולים, התבטלו, העמידו פנים שלא הבינו כראוי את הפקודות שקיבלו, שמו אבנים בתחתית סלי הכותנה שלהם כדי למלא את המכסות, שברו את כלי העבודה שלהם, שרפו את רכוש בעליהם, הטילו מום בעצמם כדי להתחמק מעבודה, לא טיפלו כראוי בצמחים שגידלו, והזניחו את חיות המשק שנמסרו לטיפולם במידה כזאת שאדוניהם ראו לעתים קרובות לנחוץ להשתמש בפרדים פחות יעילים במקום בסוסים מכיוון שהראשונים עמדו טוב יותר בטיפול האכזרי של העבדים.

דיסלקטים מפתחים כישורים אחרים שמתגלים – לפעמים – כיתרון גדול, כדי לפצות את עצמם על לקותם. הפצצה או יתמות יכולות להיות חוויית פספוס קרוב שהורסת אתכם. או שהן יכולות להיות פספוס רחוק ולחשל אתכם. אלה ההזדמנויות של דוד: אותם מקרים

שבהם, על דרך הפרדוקס, קשיים הופכים לרצויים. הלקח של סיפורי הנוכל הוא הקושי הרצוי השלישי: החופש הלא־צפוי שבא מכך שאין מה להפסיד. הנוכל שובר את הכלים.

מנהל ועידת ההנהגה הדרומית הנוצרית, הארגון שקינג עמד בראשו, היה וייאט ווקר. ווקר היה בשטח בבירמינגהם מהרגע הראשון וארגן את חילותיו הדלים של קינג נגד כוחות הגזענות והריאקציה. לקינג ולווקר לא היו אשליות שיהיה בכוחם להילחם בגזענות בדרך הקונבנציונלית. הם לא יכלו לנצח את בול קונור בקלפי, או ברחובות, או בבית המשפט. הם לא יכלו להתמודד אתו כוח מול כוח. אבל הם יכלו לשחק את הארנב ולנסות להניע את קונור להשליך אותם אל שדה הדרדרים.

"וייאט," אמר קינג, "אתה חייב למצוא את הדרך לחולל משבר, להכריח את בול קונור לחשוף את תוכניותיו." ווקר עשה בדיוק כדבר הזה. והמשבר שווייאט ווקר חולל היה תצלום של נער בן־עשרה מותקף על ידי כלב משטרה – רוכן קדימה, בזרועות שמוטות, כאילו כדי לומר, "קח אותי, הנני."

4.

וייאט ווקר היה כומר בפטיסטי ממסצ'וסטס. הוא הצטרף למרטין לותר קינג ב־1960. הוא היה ה"טכנאי" של קינג, איש הארגון שלו, זה שסידר עניינים. הוא היה "עושה הצרות" – רזה, מהודר, ואינטלקטואל, עם שפם דק־כעיפרון וחוש הומור משעשע. הוא הקפיד לצאת כל יום רביעי אחר הצהריים לסיבוב של גולף. נשים היו אצלו תמיד "יקירה", כמו ב"לא קשה להסתדר איתי, יקירה. אני רק צריך שלמות." בצעירותו, הצטרף לליגה הקומוניסטית הצעירה כי – כפי שאמר תמיד בציניות לא מסותרת – זו הייתה האפשרות היחידה של גבר שחור בשנים ההן לפגוש נשים לבנות. "באוניברסיטה," כותב ההיסטוריון טיילור בראנץ', "הוא קנה לו

משקפיים במסגרת שחורה ששיוו לו מראה של טרוצקיסט מהורהר."*

פעם אחת, כשהטיף בפיטרסבורג, עיירה קטנה בווירג'יניה, הוא הופיע בספרייה הציבורית ללבנים־בלבד עם משפחתו ופמליה קטנה בעקבותיו, בכוונה להיאסר בגלל הפרת חוקי ההפרדה הגזעית של העיירה. מהו הספר שהוא בחר לנופף בו בפני הצלמים והכתבים שנאספו שם? ביוגרפיה של הגיבור הגדול של הדרום הלבן, רוברט אי לי, המצביא במלחמת האזרחים שהנהיג את צבא הקונפדרציה במלחמתו להגן על העבדות. זה היה ווייאט ווקר במיטבו. הוא שמח מאוד להילקח לכלא בגלל הפרת חוקי ההפרדה הגזעית של פיטרסבורג. אבל תחילה הוא דאג להזכיר לעיירה שהפעם היא נקלעה לסתירה פנימית.

בבירמינגהם, יצרו קינג, ווקר, ופרד שאטלסוורת טריומווירט. שאטלסוורת היה הפנים הוותיקות של מאבק זכויות האזרח של בירמינגהם, המטיף המקומי שהקו קלוקס קלאן לא הצליח להרוג, קינג היה הנביא, רב־חן וכריזמטי. ווקר נשאר בצללים. הוא לא הרשה לצלם אותו עם קינג. אפילו בבירמינגהם לרבים מאנשיו של בול קונור לא היה מושג איך ווקר נראה. קינג ושאטלסוורת היו מצוידים במידה של שלווה. ווקר לא. "אם תפריע לי, אני אכסח אותך," כך תיאר ווקר את סגנון הניהול שלו. "אין לי זמן בשביל 'בוקר טוב, צהריים טובים; מה שלומך.' אנחנו בונים מהפכה."

פעם אחת בבירמינגהם, כשקינג נאם, הסתער על הבמה גבר לבן במשקל מאה קילו והתחיל להכות את קינג באגרופיו. עוזריו של קינג חשו להגן עליו, כותבת מקוורטר:

---

* ההיסטוריון טיילור בראנץ' כותב על ווקר: "ווקר היה חמום מוח. כתלמיד תיכון בשנות הארבעים, הוא שמע את פול רובסון אומר שאם תמיכה בחופש ובשוויון פירושה להיות קומוניסט, אז הוא קומוניסט. ווקר הצטרף לאלתר לליגה הקומוניסטית הצעירה. אחד המאמרים שכתב בתיכון היה תוכנית חומש לכלכלה מהטיפוס הסובייטי בארצות הברית, והוא חלם להתנקש במנהיגי ההפרדה הגזעית בטכניקות מחוכמות."

הם נדהמו לראות את קינג מגן על האיש שתקף אותו. הוא אחז בו בדאגה ובעוד הקהל מתחיל לשיר משירי התנועה, הסביר לו שמטרתם צודקת, שאלימות מבזה את בעליה, ש"אנחנו ננצח." אחר כך הציג אותו קינג בפני ההמון, כאילו היה אורח שבא בהפתעה. רוי ג'יימס, יליד ניו יורק בן עשרים־וארבע שחי בפנימייה של המפלגה הנאצית האמריקנית בארלינגטון, וירג'יניה, התחיל לבכות בזרועותיו של קינג.

קינג היה אבסולוטיסט מוסרי, שלא סטה מעקרונותיו אפילו תחת התקפה. ווקר אהב לקרוא לעצמו פרגמטיסט. פעם אחת כשעמד לפני בניין בית משפט בצפון קרוליינה תקף אותו "הר אדם" – מטר תשעים, 120 קילו. ווקר לא חיבק את התוקף. הוא קם ויצא מולו, ובכל פעם שמהלומות של האיש גלגלו אותו במורד המדרגות של בית המשפט, הוא התרומם וחזר אליו. בפעם השלישית, סיפר ווקר אחר כך, "הוא תפס אותי חזק, והשאיר אותי כמעט חסר הכרה. ואני חזרתי אליו בפעם הרביעית. הפעם, אני רוצה לומר לך, אילו היה לי סכין גילוח הייתי חותך אותו."

לילה מפורסם אחד, כשהיו שלושתם – ווקר, קינג ושאטלסוורת – צריכים לדבר לפני אלף חמש מאות אנשים בכנסייה הבפטיסטית הראשונה במונטגומרי, הקיף את הכנסייה אספסוף לבן זועם שאיים לשרוף את הבניין. קינג, כצפוי, בחר בדרך המלך. "יש רק דרך אחת להציל את האנשים שלנו," אמר לחבריו, "שאנחנו המנהיגים נמסור את עצמנו לידי האספסוף." שאטלסוורת, קר־רוח כמו תמיד, הסכים: "כן, אם זה מה שאנחנו צריכים לעשות, אז קדימה." ווקר? הוא הביט בקינג ואמר לעצמו: "האיש הזה בוודאי יצא מדעתו."* (ברגע האחרון בא צבא פדרלי ופיזר את ההמון.)

* ווקר המשיך: "כמעט מסרנו את עצמנו לאספסוף וחשבנו שזה ירגיע אותם. לתת להם להרוג אותנו במכות, אני משער."

לימים, יהיה ווקר לחסיד האי־אלימות. אבל תמיד נתן את הרושם שהגשת הלחי השנייה אינה משהו שבא באופן טבעי.

״היו זמנים שהתאמתי את המוסר שלי למצב או שיניתי אותו כדי לעשות את העבודה כי אני הייתי האיש שצריך להתמודד עם התוצאות,״ אמר פעם. ״עשיתי זאת במודע; לא הייתה לי ברירה. כשהתמודדתי עם איש כמו בול קונור, לא התמודדתי עם סיטואציה מוסרית.״ ווקר אהב להתעלל בקונור. בבואו לבירמינגהם הודיע בעיניים מנצנצות, ״באתי לבירמינגהם לרכוב על הפר.״ הוא היה מאמץ לעצמו מבטא דרומי ומטלפן למשטרה המקומית כדי להתלונן על ״כושונים״ שמארגנים־כביכול הפגנה באיזה מקום, ומריץ את השוטרים למרדף שווא. או שהיה הולך בראש צעדה שלא הייתה צעדה, כזאת שהלכה סחור סחור, דרך מבואות של משרדים ולתוך סמטאות, עד שהשוטרים תלשו את שערם מרוב תסכול. ״היה נהדר לחיות בתקופה כזאת,״ הוא אמר, נזכר בתעלולים שעשה בבירמינגהם. ווקר ידע שאסור לו לגלות לקינג כל מה שהוא עושה. קינג היה כועס. ווקר לא סיפר לאיש על מעשי הקונדס שלו.

״אני חושב שכושים כמוני פיתחו כמעט קטלוג מנטלי של טון הדיבור של פרצוף לבן שמדבר אליהם,״ סיפר ווקר למשורר רוברט פן וורן בריאיון ארוך מיד עם תום המערכה בבירמינגהם. ״אבל כל דבר שאיש לבן אומר מתפרש בניואנס של טון הדיבור, או הטיית הראש, או עומק הטון, או חדות הלשון, אתה יודע – דברים שבמסגרת ההתייחסות האתנית הנורמלית, הרגילה, אין להם משמעות, מקבלים משמעות עצומה ועמוקה וחריפה.״

כאן הזכיר וורן את סיפורי העם על הנוכל במסורת האפרו־אמריקנית. אפשר היה כמעט לראות את החיוך ערמומי על פניו של ווקר: ״כן,״ הוא ענה, זו הייתה ״שמחה טהורה״ ללעוג ל״אדון״ ולומר לו ״את הדבר האחד שאתה יודע שהוא רוצה לשמוע ולהתכוון בעצם למשהו אחר.״

אנשים קראו למרטין לותר קינג "מיסטר לידר" ("מר מנהיג") או, ברגעים קלים יותר, "אלוהים". ווקר היה הארנב.

.5

התוכנית שווקר תכנן לבירמינגהם נקראה פרויקט סי – C האות הראשונה של confrontation – עימות. זירת האירועים הייתה הכנסייה הבפטיסטית העתיקה של העיר ברחוב 16, ליד פארק קלי אינגרם, ובמרחק כמה רחובות ממרכז בירמינגהם. לפרויקט סי היו שלוש מערכות, כל אחת תוכננה להיות גדולה ופרובוקטיבית מקודמתה. הפרויקט נפתח בסדרה של ישיבות מחאה בבתי עסק מקומיים. זה נועד למשוך את תשומת הלב של התקשורת לבעיית ההפרדה בין שחורים ולבנים בבירמינגהם. בלילה, ינהלו שאטלסוורת וקינג אספות המוניות של הקהילה השחורה המקומית כדי להרים את המורל. השלב השני היה חרם על עסקים במרכז העיר, כדי להפעיל לחץ כלכלי על חברי קהילת העסקים הלבנה על מנת שישקלו מחדש את הנהלים שלהם ביחס ללקוחות השחורים. (בחנויות כולבו, למשל, נאסר על שחורים להשתמש בחדרי השירותים או בתאי המדידה, מפחד שפריט לבוש שאדם שחור נגע בו ייגע אחר כך באדם לבן.) המערכה השלישית נועדה להיות סדרה של צעדות המוניות לתמיכה בחרם ולמילוי בתי הסוהר – כי ברגע שלקונור יאזלו התאים בבתי הכלא, הוא לא יוכל עוד להיפטר מבעיית זכויות האזרח פשוט על ידי מעצר של המפגינים. הוא יצטרך להתמודד איתם במישרין.

פרויקט סי היה מבצע עתיר־סיכונים. כדי שיצליח, קונור היה צריך להשיב מלחמה. קינג החליט שעליהם לשכנע את קונור לגלות את כוונותיו – וכך לחשוף לעולם את הצד המכוער שלו. אבל לא הייתה ערובה שהוא יעשה זאת. קינג ווּוקר חזרו זה עתה מניהול מערכה ארוכה באולבני, ג'ורג'יה, שם נכשלו, כי

מפקד משטרת אולבני, לורי פריצ׳ט, סירב לבלוע את הפיתיון. הוא הורה לשוטרים שלו לא להשתמש באלימות או בכוח מופרז. הוא היה ידידותי ואדיב. הוא התייחס לקינג בכבוד. העיתונאים הצפוניים באו לאולבני לסקר את העימות בין לבנים ושחורים, ומצאו – להפתעתם – שהם דווקא מחבבים את פריצ׳ט. כשקינג נזרק לבסוף לכלא, בא למחרת איש מסתורי לבוש־היטב – שנשלח, אמרה האגדה, על ידי פריצ׳ט בעצמו – ושחרר אותו בערבות. איך תוכל להיות מרטיר אם משחררים אותך מהכלא בערבות ברגע שהגעת לשם?

בתוך ההכנות למתרחש פריצ׳ט השתכן במלון בלב העיר כדי שיהיה זמין אם תפרוץ אלימות. באמצע דיון ארוך עם קינג נכנסה המזכירה של פריצ׳ט ומסרה לו מברק. כעבור שנים, סיפר על כך פריצ׳ט:

> בוודאי נראיתי קצת מודאג כי ד״ר קינג שאל אותי אם זו בשורה רעה. אמרתי, ״לא, זו לא בשורה רעה, ד״ר קינג. אבל היום יום הנישואים השנים־עשר שלי, ואשתי שלחה לי מברק.״ והוא אומר – לעולם לא אשכח זאת וזה מלמד על ההבנה שהייתה בינינו – הוא אמר, ״אתה רוצה לומר שהיום זה יום הנישואים שלך?״ ואני אמרתי, ״נכון מאוד,״ ואני אמרתי, ״לפחות שלושה שבועות לא הייתי בבית.״ והוא אמר, ״טוב, המפקד פריצ׳ט, אתה הולך הביתה הערב, לא, אתה הולך ברגע זה. תחגוג את יום השנה שלך. אני מבטיח לך ששום דבר לא יקרה באולבני ג׳ורג׳יה עד מחר, ואתה יכול ללכת, קח את אשתך למסעדה, עשה כל מה שתרצה, ומחר בעשר, נחדש את המאמצים שלנו.״

פריצ׳ט נהנה מהיתרונות של גודל ועוצמה. אבל הוא לא זרק את קינג ואנשיו לשדה הדרדרים. המאמץ להניע את פריצ׳ט לעשות

כרצונם היה חסר־תוחלת. כעבור ימים מעטים ארז קינג את כליו ויצא מהעיר.*

ווקר הבין כי תבוסה בבירמינגהם זמן כה קצר אחרי הכישלון באולבני תהיה קטלנית. בשנים ההן, מספר עצום של משפחות אמריקניות צפו בחדשות הערב בטלוויזיה, ווקר רצה נואשות להעמיד את פרויקט סי בחזית כדי שיככב על מסכי הטלוויזיה האמריקנית בכל ערב. אבל הוא ידע שאם המערכה תיתפס כמקרטעת, התקשורת תאבד עניין ותעבור למקום אחר.

"כללית, ווקר דרש שהכול יהיה מוכן," כותב ההיסטוריון טיילור בראנץ', "אם הם יפגינו כוח, התמיכה מבחוץ תהיה יחסית רבה יותר. אבל ווקר סבר שמרגע שהם מתחילים אסור להם לסגת ...אסור באיסור חמור, הוא אמר, שהמערכה בבירמינגהם תהיה קטנה מהמערכה באולבני. ופירוש הדבר שעליהם להתכונן שייכנסו לכלא עד אלף אנשים בבת אחת, אולי יותר."

כעבור כמה שבועות ווקר ראה שהמערכה שלו מתחילה לאבד את התנופה היקרה הזאת. שחורים רבים בבירמינגהם פחדו – בצדק – שאם יראו אותם עם קינג, מעסיקיהם הלבנים יפטרו אותם. באפריל נאם אחד מעוזריו של קינג לפני שבע מאות אנשים בתפילה בכנסייה והצליח לשכנע רק תשעה מהם לצעוד איתו. למחרת, אנדרו יאנג – עוד עוזר של קינג – ניסה שוב, והפעם מצא רק שבעה מתנדבים. העיתון השחור השמרני המקומי קרא לפרויקט סי "בזבזני וחסר־ערך". הכתבים והצלמים שנאספו שם לתעד את

* פריצ'ט אפילו בא לבירמינגהם והזהיר את בול קונור בקשר לקינג ולווקר. הוא רצה ללמד את קונור איך לטפל בתחמני זכויות האזרח. אבל קונור לא רצה לשמוע. "לעולם לא אשכח, כשנכנסנו למשרד שלו," זוכר פריצ'ט, "גבו היה מופנה אלינו ...כורסת מנהלים גדולה, אתה יודע, וכשהוא הסתובב, ראינו את האיש הקטן הזה – אתה מבין, איש נמוך. אבל היה לו קול רועם, והוא סיפר לי שהם סגרו את מסלול הגולף באותו יום... אמר, 'הם יכולים לשחק גולף, אבל סתמנו את הבורות בבטון. הם לא יכולים להכניס את הכדור לבורות.' וזה לימד אותי משהו על האיש הזה."

חזיון העימות בין שחורים ולבנים נעשו קצרי־רוח. קונור עצר פה ושם שחור או שניים אבל רוב הזמן רק ישב והמתין. ווקר היה בקשר קבוע עם קינג וקינג נסע הלוך ושוב בין בירמינגהם ובסיס הבית שלו באטלנטה. "ווייאט," אמר לו קינג בפעם המאה, "אתה חייב למצוא דרך להכריח את בול קונור לחשוף את כוונותיו." ווקר נד בראשו. "אדוני המנהיג, לא מצאתי עדיין את המפתח, אבל אמצא אותו."

פריצת הדרך באה ב"יום ראשון של כפות התמרים" שלפני חג הפסחא. לווקר היו עשרים ושניים מפגינים שהיו מוכנים לצעוד. אחיו של קינג, אלפרד דניאל, שנודע בכינוי איי־די נועד לעמוד בראש הצעדה. "האספה ההמונית שלנו התכנסה לאט," מספר ווקר. "היינו אמורים לצעוד בשתיים וחצי בערך, והתחלנו לצעוד רק בארבע. עד אז כבר נאספו ברחובות אנשים שידעו על ההפגנה. כשהם היו מוכנים לצעוד, הצטופפו לאורך המדרכות כאלף איש בשטח שלושת הרחובות האלה, כדי לצפות במתרחש."

למחרת פתח ווקר את העיתונים לקרוא איך העיתונאים תיארו מה שהתרחש, וגילה להפתעתו שהם התבלבלו לגמרי. העיתונים סיפרו שאלף ומאה מפגינים צעדו בבירמינגהם. "צלצלתי לד"ר קינג ואמרתי, 'ד"ר קינג, עשיתי את זה!'" זכר ווקר. "'אני לא יכול לספר לך בטלפון, אבל עשיתי את זה!' וכך מה שעשינו בכל יום היה לגרור את האספות שלנו עד שאנשים חזרו הביתה מהעבודה לפנות ערב. הם מילאו את המדרכות והתקבל הרושם שיש שם אלף מפגינים. אנחנו הצעדנו רק שנים־עשר, ארבעה־עשר, שישה־עשר, שמונה־עשר. אבל העיתונים דיווחו על אלף וארבע מאות."

הייתה זו סיטואציה שנראתה כאילו נלקחה מאחד מסיפורי הנוכל הנודעים ביותר – סיפורו של טרפין, צב צנוע שמתחרה במרוץ עם אייל. הוא מתחבא ליד קו הגמר ומציב את בני משפחתו ברווחים אסטרטגים לאורך המסלול, כך שאייל חושב שטרפין רץ במסלול. בקו

הגמר, הוא יוצא בדיוק לפני אייל ותובע את הניצחון לעצמו. התרמית מצליחה, כי טרפין יודע שבעיניו של אייל, "כל הצבים כל כך דומים זה לזה שאי אפשר להבדיל ביניהם."

החלש צריך לדעת לאמוד את הניואנסים של הבעת הפנים – את הטיית הראש, את עומק הטון, או את חריפות הלשון. ההישרדות שלו תלויה בזה. אבל בעלי הכוח אינם צריכים אפילו להביט לעבר החלשים. האייל זלזל בטרפין הצנוע. בשבילו, צב הוא בסך הכול צב. האליטה הלבנה הנינוחה של בירמינגהם הייתה ממש כמו האייל. "הם רואים... רק דרך עיניים לבנות," הסביר ווקר, בצהלה. "הם לא מבדילים אפילו בין מפגינים כושים ובין צופים כושים. הם רואים רק כושים."*

קונור היה איש יהיר שאהב להסתובב בבירמינגהם ולהתרברב, "כאן אנחנו קובעים את החוקים." הוא נהג לשבת בכל בוקר במלון מולטון, לשתות את הוויסקי שלו, ולנבא בקול גדול שלקינג "יאזלו הכושונים". עכשיו הוא הביט אל מחוץ לחלון וראה צב טרפין לכל אורך המסלול. הוא הוכה בהלם. אותם אלף מפגינים דמיוניים היו פרובוקציה. "בול קונור זכר שאסור לתת לכושונים האלה להגיע לבית העירייה," אמר ווקר. "התפללתי שהוא ימשיך לנסות לעצור אותנו... אילו נתן לנו בול להגיע לבית העירייה ולהתפלל היינו מאבדים את בירמינגהם. אילו נתן לנו לעשות זאת ולא מפריע, אילו חדשות היו כאן? לא הייתה לנו תנועה, אף אחד לא היה שומע עלינו." **בבקשה, אחינו קונור, בבקשה. מה שלא תעשה, אל תזרוק אותי לשדה הקוצים.** אבל מובן שזה בדיוק מה שקונור עשה.

* זה היה מוטיב חוזר ונשנה אצל ווקר. פעם אחת בבירמינגהם, הגישה העירייה צו־מניעה נגד התאחדות ההנהגה הדרומית־נוצרית, מה שחייב את ווקר להופיע יום יום בבית המשפט. השאלה הייתה: אם ווקר יהיה עסוק בבית המשפט, איך יוכל לנהל את המערכה? הפתרון של ווקר היה להירשם בבית המשפט ואחר כך לשלוח מישהו אחר במקומו בכל הימים הבאים. למה לא? הוא אמר, "אתה מבין, כל הכושונים ממילא נראים אותו דבר."

במלאת חודש למחאה, ווקר וקינג הגבירו את הלחץ. אחד מחברי צוות בירמינגהם, ג׳יימס בֶּוֶול, עבד עם ילדים מקומיים, והורה להם את עקרונות ההתנגדות הלא־אלימה. בוול היה החלילן מהמלין: נואם גבוה, קירח, מהפנט שחבש כיפה ולבש ג׳ינס עם כתפיות, וטען שהוא שומע קולות. (מקוורטר קוראת לו ״שוחר קרבות מתוך סיפור של ד״ר סוס״.) ביום שני האחרון באפריל, הוא פיזר עלונים בכל התיכונים השחורים במחוז: ״בואו לכנסייה הבפטיסטית ברחוב 16 ביום חמישי בצהריים. אל תבקשו רשות.״ התקליטן השחור הפופולרי ביותר בעיר – שלי ״דה פלייבוי״ סטיוארט – שלח את אותה ההודעה למאזיניו הצעירים: ״ילדים, יש מסיבה בפארק.״* לאף בי איי נודע על התוכנית והם סיפרו לקונור שהכריז כי כל ילד שייעדר מהלימודים יגורש מבית הספר. אף אחד לא התרשם. הילדים באו בהמוניהם. ווקר קרא ליום שהילדים באו ״D Day״ על שם יום נחיתת בעלות הברית בנורמנדי במלחמת העולם השנייה.

באחת בצהריים, נפתחו דלתות הכנסייה, וסגניו של קינג התחילו לשלוח את הילדים החוצה. הם החזיקו שלטים שאמרו ״חירות״ או ״אני אמות כדי לעשות את הארץ הזאת למולדתי.״ הם שרו, ״אנחנו נתגבר״ ו״אף אחד לא יחזיר אותי לאחור.״ מחוץ לכנסייה חיכו השוטרים של קונור. הילדים ירדו על ברכיהם והתפללו, ואחר כך צעדו לתוך הדלתות הפתוחות של הרכבים להובלת אסירים. אחר כך יצאו עוד תריסר ילדים. אחר כך עוד תריסר, ועוד תריסר – עד שאנשיו של קונור התחילו להבין שהעניינים מסתבכים.

שוטר זיהה את פרד שאטלסוורת. ״היי, פרד, כמה ילדים יש לכם עוד?״

* סטיוארט היה אישיות ענקית בבירמינגהם. כל בני העשרה האפרו־אמריקנים האזינו לו. החלק השני של ההודעה למאזיניו היה ״תביאו מברשות שיניים כי תקבלו ארוחת צהריים.״ ״מברשות שיניים״ היה צופן ל״תתלבשו ותתכוננו לבלות כמה לילות בכלא.״

"לפחות עוד אלף," הוא ענה.

"אלוהים אדירים," אמר השוטר.

בסוף היום היו בכלא יותר משש מאות ילדים.

היום הבא – יום שישי – היה "'D Day' הכפול." הפעם הסתלקו אלף וחמש מאות ילדים מבית הספר ובאו לכנסייה הבפטיסטית ברחוב 16. באחת בצהריים הם התחילו לצאת מהכנסייה. הרחובות מסביב לפארק קלי אינגרם היו חסומים בשוטרים ובכבאיות. היה ברור לגמרי מדוע הכבאים הוזעקו. הכבאיות נשאו זרנוקי כיבוי בלחץ גבוה, "תותחי מים" בשמם הנוסף, שהיו כלי מרכזי לפיזור הפגנות משנות השלושים בימיה הראשונים של גרמניה הנאצית. ווקר ידע שאם ההפגנות יתרחבו עד שיביכו את משטרת בירמינגהם, קונור עשוי ממש להתפתות להפעיל את הזרנוקים. הוא **רצה** שקונור יפעיל את הזרנוקים. "היה חם בבירמינגהם," הסביר. "הוריתי לבוול לתת להפגנה להימשך עוד קצת ולתת לכבאים האלה לשבת שם ולהתבשל בשמש עד שיהיו לחוצים כמו הדק של אקדח."

והכלבים? קונור מת להשתמש ביחידה K-9 של העיר. בנאום בתחילת האביב של אותה שנה הבטיח קונור להילחם במפגיני זכויות האזרח עם מאה כלבי משטרה גרמניים. "אני רוצה שהם יראו איך הכלבים עובדים," נהם קונור כשהעניינים התחילו לצאת מכלל שליטה בפארק קלי אינגרם – ולא היה דבר ששימח יותר את ווקר. היו לו ילדים שצעדו ברחובות, ועכשיו קונור רצה לשלח בהם כלבי רועים גרמניים? כל האנשים במחנהו של קינג ידעו איך ייראה הדבר אם מישהו יפרסם תצלום של כלב משטרה מתנפל על ילד.

קונור עמד וצפה בילדים המתקרבים. "לא לחצות," אמר. "אם תתקרבו יותר, אנחנו נכוון אליכם את זרנוקי הכיבוי." בתי הסוהר של קונור היו מלאים. נבצר ממנו לעצור ילדים נוספים כי לא היה לו היכן לשים אותם. הילדים המשיכו לבוא.

הכבאים היססו. הם לא היו רגילים להשתלט על המונים. קונור פנה אל מפקד הכבאים: "תפעילו אותם, או תעופו מפה." הכבאים פתחו את זרנוקי הכיבוי שלהם שהפכו את הרסס של הזרנוקים לזרם בלחץ גבוה. הילדים נצמדו זה לזה ונפלו לאחור. עוצמת המים קרעה את החולצות מגופם של צועדים והטיחה ילדים אחרים אל קירות הבתים.

בכנסייה התחיל ווקר לפרוס גלים של ילדים בקצה השני של הפארק כדי לפתוח חזית נוספת. לקונור לא היו עוד כבאיות. אבל הוא גמר אומר שאיש מהצועדים לא יחדור לבירמינגהם "הלבנה" ויהי מה. "הביאו את הכלבים," פקד קונור, והזעיק שמונה יחידות K-9. "למה הוצאת את טייגר הזקן?" צעק קונור על אחד השוטרים שלו. "למה לא הבאת כלב יותר אכזרי – זה לא הכלב הרע!" הילדים התקרבו. כלב רועים גרמני זינק על ילד. הילד רכן קדימה, זרועותיו רפויות, כמו כדי לומר, "קח אותי, הנה אני." בשבת הופיע התצלום על עמוד השער של כל עיתון ברחבי הארץ.

.6

האם התנהגותו של וייאט ווקר מסבה לכם הרגשה לא־נוחה? ג'יימס פורמן, שהיה דמות מרכזית בתנועה לזכויות האזרח באותן שנים, היה עם ווקר כשקונור הפעיל את יחידות K-9 הראשונות. פורמן אומר שווקר התחיל לקפוץ משמחה. "יש לנו תנועה. יש לנו תנועה. המשטרה תקפה אותנו באכזריות." פורמן היה המום. ווקר היה מודע לא פחות מכל אחד מהם לסכנה הצפויה להם בבירמינגהם. הוא היה בחדר כשקינג השמיע הספד היתולי על כל אחד מהם. איך הוא יכול לקפוץ משמחה למראה כלבי משטרה שתוקפים מפגינים?*

* כותב פורמן: "זה נראה מאוד קר, אכזרי, ומחושב לשמוח על ברוטליות משטרתית שנוחתת על אנשים חפים־מפשע... לא משנה איזו מטרה זה משרת."

אחרי D Day, קינג ווקר שמעו זאת מכל הכיוונים. השופט שדן במעצרים של הצועדים אמר כי האנשים "שהוליכו שולל את הילדים האלה" ושלחו אותם לצעוד "צריכים לשבת מאחורי סורג ובריח." בקונגרס קרא חבר קונגרס מאלבמה לשימוש בילדים "מביש". ראש העיר בירמינגהם הוקיע את "מחוללי מהומות חסרי־האחריות וחסרי־ההתחשבות" שניצלו ילדים כ"כלים". מלקולם X – האקטיביסט השחור שהיה קיצוני מקינג בכל המובנים – אמר "גברים אמיתיים אינם שולחים את ילדיהם לקו האש." מאמר המערכת של **ניו יורק טיימס** טען כי קינג מנהל "יוזמות מסוכנות של הליכה על חבל דק" ו**טיים** נזף בו על השימוש בילדים כ"יחידות סער". התובע הכללי של ארצות הברית, רוברט פ' קנדי, הזהיר כי "השתתפות של תלמידים בהפגנות רחוב היא עניין מסוכן," ואמר, "ילד פצוע, נכה, או מת הוא מחיר שאיש מאיתנו לא יכול להרשות לעצמו לשלם."*

בליל שבת, אחרי היום השני של הפגנות הילדים, קינג דיבר בכנסייה הבפטיסטית ברחוב 16 עם הורי הילדים שנעצרו באותו יום וביום הקודם. הם ידעו היטב את הסכנות וההשפלות שמאיימות על שחור בבירמינגהם. **ישו אמר שהוא ילך רק עד ממפיס.** תארו לעצמכם מה הם הרגישו כשילדיהם נמקים באותו רגע בבתי הכלא של בול קונור. קינג התייצב לפניהם וניסה להתייחס למצב בקלילות. "הם לא עמדו רק בתוך המים, הם ירדו **מתחת** למים!" אמר. "והכלבים? טוב, יש לי סיפור בשבילכם. בילדותי, כלב נשך אותי... **ועל לא דבר.** אז לא אכפת לי שכלב יישך אותי בגלל

* קינג חשב הרבה וחזק לפני שהסכים להשתמש בילדים. ורק אחרי שג'יימס בוול שכנע אותו. המסקנה הסופית שלהם הייתה שאם מישהו מבוגר מספיק בשביל להשתייך לכנסייה – לקבל החלטה חשובה כל כך לחייו ולנפשו – הרי שהוא מבוגר מספיק כדי להילחם למען מטרה בעלת חשיבות גדולה לחייו ולנפשו. במסורת הבפטיסטית אדם יכול להצטרף לכנסייה בגיל בית ספר יסודי. פירוש הדבר שקינג הסכים להשתמש אפילו בילדים בני שש או שבע נגד בול קונור.

שהפגנתי למען החירות!" לא ברור אם היו הורים שקנו את זה. קינג חתר הלאה: "הבנות והבנים שלכם נמצאים בכלא... אל תדאגו להם... הם סובלים למען אמונתם, והם סובלים כדי לעשות את האומה הזאת לאומה טובה יותר." **אל תדאגו להם?** טיילור בראנץ' כותב שהיו שמועות – "נכונות וכוזבות" – על "חולדות, מכות, יצועי בטון, בתי שימוש עוברים על גדותיהם, תקיפות, ובדיקות פולשניות למחלות מין." שבעים וחמישה ושמונים ילדים נדחסו בתאים מיועדים לשמונה. מקצתם הוסעו באוטובוסים למגרשי ירידים והוחזקו במכלאות ללא מזון ומים בגשם שוטף. תגובתו של קינג? "הכלא עוזר לאדם להתעלות מעל לאוויר המזוהם של היומיום," אמר בעליצות. "אם הם רוצים ספרים, נשיג להם ספרים. בכל פעם שאני מגיע לכלא, אני משלים את הפיגור שלי בקריאה."

ווקר וקינג ניסו למתג את התצלום הזה – כלב הרועים הגרמני מתנפל על הנער. אבל כדי להשיג זאת היה עליהם לשחק משחק מורכב ודו־פרצופי. עם בול קונור הם העמידו פנים שמספר התומכים שלהם גדול פי מאה ממה שהיה להם. בפני העיתונאים הם התחזו כמזועזעים מכך שקונור שילח את כלביו במפגינים – ובה בשעה רקדו בשמחה מאחורי דלתות סגורות. ולהורים שילדיהם שימשו אותם כבשר תותחים, הם הסבירו כי בתי הסוהר של קונור הם מקום טוב לילדיהם להשלים את הפיגור שלהם בקריאה.

אבל זה **לא צריך** לזעזע אותנו. אילו אפשרויות אחרות היו לווֹקר ולקינג? במשל המסורתי על הצב והארנבת, שמוכר לכל ילד בבית ספר מערבי, הצב מנצח את הארנבת בכוח ההתמדה והמאמץ בלבד. האיטי והיציב מנצח במרוץ. זה לקח נאות וחזק – אבל רק בעולם שבו הצב והארנבת משחקים לפי אותם כללים, והיכן שהמאמץ של כל אחד בא על שכרו. בעולם שאינו הוגן – ואיש לא יקרא לבירמינגהם ב־1963 מקום הוגן – הטרפין חייב להציב את

קרוביו בנקודות אסטרטגיות לאורך מסלול המרוץ. הנוכל אינו נוכל מטבעו. הוא נוכל מכורח. כעבור שנתיים, בעימות זכויות האדם הגדול הבא בסלמה, אלבמה, צלם ממגזין **לייף** הניח בצד את המצלמה שלו כדי לעזור לילדים ששוטרים היכו אותם באכזריות. קינג נזף בו אחר כך: "העולם לא יודע שזה קרה מפני שאתה לא צילמת את זה. אני לא אדם קשוח, אבל הרבה יותר חשוב שתצלם אותנו חוטפים מכות מאשר שתהיה עוד אדם בתוך המהומה." הוא **היה זקוק** לתצלום. בתגובה לתלונות על השימוש בילדים סיפק שאטלסוורת את התשובה הטובה ביותר: "היינו צריכים להשתמש במה שהיה לנו."

דיסלקט שרוצה להצליח נמצא בדיוק באותו מצב כמובן. זה חלק מהמשמעות של להיות "לא־נעים". גארי קוהן קפץ לתוך המונית והתחזה לבקיא במסחר באופציות, ומרשים הדבר מה גדול מספרם של הדיסלקטים המצליחים שידעו רגע דומה בקריירות שלהם. בריאן גרייזר, המפיק מהוליווד, השיג אחרי שסיים את המכללה עבודת התמחות לשלושה חודשים כפקיד במחלקה לניהול עסקים באולפני האחים וורנר. הוא הסיע עגלת דואר ממקום למקום. "היה לי מקום במשרד גדול עם שתי מזכירות," הוא זוכר. "הבוס שלי עבד אצל ג'ק וורנר. הוא היה בחור נהדר. היה שם משרד גדול, ואני אמרתי לו, 'אני יכול לעבוד כאן?' המשרד הזה היה יותר גדול מהמשרד שלי היום. הוא אמר, 'בטח. תשתמש בו.' המשרד נעשה לעסק של בריאן גרייזר. עשיתי יום עבודה של שמונה שעות בשעה אחת. ניצלתי את המשרד שלי ואת העמדה שלי בשביל להשיג גישה לכל החוזים המשפטיים, החוזים העסקיים, לכל התסריטים שהוגשו לאחים וורנר – למה הם אושרו, מה היו השיקולים. ניצלתי את השנה הזאת כדי להשיג ידע ומידע על תעשיית הקולנוע. בכל יום הייתי מתקשר למישהו. ואומר, 'אני בריאן גרייזר. אני עובד בניהול עסקים באחים וורנר. אני רוצה להיפגש איתך.'"

בסופו של דבר פיטרו אותו, אבל רק אחרי שמתח את שלושת

החודשים שלו לשנה ומכר שני רעיונות ל־NBC – כל אחד בחמשת אלפים דולר.

גרייזר וקוהן – שני אאוטסיידרים עם לקויות למידה – עשו תרגיל. באמצעות תכסיסים הם כבשו להם דרך למקצועות שאלמלא כן היו סגורים בפניהם. האיש במונית הניח שאדם שאינו יודע לסחור באופציות לא יודיע במצח נחושה שהוא כן יודע. והאנשים שבריאן גרייזר טלפן אליהם לא העלו בדעתם שהאיש שהציג את עצמו כבריאן גרייזר מהאחים וורנר, התכוון בעצם לומר שהוא מסיע את עגלת הדואר באולפני האחים וורנר. מה שהם עשו לא היה "הוגן", בדיוק כמו שלא "הוגן" לשלוח ילדים מול כלבי משטרה. אבל עלינו לזכור שלעתים קרובות "הוגן" לפי ההגדרה שלנו הוא הדרך של אנשים בעלי זכויות יתר לסגור את הדלת בפני אלה שנמצאים בחוץ. לדוד לא היה מה להפסיד, ומכיוון שאין לו מה להפסיד, יש לו החופש לזלזל בכללים שאחרים קבעו. כך יכולים אנשים עם מוחות שונים במקצת ממוחות של רוב בני האדם להשיג עבודות כמו סוחרי אופציות ומפיקים הוליוודיים – וקבוצה קטנה של מפגינים חמושים רק בתבונה יכולה להתמודד בהצלחה עם אנשים מסוגו של בול קונור.

"אני עדיין חושב שאני הרץ הכי מהיר בעולם," מתלונן אייל ההמום אחרי מרוץ שטרפין עשה בו משהו שהיה מדיח אותו מכל תחרות בעולם. "אולי אתה באמת הרץ הכי מהיר בעולם," עונה טרפין, "אבל השכל שלי רץ הרבה יותר מהר מהשכל שלך."

7.

הנער בתצלום המפורסם של ביל האדסון הוא וולטר גדסדן. הוא היה תלמיד כיתה י׳ בתיכון פארקר בבירמינגהם, בן חמש־עשרה וגובהו מטר ושמונים. הוא לא היה בין הצועדים. הוא צפה במצעד. הוא בא ממשפחה שחורה שמרנית שהייתה בעלים של שני עיתונים בבירמינגהם ובאטלנטה שמתחו ביקורת חריפה על קינג. גדסדן הסתלק מבית הספר באותו אחר צהריים לצפות בחיזיון שנגול מסביב לפארק קלי אינגרם.

השוטר בתמונה הוא דיק מידלטון. הוא היה איש צנוע ומאופק. ״היה ידוע כי יחידה K-9,״ כותבת מקוורטר, ״משכה אנשים ישרים שלא רצו להצטרף למסלול הרגיל שכלל לעתים קרובות הונאות ולקיחת שוחד. יתר על כן, הכלבנים לא האמינו באידיאולוגיה הגזענית.״ שמו של הכלב הוא ליאו.

הביטו עכשיו על פניהם של המשקיפים השחורים ברקע. האם לא היו צריכים להיות מופתעים או נחרדים? הם לא. ועכשיו הביטו ברצועה בידו של מידלטון. היא מתוחה, כאילו הוא מנסה לבלום את ליאו. והביטו בידו השמאלית של גדסדן. הוא לופת את מידלטון בזרועו. הביטו ברגלו השמאלית של גדסדן. הוא בועט בליאו. גדסדן אמר אחר כך שהוא גדל בסביבת כלבים ולמד איך להתגונן מפניהם. "אוטומטית הרמתי את הברך מול ראשו של הכלב," אמר. גדסדן לא היה הקדוש מעונה, שרכן לפנים כמו לומר, "קח אותי, הנני." הוא מייצב את עצמו, עם יד על מידלטון, כדי להנחית בעיטה חזקה יותר. בתנועה סיפרו אחר כך שהוא שבר את הלסת של ליאו. התצלום של האדסון איננו כלל מה שהעולם חשב עליו. זה עוד קטע תחמנות של הארנב.

אתה צריך להשתמש במה שיש לך.

"בוודאי, הכלבים נשכו כמה אנשים," אמר ווקר, כעבור עשרים שנה. "אני חושב ששניים או שלושה לפחות. אבל תמונה אחת שווה אלף מילים, חמודה."*

* ווקר מציג טענה דומה בנוגע לתצלומים המפורסמים של מפגינים שנפגעו מתותחי המים של קונור. האנשים בתצלומים, הוא אומר, היו צופים כמו גדסדן, לא מפגינים. והם עמדו מחוץ לכנסייה הבפטיסטית ברחוב 16 כל אחר הצהריים – ביום אביב בירמינגהמי לח טיפוסי. היה להם חם. "הם התאספו בפארק, שהוא אזור מוצל. והכבאים הציבו את הזרנוקים שלהם בשתי פינות של הפארק, אחת ברחוב חמש ואחת ברחוב שש. ומצב הרוח היה כמו בזירה רומאית; כמו ביום חג. כל הצופים היו במצב רוח טוב, והם חיכו כל כך הרבה זמן, ועכשיו התחיל להחשיך. אז מישהו זרק לבנה כי הם ידעו – למעשה הם אמרו, "תפעילו את הזרנוק, תפעילו את הזרנוק." ובול קונור, אז מישהו זרק לבנה, והוא התחיל להפעיל אותם, את מבינה. אז הם פשוט רקדו ושיחקו ברסס של המים. התמונה המפורסמת שלהם מחזיקים ידיים, הם פשוט השתובבו בניסיון להזדקף. הזרנוק הפיל כמה אנשים, והם התרוממו ורצו בחזרה וגלשו תחת הזרנוק לאורך המדרכה. אחר כך הם התחילו להפעיל את הזרנוק מהפינה השנייה, והאנשים רצו אל הזרנוק. בשבילם זו הייתה חגיגה. וזה נמשך שעתיים. בעצם זו הייתה בדיחה. הכול בצחוק וברוח טובה. לא הייתה שום תגובה מרירה, אפילו מצדם של הצופים הכושים, ובשבילי זו הייתה, שוב, דוגמה לרוח המשתנה, את יודעת. אם פעם כושים היו מפחדים משוטרים ואולי גם מזרנוקים, פה הם התייחסו אליהם בזלזול גמור. עשו מהם בדיחה."

חלק שלישי

גבולות הכוח

שבתי, וראה תחת השמש, כי לא לקלים המרוץ, ולא לגיבורים המלחמה, וגם לא לחכמים לחם, וגם לא לנבונים עושר, וגם לא ליודעים חן; כי עת ופגע יקרה את כולם.

קהלת ט יא

פרק שביעי

רוזמרי לולור

"לא נולדתי כך. זה נכפה עלי."

1.

כשהתחילו "הצרות"* בצפון אירלנד, רוזמרי לולור הייתה נשואה־זה־מקרוב. היא ובעלה קנו זה עתה בית בבלפסט. היה להם תינוק. זה היה קיץ 1969, וקתולים ופרוטסטנטים – שתי הקהילות הדתיות שחיו בדו־קיום לא־נוח לאורך ההיסטוריה של הארץ – נלחמו אלה באלה. היו פיצוצים והתפרעויות. כנופיות של מיליטנטים פרוטסטנטים – לויאליסטים קראו להם – שוטטו ברחובות, הציתו בתים. רוזמרי ובעלה היו קתולים, והקתולים היו תמיד מיעוט בצפון אירלנד. הם פחדו יותר ויותר בכל יום.

"הייתי חוזרת הביתה בערב," אמרה לולור, "והייתה כתובת על הדלת: 'טֵייגים החוצה.'" טייג הוא שם גנאי לקתולים אירים. "או 'הלאה האפיפיור.' בערב אחר שהיינו בבית היה לנו מזל גדול. פצצה נפלה בחצר האחורית ולא התפוצצה. יום אחד דפקתי בדלת של

* The Troubles, הסכסוך בין פרוטסטנטים וקתולים בצפון אירלנד שפרץ בשלהי שנות השישים והסתיים ב"הסכם יום שישי הטוב" ב־1998 – הערת המתרגמת.

השכנה, וראיתי שהיא עזבה. גיליתי באותו יום שאנשים רבים עזבו. אז כשבעלי, טרי, חזר הביתה מהעבודה, אמרתי, 'טרי, מה קורה פה?' והוא אמר, 'אנחנו בסכנה.'

"עזבנו את הבית באותו לילה. לא היה לנו טלפון. אתה זוכר, זה היה בימים לפני הטלפונים הניידים. יצאנו מהבית. פחדתי נורא. הכנסתי את הבן שלי לעגלה שלו. אספתי כמיטב יכולתי בגדים בשבילו ובשבילנו. היה מדף בתחתית עגלת התינוק, ודחסנו הכול לתוך המדף. וטרי אמר לי, 'זהו זה, רוזי, אנחנו יוצאים ישר מפה ואנחנו מחייכים לכל אחד.' אני רעדתי. הייתי אם בת־עשרה, נערה בת־עשרה שהתחתנה, בת תשע־עשרה, נשואה, תינוק חדש, עולם חדש, חיים חדשים. והכול נלקח ממני ככה בבית אחת. אתה מבין? ואין לי כוח לעצור את זה. פחד הוא דבר מחריד, ואני זוכרת שממש ממש פחדתי."

המקום הבטוח ביותר שהם הכירו היה שכונה של קתולים בלבד, באלימרפי, במערב בלפסט, במקום שגרו הוריה של לולור. אבל לא הייתה להם מכונית, ובבלפסט הגועשת אף נהג מונית לא רצה להיכנס לשכונה קתולית. לבסוף הם פיתו נהג מונית לעצור באומרם שהתינוק שלהם חולה וצריך להגיע לבית חולים. הם סגרו את דלת המונית וטרי אמר לנהג, "אני רוצה שתיקח אותנו לבאלימרפי." הנהג אמר, "אוי, לא, אני לא נוסע לשם." אבל לטרי היה מחתה גחלים והוא הצמיד את הקצה החד לעורפו של הנהג ואמר, "אתה כן לוקח אותנו." הנהג הסיע אותם לקצה באלימרפי ועצר, "לא אכפת לי אם תדקור אותי," הוא אמר. "מפה אני לא ממשיך." רוזמרי וטרי לקחו את תינוקם ואת נכסיהם הארציים ורצו בכל כוחם.

בתחילת 1970, המצב החמיר. בפסחא של אותה שנה היו פרעות בבאלימרפי. הצבא הבריטי נקרא להתערב: צי של שריוניות עם תיל דוקרני על הפגושים פטרלו ברחובות. לולור הסיעה את עגלת התינוק שלה בין חיילים עם רובים אוטומטיים ורימוני גז מדמיע. סופשבוע

אחד ביוני היה קרב ירי בשכונה הסמוכה: קבוצת קתולים חמושים ברובים צעדו לאמצע הכביש ופתחו בירי על קבוצת עוברי־אורח פרוטסטנטים. בתגובה, ניסו לויאליסטים פרוטסטנטים לשרוף כנסייה קתולית ליד המספנה. שני הצדדים נלחמו חמש שעות, לכודים בקרב יריות קטלני. מאות שרפות התלקחו ברחבי העיר. עד יום שני נספרו שישה הרוגים ויותר ממאתיים פצועים. שר הפנים הבריטי הממונה על צפון אירלנד טס מלונדון, סקר את הכאוס, ורץ בחזרה למטוס שלו. "למען השם, תביאו לי ויסקי גדול," אמר, טומן את ראשו בידיו. "איזו ארץ דמים ארורה."

כעבור שבוע באה אישה אחת לבאלימרפי. שמה היה הרייט קרסון. "היא התפרסמה אחרי שהכתה את מאגי תאצ'ר בראשה בתיק יד בבית העירייה," אמרה לולור. "הכרתי אותה בילדותי. הרייט באה עם שני מכסים של סירים, והכתה בהם זה בזה וצעקה, 'הקשיבו, צאו, צאו. רוצחים אנשים בלוור פולס.' היא צעקה וצעקה. ואני יצאתי אל הדלת. כל המשפחה שלי הייתה שם. והיא צעקה, 'הם נעולים בבתים שלהם. הילדים לא יכולים לקבל חלב, והם לא יכולים להכין אפילו כוס תה, ואין לחם, צאו, צאו, אנחנו צריכים לעשות משהו!'"

לוור פולס היא שכונה של קתולים בלבד לרגלי הגבעה של באלימרפי. לולור למדה בבית הספר בלוור פולס. דודהּ גר שם, עם אינספור דודניה. היא הכירה בלוור פולס אנשים רבים לא פחות מאשר בבאלימרפי. הצבא הבריטי הטיל עוצר על כל השכונה בזמן שערך חיפושים אחר נשק לא־חוקי.

"לא ידעתי מה הפירוש של 'עוצר'," אמרה לולור. "לא היה לי מושג. שאלתי מישהי, 'מה זה עוצר?' היא אמרה 'אסור להם לצאת מהבית.' אמרתי 'איך הם יכולים לעשות דבר כזה?' הייתי המומה לגמרי. המומה. 'למה את מתכוונת?' 'האנשים נעולים בבתים שלהם. הם לא יכולים לצאת לקנות לחם או חלב.' בזמן שהבריטים, החיילים הבריטים, בועטים בדלתות, ושוברים ומנפצים ומחפשים, אני אמרתי,

'מה?' כולם חשבו, יש שם אנשים נעולים בבתים שלהם, ויש שם ילדים. אתה צריך לזכור, היו משפחות עם שנים־עשר, חמישה־עשר ילדים. ידעת את זה? ככה זה היה. 'מה זאת אומרת הם לא יכולים לצאת מהבית?'" הם **זעמו**.

היום רוזמרי לולור היא כבת שישים ומשהו, אישה חסונה עם לחיים ורודות ושיער קצר בלונדי־לבן מסורק הצידה. היא הייתה תופרת במקצועה, והייתה לבושה בטוב טעם: חולצה פרחונית בהירה ומכנסיים לבנים. היא דיברה על דברים שהתרחשו לפני שנים רבות, אבל זכרה כל רגע.

"אבי אמר, 'הבריטים, הם יתנפלו עלינו. הם יאמרו שהם פה בשביל להגן עלינו. הם יתנפלו עלינו – חכו ותראו.' והוא צדק במאה אחוזים. הם התנפלו עלינו. והעוצר היה ההתחלה."

.2

באותה שנה שצפון אירלנד הידרדרה לתוהו ובוהו, כתבו שני כלכלנים – נתן לייטס וצ'רלס וולף הבן – דוח שהסביר איך להתמודד עם מרידות. וולף עבד בתאגיד ראנד, צוות החשיבה היוקרתי שנוסד על ידי משרד ההגנה האמריקני אחרי מלחמת העולם השנייה. הדוח שלהם נקרא **מרד וסמכות** (*Rebellion and Authority*). בשנים ההן, כשהעולם התפוצץ באלימות, כולם קראו את לייטס וּוולף. **מרד וסמכות** נעשה לתוכנית של המלחמה בווייטנאם, והנחה משטרות איך לטפל באי־שקט אזרחי ולימד ממשלות איך להתמודד עם טרור. המסקנה שלו הייתה פשוטה:

> הנחת יסוד של הניתוח שלנו אומרת שהאוכלוסייה, כיחידים או כקבוצות, מתנהגת "באופן רציונלי", שהיא מחשבת עלויות ורווחים שנקשרים עם דרכי פעולה שונות, ומחליטה על בחירות בהתאם... מכאן עולה שכדי להשפיע על ההתנהגות העממית

> אין צורך לא באהדה ולא במיסטיקה, אלא בהבנה טובה יותר של העליות והרווחים שנוגעים ליחיד או לקבוצה, ושל אופן החישוב שלהם.

במילים אחרות, ריסון של מורדים הוא ביסודו של דבר בעיה מתמטית. אם יש מהומות ברחובות בלפסט, זה קורה מפני שעלויות שפורעים משלמים על הצתת בתים וניפוץ חלונות אינן גבוהות די הצורך. וכאשר לייטס וּוולף אומרים כי "כדי להשפיע על ההתנהגות העממית אין צורך לא באהדה ולא במיסטיקה", הם מתכוונים לכך ששום דבר אינו חשוב חוץ מהחישוב הזה. אם אתם נמצאים בעמדת כוח, מה שמפרי החוק **מרגישים** ביחס למה שאתם עושים לא צריך להדאיג אתכם. אתם צריכים להיות רק די קשוחים לגרום להם לחשוב פעמיים.

המפקד של הכוחות הבריטיים בצפון אירלנד היה איש שיצא ישר מדפי **מרד וסמכות.** שמו היה איאן פרילנד. הוא שירת בהצטיינות בנורמנדי במלחמת העולם השנייה ואחר כך נלחם במורדים בקפריסין ובזנזיבר. הוא היה רזה ומטופח וישיר, עם גב זקוף ולסת רבועה ויד איתנה: הוא "שידר את הרושם הנכון של איש שיודע מה יש לעשות ויעשה זאת." בבואו לצפון אירלנד, דאג להבהיר שסבלנותו מוגבלת. הוא לא פחד להשתמש בכוח. ראש הממשלה הורה לו: הצבא הבריטי "צריך לטפל בקשיחות, ולהיראות מטפל בקשיחות, בבריונים ורוצחים."

ב־30 ביוני 1970 קיבל הצבא הבריטי ידיעה חשאית. נאמר להם שחומרי נפץ וכלי נשק הוחבאו בבית ברחוב בולקן 24 בלוור פולס. פרילנד שיגר מיד חמש שריוניות מלאות חיילים ושוטרים. חיפוש בבית חשף סליק של רובים ותחמושת. מחוץ לבית התגודד המון. מישהו התחיל לידות אבנים. האבנים הפכו לבקבוקי תבערה. התחילה התפרעות. בעשר בלילה פקעה סבלנותם של הבריטים. מסוק צבאי מצויד ברמקול חג סביב לוור פולס ודרש מכל התושבים להישאר

בתוך בתיהם, ומי שייתפס בחוץ ייעצר. בזמן שהרחובות התרוקנו, ערך הצבא חיפוש מדוקדק מבית לבית. מי שלא ציית נענש בחומרה לאלתר. למחרת בבוקר לקח פרימן הצוהל שני פקידי ממשלה פרוטסטנטים וחבורת עיתונאים לסיור בשכונה בטנדר פתוח, וסקר את הרחובות הנטושים – לימים תיאר זאת חייל אחד כך – כמו "הראג' הבריטי שיוצא לציד טיגריסים."

הצבא הבריטי בא לצפון אירלנד עם הכוונות הטובות ביותר. כוח המשטרה המקומי לא עמד בעומס, והצבא בא פשוט כדי לעזור – לשמור על השלום בין שתי האוכלוסיות הנלחמות בצפון אירלנד. זו לא הייתה ארץ רחוקה וזרה: זו הייתה הארץ שלו, השפה שלו, והתרבות שלו. היו לו משאבים ונשק וחיילים וניסיון גדולים לאין שיעור מאשר למורדים שהוא ניסה לדכא. כשפרילנד סייר ברחובות הריקים של לוור פולס באותו בוקר, הוא האמין שהוא ואנשיו ישובו הביתה לאנגליה בסוף הקיץ. אבל זה לא מה שקרה. תחת זאת, מה שהיה אמור להיות כמה חודשים קשים הפך לשלושים שנה של מהומות ושפיכות דמים.

הבריטים בצפון אירלנד עשו טעות פשוטה. הם נכשלו משום שהאמינו שמפני שהיו להם משאבים, נשק, חיילים, וניסיון גדולים לאין שיעור מאשר למורדים שהם ניסו לדכא, לא חשוב מה חשבו עליהם האנשים בצפון אירלנד. גנרל פרילנד האמין ללייטס ולוולף שאמרו "כדי להשפיע על ההתנהגות העממית אין צורך לא באהדה ולא במיסטיקה," ולייטס וּוולף טעו.

"אומרים כי הגורם העיקרי של רוב המהפכות הוא לא המהפכנים אלא הטיפשות והאכזריות של הממשלות," אמר פעם שון מקסטיופן, הרמטכ"ל הזמני הראשון של הצבא האירי הרפובליקני (IRA), במבט לאחור על השנים הראשונות. "אין ספק כי זה מה שהתחיל את המלחמה בצפון אירלנד."

.3

הדרך הפשוטה ביותר להבין את השגיאה הבריטית בצפון אירלנד היא להסתכל על כיתה של גן ילדים. זהו חדר עם קירות בצבע בהיר מכוסים בציורים של ילדים. נקרא לגננת סטלה.

הגן צולם במצלמת וידאו כחלק מפרויקט בבית ספר קארי לחינוך באוניברסיטת וירג׳יניה, ויש די והותר קטעים מצולמים כדי לתת מושג טוב על סטלה הגננת ועל כיתת הגן שלה. אפילו כעבור כמה דקות ברור לגמרי שהדברים אינם מתנהלים כשורה.

סטלה יושבת בכיסא בקדמת החדר. היא קוראת בקול מספר שהיא מרימה לצד גופה: ״...שבע פרוסות של עגבניות,״ ״שמונה זיתים עסיסיים,״ ״תשע פרוסות גבינה...״ ילדה עומדת לפניה, קוראת יחד איתה, ובכיתה סביב לה אנדרלמוסיה, מיני־גרסה של בלפסט בקיץ 1970. ילדה עושה גלגלונים על פני החדר. ילד עושה פרצופים. חלק גדול מהתלמידים אינם מקשיבים בכלל. כמה ילדים אפילו מפנים את גבם אל סטלה.

אם תיכנסו לכיתת הגן של סטלה, מה תחשבו? אני משער שברגע הראשון תחשבו שיש לה קבוצה של ילדים פרועים. אולי היא עובדת בבית ספר בשכונת עוני והתלמידים שלה באים ממשפחות בעייתיות. אולי התלמידים שלה באים לבית הספר בלי כבוד אמיתי לסמכות או ללמידה. לייטס וּוולף היו אומרים שהיא צריכה בעצם להשליט משמעת. ילדים כאלה זקוקים ליד קשה. הם זקוקים לכללים. אם אין סדר בכיתה, איך אפשר ללמד שם?

אבל לאמיתו של דבר, גן הילדים של סטלה אינו נמצא בשכונה קשה. התלמידים שלה אינם פרועים במיוחד או במידה לא־רגילה. כשהלימודים מתחילים, הם מנומסים וקשובים ללא דופי, להוטים ומוכנים ללמוד. הם אינם נראים בכלל כילדים פרועים לשמצה. הם מתחילים להתפרע רק באמצע השיעור, ורק בתגובה להתנהגותה של

סטלה. **סטלה** מחוללת את המשבר. איך? על ידי כך שהיא מלמדת את השיעור בצורה מזעזעת.

סטלה לוקחת ילדה מהכיתה שתקרא יחד איתה כדרך לשתף את התלמידים האחרים. אבל קצב החילופים הלוך־ושוב בין שתיהן הוא איטי ונוקשה להחריד. "הביטו בשפת הגוף שלה," אמרה אחת החוקרות מווירג'יניה, בריג'ט האמר, בזמן שצפינו בסטלה. "כרגע היא מדברת רק אל הילדה הזאת, ואף ילד אחר לא מצטרף." עמית שלה, רוברט פיאנטה, הוסיף: " אין קצב, אין התקדמות. אין שום כיוון. אין ערך למה שהיא עושה."

רק אז התחילה הכיתה להידרדר. הילד התחיל לעשות פרצופים. כשהילדה התחילה לעשות גלגלונים, סטלה לא קלטה מה קורה. שניים או שלושה תלמידים קרובים לגננת ניסו עדיין לעקוב אחריה, אבל סטלה הייתה נעולה כל כך בתוך הספר שהיא לא סיפקה להם שום עידוד. בינתיים, משמאל לסטלה, חמישה או שישה ילדים הסתובבו לאחור. אבל זה קרה מפני שהם התבלבלו, לא מפני שהם התפרעו. הילדה שעמדה לפני סטלה חסמה לגמרי את שדה הראייה שלהם והם לא יכלו לראות את הספר. הם לא יכלו לעקוב אחרי הקריאה. לעתים קרובות אנחנו חושבים על משמוע כתגובה לאי־ציות; ילד לא־ממושמע, המורה קורא אותו לסדר. אבל הכיתה של סטלה מלמדת על משהו שונה לחלוטין: אי־ציות יכול להיות גם תגובה למשמוע. אם הגננת לא עושה את עבודתה כהלכה, הילד **מפסיק לציית**.

"בכיתות כאלה, אנשים יקראו למה שקורה בעיית התנהגות," אמרה האמר. צפינו באחת הילדות של סטלה מתנדנדת ומתפתלת ועושה פרצופים ובכלל מתאמצת כמיטב יכולתה להתחמק מהגננת. "אבל אחד הדברים שמצאנו הוא שמצב כזה הוא לעתים קרובות בעיית השתלבות ולא בעיית התנהגות. כשהגננת עושה משהו מעניין, הילדים האלה מסוגלים בהחלט להשתלב. במקום להגיב ב'אני צריכה לקרוא אותך לסדר,' הגננת צריכה לחשוב 'איך לעשות משהו מעניין שימנע אותך מלהתפרע מלכתחילה?'"

בסרט הווידאו השני שפיאנטה והאמר הראו, הופיעה מורה בכיתה ג׳ שנתנה שיעורי בית לתלמידיה. כל תלמיד קיבל עותק של המטלה, והמורה והכיתה קראו את ההוראות ביחד בקול רם. פיאנטה התחלחל. ״עצם הרעיון שקוראים במקהלה קבוצת הוראות לחבורת בני־שמונה הוא כמעט לא־מנומס,״ אמר. ״כלומר, בשביל מה? יש פה איזו מטרה לימודית?״ הם יודעים לקרוא. זה כמו מלצר במסעדה שנותן לך את התפריט ואחר כך מקריא לך כל פריט בדיוק כפי שהוא מופיע בדף.

ילד שיושב ליד המורה מרים את ידו באמצע הקריאה, והמורה, בלי להביט בו, תופסת את ידו ודוחפת אותה בחזרה למטה. ילד אחר מתחיל לעשות את המטלה – פעולה הגיונית לגמרי, בשים לב לחוסר הטעם של מה שהמורה עושה. המורה פונה אליו בחריפות. ״חמודי. אלה שיעורי **בית**.״ זה רגע של משמעת. הילד הפר את הכללים. המורה הגיבה. בתקיפות ומיד. אילו צפיתם ברגע הזה בלי הקול, הייתם חושבים עליו כיישום מושלם של לייטס וּוולף. אבל אם תקשיבו למה שהמורה אמרה ותחשבו על התקרית מנקודת המבט של הילד, יתברר לכם מהר מאוד שלא הושג דבר מההשפעה המיוחלת. הילד לא יצא ממנה עם הערכה מחודשת כמה חשוב לציית לכללים. הוא יצא ממנה כועס ומאוכזב. למה? כי העונש הוא שרירותי לחלוטין. נבצר ממנו למחות ולהסביר את הסיפור מנקודת מבטו. **הוא רוצה ללמוד**. אם הילד הזה נעשה לא־ממושמע, זה קרה מפני שהמורה עשתה אותו כזה, כפי שסטלה הפכה ילדה להוטה וקשובה למי שעושה גלגולים על פני החדר. כשאנשים בעלי סמכות רוצים שנתנהג יפה, חשוב – בראש ובראשונה – **שהם** יתנהגו יפה.

זה מכונה ״עקרון הלגיטימציה״, והלגיטימציה מבוססת על שלושה דברים. ראשית, האנשים שנדרשים לציית לסמכות צריכים להרגיש שיש להם קול – שכאשר הם מוחים, ישמעו אותם. שנית, החוק צריך להיות בר־חיזוי. צריכה להיות ציפייה סבירה שהכללים

מחר יהיו פחות או יותר כמו הכללים היום. ושלישית, הסמכות צריכה להיות הוגנת. אסור לה להתייחס לקבוצה אחת אחרת מאשר לקבוצה שנייה.

כל ההורים הטובים מבינים את שלושת העקרונות האלה במשתמע. אם אתה רוצה שתום הקטן יפסיק להכות את אחותו, אתה לא יכול להעלים עין פעם אחת ולצרוח עליו בפעם אחרת. אסור לך להתייחס לאחותו אחרת כשהיא מכה אותו. ואם הוא אומר שהוא באמת לא הכה את אחותו, תן לו אפשרות להסביר את עצמו. **איך** אתה מעניש חשוב בדיוק כמו עצם הענישה. סיפורה של סטלה אינו מפתיע בכלל. כל מי שישב פעם בכיתה יודע כמה חשוב למורים לזכות בכבוד מצד התלמידים.

קשה יותר, מכל מקום, להבין את החשיבות של אותם עקרונות עצמם כשמדובר בחוק וסדר. אנחנו מכירים את ההורים שלנו ואת המורים שלנו, והדעת נותנת שהלגיטימציה חשובה מאוד בבית ובבית הספר. אבל ההחלטה אם לשדוד בנק או אם לירות במישהו נראית שייכת לקטגוריה שונה מאוד. זה הדבר שלייטס וּוולף התכוונו אליו באומרם שבמלחמה בפושעים ובמורדים "אין צורך לא באהדה ולא במיסטיפיקציה." הם אמרו כי במפלס הזה, ההחלטה לציית לחוק היא פונקציה של חישוב רציונלי של סיכונים ורווחים. זה **לא** אישי. אבל כאן בדיוק הטעות שלהם, כי מתברר שכדי להשפיע על פושעים ומורדים להתנהג יפה יש צורך בלגיטימציה בדיוק כמו בשביל להשפיע על ילדים להתנהג יפה בכיתה.

.4

הנה דוגמה. היא לקוחה מניסוי שנערך בשנים האחרונות בשכונת בראונסוויל שבניו יורק. בבראונסוויל גרים קצת יותר ממאה אלף בני אדם והיא נמצאת בחלק המזרחי של ברוקלין, מעבר ללבנים החומות המהודרות של פארק סלופ ולבתי הכנסת של קראון

הייטס.* במשך יותר ממאה שנה, זו הייתה אחת הפינות העלובות ביותר של ניו יורק. יש בבראונסוויל שמונה־עשר פרויקטים של דיור ציבורי, יותר מבכל חלק אחר של העיר, והם שולטים בקו הרקיע: רחוב אחר רחוב של שיכונים קודרים נטולי־צורה, בנויים לבנים ובטון. בעוד שיעורי הפשיעה בניו יורק מראים ירידה דרמטית בעשרים השנים האחרונות, בראונסוויל נשארה תמיד צעד אחד מאחור, שורצת חבורות של בני נוער שמשוטטים ברחובות ושודדים עוברים ושבים. מפעם לפעם הייתה המשטרה מציפה את הרחובות בשוטרים נוספים. אבל ההשפעה הייתה תמיד רק זמנית.

ב־2003 מונתה קצינת משטרה ושמה ג'ואן יפה למנהלת משרד השיכון של העיר, החטיבה הנושאת באחריות הראשית לשיכונים של בראונסוויל. יפה החליטה לנסות משהו חדש. תחילה ערכה רשימה של כל הנערים בבראונסוויל שנעצרו לפחות פעם אחת בשנים־עשר החודשים הקודמים. החיפוש הזה העלה 106 שמות, שהתאימו ל־180 מעצרים. ההנחה של יפה אמרה, שכל מי שנעצר על שוד מן הסתם ביצע בין עשרים לחמישים פשעים אחרים שלא נודעו למשטרה, ולפי כלל האצבע שלה, 106 בני הנוער שלה היו אחראים לפחות לחמשת אלפים פשעים בשנה הקודמת.

בשנים שאחר כך היא ארגנה כוח משימה של שוטרים שהתקשרו עם כל שם ברשימה. "אמרנו להם, אתה בתוכנית," הסבירה יפה. "והתוכנית היא שאנחנו נותנים לך ברירה. אנחנו רוצים לעשות כמיטב יכולתנו להחזיר אותך לבית הספר, לעזור לך לקבל תעודת גמר של תיכון, לספק שירותים למשפחה שלך, לברר מה דרוש למשק הבית. נעזור לך להשיג עבודה, להמשיך בלימודים, נסדר לך ביטוח

* במרוצת השנים באו מבראונסוויל אנשים מפורסמים במספר מרשים: שני אלופי אגרוף במשקל כבד (מייק טייסון ורידיק בואי); המלחין אהרון קופלנד; שלושת המוקיונים (בכיכובם של מו ושמפ הווארד [שהוחלף אחר כך על ידי אחיו קרלי] ולארי פיין); שדרן הטלוויזיה לארי קינג – שלא להזכיר רשימה ארוכה של כוכבי כדורסל, פוטבול ובייסבול מקצוענים. אבל מילות המפתח הן "בא מבראונסוויל." מי שאינו מוכרח, לא נשאר בבראונסוויל.

רפואי – כל דבר אפשרי. אנחנו רוצים לעבוד איתך. אבל ההתנהגות הפלילית חייבת להיפסק. ואם היא לא תיפסק ויעצרו אותך על משהו, נעשה הכול כדי להשאיר אותך בכלא. אפילו על עבירה הכי פעוטה. אנחנו נכסח אותך."

התוכנית נקראה ג'יי־ריפ (J-RIP, ראשי תיבות של Juvenile Robbery Intervention Program – תוכנית למניעת מעשי שוד של בני נוער). לא היה בכך שום דבר מסובך – לפחות לא על פני הדברים. ג'יי־ריפ הייתה תוכנית סטנדרטית של שיטור מודרני בעוצמה גבוהה. יפה הושיבה את כוח המשימה שלה בקרון נגרר בחניון של אחד השיכונים, לא באיזו עמדת משטרה נידחת. היא העמידה לרשות צוות ג'יי־ריפ שלה כל אמצעי פיקוח אפשרי. הם הכינו רשימות של השותפים של כל ג'י־ריפר – האנשים שנעצרו יחד איתם. הם נכנסו לפייסבוק והורידו תמונות של החברים שלהם וחיפשו קישורים לכנופיות. הם דיברו עם אחים ואחיות ואימהות, והם הרכיבו מפות ענק, בגודל של כרזה, שהראו את רשתות הידידויות והאגודות שהקיפו כל נער – באותה דרך שארגוני מודיעין עוקבים אחר תנועות של טרוריסטים חשודים.

"יש לי שם אנשים עשרים וארבע שעות ביממה שבעה ימים בשבוע," אמרה יפה. "כך שכאשר ג'יי־ריפר נעצר, אני יכולה לשלוח צוות בשעת הצורך. לא אכפת לי אם זה בברונקס; או באמצע הלילה. התוצאות חייבות להיות קשות. הם חייבים לדעת מה מחכה להם. זה חייב להיות מיידי. אם עוצרים אותך, אתה תראה אותי."

היא המשיכה, "אני אומרת להם, 'אתם יכולים לטרוק את הדלת כשאני באה אליכם הביתה. אבל אני אראה אתכם ברחוב. אני אומר לכם שלום. אני אלמד הכול עליכם. אם אתם נוסעים מברוקלין לברונקס, אני אדע איזו רכבת אתם לוקחים.' אנחנו אומרים למישהו, 'ג'וני, היכנס למשרד ג'יי־ריפ מחר,' וג'וני בא, ואנחנו אומרים, 'עצרו אותך בברונקס אתמול בלילה. יש לך זימון למשטרה.' הוא אומר, 'מה?' 'אתה היית עם ריימונד ריברה ומרי ג'ונס.' 'איך אתם יודעים?'

הם מתחילים לחשוב שאנחנו נמצאים בכל מקום. מכיוון שפתחנו תיק על כל נער, אנחנו מראים להם מה יש לנו עליהם. אנחנו אומרים, 'כל אלה הם חברים שלך. הנה כל המידע עליך. הנה התמונות שלך. אנחנו יודעים שיכול להיות שאתה השתתפת בקטע הזה. אנחנו יודעים שיכול להיות שאתה חבר בכנופייה הזאת. אנחנו מכירים את העולם שלך.' בירנו באיזה בית ספר הם אמורים ללמוד, מי האנשים שהם מסתובבים איתם בבית הספר. כשהם לא באים לבית הספר, מתקשרים אלינו. ואיש ג'יי־ריפ שלי בא אליהם הביתה ומעיר אותם ואומר, 'קום!'"

אבל זה היה רק חלק מהאסטרטגיה של יפה. היא עשתה גם דברים שאינם נשמעים כאסטרטגיית שיטור טיפוסית. היא הקדישה זמן רב, למשל, למציאת שוטרים מהסוג **הנכון** לשרת בכוח המשימה. "לא יכולתי להכניס לשם סתם כל שוטר," אמרה, ונשמעה כעובדת סוציאלית יותר ממפקדת במשטרה. "זה היה צריך להיות שוטר שאוהב ילדים. שוטר שלא היה בו שמץ של יחס שלילי אליהם, ושהייתה לו היכולת לעזור לילדים שסטו מדרך הישר ולדחוף אותם בכיוון הנכון." כראש הקבוצה, היא בחרה לבסוף בדייוויד גלסברג, לשעבר קצין במדור הסמים, איש חברותי ואב לילדים.

היא גם התעקשה, מהרגע הראשון, לפגוש את המשפחות של הג'יי־ריפרים שלה. היא רצתה להכיר אותן. זה התגלה כמשימה קשה להפליא. קודם כול היא שלחה מכתבים לכל בית, והזמינה את המשפחות לכנסייה מקומית לפגישה קבוצתית. אף אחד לא הופיע. יפה ואנשיה החליטו אפוא ללכת מדלת לדלת. ושוב, לא יצא מזה שום דבר. "בסוף באנו לכל משפחה, מאה ושישה ילדים," סיפרה. "הם אמרו, 'לכו תזדיינו. אל תבואו אלי הביתה.'"

פריצת הדרך באה לבסוף חודשים אחרי התחלת התוכנית. "יש ילד אחד," אמרה יפה; היא המציאה לו שם: ג'וני ג'ונס. "הוא היה ילד **רע**. הוא היה אז בן ארבע־עשרה, חמש־עשרה. הוא חי עם אחות בת שבע־עשרה או שמונה־עשרה. אמו גרה בקווינס. אפילו האם שנאה אותנו.

לא היה עם מי לדבר. אז עכשיו, בנובמבר של השנה הראשונה, 2007, דייוויד גלסברג בא למשרד שלי, יום לפני חג ההודיה. הוא אומר, 'כל הבחורים, כל האנשים בצוות, תרמו והבאנו לג'וני ג'ונס ולמשפחתו ארוחת חג לכבוד חג ההודיה הערב.'

"ואני אמרתי, 'אתה צוחק.' זה היה ילד **רע**.

"והוא ממשיך, 'את יודעת למה עשינו את זה? זה ילד שאנחנו הולכים לאבד אבל יש עוד שבעה ילדים במשפחה הזאת. היינו צריכים לעשות משהו בשבילם.'

"היו לי דמעות בעיניים. אז הוא אמר, 'טוב יש לנו את כל המשפחות האחרות. מה נעשה איתן?' זה עשר בבוקר, יום לפני חג ההודיה, ואני אמרתי, 'דייב, אולי אני אלך אל מפקד המשטרה ואנסה לקבל אלפיים דולר ואבדוק אם נוכל לקנות תרנגול הודו לכל משפחה? מה אתה אומר?'"

היא עלתה לקומה העליונה אל משרדי ההנהלה במטה המשטרה, וביקשה לדבר שתי דקות עם המפקד. "אמרתי, 'דייב גלסברג אסף כסף מהאנשים שלנו. אני רוצה לקנות מאה עשרים וחמישה תרנגולי הודו. אני יכולה לקבל את הכסף?' הוא אמר כן. גלסברג גייס את האנשים שלו לשעות נוספות. הם מצאו תרנגולי הודו קפואים ומשאיות קירור, ובאותו לילה הלכו מדלת לדלת בשיכונים של בראונסוויל. הכנסנו את התרנגולים לשקיות, וכתבנו ברכה: 'מהמשפחה שלנו למשפחה שלכם, חג הודיה שמח.'"

יפה ישבה במשרדה במטה משטרת ניו יורק בלב מנהטן. היא לבשה מדים – גבוהה ומרשימה, עם שיער עבות שחור ויותר משמץ מבטא של ברוקלין בקולה.

"אנחנו דופקים בדלת," היא המשיכה. "אימא או סבתא פותחות את הדלת ואומרות, 'ג'וני, המשטרה פה' – ממש כך. אני אומרת, 'היי, גברת סמית, אני פקד יפה. הבאנו לכם משהו לחג ההודיה. רצינו רק לאחל לכם חג הודיה שמח.' והם, 'מה זה?' והם אומרים 'תיכנסו, תיכנסו,' והם גוררים אותנו פנימה והדירות היו כל כך

חמות, אני מתכוונת, ואחר כך, ׳ג׳וני, בוא הנה, המשטרה פה!׳ וכל האנשים האלה מתרוצצים, מחבקים ובוכים. בכל משפחה – אני הייתי בחמש – מחבקים ובוכים. ואני תמיד אמרתי אותו דבר: ׳אני יודעת שלפעמים אתם שונאים את המשטרה. אני מבינה את זה. אבל רציתי רק שתדעו, שכמה שזה נראה שאנחנו מציקים לכם כשאנחנו דופקים אצלכם בדלת, באמת אכפת לנו, ואנחנו באמת רוצים שיהיה לכם חג הודיה שמח.׳״

ולמה היה ליפה חשוב כל כך לפגוש את המשפחות של הג׳ייריפרים שלה? **כי היא חשבה שהשוטרים בבראונסוויל לא נתפסו כלגיטימים.** מספר מדהים של גברים שחורים ברחבי ארצות הברית ישבו זמן־מה בבית הסוהר. (הנה רק סטטיסטיקה אחת, 69 אחוז של הגברים השחורים שנשרו מתיכון בשלהי שנות השבעים ישבו פרק זמן מאחורי הסורגים.) בראונסוויל היא שכונה מלאה גברים שחורים שנשרו מהתיכון, ופירוש הדבר שלמעשה כל אחד מהעבריינים הצעירים ברשימה של יפה יש לו אח או אב או דודן שריצה תקופת מאסר בכלא.* כאשר כל כך הרבה אנשים בחייך ישבו פרק זמן בכלא, האם החוק עדיין נראה הוגן? האם הוא נראה בר־חיזוי? האם נראה שאתה יכול למחות וישמעו אותך? מה

* הנה אחוזי המאסר בארצות הברית לפי גזע ורמת השכלה

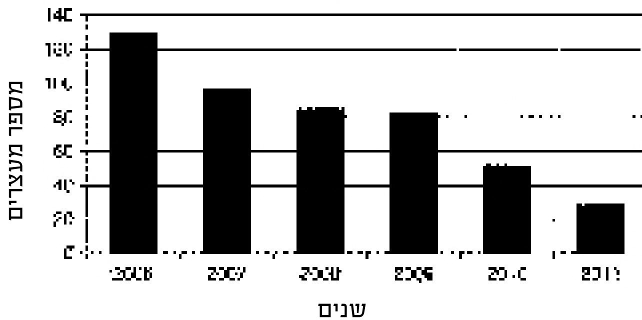
גברים לבנים	1949–1945	1964–1960	1979–1975
נושרים מתיכון	4.2	8.0	15.3
תיכון בלבד	0.7	2.5	4.1
אוניברסיטה חלקית	0.7	0.8	1.2
גברים שחורים	1949–1945	1964–1960	1979–1975
נושרים מתיכון	14.7	41.6	69.0
תיכון בלבד	10.2	12.4	18.0
אוניברסיטה חלקית	4.9	5.5	7.6

נתוני המפתח הם אלה המסומנים באותיות גדולות. שישים ותשעה אחוז של כל הגברים השחורים שנשרו מתיכון ונולדו בין 1975 ו־1979 ישבו פרק זמן מאחורי הסורגים. זו בראונסוויל בקיצור נמרץ.

שיפה הבינה בבואה לבראונסוויל היה שהמשטרה נתפסה כאויב. ואם המשטרה היא אויב, איך בשם אלוהים היא תוכל לגרום לבני־חמש־עשרה ושש־עשרה – שעלו כבר על נתיב של גניבות ומעשי שוד – לשנות את דרכם? היא יכולה לאיים עליהם ולהזהיר אותם מפני התוצאות החמורות של ביצוע פשעים נוספים. אבל אלה היו **בני־נוער**, גיל שבו ממילא הם עקשנים ומתריסים, והם נסחפו כבר לחיים של פשע. למה שהם יקשיבו לה? היא ייצגה את המוסד שהכניס לכלא את האבות והאחים והדודנים שלהם. היא הייתה חייבת לזכות מחדש בכבוד של הקהילה, ולשם כך היא הייתה זקוקה לתמיכת המשפחות של הג'יי־ריפרים שלה. הנאום הקטן שלה באותו חג הודיה ראשון – **אני יודעת שלפעמים אתם שונאים את המשטרה. אני מבינה את זה. אבל רציתי רק שתדעו, שכמה שזה נראה שאנחנו מציקים לכם כשאנחנו דופקים אצלכם בדלת, באמת אכפת לנו, ואנחנו באמת רוצים שיהיה לכם חג הודיה שמח** – היה בקשה ללגיטימציה. היא ניסתה לגרום למשפחות שהיו בצד הלא נכון של החוק – לפעמים במשך דורות – להבין שהחוק יכול לעמוד לצדם.

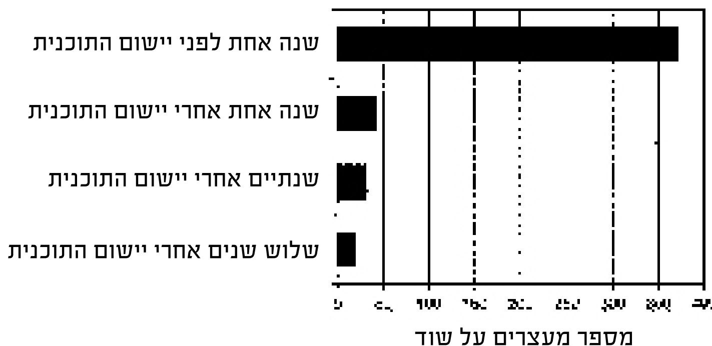
לאחר ההצלחה עם תרנגולי ההודו, התחילה יפה לחלק מתנות לחג המולד. אנשי כוח המשימה של ג'יי־ריפ התחילו לשחק כדורסל עם בני חסותם הצעירים. הם הזמינו אותם לארוחות סושי. הם ניסו להשיג להם עבודות לקיץ. הם הסיעו אותם להיבדק אצל רופא. אחר כך התחילה יפה לערוך סעודת חג מולד, שכל ג'יי־ריפר הוזמן אליה יחד עם כל המשפחה. "אתה יודע מה אני עושה בסעודת חג המולד עם ילדי ג'יי־ריפ שלי?" שאלה יפה. "הם משחקים את הקשוחים לפני החברים שלהם. אז אני מחבקת כל אחד מהם. זה הולך ככה 'בוא הנה, תן חיבוק.'" יפה אינה אישה קטנה. היא חזקה ומרשימה. תארו לכם אותה מתקרבת לנער רזה בזרועות פרושות לרווחה. חיבוק שלה עלול לבלוע אותו.

מעשי שוד בבראונסוויל

זה נשמע כמו קטע מסרט הוליוודי גרוע, לא כן? תרנגולי הודו בחג ההודיה! חיבוקים ובכי! הסיבה שרוב המשטרות מסביב מעולם לא אימצו את הדוגמה של יפה היא: מה שהיא עשתה לא **נראה** נכון. ג׳וני ג׳ונס היה ילד רע. קניית אוכל וצעצועים לנערים כמוהו נראית כצורה הגרועה ביותר של פינוק ליברלי. אילו הודיעה מפקדת המשטרה בעירכם, מול גל פשיעה גדול, שהיא מתכוונת לחבק את משפחות הפושעים שמשוטטים ברחובות ולהאכיל אותן, הייתם נשארים בלי מילים – נכון? יפה, העיפו מבט במה שקרה בבראונסוויל.

ג׳יי־ריפרים שנעצרו על שוד

כשלייטס וּוולף כתבו "כדי להשפיע על ההתנהגות העממית אין צורך לא באהדה ולא במיסטיקה," הם התכוונו לומר שלכוחה של המדינה אין גבולות. אם רצונך לאכוף סדר, אל לך לחשוש מפני מה שהאנשים שאתה כופה עליהם את הסדר חושבים עליך. זה קטן עליך. אבל לייטס וּוולף הפכו את היוצרות. יפה הוכיחה שהחזקים **צריכים** לחשוש ממה שאחרים חושבים עליהם – שמי שנותנים את הפקודות עלולים להיפגע בפועל מהדעות של מי שאמורים לציית להם.

זו הייתה הטעות שגנרל פרילנד עשה בלוור פולס. הוא לא הביט במה שהתרחש מבעד לעיניים של אנשים כמו רוזמרי לולור. כאשר נסע ברחובות המושתקים של לוור פולס כמו ראג' בריטי בציד טיגריסים, הוא חשב שהוא שם קץ למרד. אילו טרח להמשיך במעלה הרחוב לבאלימרפי, במקום שהרייט קרסון הכתה במכסים של סירים ואמרה, "צאו, צאו. רוצחים אנשים בלוור פולס," הוא היה מבין שהמרד רק החל.

5.

יולי בצפון אירלנד הוא השיא של מה שנקרא "עונת הצעדות". אז מארגנים הלויאליסטים הפרוטסטנטים של הארץ תהלוכות לציין את ניצחונותיהם לפני שנים רבות על המיעוט הקתולי בארץ. יש תהלוכות כנסייתיות, יש תהלוכות "קשת, דגל, ומסדר", תהלוכות תזמורות הנצחה, ולהקות חלילנים "דם ורעם" ו"הלאה־האפיפיור". יש תהלוכות עם תזמורות כלי נשיפה מצופים כסף, תהלוכות עם חמת חלילים, תהלוכות עם אקורדיונים, ותהלוכות עם צועדים לבושים באבנטים וחליפות כהות ומגבעות עגולות וקשיחות. הכול בכול יש, מאות תהלוכות בהשתתפות רבבות אנשים, שמגיעות לשיאן בכל שנה בצעדה המונית בשנים־עשר ביולי לציון יום השנה לניצחונו של ויליאם מאורנג' בקרב בויין ב־1690, שכונן את השלטון הפרוטסטנטי בצפון אירלנד אחת ולתמיד.

בלילה לפני "השנים־עשר", כפי שמכונה היום הזה, חוגגים ברחבי

הארץ מסיבות רחוב ובונים מדורות ענקיות.* כשהלהבות בשיאן, הקבוצה בוחרת סמל ושורפת אותו. בשנים עברו, הסמל היה לעתים קרובות בובה של האפיפיור או של בכיר קתולי מקומי שנוא. הנה שיר "שנים־עשר" ישן:**

אש אש מדורה, אש אש מדורה,
למעלה נתלה קתולי,
באמצע נשים את האפיפיור,
ונשרוף את כולם.***

* צעדת "השנים־עשר" בבלפסט מתפתלת דרך העיר ומסתיימת ב"שדה", רחבה גדולה שההמון מתכנס בה לשמוע נאומים. הנה דוגמה של נאום מ־1995. זכרו כי זה היה אחרי הצהרת הממשלה שפתחה רשמית את תהליך השלום בצפון אירלנד:

> קראנו את ספרי ההיסטוריה מלפני 200 שנה. הקתולים התארגנו בקבוצות שנקראו "המגינים", כדי להיפטר מהכלבים־הכופרים־כביכול, שאתם ואני מכירים אותם בתור העם הפרוטסטנטי. יפה, אין הבדל בין היום ובין 1795. על כס האפיפיור יושב אפיפיור פולני שהיה פעיל בתקופתם של היטלר ומחנות הריכוז באושוויץ כשהם עמדו מנגד וצפו באלפים הולכים למותם בלי מילה אחת של גינוי.

** המקור האנגלי, מושר במנגינה של קלמנטיין.

Build a bonfire, build a bonfire
Stick a Catholic on the top,
Put the Pope right in the middle,
And burn the fucking lot.

*** לשיר הילדים הזה יש, כמובן הרבה גרסאות. גרסה קצת פחות מעליבה שרים אוהדי מנצ'סטר יונייטד על היריבה הראשית שלהם ליברפול ("scouser" דרך אגב, מתייחס למישהו שבא מליברפול או מדבר במבטא של ליברפול. הביטלס היו כאלה.)

Build a bonfire, build a bonfire
Put the scousers on the top,
Put the city in the middle,
And we'll burn the fuckin' lot.

כצפוי, הרבה גרסאות נלהבות של החרוזים האלה מופיעות ביוטיוב.

צפון אירלנד אינה מדינה גדולה. עריה צפופות ודחוסות, וכאשר הלויאליסטים צועדים בכל קיץ במגבעות ובאבנטים ובחלילים, הם עוברים באופן בלתי־נמנע בשכונות של האנשים שאת תבוסתם הם חוגגים. העורק המרכזי של מערב בלפסט הקתולי נמצא במרחק של לא יותר מכמה דקות הליכה מהרחובות שעוברים דרך לב מערב בלפסט הפרוטסטנטית. יש מקומות בבלפסט שהחצרות האחוריות של הקתולים והפרוטסטנטים צמודות זו לזו, בקרבה כזאת שלכל בית יש סורג מתכת ענקי מעל לחצר האחורית להגן על תושביו מפני אבנים או פצצות תבערה שהשכנים יזרקו עליהם. בלילה לפני "השנים־עשר", כשהלויאליסטים מדליקים מדורות מסביב לעיר, האנשים בשכונות הקתוליות מריחים את העשן ושומעים את השירים ורואים את הדגל שלהם עולה בלהבות.

בעונת הצעדות, יש **תמיד** התפרצות של אלימות בצפון אירלנד. אחת התקריות שפתחה את "הצרות" התרחשה ב־1969 אחרי יומיים של מהומות שפרצו כשתהלוכה עברה בשכונה קתולית. כשהצועדים חזרו לבתיהם, הם המשיכו להשתולל ברחובות מערב בלפסט, ושרפו עשרות בתים.* קרבות היריות בקיץ 1970 שהתישו את סבלנותו של פרילנד, התרחשו גם הם במהלך הצעדות הפרוטסטנטיות. תארו לכם שוותיקי הצבא האמריקני ממדינות הצפון היו צועדים בכל קיץ ברחובות אטלנטה וריצ'מונד להנציח את ניצחונם לפני שנים רבות במלחמת האזרחים האמריקנית. בשנים האפלות של צפון אירלנד,

* למחרת היום, הצית אספסוף לויאליסטי את השכונה הקתולית לאורך רחוב בומבי שנשרפה כליל. הלויאליסטים, שאוהבים לחרוז חרוזים, חיברו פזמון גם לכבוד ההתקפה הזאת:

ב־15 באוגוסט, לטיול קטן יצאנו
ברחוב בומבי את החרא שרפנו.
לקחנו קצת נפט, ולקחנו אקדח קטן,
ונלחמנו בפניאנים עד שהברחנו אותם מכאן.

כשקתולים ופרוטסטנטים נלחמו אלה באלה, זו הייתה התחושה בעונת הצעדות.

כשתושבי לוור פולס נשאו את עיניהם באותו יום וראו את הצבא הבריטי פושט על השכונה שלהם, הם רצו נואשות לא פחות מכל אדם אחר לראות אכיפה של חוק וסדר בבלפסט. אבל חשוב היה להם בה־במידה **איך** תתבצע אכיפת החוק והסדר. העולם שלהם לא נראה הוגן. בעוד ימים ספורים יגיע "השנים־עשר", שבו ישרפו את הדגל שלהם או את האפיפיור שלהם. המוסד שתפקידו להפריד בין שני הצדדים בעונת הצעדות היה משטרת אולסטר המלכותית (ה־RUC, ראשי תיבות של Royal Ulster Constabulary). אבל ה־RUC הייתה מורכבת כמעט אך ורק מפרוטסטנטים. היא הייתה שייכת לצד השני. ה־RUC לא עשתה כמעט דבר כדי לנסות להפסיק את המהומות בקיץ הקודם; בית דין שמונה על ידי הממשלה הבריטית, לאחר שהלויאליסטים הפרוטסטנטים הציתו בתים, פסק ששוטרי ה־RUC "לא נקטו פעולה יעילה." עיתונאים בשטח דיווחו על לויאליסטים שניגשו אל השוטרים וביקשו מהם להשאיל להם את נשקם. הצבא הבריטי הובא לצפון אירלנד בין השאר כדי לשמש כבורר נטול־פניות בין פרוטסטנטים וקתולים, אבל אנגליה הייתה מדינה פרוטסטנטית ברובה, ולקתולים הנצורים של צפון אירלנד נראה היה אך טבעי שהחיילים יתמכו בסופו של דבר בפרוטסטנטים. בפסחא של אותה שנה כשצעדה לויאליסטית גדולה עברה דרך באלימרפי, עמדו חיילים בריטים בין הצועדים ובין התושבים, לכאורה כדי לחצוץ ביניהם. אבל החיילים עמדו כשפניהם אל הקתולים על המדרכה וגבם מופנה אל הלויאליסטים – כאילו ראו את תפקידם כהגנה על הלויאליסטים מהקתולים אבל לא על הקתולים מהלויאליסטים.

גנרל פרילנד ניסה לאכוף את החוק בבלפסט, אבל היה עליו לשאול את עצמו תחילה אם הייתה לו לגיטימציה לאכוף את החוק – והאמת ניתנה להיאמר, שלא הייתה לו לגיטימציה כזאת. הוא עמד בראש

מוסד שהקתולים של צפון אירלנד האמינו, ומסיבה טובה, שהוא אוהד בראש ובראשונה דווקא את האנשים ששרפו כליל את בתי החברים והקרובים שלהם בקיץ הקודם. וכשהחוק מוחל בהיעדר לגיטימציה, אין הוא מייצר צייתנות. הוא מייצר את ההפך. הוא מוליד תגובת נגד חריפה.*

החידה הגדולה של צפון אירלנד היא למה לקח לבריטים כל כך הרבה זמן להבין זאת. ב־1969, הסתכמו "הצרות" בשלושה־עשר הרוגים, שבעים ושלוש תקריות ירי, ושמונה פצצות. ב־1970 החליט פרילנד להפעיל יד קשה על בריונים ורוצחים, והתרה כי כל מי שייתפס משליך בקבוק תבערה "עלול להיירות." ובכן מה קרה? כותב ההיסטוריון דסמונד האמיל:

> האיי־אר־איי (הצבא האירי הרפובליקני) הודיע בתגובה שאם הצבא הבריטי יירה באירים, אנשיו יירו בחיילים. מהר מאוד הצטרף כוח מתנדבי אולסטר הפרוטסטנטים – יחידה צבאית־למחצה קיצונית ולא־חוקית – והציע לירות בקתולי בתגובה על כל חייל שיירה על ידי האיי־אר־איי. **טיימס** ציטט תושב בלפסט שאמר, "כל מי שאינו מבולבל פה אינו מבין באמת מה קורה."

באותה שנה היו 25 הרוגים, 213 תקריות ירי, ו־155 פצצות. הבריטים עמדו איתן. הם הפעילו יד קשה עוד יותר – וב־1971, היו 184 הרוגים, 1,020 פצצות, ו־1,756 תקריות ירי. ואז הבריטים החליטו – עד כאן ולא עוד. הצבא הנהיג מדיניות שנקראה "הסגר". זכויות האזרח בצפון אירלנד הושעו. הארץ הוצפה בחיילים, והצבא הודיע כי מכאן ואילך אפשר לעצור ולהחזיק בכלא כל חשוד בפעילות טרור, לזמן בלתי־מוגבל, בלי אישום ובלי משפט. מספר הגברים הקתולים

* כפי שגרי אדאמס, מנהיג שין פיין, יאמר כעבור שנים, התוצאה של העוצר הייתה ש"אלפי אנשים... שמעולם לא היה להם רצון להשתמש בכוח פיזי קיבלו אותו עכשיו כצורך מעשי."

שנעצרו במהלך ה"הסגר" היה גדול כל כך שלכל אדם בשכונה כמו באלימרפי היה אח או אב או דודן בכלא. כשכל כך הרבה אנשים בחייך נמצאים מאחורי הסורגים, האם החוק נראה בכלל הוגן? האם הוא נראה בר־חיזוי? האם נראה לך שתוכל למחות וישמעו אותך? המצב המשיך להידרדר. ב־1972, היו 1,495 תקריות ירי, 531 מקרים של שוד מזוין, 1,931 פצצות, ו־497 הרוגים. אחד מ־497 אלה היה נער בן־שבע־עשרה ושמו אימון. אֵימון היה אחיה הצעיר של רוזמרי לולור.*

"אימון הופיע אצלי בדלת," אמרה לולור. "הוא אמר לי, 'אני רוצה להישאר פה יום או יומיים.' ואני אמרתי, 'בבקשה.' הוא אמר, 'אימא תשתגע. היא תתרגז נורא.' אז הוא גילה לי ולבעלי שהמשטרה הבריטית מציקה לו. בכל פעם שהוא יוצא מהבית, בכל מקום שהוא הולך, בכל פינה שהוא עובר, הם עוצרים אותו ומאיימים עליו."

האם הוא באמת היה שייך לאיי־אר־איי? היא לא ידעה והיא אמרה שזה לא היה חשוב. "כולנו היינו חשודים בעיניהם," המשיכה. "כך זה היה. ואימון נורה, חייל בריטי ירה בו. הוא וחבר שלו עישנו סיגריות, ונשמעה ירייה אחת, ופגעה באימון. הוא חי עוד אחד־עשר שבועות. הוא מת בשישה־עשר בינואר, בגיל שבע־עשרה וחצי." דמעות נקוו בעיניה. "אבי לא חזר עוד לעבוד במספנה. אמי הייתה הרוסה, שבורת־לב. השנה ימלאו ארבעים שנה למותו. זה עדיין קשה."

לולור הייתה אישה ואם צעירה, שקיוותה לחיות חיים נורמליים בבלפסט המודרנית. אבל אז איבדה את ביתה. איימו עליה והציקו לה. קרוביה במורד הגבעה נאסרו בבתיהם. אחיה נורה ונהרג. היא לא רצתה בדבר מכל אלה, גם לא ביקשה דבר מכל אלה, אפילו לא הבינה מה קרה. "אלה היו חיי, כל חיי החדשים," אמרה. "ואז זה נכפה

* דרך אגב, המצב לא השתפר בהרבה ב־1973. הבריטים הפעילו באותה שנה אמצעים חמורים עוד יותר, ונהרגו 171 אזרחים, היו 5,018 תקריות ירי, 1,007 פצצות, 1,317 מקרים של שוד מזוין, והצבא תפס 17.2 טון חומרי נפץ.

עלי. ואני עוזבת. זה לא צודק. הנה אחי בני עמי שלמדתי איתם בבית הספר, מציתים להם את הבית ומגרשים אותם. הצבא הבריטי שבא להגן עלינו יוצא עכשיו נגדנו והוא הורס ומחריב. אני התגייסתי. איני אומרת זאת בקלות דעת. נעשיתי כזאת כי לא יכולתי לשבת בבית בזמן שזה קורה. לא יכולתי להיות אימא מתשע־עד־חמש."

"אנשים קוראים לזה 'הצרות'," המשיכה. "זו הייתה מלחמה! הצבא הבריטי הגיע עם שריוניות ונשק ומה לא. המקום שגרנו בו היה אזור מלחמה. הצבא הבריטי בא לכאן עם כל האמצעים שהיו להם כדי לדכא אותנו. ואנחנו היינו כמו בובות גומי – פשוט התרוממנו בחזרה. אל תבין אותי לא נכון. אנחנו נפגענו בדרך למטה. להמון אנשים היה כאב לב. אני סבלתי מזעם הרבה, הרבה זמן, וביקשתי סליחה מהילדים שלי על כך. אבל הנסיבות הכתיבו את זה. זה לא היה מה שהייתי. לא נולדתי כך. זה נכפה עלי."

.6

כאשר אנשיו של גנרל פרילנד פשטו על לוור פולס, השכנים רצו קודם כול אל קתדרלת סנט פיטר, הכנסייה הקתולית המקומית במרחק כמה רחובות. התכונה שאפיינה את לוור פולס, כמו הרבה שכונות קתוליות אחרות במערב בלפסט, הייתה האדיקות הדתית. סנט פיטר הייתה לב השכונה. ארבע מאות איש השתתפו במיסה בסנט פיטר **ביום חול** רגיל. האיש החשוב ביותר בקהילה היה הכומר המקומי. הוא בא במרוצה. הוא ניגש אל החיילים. הפשיטה חייבת להיעשות מהר, התרה בהם, אחרת יהיו צרות.

כעבור ארבעים וחמש דקות, החיילים יצאו עם שללם: חמישה־עשר אקדחים, רובה אחד, תת־מקלע שמייסר אחד, ומטמון של חומרי נפץ ותחמושת. החיילים ארזו את כליהם ופנו לצאת את לוור פולס דרך רחוב צדדי. אבל בינתיים נאסף קהל קטן, וכשהשריוניות עקפו פינה, כמה צעירים רצו לעומתן והתחילו לידות אבנים בחיילים.

השריוניות נעצרו. הקהל רתח. החיילים הגיבו בגז מדמיע. הזעם התעצם. האבנים הפכו לבקבוקי תבערה ובקבוקי התבערה לכדורים. נהג מונית אמר שהוא ראה אדם נושא תת־מקלע רץ לעבר רחוב בלקן. הפורעים הקימו מחסומי דרכים להאט את התקדמות הצבא: טנדר הועלה באש במרחק רחוב אחד משם, וחסם את קצה הכביש. החיילים ירו עוד ועוד גז מדמיע עד שהרוח נשאה אותו על פני כל לוור פולס. זעמו של ההמון הלך וגבר.

למה נעצרו החיילים? מדוע לא המשיכו פשוט לנסוע? ההשתהות בשכונה היא בדיוק הדבר שהכומר אמר להם **לא** לעשות. הכומר חזר אל החיילים והפציר בהם שוב. אם הם יפסיקו לירות גז מדמיע, הוא אמר, הוא ישכנע את ההמון להפסיק לידות אבנים. החיילים לא הקשיבו לו. הפקודות שלהם אמרו שעליהם להיות קשוחים עם בריונים ורוצחים וגם להיראות קשוחים. הכומר שב ופנה אל ההמון. תוך כדי כך, ירו החיילים מטח נוסף של גז מדמיע. הפגז נפל לרגלי הכומר, והוא חצה את הרחוב מתנודד, נאחז באדן של חלון ומתאמץ לנשום אוויר. בסביבה דתית כל כך, שארבע מאות איש באים למיסה ביום חול טיפוסי, **הצבא הבריטי ירה גז מדמיע על כומר.**

זה היה היום שהמהומות התחילו. פרילנד הזעיק תגבורות. כדי לדכא קהילה של שמונת אלפים בני אדם – דחוסים בבתים קטנים לאורך רחובות צרים – הביאו הבריטים שלושת אלפים חיילים. ולא סתם חיילים. לשכונה קתולית אדוקה, פרילנד הביא חיילים מהחטיבה הסקוטית המלכותית – אחת החטיבות הפרוטסטנטיות ביותר בכל הצבא. מסוקים צבאיים חגו בשמים וציוו על התושבים במגביר קול להישאר בתוך הבתים. מחסומי דרכים הוצבו בכל יציאה. הוכרז עוצר ונפתח חיפוש שיטתי מבית לבית. חיילים בני עשרים ואחת, זועמים עדיין על יידוי אבנים ובקבוקי תבערה שפגע בכבודם, נכנסו בכוח לבית אחר בית, קדחו חורים בקירות ובתקרות, בזזו חדרי שינה. הקשיבו לאחד החיילים הבריטים האלה, שנזכר מקץ שנים במה שהתרחש בלילה ההוא:

> בחור אחד עדיין בפיג׳מה יצא מקלל, עם מנורה ביד, והחטיף לסטאן מכה חזקה בראש. סטאן התחמק מהמכה השנייה והפיל את האיש עם הקת של הרובה שלו. אני יודע היטב שהרבה בחורים ניצלו את ההזדמנות הזאת לפרוק את זעמם בגלל דברים שכבר נעשו. גולגולות נסדקו ובתים שלמים נכתשו. כל מה שהיה בבתים נהפך לתל גרוטאות, אבל מתוך הלכלוך הזדקרו עדיין פרטים קטנים שאני זוכר בחדות: תצלומי בית ספר; תמונות משפחתיות חייכניות (וסדוקות); תכשיטים זולים ופסלוני ישו הצלוב (שבורים); ילדים בוכים; רסיסי זכוכית על תמונת האפיפיור; ארוחות אכולות־למחצה וטפטים קרועים; צעצועים צבעוניים ורעשים חורקים של טלוויזיה ורדיו; צלחות מצוירות; נעליים; גופה בחדר הכניסה, משוטחת על הקיר... אז באמת הרגשתי שאנחנו פולשים.

שלוש מאות שלושים ושבעה אנשים נעצרו באותו לילה. שישים נפצעו. שריונית בריטית דרסה והרגה את צ׳רלס אוניל, נכה יוצא חיל האוויר. כשגופתו הייתה מונחת על הקרקע, אחד החיילים דחף עובר אורח באלה ואמר, ״זוז, ממזר אירי – עוד לא הרגנו מספיק ממזרים כמוכם.״ איש ושמו תומס ברנס נורה על ידי חייל בדרך פולס בשמונה בערב, בעת שעמד עם חבר שסתם בקרשים את חלונות הראווה של חנותו. כשאחותו באה לאסוף את גופתו, נאמר לה שאסור לה להיות ברחוב באותה שעה. באחת־עשרה בלילה, זקן ושמו פטריק אלימן חשב שהרע ביותר חלף ויצא מחדרו בנעלי בית ובחולצה לטיול לפני־השינה. חיילים בריטים הרגו אותו במטח יריות. אחד מתיאורי העוצר בשכונה אומר על מותו של אלימן:

> בו־בלילה נכנסו חיילים בריטים לביתו של האיש הירוי והשתכנו שם, לאחר שהאחות הלומת־הצער עקרה לביתו של האח השני בהמשך הרחוב. הפלישה סרת־הטעם הזאת לבית הנטוש

> התגלתה למחרת אחר הצהריים במהלך ההפסקה ב"עוצר" בעת שהאח, עם אחותו וחתנו, הלכו אל הבית ומצאו את הדלת פרוצה, חלון שבור, ציוד צבאי מונח על הרצפה, כלי גילוח על הספה, וכוסות מלוכלכות בכיור. שכנים דיווחו להם שהחיילים ישנו גם בחדרים בקומה השנייה.

דלת פרוצה. חלון שבור. כלים מלוכלכים שהושארו בכיור. לייטס וּוולף האמינו כי כללים ועקרונות רציונליים רק הם חשובים. אבל מה שחשוב בפועל הוא מאות הדברים הקטנים שהחזקים עושים – או לא עושים – כדי לכונן את הלגיטימציה שלהם – כמו לישון בַּמיטה של איש חף־מפשע שזה עתה הרגת במקרה ולפזר את חפציך בביתו.

בבוקר יום ראשון, הסיטואציה בתוך לוור פולס נעשתה נואשת. לוור פולס לא הייתה שכונה עשירה. מבוגרים רבים היו מובטלים ואם לא היו מובטלים, עבדו בקבלנות. הרחובות היו צפופים, והבתים היו צרים – בתים־טוריים אדומי־לבנים שנבנו בבנייה זולה במאה התשע־עשרה, עם חדר אחד בְּכל קומה, ושירותים בחצר האחורית. לבתים מעטים מאוד היה מקרר חשמלי. הם היו אפלים וטחובים. אנשים קנו לחם מדי יום ביומו, אחרת הוא היה מעלה עובש. אבל לעוצר מלאו עכשיו שלושים ושש שעות – ולא נשאר לחם. השכונות הקתוליות של מערב בלפסט הן דחוסות כל כך, ומחוברות בקשרי נישואים ודם רבים כל כך, שהשמועה על מצוקתה של לוור פולס התפשטה מהר משכונה לשכונה. הרייט קרסון הלכה ברחובות באלימרפי, והכתה במכסים של סירים. אחריה באה אישה ושמה מרי דרום.* היה לה רמקול. היא התהלכה ברחובות מערב בלפסט הקתולית, והזעיקה את הנשים: "צאו! מלאו את עגלות התינוקות בלחם וחלב! הילדים לא אכלו שום דבר."

* כעבור שש שנים, כשדרום טופלה בבית החולים מאטר בבלפסט, קיצונים פרוטסטנטים ירו בה למוות במיטתה.

הנשים התחילו להיאסף בקבוצות של שתיים וארבע ועשר ועשרים, עד שמנו אלפים. "היו נשים שהיו להן עדיין רולים בשיער, ומטפחות על השיער," זוכרת לולור. "שילבנו זרועות ושרנו, 'אנחנו נתגבר. אנחנו נתגבר יום אחד.'

"ירדנו לרגלי הגבעה," המשיכה. "האווירה הייתה מחושמלת. הבריטים עמדו עם הקסדות שלהם והרובים שלהם – מוכנים לגמרי. האלות שלופות. הסתובבנו וירדנו בדרך גרוונור, שרות וצועקות. אני חושבת שהבריטים היו המומים. הם לא האמינו שהנשים האלה עם עגלות הילדים יורדות להתמודד איתם. אני זוכרת שראיתי בריטי אחד עומד לו מגרד בראשו, וחושב, 'מה נעשה עם כל הנשים האלה? האם ניכנס פה לסיטואציה של התפרעות?' אחר כך פנינו לרחוב סלייט, ששם היה בית הספר – **בית הספר שלי.** והבריטים היו שם. הם יצאו בריצה מבית הספר, והייתה שם לחימה פנים־אל־פנים. הם תלשו לנו את השערות. הבריטים פשוט תפסו אותנו, וזרקו אותנו על הקירות. אוי, כן. הם היכו אותנו. ומי שנפלה, הייתה צריכה לקום מהר מאוד, שלא ידרכו עליה. הם תקפו אותנו באכזריות. אני זוכרת שעמדתי על גג של מכונית והסתכלתי על מה שקורה לפני. ואז ראיתי איש עם קרם גילוח על הפנים, מצמיד את הכותפות שלו – ובבת אחת החיילים הפסיקו להכות אותנו."

האיש שענד את הכותפות היה המפקד של המחסום ברחוב סלייט. הוא היה אולי הקול השפוי היחיד בצד הבריטי באותו יום, היחידי שהבין את מלוא הממדים של האסון ההולך ונגול. קבוצת חיילים חמושים עד צוואר מכים קבוצת נשים דוחפות עגלות־תינוק, שבאו להאכיל את ילדי לוור פולס.* הוא פקד על אנשיו להפסיק.

"אתה צריך להבין, הצעדה ירדה עדיין בכביש, ולנשים מאחור לא

* אחת האגדות הרבות על העוצר בלוור פולס אומרת שלעגלות התינוק שהצועדות דחפו היו שתי מטרות. הראשונה הייתה להביא ללוור פולס לחם וחלב. השנייה הייתה להוציא משם רובים ותחמושת – לעבור על פני העיניים הלא־חשדניות של הצבא הבריטי.

היה מושג מה קורה בהתחלה," המשיכה לולור. "הן המשיכו לבוא. נשים צעקו. אנשים התחילו לצאת מהבתים – לגרור נשים פנימה כי היו כל כך הרבה פצועות. ברגע שכל האנשים התחילו לצאת מהבתים, הבריטים איבדו שליטה. כולם יצאו לרחובות – מאות ומאות של אנשים. כמו קוביות נופלות של דומינו. ברגע שיצאו אנשים מרחוב אחד, מיד ראית דלתות נפתחות ברחוב נוסף, ועוד רחוב, ועוד רחוב. הבריטים ויתרו. הם הרימו ידיים. הנשים לחצו – ואנחנו לחצנו ולחצנו – עד שנכנסנו, ונכנסנו ושברנו את העוצר. לעתים קרובות אני חושבת על זה. אלוהים, הרגשנו – כולם שמחו וצהלו – הרגשנו **שעשינו את זה.**

"אני זוכרת שחזרתי הביתה ופתאום רעדתי והייתי מאוד מודאגת ולחוצה מכל האירוע, אתה מבין? אני זוכרת שאחר כך דיברתי על זה עם אבי. אמרתי, 'אבא, מה שאמרת התגשם. הם התנפלו עלינו.' והוא אמר, 'נכון. הצבא הבריטי – זה מה שהם עושים.' הוא צדק. הם התנפלו עלינו. וזו הייתה ההתחלה."

פרק שמיני

וילמה דרקסן

"כולנו עשינו משהו מחריד בחיינו,
או הרגשנו דחף לעשות דבר כזה."

1.

בסוף שבוע אחד ביוני 1992 בתו של מייק ריינולדס באה הביתה מהמכללה כדי ללכת לחתונה. היא הייתה בת שמונה־עשרה עם שיער בלונדי ארוך בצבע דבש. שמה היה קימבר. היא למדה ב"מכון פשן לעיצוב ומסחר" בלוס אנג'לס. ביתה היה בפרזנו, במרחק כמה שעות נסיעה צפונה, בסנטרל ואלי של קליפורניה. אחרי החתונה היא נשארה לארוחת ערב עם ידיד ותיק, גרג קלדרון. היא לבשה מכנסיים קצרים ומגפיים ואת מעיל הספורט המשובץ באדום־ושחור של אביה.

ריינולדס וקלדרון אכלו במסעדת דיילי פלאנט, בטאואר דיסטריקט של פרזנו. הם שתו קפה ואחר כך הלכו לאיסוזו שלה. השעה הייתה 10:41 בלילה. ריינולדס פתחה את דלת הנוסע לקלדרון, אחר כך הלכה סביב המכונית לכיוון דלת הנהג. באותו הזמן יצאו אט אט שני גברים על אופנוע קווסאקי גנוב מתוך מגרש חניה סמוך בהמשך הרחוב. הם חבשו קסדות ומגיני פנים אפלים. לנהג, ג'ו דייוויס, הייתה

רשימה ארוכה של הרשעות בתיקי סמים והחזקת נשק ללא רישיון. הוא שוחרר זה עתה על תנאי מבית הסוהר ואסקו של מדינת קליפורניה לאחר שריצה עונש מאסר על גניבת רכב. מאחוריו על האופנוע ישב דאגלס ווקר. ווקר נכנס ויצא מהכלא שבע פעמים. שניהם היו מכורים לקריסטל מת'. בתחילת אותו ערב הם ניסו לחטוף מכונית מבעליה בשדרת שאו, הרחוב הראשי של פרזנו. "לא ממש חשבתי על משהו, אתה מבין," יאמר ווקר כעבור חודשים כאשר נשאל באיזה מצב רוח היה באותו לילה. "כשזה קורה, זה קורה, אתה מבין. זה פשוט קורה פתאום. פשוט יצאנו לעשות מה שאנחנו עושים. זאת אומרת, זה כל מה שאני יכול לספר לך."

ווקר ודייוויס עצרו ליד האיסוזו, והשתמשו במשקלו של האופנוע כדי להצמיד את ריינולדס למכונית. קלדרון קפץ ממושב הנוסע, ורץ סביב החלק האחורי של המכונית. ווקר חסם את דרכו. דייוויס תפס את הארנק של ריינולדס. הוא שלף אקדח מגנום 357 והצמיד אותו לאוזנה הימנית. היא התנגדה. הוא ירה. דייוויס ווקר קפצו בחזרה על האופנוע ודהרו משם דרך רמזור אדום. אנשים יצאו בריצה מהמסעדה. מישהו ניסה לעצור את הדימום. קלדרון נסע בחזרה לבית הוריה של ריינולדס אבל לא הצליח להעיר אותם. הוא טלפן אבל ענה המשיבון שלהם. לבסוף, בשתיים וחצי בבוקר, הוא השיג אותם. מייק ריינולדס שמע את אשתו צועקת, "בראש! הם ירו בה בראש!" קימבר מתה למחרת היום.

"יחסי אב ובת הם באמת משהו מיוחד," אמר מייק ריינולדס לא מזמן, במבט לאחור על אותו לילה נורא. הוא אדם זקן עכשיו. הוא צולע ורוב שערותיו נשרו. הוא ישב ליד שולחן בחדר העבודה שלו בביתו רחב־הידיים בפרזנו במרחק לא יותר מחמש דקות נסיעה מהמקום שבתו נורתה. על הקיר מאחוריו היה תצלום של קימבר. במטבח, ליד חדר העבודה, היה ציור של קימבר, עם כנפי מלאך, עולה השמימה. "אדם יכול לריב עם אשתו," המשיך, קולו נסער מהזיכרון. "אבל הבת שלך היא נסיכה – היא לא יכולה לעשות שום דבר רע. ובאותו עניין,

אבא שלה הוא האיש שיכול לתקן הכול, מאופניים שבורים של ילד עד לב שבור. אבא יכול לתקן הכול, וכשזה קרה לבת שלנו, זה היה משהו שלא יכולתי לתקן. החזקתי לה את היד כשהיא מתה. זו הרגשה של חוסר־ישע.״ באותו רגע הוא נדר נדר.

״כל מה שעשיתי מאז קשור להבטחה שנתתי לקימבר על ערש דווי,״ אמר ריינולדס. ״איני יכול להציל את חייך. אבל אעשה כל מה שבכוחי כדי לנסות למנוע שדבר כזה יקרה לאדם אחר.״

.2

כשריינולדס חזר הביתה מבית החולים, טלפן אליוריי אפלטון, המראיין של תוכנית ראיונות פופולרית ברדיו פרזנו. ״העיר השתוללה,״ זוכר אפלטון. ״באותו זמן, פרזנו הייתה במקום הראשון בארץ במספר מעשי רצח לנפש – או קרוב אליו. אבל זה היה פשוט מדי מנקר עיניים – לנוכח מיליון בני אדם, בקדמת מסעדה פופולרית. מאוחר באותו לילה נודע לי שקימבר מתה, ותפסתי את מייק. אמרתי, ׳מתי שתהיה מוכן לעלות לשידור, תודיע לי.׳ והוא אמר, ׳ מה עם היום?׳ כך התחיל כל הסיפור, ארבע־עשרה שעות אחרי מות בתו.״

ריינולדס מתאר את השעתיים שעשה בתוכנית של אפלטון כקשות ביותר בחייו. הוא בכה. ״בחיים לא ראיתי יגון כזה,״ זוכר אפלטון. בהתחלה, ענו השניים לשיחות טלפון מאנשים שהכירו את משפחת ריינולדס, ורצו רק להביע תנחומים. אבל אחר כך התחילו הוא וריינולדס לדבר על מה שהרצח אומר על המערכת המשפטית בקליפורניה, והתחילו להגיע שיחות מכל רחבי המדינה.

ריינולדס חזר הביתה וזימן אספה. הוא הזמין כל אדם שלדעתו היה יכול לחולל שינוי, והם ישבו בחצר האחורית שלו מסביב לשולחן עץ גדול. ״היו שם שלושה שופטים, אנשים מהמשטרה, עורכי דין, השריף, אנשים ממשרד התובע המחוזי, אנשים מהקהילה, ממערכת החינוך,״ סיפר. ״ושאלנו ׳למה זה קורה? מה גורם לכך?׳״

המסקנה שלהם הייתה שבקליפורניה העונשים על עבירה על החוק היו קלים מדי. שחרורים על תנאי ניתנו בקלות גדולה מדי ומהר מדי. הטיפול בעבריינים כרוניים לא היה שונה מהטיפול באנשים שביצעו פשעים בפעם הראשונה. דאגלס ווקר, האיש שישב על האופנוע מאחור, נעצר בפעם הראשונה כשהיה בן שלוש־עשרה על סחר בהרואין. זמן לא רב לפני התקיפה קיבל שחרור זמני כדי שיוכל לבקר את אשתו ההרה, ולא חזר. האם זה מתקבל על הדעת?

הקבוצה חיברה הצעת חוק. ריינולדס התעקש שהיא תהיה קצרה ופשוטה, כתובה בשפה שווה לכל נפש. ניתן לה השם ״חוק שלוש הפעמים״. היא דרשה שכל מי שמורשע בקליפורניה בעבירה קשה או פלילית שנייה, יצטרך לרצות עונש כפול מהמופיע כיום בספר החוקים. וכל מי שמורשע בעבירה שלישית – וההגדרה של עבירה שלישית הייתה כמעט כל פשע בספר החוקים – יאבד כל סיכוי להקלות וירצה עונש־חובה של עשרים וחמש שנה עד מאסר עולם.* בלי חריגים ובלי פרצות.

ריינולדס וקבוצתו אספו אלפי חתימות לעריכת משאל עם מדינתי. בכל עונת בחירות בקליפורניה יש אינספור רעיונות למשאל עם, ורובם אינם רואים אור יום. אבל הצעת החוק ״שלוש הפעמים״ פגעה בעצב רגיש. היא אושרה בתמיכה בשיעור מדהים של 72 אחוזים מהבוחרים במדינה, ובאביב 1994, הפכה לחוק, כמעט מילה במילה כפי שנוסחה בחצר האחורית של מייק ריינולדס. הקרימינולוג פרנקלין זימרינג קרא לחוק זה ״ניסוי העונשין הגדול ביותר בהיסטוריה האמריקנית״. ב־1989 היו שמונים אלף בני אדם מאחורי הסורגים בבתי הסוהר

* במונחים מעשיים, חוק ״שלוש הפעמים״ פירושו משהו כמו: עבירה ראשונה (פריצה). קודם: 2 שנים. עכשיו: 2 שנים. עבירה שנייה (פריצה). קודם 4.5 שנים. עכשיו: 9 שנים. עבירה שלישית (קבלת רכוש גנוב). קודם: 2 שנים. עכשיו: 25 שנים עד מאסר עולם. מדינות אחרות בארצות הברית וארצות אחרות בעולם חוקקו ״חוק שלוש פעמים״ משלהן. אבל אף אחד מהחוקים האלה לא הרחיק לכת כמו הגרסה הקליפורנית.

של קליפורניה. בתוך עשר שנים מספר זה הוכפל – ולאורך הדרך התחוללה ירידה מסחררת בשיעור הפשיעה בקליפורניה. בין 1994 ו־1998 ירדו מעשי הרצח בקליפורניה ב־41.4 אחוז, מעשי האונס ירדו ב־10.9 אחוז, מעשי השוד ירדו ב־38.7 אחוז, התקיפות ירדו ב־22.1 אחוז, הפריצות ירדו ב־29.9 אחוז, וגניבות הרכב ירדו ב־36.6 אחוז. מייק ריינולדס התחייב, על ערש הדווי של בתו, לדאוג לכך שמה שקרה לקימבר לא יקרה עוד לשום אדם אחר – ומתוך יגונו באה מהפכה.

"בימים ההם, ראינו במדינת קליפורניה שנים־עשר מעשי רצח ליום. היום המספר עומד על שישה בקירוב," אמר ריינולדס. "בכל יום שעובר, נעים לי לחשוב שיש שישה אנשים חיים שלפני החוק הזה לא היו חיים." הוא ישב במשרד בביתו בפרזנו, מוקף בתמונות של עצמו עם נכבדים כאלה ואחרים ותעודות חתומות ומכתבים ממוסגרים – שכולם מעידים על תפקידו המופלא בפוליטיקה של המדינה הגדולה ביותר בארצות הברית. "לפעמים במהלך החיים מזדמן לך להציל חיים של אדם אחר," הוא המשיך. "אני מתכוון, לחלץ מישהו מבניין בוער, להציל אותו מטביעה או איזה דבר מטורף אחר. לכמה אנשים יש הזדמנות להציל שישה חיי אדם ביום ובכל יום? אני חושב שיש לי באמת מזל גדול."

הוא השתתק, כאילו חזר לאחור אל כל מה שהתרחש בעשרים השנים שחלפו מאז הבטחתו לקימבר. הוא היה רהוט ומשכנע להפליא. היה ברור איך, אפילו באמצע יגון אינסופי, הוא היה משכנע כל כך לפני שנים רבות בתוכנית של ריי אפלטון. הוא שב המשיך: "חשוב על האיש שהמציא את חגורות הבטיחות. אתה יודע את שמו? אני לא. אין לי מושג. אבל חשוב על האנשים הרבים שניצלו; או על האנשים שניצלו תודות לחגורות בטיחות או לכריות אוויר או למכלי תרופות אטומים. אני יכול לשבת פה ולעבור על הרשימה. התקנים פשוטים שנוצרו על ידי אנשים רגילים, בדיוק כמוני, שהצילו הרבה חיי אדם. אבל אנחנו לא מחפשים שבחים, אנחנו לא מחפשים טפיחות על הגב.

כל מה שאנחנו מחפשים הוא תוצאות, והתוצאות הן הפרס הגדול שלי."

הבריטים באו לצפון אירלנד עם הכוונות הטובות ביותר והביאו שלושים שנה של מהומות ושפיכות דמים. הם לא השיגו את מבוקשם כי הם לא הבינו שלכוח יש מגבלה חשובה. הוא צריך להיראות לגיטימי, שאם לא כן הוא משיג את היפוכה של ההשפעה המבוקשת. מייק ריינולדס השיג השפעה אדירה במדינת הבית שלו. אין בקליפורניה עוד הרבה אזרחים בני דורו שהמעשים והרעיונות שלהם השפיעו על אנשים רבים כל כך. אבל במקרה שלו, נראה הדבר שהכוח השיג את מטרתו. די להסתכל בסטטיסטיקה של הפשיעה בקליפורניה. הוא השיג את מבוקשו, לא כן?

אין דבר רחוק יותר מהאמת.

.3

נחזור לתאוריית עקומת U ההפוכה שעסקנו בה בפרק על גודל הכיתה. עקומות U הפוכות מתארות **גבולות**. הן מאיירות את העובדה ש"יותר" הוא לא תמיד טוב יותר; שמגיע בעצם מצב, שהמשאבים הנוספים, שהחזקים רואים בהם את היתרון הגדול ביותר שלהם, רק מחמירים את המצב. עקומת U ההפוכה מתארת ברורות את ההשפעות של גודל הכיתה, וחלה ברורות גם על הקשר בין הורות ועושר. אבל לפני שנים אחדות, באו כמה מלומדים והעלו טיעון שאפתני יותר, טיעון שיגרור בסופו של דבר את מייק ריינולדס ואת נימוקיו בזכות "חוק שלוש הפעמים" לתוך עשרים שנות מחלוקת. האם גם הקשר בין עונש ופשיעה הוא עקומת U הפוכה? במילים אחרות, האם – מעבר לנקודה מסוימת – טיפול בפשיעה ביד קשה מפסיק להשפיע על הפושעים ואולי מתחיל אפילו להחמיר את הפשיעה?

בזמן שאושר חוק "שלוש הפעמים", איש לא הביא בחשבון את האפשרות הזאת. מייק ריינולדס ותומכיו הניחו כי כל פושע נוסף

שהם יכלאו, וכל שנה נוספת שהם יוסיפו לעונש הממוצע, יחוללו ירידה מקבילה בפשיעה.

"בימים ההם, אפילו העונש על רצח בנסיבות מחמירות היה רק שש־עשרה שנים, והרוצח היה משתחרר אחרי שמונה שנים," הסביר מייק ריינולדס. הוא תיאר את קליפורניה לפני מהפכת "שלוש הפעמים" שלו. "הכניסה לעסקי הפשע נעשתה אופציה סבירה מאוד. הנפש האנושית הולכת בנתיב ההתנגדות הקטנה ביותר. נתיב ההתנגדות הקטנה ביותר הוא הדרך הקלה, והרבה יותר קל לצאת לשדוד ולגנוב ולינוק סמים מאשר לצאת לעבוד בפרך ארבעים שעות בשבוע במקום עבודה ולאכול המון חרא מהלקוחות. מי צריך את זה? אני יכול לצאת לרחוב ולנופף באקדח ולהרוויח כמה כסף שאני רוצה הכי מהר שאפשר, ואם תופסים אותי, 95 אחוז מכל התיקים משיגים עסקת טיעון. מאשימים אותי בדבר אחד, אני מודה בדבר שני, ואנחנו עושים עסקה. ואחר כך מורידים לי שליש, ואני מרצה רק חצי הזמן. שקול את כל שלוש האפשרויות, ויש סיכוי גבוה שתספיק לעשות המון פשעים לפני שבכלל יתפסו אותך ויעמידו אותך לדין."

ריינולדס העלה גרסה של הטיעון של לייטס וולף במחקר הקלסי שלהם על ההרתעה: **הנחת יסוד של הניתוח שלנו אומרת שהאוכלוסייה, כיחידים או כקבוצות, מתנהגת "באופן רציונלי", שהיא מחשבת עלויות ורווחים שנקשרים עם דרכי פעולה שונות, ומחליטה על בחירות בהתאם.** לדעתו של ריינולדס, פושעים מצאו שהרווחים של ביצוע פשע בקליפורניה גדולים פי כמה מהסיכונים. הפתרון, חשב, הוא להגדיל את העלויות של ביצוע פשע עד כדי כך שלא יהיה קל לשדוד ולגנוב יותר מאשר להתפרנס מעבודה מכובדת. ואשר לאלה שימשיכו לעבור על החוק – אפילו לנוכח הסיכונים שהשתנו – חוק "שלוש הפעמים" אמר, הכניס אותם לכלא עד יומם האחרון, כך שלא תהיה להם עוד הזדמנות לחזור לסורם. ריינולדס והבוחרים של קליפורניה חשבו ששני הרעיונות האלה הגיוניים לגמרי.

האומנם? כאן נכנס לתמונה תאורטיקן עקומת U ההפוכה. נתחיל בהנחה הראשונה – שפושעים מגיבים על עליות בעלות הפשיעה בביצוע של פחות פשעים. ברור שזה נכון כשהעונשים על הפרת החוק הם ממש נמוכים. מקרה בוחן מעולה בקרימינולוגיה בודק מה התרחש בסתיו 1969 כשמשטרת מונטריאול שבתה במשך שש־עשרה שעות. מונטריאול הייתה – ועודנה – עיר ברמה עולמית גבוהה במדינה שנחשבת לאחת המדינות הכי יציבות ושומרות־חוק בעולם. מה אפוא קרה? תוהו ובוהו. באותו יום נשדדו כל כך הרבה בנקים – לאור היום – שכל הבנקים בעיר נאלצו לסגור את שעריהם. בוזזים עטו על מרכז העיר מונטריאול וניפצו חלונות ראווה. והדבר המזעזע ביותר, מחלוקת ישנה בין נהגי המוניות בעיר ובין שירות הסעה מקומי "שירות לימוזינות מורי היל" על הזכות לאסוף נוסעים משדה התעופה התפוצץ לתגרה אלימה, כאילו שני הצדדים היו נסיכויות נתונות במלחמה באירופה הימי־ביניימית. נהגי המוניות התנפלו על נהגי מורי היל עם פצצות תבערה. המאבטחים של מורי היל פתחו באש. אחר כך נהגי המוניות הציתו אוטובוס וניפצו אותו דרך הדלתות הנעולות של מוסך מורי היל. אנחנו מדברים על **קנדה**. אבל ברגע שהמשטרה חזרה לעבודה, הסדר הושב על כנו. האיום במעצר ובעונש **עבד**.

ברור אפוא שיש הבדל גדול בין אי־ענישה על עבירה על החוק ובין ענישה – בדיוק כפי שיש הבדל גדול בין כיתה של ארבעים תלמידים וכיתה של עשרים וחמישה. מצד שמאל של עקומת U ההפוכה, התערבות מחוללת שינוי.

אבל זכרו כי ההיגיון של עקומת U ההפוכה אומר כי אותן אסטרטגיות שעובדות ממש טוב בהתחלה מפסיקות לעבוד מעבר לנקודה מסוימת, וזה בדיוק מה שקורה לענישה, לדעתם של קרימינולוגים רבים.

לפני כמה שנים, למשל, ראיינו הקרימינולוגים ריצ'רד רייט וסקוט דקר שמונים ושישה שודדים חמושים. הם שמעו בעיקר משהו כזה:

> אני מתאמץ לא לחשוב על מה שיקרה אם יתפסו אותי. זה מסיח את הדעת יותר מדי. אי אפשר להתרכז בלעשות משהו אם כל הזמן חושבים, "מה יקרה אם משהו ישתבש?" עם הזמן, כשהתכוונתי לבצע שוד, החלטתי להתמקד בזה לגמרי ולא לחשוב על שום דבר אחר.

או כזה:

> זאת הסיבה שאני והשותפים שלי מתמסטלים כל כך. אנחנו מתמסטלים ומשתטים וכך אנחנו שוכחים מהפחד שיתפסו אותנו. מה שקורה, קורה... פשוט לא אכפת לך באותו זמן.

אפילו כשדקר ווויט לחצו עליהם, הפושעים שהם ראיינו "נשארו אדישים לאיומים בעונשים." הם פשוט לא חשבו למרחק כזה קדימה.

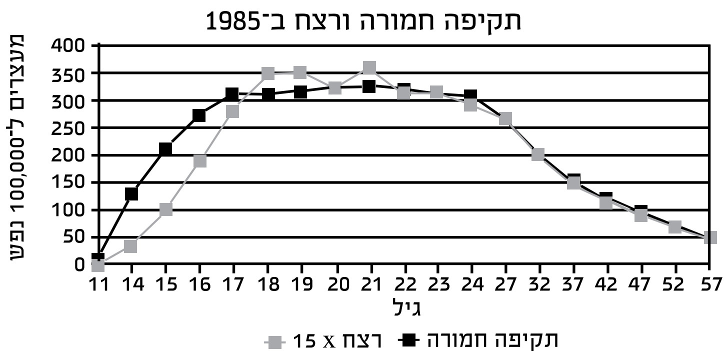
בעקבות רצח בתו ריינולדס רצה להפחיד פושעים פוטנציאליים בקליפורניה עד כדי כך שיחשבו פעמיים לפני שיחצו את הגבול. אבל אסטרטגיה זו אינה עובדת על פושעים שחושבים כמו אלה שרייט ודקר ריאיינו. ג'ו דייוויס ודאגלס ווקר – שני הפושעים שתקפו את קימבר ריינולדס מחוץ למסעדת דיילי פלאנט – היו מכורים לקריסטל־מת'. קודם באותו יום, הם ניסו לזרוק נהג ממכוניתו ולחטוף אותה לאור היום. וזוכרים מה ווקר אמר? **לא ממש חשבתי על משהו, אתה מבין, כשזה קורה, זה קורה, אתה מבין. זה פשוט קורה פתאום. פשוט יצאנו לעשות מה שאנחנו עושים. זאת אומרת, זה כל מה שאני יכול לספר לך.** האם איש כזה יחשוב פעמיים? "דיברתי עם ידידים של המשפחה שהכירו את ג'ו ואת אחיו, והם שאלו אותו למה הוא ירה בקימבר," סיפר פעם ריינולדס במבט לאחור על אותו ערב טרגי. "והוא אמר שהארנק כבר היה בידו, כך שלא זו הייתה הבעיה. אבל הוא ירה בה בגלל המבט שהיא נתנה בו. הוא ירה בה כי חשב שהיא לא מתייחסת אליו ברצינות, ולא נותנת לו כבוד." הדברים שריינולדס

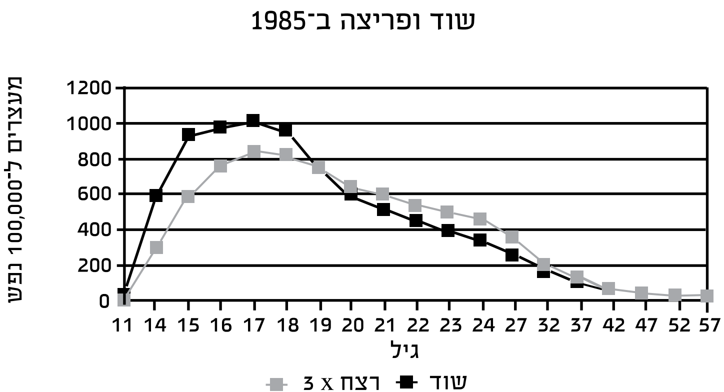
בעצמו אמר סותרים את ההיגיון של חוק "שלוש הפעמים". ג'ו דייוויס הרג את קימבר ריינולדס מפני שלא נתנה לו את הכבוד שהגיע לו לדעתו **בשעה שהצמיד אקדח לראשה וחטף את הארנק שלה.** איך למען השם יכול שינוי של חומרת העונש להרתיע מישהו שהמוח שלו עובד בצורה כזאת? אתם ואני רגישים לעונש מוגדל כי לכם ולי יש הרבה מניות בחברה האנושית. אבל לפושעים זה לא אכפת. כותב הקרימינולוג דייוויד קנדי: "ייתכן פשוט שאלה המוכנים היום להסתכן, לעתים קרובות מתוך דחף רגעי, לעתים קרובות במצב נפשי מעורער, במה שנראה להם כסיכוי קטן מאוד שיקבלו עונש שהוא כבר כבד מאוד, יהיו מוכנים מחר להסתכן במה שנראה להם עדיין כסיכוי קטן מאוד של עונש קצת יותר כבד."*

הטיעון השני בזכות חוק "שלוש הפעמים" – שכל שנה נוספת שפושע נמצא מאחורי הסורגים היא עוד שנה שנבצר ממנו לבצע פשע – הוא בעייתי באותה מידה. החשבון אינו מסתדר. הגיל הממוצע של פושע בקליפורניה ב־2011 ברגע שהוא מורשע בעבירת "הפעם השלישית" שלו, למשל, היה ארבעים ושלוש. לפני שהגיע חוק "שלוש הפעמים", האיש הזה היה יושב בכלא משהו כמו חמש שנים על עבירה חמורה ומשתחרר בגיל ארבעים ושמונה. עם חוק "שלוש הפעמים" הוא יֵשב בכלא עשרים וחמש שנים לפחות, ויֵצא

* קנדי מוסיף וטוען כי בחינה של מניעים קרימינליים בפועל, מגלה כי חישוב הסיכונים והרווחים הוא תהליך "סובייקטיבי להפליא". כותב קנדי: "מה שחשוב בהרתעה הוא מה שחשוב לפושעים ולפושעים פוטנציאליים. להם חשובים הרווחים והעלויות כפי שהם מבינים אותם ומגדירים אותם. הקרימינולוגים אנתוני דוב וצ'ריל מארי ובסטר סיכמו לאחרונה בניתוח מקיף של כל מחקרי הענישה החשובים: "הערכה סבירה של המחקר המעודכן – שמתמקדת במיוחד במחקרים שנערכו בעשור האחרון – אומרת כי לחומרת העונש אין השפעה על רמת הפשיעה בחברה... אין ספרות מחקרית עקבית מעשרים וחמש עד שלושים השנים האחרונות שמלמדת כי עונשים קשים מרתיעים." מה שהם אומרים הוא כי רוב המדינות בעולם המפותח נמצאות בחלק האמצעי של העקומה. אם כולאים פושעים מעבר לשיא הפשיעה שלהם ומאיימים על עבריינים צעירים במשהו שפשוט לא מדאיג עבריינים צעירים לא משיגים הרבה.

בגיל שישים ושמונה. השאלה ההגיונית המתבקשת עכשיו היא: כמה פשעים מבצעים עבריינים בין הגילים ארבעים ושמונה ושישים ושמונה? לא כל כך הרבה. הביטו בעקומות האלה, שמראות את היחס בין גיל ופשיעה לעבירות של תקיפה חמורה ורצח ולעבירות של שוד ופריצה.

עונשים ארוכים יותר משפיעים על גברים צעירים. אבל ברגע שאדם עובר את הנקודה הקריטית של אמצע שנות העשרים, כל מה שעונשים ארוכים עושים הוא להגן עלינו מפני פושעים מסוכנים בנקודה שהם נעשים מסוכנים פחות. ושוב, מה שמתחיל כאסטרטגיה מבטיחה מפסיק לעבוד.

אנחנו מגיעים לשאלה המכרעת: האם יש צד ימני לעקומת הפשע־עונש – נקודה שבה יד קשה מתחילה בפועל **להחמיר** את המצב? הקרימינולוג שהציג את הטיעון המשכנע ביותר בעניין זה הוא טוד קליר, וכך הוא מנמק אותו:

למאסר יש השפעה ישירה על הפשיעה: הוא שם אדם רע מאחורי הסורגים, מקום שבו נבצר ממנו לפגוע באנשים אחרים. אבל למאסר יש גם השפעה עקיפה על הפשיעה, במובן זה שהוא פוגע בכל האנשים שיש להם מגע עם הפושע. למשל, מספר גבוה מאוד של גברים שנשלחים לכלא הם אבות. (לרבע מה**צעירים** שמורשעים בפשעים יש ילדים.) ולשליחת אב לכלא יש השפעה הרסנית על הילד. יש פושעים שהם אבות גרועים: מתעללים, אלימים, נעדרים. אבל רבים אינם כאלה. הכסף שהם משתכרים – גם מפשיעה וגם מעבודות חוקיות – עוזר לפרנס את ילדיהם. לדידו של ילד, איבוד אב בגלל מאסר דומה לאיבוד אב בגלל גירושין או יתמות. אב בבית הסוהר מגדיל את ההסתברות שהילד יהיה לעבריין צעיר ב־300 עד 400 אחוז; אב בבית הסוהר מגדיל את ההסתברות של הפרעה פסיכיאטרית קשה ב־250 אחוז.

ברגע שהפושע גמר לרצות את עונשו הוא חוזר לשכונת מגוריו. יש סיכוי גבוה שהוא ניזוק פסיכולוגית בזמן שעשה מאחורי הסורגים. סיכויי התעסוקה שלו ירדו פלאים. בהיותו בכלא הוא מאבד את רוב חבריו הלא־עבריינים ומחליף אותם בעמיתיו־העבריינים. ועכשיו שחזר, הוא מפעיל עוד יותר לחץ אמוציונלי ופיננסי על הבית שהתערער ממילא עם לכתו. המאסר מוליד נזק משני. ברוב המקרים, הנזק שנגרם מהמאסר הוא קטן מהרווחים; הכנסת אנשים מאחורי

הסורגים עדיין מיטיבה את מצבנו. אבל קליר טוען שאם כולאים אנשים רבים **מדי** לזמן ארוך **מדי**, הנזק המשני מתחיל להיות גדול יותר מהרווח.*

קליר ועמיתה שלו – דינה רוז – בחנו את ההשערה הזאת בטלהסי שבפלורידה.** הם עברו דרך העיר והשוו את מספר האנשים שנשלחו לכלא בשכונה מסוימת עם שיעור הפשיעה באותה שכונה בשנה שאחריה – וניסו להעריך, בחישוב מתמטי, אם הייתה נקודה שבה עקומת U ההפוכה התחילה להפוך כיוון. הם מצאו אותה. "כאשר יותר משני אחוזים של השכונה הולכים לכלא," סיכם קליר, "ההשפעה על הפשיעה מתחילה להתהפך."

זה הדבר שיפֶה דיברה עליו בבראונסוויל. הנזק שהיא ניסתה לתקן בחיבוקים ובתרנגולי הודו לא נגרם בגלל היעדר חוק וסדר. הוא נגרם על ידי **יותר מדי** חוק וסדר: כל כך הרבה אבות ואחים ודודנים היו בכלא עד שהאנשים בשכונה התחילו לראות בחוק האויב. בראונסוויל הייתה במדרון של עקומת U ההפוכה. בקליפורניה, ב־1989, היו שבעים ושישה אלף אנשים מאחורי הסורגים. כעבור עשר שנים,

* קליר תיאר לראשונה את רעיונותיו במאמר מדעי ושמו "הצתה מוקדמת: כאשר הכליאה מגדילה את הפשיעה". המאמר מציג עשרה נימוקים מדוע הכנסת מספר גדול של אנשים מאחורי הסורגים עלולה לחולל את ההפך מהשפעה המיוחלת. בתחילה, קליר לא הצליח למצוא מו"ל למאמר. הוא ניסה לפרסם את מאמרו בכתבי העת האקדמיים החשובים בתחומו ונדחה בכולם. איש לא האמין בו, מלבד קהילת הענישה. אומר קליר, "אחת העובדות הפחות־ידועות בעולם שלי היא שרוב המקצוענים בתחום הענישה אינם חושבים כי מה שהם עושים ישפר את המצב. הם מנסים לנהל בתי סוהר הומניים, ועושים כמיטב יכולתם. אבל הם רואים מה קורה, ונמצאים שם בפנים. הם יודעים – הם אומרים דברים כמו 'הסוהרים שלי מתעללים באנשים' או 'הם לא יֵצאו מהכלא בהרגשה טובה' או 'אנחנו לא נותנים להם שום דבר ממה שהם צריכים.' בשבילם זו חוויה מרגיזה מאוד. וכך קרה שהמאמר שלי עבר מיד ליד, ובחור אחד במרכז למחקר המשפט הפלילי באוקלהומה ביקש רשות לפרסם אותו. אמרתי בשמחה רבה. הוא פרסם אותו. ובמשך הרבה זמן, כשחיפשת אותי בגוגל, זה היה הדבר הראשון שעלה."

** התזה של קליר, בניסוח הפשוט ביותר, היא זו: "כשלוקחים מספר גדול של אנשים צעירים ממקום מסוים ומכניסים אותם לכלא, ואחר כך מחזירים אותם לאותו מקום, זה לא מוסיף בריאות לאנשים שחיים במקום הזה."

במידה גדולה בגלל חוק ״שלוש הפעמים״, מספר זה גדל ביותר מפי שניים. במפנה המאה העשרים ואחת, היחס בין מספר האסירים בכלא בקליפורניה ובין מספר התושבים היה גדול **פי חמישה עד פי שמונה** מאשר בקנדה או במערב אירופה. האם אתם חושבים כי חוק ״שלוש הפעמים״ הפך כמה שכונות בקליפורניה למקבילות של בראונסוויל?

ריינולדס משוכנע כי מסע הצלב שלו הציל שישה חיי אדם ביום משום ששיעורי הפשיעה בקליפורניה ירדו מאוד לאחר אישור חוק ״שלוש הפעמים״. אבל בבדיקה מקרוב מתברר כי הירידות האלה התחילו לפני שחוק ״שלוש הפעמים״ נכנס לתוקפו. ואם שיעורי הפשיעה ירדו מאוד בקליפורניה בשנות התשעים, הם ירדו גם בהרבה חלקים אחרים של ארצות הברית באותה תקופה, אפילו במקומות שלא החמירו בכלל את הטיפול בעבריינים. ככל שחקרו יותר את חוק ״שלוש הפעמים״ כך היה קשה יותר לראות מה בדיוק היו ההשפעות שלו. היו קרימינולוגים שסיכמו שהוא כן הקטין את הפשיעה. אחרים אמרו שהוא אמנם עבד, אבל מוטב היה לנצל למטרות אחרות את הכסף שהוצא על כליאת פושעים. מחקר חדש אחד אומר כי חוק ״שלוש הפעמים״ הנמיך אמנם את הרמה הכוללת של הפשיעה, אבל, על דרך הפרדוקס, דווקא הגדיל את מספר הפשעים האלימים. קבוצת המחקרים הגדולה ביותר היא אולי זו שלא מצאה בכלל שום השפעה, ויש אפילו קבוצת מחקרים שטוענים כי חוק ״שלוש הפעמים״ **הגדיל** את שיעורי הפשיעה.*

* למשל, במסגרת החוק, תובעים יכולים לבחור לבקש או לא לבקש מהשופט להטיל על העבריינים עונשי ״שלוש הפעמים״. בכמה ערים, למשל בסן פרנסיסקו, משתמשים בו בצמצום. בכמה מחוזות בסנטראל ואלי של קליפורניה – קרוב למקום מגוריו של ריינולדס – התובעים משתמשים בו בתדירות גבוהה פי עשרים וחמישה. אם חוק ״שלוש הפעמים״ באמת מונע פשיעה, היה צריך להיות קשר בין תדירות השימוש ב״שלוש הפעמים״ ובין מהירות הירידה בשיעורי הפשיעה. אין קשר כזה. אילו פעל חוק ״שלוש הפעמים״ באמת כגורם מרתיע, שיעורי הפשיעה באותן עבירות שמתאימות לעונשים הקבועים בחוק היו צריכים לרדת מהר יותר מאשר בעבירות שאינן מתאימות – לא כן? האם הם ירדו מהר יותר? הם לא ירדו.

מדינת קליפורניה ערכה את ניסוי הענישה הגדול ביותר בהיסטוריה האמריקנית, וכעבור עשרים שנה ועשרות מיליארדי דולרים, איש אינו יכול לקבוע אם צמחה בכלל איזו ברכה מהניסוי הזה.* לבסוף, בנובמבר 2012, קליפורניה הרימה ידיים. במשאל עם מדינתי הוחלט על צמצום רדיקלי של החוק.**

.4

כשבתה קאנדייס טלפנה, וילמה דרקסן הייתה בבית וניסתה לסדר את חדר המשפחה במרתף. זה היה אחר צהריים, ביום שישי אחד בנובמבר, עשר שנים לפני שקימבר ריינולדס יצאה מבית הוריה בפעם האחרונה. משפחת דרקסן גרה בוויניפג, מניטובה, בערבות העשב של קנדה המרכזית, ובתקופה זו של השנה, הטמפרטורה מחוץ לבית הייתה הרבה מתחת לאפס מעלות. קאנדייס הייתה בת שלוש־עשרה. מעבר לקו היא צחקקה, מפטפטת לה עם ילד מבית ספרה. היא רצתה שאמה תבוא לקחת אותה. וילמה עשתה שורת חישובים בראשה. היא הייתה צריכה לקחת את בעלה, קליף, מהעבודה. אבל הוא לא יסיים אלא בעוד שעה. היו לה שני ילדים נוספים – בן־שנתיים ובת־תשע. היא שמעה אותם מתקוטטים בחדר הסמוך. היא תצטרך תחילה להלביש אותם ולהכניס אותם למכונית, לקחת את קאנדייס, ואחר כך להמשיך

* בשנות השמונים הוציאה קליפורניה 10 אחוזים מתקציבה להשכלה גבוהה ו־3 אחוזים לבתי סוהר. כעבור שני עשורים של חוק "שלוש הפעמים" הוציאה המדינה יותר מ־10 אחוזים של תקציבה לבתי סוהר – 50,000 דולר לשנה לכל גבר ואישה מאחורי הסורגים – ואילו ההוצאה לחינוך ירדה מתחת ל־8 אחוזים.

** בנובמבר 2012, הצביעו 68.6 אחוז של הבוחרים בקליפורניה בעד הצעה 36, שקבעה כי כדי שעבריין חוזר יקבל עונש של עשרים וחמש שנה עד מאסר עולם, העברה השלישית שלו צריכה להיות "קשה או אלימה". יתר על כן, הצעה 36 מתירה לעבריינים שנשפטו קודם במסגרת חוק "שלוש הפעמים" ומרצים עכשיו מאסר עולם לערער ולבקש משפט חוזר אם ההרשעה השלישית לא הייתה על עבירה קשה.

ולקחת את בעלה. תהיה לה שעה במכונית עם שלושה ילדים רעבים. היה אוטובוס. קאנדייס הייתה בת שלוש־עשרה, כבר לא ילדה. הבית היה מבולגן.

"קאנדייס, יש לך כסף לאוטובוס?"

"כן."

"אני לא יכולה לקחת אותך," אמרה האם.

וילמה חזרה אל שואב האבק שלה. היא קיפלה כביסה. היא עבדה במרץ, ואז הפסיקה. משהו לא היה בסדר. היא הביטה בשעון. קאנדייס הייתה כבר צריכה להיות בבית עכשיו. מזג האוויר בחוץ התקרר פתאום. ירד שלג. היא זכרה שקאנדייס לא לבשה בגדים חמים. היא התחילה לפסוע הלוך ושוב בין החלון בחזית הבית ובין חלון המטבח מאחור שנשקף אל הסמטה. קאנדייס עשויה לבוא משני הכיוונים. הדקות חלפו. הגיע הזמן לקחת את בעלה. היא הושיבה את שני ילדיה האחרים במכונית, נכנסה למכונית, ונהגה אט־אט לאורך טאלבוט אבניו, הכביש שחיבר את השכונה של משפחת דרקסן עם בית הספר של קאנדייס. היא הביטה לתוך חלון הראווה של "7־11", חנות הנוחות שבתה התעכבה שם לפעמים. היא נסעה לבית הספר. הדלתות היו נעולות. "אימא, איפה היא?" שאלה בתה בת־התשע. הם נסעו למשרד של קליף.

"אני לא מוצאת את קאנדייס," אמרה לבעלה. "אני מודאגת."

ארבעתם חזרו הביתה, סורקים כל צד של הרחוב. הם התחילו לצלצל לחבריה בזה אחר זה. איש לא ראה אותה מאז אחר הצהריים. וילמה דרקסן נסעה לדבר עם הילד שקאנדייס צחקקה איתו לפני שטלפנה הביתה. הוא אמר שהוא ראה אותה בפעם האחרונה הולכת בטאלבוט אבניו. הדרקסנים התקשרו למשטרה. באחת־עשרה באותו לילה, דפקו על דלתם שני שוטרים. הם ישבו ליד השולחן בחדר האוכל ושאלו את וילמה ואת בעלה שוב ושוב אם קאנדייס הייתה מאושרת בבית.

וילמה וקליף דרקסן ארגנו ועדת חיפוש, וגייסו אנשים מהכנסייה

שלהם ומבית הספר של קאנדייס וכל אדם אחר שעלה בדעתם. הם תלו כרזות "האם ראית את קאנדייס?" בכל רחבי העיר ויניפג, וארגנו את החיפוש האזרחי הגדול ביותר בתולדות העיר. הם התפללו. הם בכו. הם לא ישנו. חלף חודש. הם לקחו את שני ילדיהם הקטנים לראות את הסרט פינוקיו כדי להסיח את דעתם – עד שהסרט הגיע לחלק שג'פטו משוטט שבור־לב, מחפש את בנו שאבד.

בינואר, שבעה שבועות לאחר שקאנדייס דרקסן נעלמה, כשווילמה וקליף היו בתחנת המשטרה המקומית, ביקשו שני הסמלים שטיפלו בתיק לדבר עם קליף ביחידות. כעבור כמה דקות, הם לקחו את וילמה לחדר שבו בעלה המתין לה וסגרו את הדלת. הוא המתין ואחר כך דיבר.

"וילמה, הם מצאו את קאנדייס."

גופתה הייתה מונחת בסככה, במרחק חצי קילומטר מביתם של הדרקסנים. ידיה ורגליה היו קשורות. היא קפאה למוות.

.5

הדרקסנים ספגו אותה מהלומה כמו מייק ריינולדס. העיר ויניפג הגיבה על היעלמותה של קאנדייס באותה דרך שפרזנו הגיבה על הרצח של קימבר ריינולדס. הדרקסנים היו מוכי יגון, בדיוק כמו מייק ריינולדס. אבל בנקודה זו נפלגו שתי הטרגדיות

כשחזרו הדרקסנים מתחנת המשטרה, התחיל הבית להתמלא בחברים ובבני משפחה. הם נשארו כל היום. בעשר בלילה, נשארו רק הדרקסנים וכמה חברים קרובים. הם ישבו במטבח ואכלו פאי דובדבנים. פעמון הדלת צלצל.

"אני זוכרת שחשבתי שמישהו בוודאי שכח כפפות או משהו כזה," אמרה דרקסן. כשדיברנו, היא ישבה בחצר האחורית של ביתה בוויניפג בכיסא גן. בדיבור מקוטע ואיטי, נזכרה ביום הארוך ביותר

בחייה. היא פתחה את הדלת. עמד שם אדם זר. "הוא אמר רק, 'גם אני אב של ילדה שנרצחה.'"

האיש היה כבן חמישים ומשהו, קשיש בדור מהדרקסנים. בתו נרצחה בחנות סופגניות כמה שנים קודם. זו הייתה פרשה שקיבלה פרסום רב בוויניפג. חשוד ברצח ושמו תומס סופונו נעצר ונשפט שלוש פעמים. הוא ישב בכלא ארבע שנים לפני שבית דין לערעורים זיכה אותו ושחרר אותו. האיש ישב במטבח שלהם. הם כיבדו אותו בפאי תפוחים – והוא התחיל לדבר.

"כולנו ישבנו סביב השולחן ורק הסתכלנו בו," אמרה וילמה דרקסן. "אני זוכרת שהוא תיאר את כל המשפטים – כל השלושה. הייתה לו מחברת שחורה קטנה – דומה מאוד למחברת של כתב של עיתון. הוא עבר דרך כל הפרטים. היו לו אפילו החשבונות שהוא שילם. הוא סידר את כולם בשורה. הוא דיבר על סופונו, על המשפטים האבסורדיים, על כעסו על כך שאין צדק, שהמערכת אינה מסוגלת להצמיד את הפשע לאף אחד. הוא רצה משהו ברור. כל התהליך הזה הרס אותו. הרס את משפחתו. נבצר ממנו להמשיך לעבוד. הבריאות שלו. הוא מנה את כל התרופות שהוא לוקח – חשבתי שהוא יקבל התקף לב על המקום. אני לא חושבת שהוא התגרש, אבל כמו שהוא דיבר, נראה שהנישואים שלו נגמרו. הוא לא דיבר הרבה על בתו. הוא היה שקוע לגמרי בצדק שהוא לא השיג. ראינו את זה. הוא לא היה צריך אפילו לספר לנו. הרגשנו את זה." הוא חזר ואמר שוב ושוב, "אני מספר לכם זאת שתדעו מה מצפה לכם." לבסוף, הרבה אחרי חצות, הוא הפסיק. הוא הביט בשעונו. סיפורו תם. הוא קם והלך.

"זה היה יום מחריד," אמרה דרקסן. "אתה יכול לתאר לך, פשוט יצאנו מדעתנו. כלומר, היינו – כלומר, אני לא יודעת אפילו איך להסביר – אטומים לגמרי. אבל החוויה הזאת איכשהו חדרה דרך הקהות הזאת, כי היא הייתה חיה כל כך. הייתה לי הרגשה שזה חשוב. אני לא יודעת איך להסביר זאת. זה כמו לרשום משהו, זה

חשוב. אתה מבין, אתה עובר תקופה קשה, אבל פה אתה צריך לשים לב."

הזר הציג את גורלו שלו כבלתי־נמנע. **אני מספר לכם זאת כדי שתדעו מה מצפה לכם.** אבל לדרקסנים, מה שהאיש אמר לא היה תחזית אלא אזהרה. זה מה **שעלול** לקרות להם. הם עלולים לאבד את בריאותם ואת שפיותם וזה את זה אם יניחו לרצח בתם לבלוע אותם.

"אם הוא לא היה מגיע באותו רגע, אני לא יודעת מה היה קורה," אמרה דרקסן. "כמו שאני רואה זאת במבט לאחור, הוא כפה עלינו לשקול אופציה אחרת. אמרנו זה לזה. 'איך אנחנו יוצאים מזה?'"

הדרקסנים הלכו לישון – או ניסו לישון. למחרת היום הייתה הלוויה של קאנדייס. אחר כך הדרקסנים הסכימו לדבר עם העיתונות. כל ערוץ חדשות במחוז היה שם. היעלמותה של קאנדייס דרקסן ריתקה את העיר.

"מה אתם מרגישים בנוגע למי שעשה את זה לקאנדייס?" שאל כתב אחד את הדרקסנים.

"היינו רוצים לדעת מי האיש או האנשים האלה בתקווה שנוכל לחלוק איתם אהבה שכנראה חסרה בחייהם של האנשים האלה," אמר קליף.

וילמה דיברה אחריו. "קודם כול רצינו למצוא את קאנדייס. מצאנו אותה." היא המשיכה. "בשלב זה אני לא יכולה לומר שאני סולחת לאדם הזה," אבל הדגש היה במילים **בשלב הזה**. "כולנו עשינו משהו מחריד בחיינו, או הרגשנו דחף לעשות דבר כזה."

.6

האם וילמה דרקסן היא גיבורה יותר – או פחות – ממייק ריינולדס? אבל אולי זו השאלה הלא־נכונה. כל אחד מהם פעל מתוך הכוונות הטובות ביותר ובחר בנתיב נועז מאוד.

ההבדל בין השניים נעוץ בכך שהם חשבו אחרת על מה שאפשר להשיג באמצעות שימוש בכוח. הדרקסנים נלחמו בכל דחף שהיה להם כהורים להעניש את הפושע, משום שלא ידעו אל נכון מה יוכלו להשיג בכך. הם לא היו משוכנעים בכוחם של הענקים. הם התחנכו במסורת הדתית המנוניטית. המנוניטים הם פציפיסטים ואאוטסיידרים. משפחתה של וילמה היגרה מרוסיה, במקום שמנוניטים רבים התיישבו במאה השמונה־עשרה. במהלך המהפכה הרוסית ובשנים של סטלין, המנוניטים נרדפו באכזריות ושוב ושוב. כפרים מנוניטיים שלמים נמחו מעל פני האדמה. מאות גברים בוגרים הוגלו לסיביר. החוות שלהם נבזזו ונשרפו עד היסוד – וקהילות שלמות נאלצו לברוח לארצות הברית ולקנדה. דרקסן הראתה לי תצלום של אחות־סבתה, שצולם ברוסיה לפני שנים רבות. היא אמרה שהיא זוכרת את הסבתא שלה מדברת על אחותה תוך שהיא מסתכלת באותה תמונה ובוכה. אחות־סבתה הייתה מורה בבית ספר של יום ראשון – אישה שילדים התקבצו סביבה – ובזמן המהפכה באו גברים חמושים לחפש אותה ואת הילדים ורצחו אותם. וילמה דיברה על הסבא שלה שהיה מתעורר באמצע הלילה עם סיוטים על מה שקרה ברוסיה, ואחר כך קם בבוקר והולך לעבודה. היא זכרה את אביה מחליט לא לתבוע לדין אדם שהיה חייב לו סכום כסף גדול ובמקום זה לוותר על החוב. "בזה אני מאמין, וכך אנחנו חיים," אמר.

יש תנועות דתיות שהגיבורים שלהן הם לוחמים מפוארים או נביאים גדולים. הגיבור של המנוניטים הוא דירק וילֶמְס, שנעצר בגין אמונותיו הדתיות במאה השש־עשרה והוחזק במגדל כלא. בעזרת חבל עשוי מסמרטוטים קשורים זה לזה, הוא השתלשל מהחלון וברח דרך החפיר המכוסה־קרח של המצודה. שומר רדף אחריו. וילמס הגיע בשלום לצד השני. השומר לא הצליח לצלוח את החפיר ונפל דרך הקרח אל המים הקפואים. וילמס עצר, חזר כלעומת שבא, ומשה את רודפו מהמים. בתמורה למעשה החמלה הזה החזירו אותו לכלא, עינו

אותו, ואחר כך שרפו אותו אט־אט על המוקד, כשהוא אומר חזור ואמור "אוי, אלוהים, אלי הטוב" שבעים פעם ברציפות.*

"לימדו אותי כי יש דרך חלופית להתמודד עם עוול," אמרה דרקסן. "לימדו אותי זאת בבית הספר. לימדו אותנו את תולדות הרדיפות. זכרנו את התמונה הזאת של קידוש השם שמחזירה אותנו אל המאה השש־עשרה. כל הפילוסופיה המנוניטית אומרת שאנחנו סולחים וממשיכים הלאה." למנוניטים הסליחה היא ציווי דתי: **סלח למי שחטאו לך**. אבל זו גם אסטרטגיה מעשית מאוד המבוססת על האמונה שיש גבולות ברורים למה שהמנגנונים הפורמליים של הענישה יכולים להשיג. המנוניטים מאמינים בעקומת U הפוכה.

מייק ריינולדס לא הבין שיש גבולות. הוא האמין, כעניין של עיקרון, כי המדינה והחוק צריכים לעשות צדק לבתו שנרצחה. ריינולדס דיבר פעם אחת על הפרשה הנודעת לשמצה של ג'רי דה־וויין ויליאמס: צעיר שנעצר על חטיפת משולש פיצה מארבעה ילדים על חוף רדונדו ביץ' מדרום ללוס אנג'לס. לוויליאמס היו חמש הרשעות קודמות, על כל דבר משוד עד החזקת סמים עד הפרת תנאי שחרור מוקדם. גניבת משולש הפיצה נחשבה לפעם השלישית שלו. הוא נידון לעשרים וחמש שנים עד מאסר עולם.** ויליאמס נשפט למאסר ארוך יותר משותפו לתא שהיה רוצח.

* בספר *Amish Grace* (חמלת האמיש), יש סיפור על אם צעירה מכת האמיש שמכונית דוהרת דרסה ופצעה קשה את בנה בן־החמש. אנשי האמיש, בדומה למנוניטים, מאמינים במורשה של דירק וילמס. הם סבלו לצד המנוניטים בשנים הראשונות של דתם. במורשת המנוניטים והאמיש יש אינספור סיפורים כמו זה:

> כאשר השוטר החוקר הכניס את נהג המכונית לניידת כדי לערוך לו בדיקת אלכוהול, ניגשה אמו של הילד אל מכונית המשטרה לדבר עם השוטר. כשבתה הקטנה מושכת בשמלתה, אמרה האם, "בבקשה תטפל בנער." בהנחה שהתכוונה לבנה הפצוע אנושות, ענה לה השוטר, "האנשים באמבולנס והרופא יעשו כמיטב יכולתם. השאר תלוי באלוהים." האם הצביעה על החשוד בירכתי הניידת. "אני מתכוונת לנהג. אנחנו סולחים לו."

** ויליאמס שוחרר כעבור כמה שנים לאחר ששופט המתיק את עונשו, והמקרה שלו נעשה לקריאת הקרב של התנועה נגד "שלוש הפעמים".

במבט לאחור, תיק ויליאמס היה התחלת הסוף של מסע הצלב של ריינולדס. הוא הבליט כל מה שהיה משובש ב"שלוש הפעמים". החוק הזה לא הבחין בין גנבי פיצה ורוצחים. אבל מייק ריינולדס לא הבין למה תיק ויליאמס עורר שערורייה ציבורית כזאת. לדעתו, ויליאמס פגע בעקרון יסוד: הוא הפר חזור והפר את הכללים של החברה ולכן הפסיד את זכותו לחופש. פשוט עד כדי כך. "ראה," אמר לי ריינולדס, "אלה שנופלים בפעם השלישית מגיעים לשם בדרך הישנה – הם מקבלים מה שמגיע להם." לריינולדס היה חשוב דבר אחד: שהחוק יעניש עבריינים חוזרים למען יראו וייראו. "בכל פעם שהתקשורת מפרסמת כתבה על מטומטם שגונב פיצה וזו הפעם השלישית' שלו," המשיך, "זה תורם להפסקת הפשיעה יותר מכל דבר אחר במדינה."

הבריטים פעלו על פי אותו עיקרון בימי "הצרות" הראשונים. אי אפשר להרשות לאנשים לייצר פצצות ולהחזיק נשק אוטומטי ולירות זה בזה לאור היום. אין חברה מתורבתת שיכולה לשרוד בנסיבות כאלה. לגנרל פרילנד הייתה הזכות המלאה להפעיל יד קשה על בריונים ורוצחים.

אבל פרילנד לא הבין את הדבר שגם ריינולדס לא הבין: שיש נקודה שבה הפעלת כוח וסמכות מתוך הכוונות הטובות ביותר מתחילה להביס את עצמה. החיפוש בבית הראשון בלוור פולס היה הגיוני. הפשיטה על כל השכונה רק הרעה את המצב. באמצע שנות השבעים נערך חיפוש בכל בית קתולי בצפון אירלנד פעמיים בממוצע. היו שכונות שחיפושים כאלה נערכו בהן עשר פעמים או יותר. בין 1972 ו־1977, **אחד מארבעה** גברים קתולים בני שש־עשרה עד 44 בצפון אירלנד נעצר לפחות פעם אחת. אפילו אם כל אחד מהאנשים האלה עשה משהו לא־חוקי, קשיחות ברמה כזאת אינה יכולה להצליח.*

* באמצע שנות התשעים ארגן האיי־אר־איי נסיעות יומיות באוטובוס לבתי הסוהר מחוץ לבלפסט כמו שמסיעים תיירים לפארק שעשועים. "כמעט לכל אדם בגטאות הקתוליים היה אב, אח, דוד, או דודן בכלא," כתב חוקר מדעי המדינה ג'ון סול בשיאן של "הצרות". "אנשים צעירים באווירה הזאת לומדים שכלא הוא אות כבוד ולא אות קלון."

לא קל ללמוד את הלקח הזה בנוגע לגבולות הכוח. לשם כך על מי שנמצאים בעמדות של סמכות להבין כי יש מגבלות ממשיות למה שנראה להם כיתרון הגדול ביותר שלהם – היכולת לערוך חיפוש בכל הבתים שהם רוצים ולעצור את כל האנשים שהם רוצים ולכלוא אותם בלי הגבלת זמן. קרוליין סאקס והפרקליטים של הקטנת גודל הכיתה ניצבו מול גרסה של הדבר הזה כאשר הבינו כי מה שנראה להם כיתרון היה בעצם חיסרון. אבל להכיר במגבלות של היתרונות בנושאי מדיניות חינוך או לעמוד בפני ברירה בין בית ספר טוב מאוד לבית ספר ממש־ממש מעולה – זה דבר אחד. להחזיק את ידה של בתך הגוססת במיטה של בית חולים זה דבר שונה לחלוטין. "אבא יכול לתקן הכול, וכשזה קרה לבת שלנו, זה היה משהו שלא יכולתי לתקן," אמר ריינולדס. הוא הבטיח לבתו שהוא יקום ויאמר, די. אי אפשר לבוא אליו בטענות בשל כך. אבל הטרגדיה של ריינולדס הייתה זו שבקיימו את ההבטחה הזאת הוא גרם לכך שקליפורניה תהיה במצב גרוע יותר מאשר לפני כן.

במרוצת השנים באו לפרזנו אנשים רבים לדבר עם ריינולדס על חוק "שלוש הפעמים". הנסיעה מלוס אנג'לס אל סנטראל ואלי נעשתה למעין עלייה לרגל. ריינולדס רגיל לקחת את אורחיו לדיילי פלאנט – המסעדה שבתו אכלה בה לפני שנרצחה מעבר לרחוב. שמעתי על אחד הסיורים האלה לפני שבאתי לשם בעצמי. ריינולדס התווכח עם בעלת המסעדה. היא דרשה ממנו להפסיק להביא אנשים לביקור במקום. ריינולדס גרם נזק לעסק שלה. "מתי זה יסתיים?" שאלה אותו. ריינולדס זעם. "ברור שזה פוגע בעסק שלה," אמר, "אבל זה הרס את חיינו. אמרתי לה שזה יסתיים כשבתי תחזור."

בסוף שיחתנו אמר ריינולדס שהוא רוצה להראות לי היכן בתו נרצחה. לא יכולתי להסכים. זה היה יותר מדי. ואז ריינולדס הושיט יד מעבר לשולחן ושם אותה על זרועי.

"יש לך ארנק קטן?" אמר. הוא הושיט לי תמונת פספורט של בתו.

"התמונה הזאת צולמה חודש לפני שקימבר נרצחה. אולי תשים אותה שם ותחשוב על זה כשתפתח את הארנק. לפעמים צריך לחבר דבר כזה עם פנים של אדם." מייק ריינולדס לא יפסיק להתאבל. "לילדה הזאת היו כל הסיבות לחיות. שדבר כזה יקרה, שמישהו ירצח אותה ככה בדם קר – זה אבסורד. מוכרחים להפסיק את זה."

.7

ב־2007 צלצלו לדרקסנים מהמשטרה. "חודשיים דחיתי אותם," אמרה וילמה דרקסן. מה זה כבר היה יכול להיות? עשרים שנה חלפו מאז שקאנדייס נעלמה. הם ניסו להמשיך הלאה בחייהם. איזו טובה יכולה לצמוח מפתיחת פצעים ישנים. לבסוף הם הגיבו. השוטרים באו. הם אמרו, "מצאנו את האיש שהרג את קאנדייס."

הסככה שבה נמצאה גופתה של קאנדייס אוחסנה כל אותן שנים במחסן משטרתי, ודנ"א מהזירה זוהה עכשיו כשייך לאיש ושמו מארק גראנט. הוא גר לא רחוק ממשפחת דרקסן. הייתה לו עבר פלילי של עבירות מין ורוב חייו הבוגרים עברו עליו מאחורי הסורגים. בינואר 2011, הובא גראנט למשפט.

דרקסן אומרת שהיא הייתה מבועתת. היא לא ידעה איך תגיב. זיכרון בתה היה חקוק בירכתי נפשה, ועכשיו הכול נחפר מחדש. היא ישבה בבית המשפט. לגראנט היו פנים תפוחים ובצקיים. שערו היה לבן. הוא נראה חולה ועלוב. "הכעס שלו עלינו, העוינות שלו, היו מוזרים כל כך," אמרה. "לא הבנתי למה הוא כועס עלינו, כשאנחנו היינו צריכים לכעוס עליו. נדמה לי שרק ממש בסוף הדיון המקדמי הסתכלתי בו לבסוף, ואמרתי לעצמי, **אתה האיש שהרג את קאנדייס.** אני זוכרת את שנינו מביטים זה בזה ואת התדהמה הגמורה: **מי אתה? איך יכולת? איך יכולת להיות כזה?**

"הרגע הגרוע ביותר בשבילי היה כאשר – תכף אני אבכה – היה כאשר אני..." היא עצרה והתנצלה על דמעותיה. "כאשר אני הבנתי

שהוא קשר יחד את רגליה ואת ידיה של קאנדייס ומה פירוש הדבר. למיניות יש צורות שונות, ואני לא הבנתי..." היא השתתקה שוב. "אני מנוניטית תמימה. ולהבין שהתענוג שלו בא מלקשור את קאנדייס בידיים וברגליים ולצפות בה סובלת, שהוא הפיק עונג מלענות אותה... אני לא יודעת אם אפשר להסביר זאת. לי נראה שזה אפילו יותר גרוע מזימה או מאונס, אתה מבין? זה בלתי־אנושי. אני יכולה להבין תשוקה מינית שמשתבשת. אבל זה היטלר. זה נורא. זה הגרוע ביותר."

לסלוח במובן מופשט זה דבר אחד. כשקאנדייס נרצחה, הם לא הכירו את הרוצח: הוא היה מישהו בלי שם ובלי פרצוף. אבל עכשיו הם **ראו אותו**.

"איך אפשר לסלוח למישהו כזה?" היא המשיכה. "הסיפור שלי נעשה עכשיו הרבה יותר מסובך. הייתי צריכה לפלס לי דרך בתוך כל הרגשות כמו **אוי, למה שהוא לא ימות ודי? למה שמישהו לא יהרוג אותו?** זה לא בריא. זו נקמה, ובצורה הזאת באיזשהו מובן אני גם מענה אותו, מחזיקה את גורלו בידי.

"יום אחד קצת איבדתי שליטה בכנסייה. הייתי עם קבוצת חברים והתפרצתי נגד הטירוף המיני של כל הסיפור. ולמחרת בבוקר, אחת מהקבוצה טלפנה אלי ואמרה, 'בואי נאכל ביחד ארוחת בוקר.' ואז היא המשיכה, 'לא, אצלך לא נוכל לדבר. נלך אלי הביתה.' הלכתי לדירה שלה. ואז היא דיברה על ההתמכרות שלה לפורנוגרפיה ולעבדות מינית ולסאדו־מזוכיזם. היא הייתה בעולם הזה. לכן היא הבינה את זה. היא סיפרה לי הכול על זה. ואז זכרתי שאני אוהבת אותה. עבדנו יחד במשרד הממשלתי. כל הכשל הזה, הצד הזה שלה, הוסתר ממני."

דרקסן דיברה שעה ארוכה, וההתרגשות התחילה לתת את אותותיה. עכשיו היא דיברה לאט וברכות. "היא הייתה מאוד מודאגת," המשיכה. "היא פחדה כל כך. היא ראתה את הזעם שלי. ועכשיו האם אשאר נעולה בזעם הזה ואכוון אותו אליה? האם אדחה אותה?" דרקסן הבינה

כי כדי לסלוח לחברתה, יהיה עליה לסלוח לגראנט. היא לא תוכל ליצור חריגים רק בשביל הנוחות המוסרית שלה.

"נלחמתי נגד זה," המשיכה. "התנגדתי. איני קדושה. לא תמיד אני סולחת. זה הדבר האחרון שרציתי לעשות. היה הרבה יותר קל לומר" – היא קפצה את ידה לאגרוף – "כי הרבה יותר אנשים היו תומכים בי. היום הייתי כבר בוודאי פרקליטה נלהבת. יכולתי לעמוד בראש ארגון גדול."

וילמה דרקסן יכלה להיות מייק ריינולדס. היא יכלה להתחיל גרסה משלה של "שלוש הפעמים". היא בחרה לא לעשות כן. "בהתחלה זה היה יותר קל," המשיכה. "אבל אחר כך זה היה נעשה קשה. אני חושבת שהייתי מאבדת את קליף, אני חושבת שהייתי מאבדת את ילדי. בכמה מובנים הייתי עושה לאחרים מה שהוא עשה לקאנדייס."

איש אחד מוכה יגון הפעיל את מלוא כוחה של המדינה ולבסוף הטביע את המדינה שלו בניסוי עקר ויקר. אישה אחת שהתרחקה מההבטחה של הכוח מצאה את העוצמה לסלוח – ולהציל את ידידותה, את נישואיה, ואת שפיותה. העולם נהפך על פיו.

פרק תשיעי

אנדְרֶה טְרוֹקמֶה

"אנחנו רואים חובה לעצמנו להודיע
לך שיש בינינו מספר מסוים של יהודים."

1.

כשצרפת נפלה בידי גרמניה הנאצית ביוני 1940, הצרפתים קיבלו רשות להקים ממשלה בעיר וישי. בראש ממשלה זו עמד הגיבור הצרפתי מספר אחת במלחמת העולם הראשונה, המרשל פיליפ פטן, שקיבל סמכויות מלאות של דיקטטור. פטן שיתף פעולה באופן מלא עם הגרמנים. הוא שלל מהיהודים את זכויותיהם. הוא סילק אותם ממקומות עבודתם. לאחר שביטל את החוקים נגד האנטישמיות הוא עצר יהודים צרפתים וכלא אותם במחנות מעצר, ונקט עשרה צעדים דיקטטוריים נוספים, גדולים כקטנים, כולל הדרישה שתלמידים צרפתים יחלקו בכל בוקר כבוד לדגל הצרפתי בהצדעה פשיסטית מלאה – במועל יד. בסולם ההתאמות הדרושות תחת הכיבוש הגרמני, הצדעה לדגל בכל בוקר הייתה עניין פעוט. רוב האנשים צייתו. אך לא תושבי העיירה לֶה שאמבוֹן־סוּר־ליניוֹן (Le Chambon sur Lignon).

לה שאמבון היא אחת מעשר עיירות ברמת וִיוָורֵיי, אזור הררי לא רחוק מגבולות איטליה ושווייץ בדרום־מרכז צרפת. החורפים מושלגים וקשים. האזור נידח, והערים הגדולות הקרובות ביותר נמצאות למרגלות ההרים, במרחק קילומטרים משם. זהו אזור חקלאי עם חוות חבויות בתוך יערות אורנים וסביבם. במשך מאות שנים שימש לה שאמבון מקום מושב לכתות פרוטסטנטיות שפרשו מהכנסייה הקתולית, ראשונה בהן ההוגנוטים. הכומר ההוגנוטי המקומי היה איש ושמו אנדרֶה טְרוֹקְמֶה. הוא היה פציפיסט. ביום ראשון שאחרי נפילת צרפת בידי הגרמנים נשא טרוקמה דרשה בכנסייה הפרוטסטנטית של לה שאמבון. "לאהוב, לסלוח, ולעשות טוב לאויבינו זו חובתנו," אמר. "אבל עלינו לעשות זאת בלי כניעה ובלי מורך לב. אנחנו נתנגד כל אימת שאויבינו ידרשו מאיתנו צייתנות בניגוד לציווים של הבשורה. נעשה זאת בלי פחד, אבל גם בלי גאווה ובלי שנאה."

הצדעה במועל יד למשטר וישי הייתה, לדעתו של טרוקמה, דוגמה טובה מאוד ל"צייתנות בניגוד לציוויים של הבשורה". הוא והכומר־עמיתו, אדואר תאיס, הקימו כמה שנים לפני כן בית ספר בלה שאמבון ושמו קולג' סבנול. הם החליטו כי בסבנול לא יהיו לא תורן ולא הצדעות במועל יד.

הצעד הבא של ממשלת וישי היה לדרוש מכל המורים הצרפתים לחתום על שבועת אמונים למדינה. טרוקמה, תאיס, וכל חבר המורים בסבנול סירבו. פטן דרש לתלות דיוקן שלו בכל בית ספר צרפתי. טרוקמה ותאיס התעלמו מהדרישה. במלאת שנה למשטר וישי הורה פטן לערים ברחבי המדינה לצלצל בפעמוני הכנסיות באחד באוגוסט בצהריים. טרוקמה הורה לשומרת הכנסייה, אישה ושמה אמלי, לא לטרוח. שני תיירי קיץ בעיירה באו להתלונן. "הפעמון לא שייך למרשל, אלא לאלוהים," הודיעה להם אמלי חד וחלק. "הוא מצלצל לכבוד אלוהים – אחרת אינו מצלצל."

במרוצת כל חורף ואביב 1940 מצבם של היהודים ברחבי אירופה הלך ורע. אישה הופיעה בדלת ביתה של משפחת טרוקמה. היא

הייתה מבוהלת ורועדת מקור. היא יהודייה, אמרה. יש סכנה לחייה. היא שמעה שלה שאמבון היא מקום מכניס אורחים. "ואני אמרתי, 'היכנסי,'" זכרה לימים מגדה, אשתו של טרוקמה. "וכך זה התחיל."

במהרה הופיעו בלה שאמבון יותר ויותר פליטים יהודים. טרוקמה נסע ברכבת למרסיי להיפגש עם קווייקר ושמו ברנס צ'אלמרס. הקווייקרים סיפקו עזרה הומניטרית למרכזי המעצר שהוקמו בדרום צרפת. המחנות היו מקומות מחרידים, שורצים חולדות, כינים, ומחלות; במחנה אחד בלבד מתו אלף מאה יהודים בשנים 1940 עד 1944. רבים מאלה ששרדו נשלחו ברבות הימים מזרחה ונרצחו במחנות ההשמדה הנאציים. הקווייקרים יכלו להוציא אנשים מהמחנות – בייחוד ילדים. אבל לא היה להם לאן לשלוח אותם. טרוקמה הציע את לה שאמבון. הטפטוף של היהודים שעלו אל ההרים נעשה פתאום לשיטפון.

בקיץ 1942 בא ז'ורז' למיראן, השר הממונה על ענייני הנוער בממשלת וישי, לביקור ממלכתי בלה שאמבון. פטן רצה שהוא יקים ברחבי צרפת מחנות נוער על פי הדוגמה של מחנות הנוער היטלראי בגרמניה.

למיראן, מצוחצח במדיו בצבע כחול־צי, טיפס על ההר עם הפמליה שלו. סדר היום שלו כלל סעודה חגיגית, אחר כך צעדה לאצטדיון של העיירה לפגישה עם הנוער המקומי, אחר כך קבלת פנים פורמלית. אבל הסעודה לא עלתה יפה. האוכל היה גרוע. בתו של טרוקמה שפכה "בטעות" מרק על גב המדים של למיראן. במהלך הצעדה הרחובות היו נטושים. באצטדיון לא הוסדר שום דבר: הילדים התרוצצו מסביב, נדחפים ובוהים. בקבלת הפנים, קם אחד התושבים וקרא מהאיגרת אל הרומיים בברית החדשה, פרק יג, פסוק 8: "ואל תהיו חייבים לאיש דבר זולתי אהבת איש את רעהו כי האוהב את חברו קיים את התורה."

אז ניגשה קבוצת תלמידים אל למיראן, ולפני העיירה כולה מסרה לו מכתב. טרוקמה היה שותף לכתיבתו. בתחילת אותו קיץ, עצרה משטרת וישי שנים־עשר אלף יהודים בפריז על פי דרישתם של

הנאצים. העצורים הוחזקו בתנאים איומים ב"וֶלודרום ד'היבר" בדרום פריז לפני שילוחם למחנה ההשמדה באושוויץ. ילדי לה שאמבון הבהירו שלה שאמבון אין לה חלק ונחלה בדברים כאלה. "אדוני השר," נפתח המכתב:

> שמענו על הדברים המחרידים שהתרחשו לפני שלושה שבועות בפריז, במקום שהמשטרה הצבאית, בהתאם להוראות של המעצמה הכובשת, עצרה בבתיהן את כל המשפחות היהודיות בפריז כדי לכלוא אותן בוול ד'היבר. האבות נקרעו ממשפחותיהם ושולחו לגרמניה. הילדים נקרעו מאמותיהם, שגם הן שולחו לגרמניה כמו בעליהן... אנחנו מפחדים שגירוש היהודים יבוצע בקרוב באזור הדרומי.
>
> אנחנו רואים חובה לעצמנו להודיע לך שיש בינינו מספר מסוים של יהודים. אבל אנחנו לא מבדילים בין יהודים ולא־יהודים. זה נוגד את תורת הבשורה.
>
> אם תבוא פקודה לגרש, או אפילו לבדוק, את חברינו, שחטאם היחיד הוא לידתם לדת אחרת, הם לא יצייתו לפקודה ואנחנו נתאמץ להחביא אותם כמיטב יכולתנו.
>
> יש לנו יהודים. אתם לא תקבלו אותם.

.2

למה הנאצים לא הטילו עונש על כל תושבי לה שאמבון למען יראו וייראו? מספר התלמידים בבית הספר של טרוקמה ותאיס גדל מ־18 בערב המלחמה ל־350 ב־1944. לא צריך להיות גאון במתמטיקה כדי לחשב מי היו 332 הילדים הנוספים האלה. יתר על כן, הכפר לא עשה מה שעשה בחשאי. **אנחנו רואים חובה לעצמנו להודיע לך שיש בינינו מספר מסוים של יהודים.** עובדת סעד אחת תיארה איך הייתה באה לשם ברכבת מיליון פעמים אחדות בכל חודש ועמה עשרה ילדים.

היא הייתה משאירה אותם במלון "מאי" ליד תחנת הרכבת ואחר כך סובבת בעיירה עד שמצאה בתים לכולם. בצרפת, לפי החוקים של משטר וישי, הסעה והחבאה של פליטים יהודים היו פעולות לא־חוקיות בעליל. במקומות אחרים הוכיחו הנאצים במרוצת המלחמה שאינם נוטים להתפשר בשאלת היהודים. פעם אחת התמקמה משטרת וישי בלה שאמבון במשך שלושה שבועות כדי לחפש פליטים יהודים בעיירה ובכפרים מסביבה. החיפושים הסתכמו בשני מעצרים – אחד העצורים שוחרר אחר כך. למה הם לא אספו את כל התושבים ושילחו אותם לאושוויץ?

פיליפ אלייה שכתב את ההיסטוריה של לה שאמבון, טוען כי בסוף המלחמה הגן על הכפר מאיור יוליוס שמלינג, קצין גסטפו בכיר באזור. היו גם הרבה אוהדים במשטרת וישי המקומית. לפעמים היה אנדרה טרוקמה מקבל באמצע הלילה שיחת טלפון שמזהירה אותו מפני מצוד צפוי למחרת היום. פעמים אחרות, בעקבות הודעה על פליטים מסתתרים, היו שוטרים מקומיים מגיעים לעיירה ויושבים תחילה בנחת על קפה ועוגה בבית הקפה המקומי, עד שכל הכפר ידע על בואם. לגרמנים לא חסרו דאגות משלהם, במיוחד ב־1943 כשהמלחמה בחזית המזרחית התחילה לנטות לרעתם. אולי הם לא רצו להילחם עם קבוצת אנשים הרריים דעתנים ושוחרי מדון.

אבל התשובה הטובה ביותר היא זו **שדוד וגוליית** מנסה להבהיר – שהשמדה של כפר או עם או תנועה לעולם אינה פשוטה כפי שהיא נראית. החזקים אינם חזקים כפי שהם נראים – והחלשים גם הם אינם חלשים כפי שהם נראים. ההוגנוטים של לה שאמבון הם צאצאים של האוכלוסייה הפרוטסטנטית הצרפתית המקורית, והאמת ניתנה להיאמר שאנשים כבר ניסו להשמיד אותם ונכשלו. בתקפת הרפורמציה ההוגנוטים התפלגו מהכנסייה הקתולית, מה שהפך אותם לפושעים בעיני המדינה הצרפתית. מלכים ניסו בזה אחר זה לכפות עליהם לשוב לחיק הכנסייה הקתולית. התנועה ההוגנוטית הוצאה אל מחוץ לחוק. היו פשיטות ומעשי טבח. אלפי גברים הוגנוטים נשלחו לגרדום.

נשים הוכנסו לכלא לכל חייהן. ילדים הוכנסו למשפחות אומנות קתוליות כדי להעביר אותם על דתם. משטר האימים נמשך יותר ממאה שנה. בשלהי המאה השבע־עשרה נסו מאתיים אלף הוגנוטים מצרפת לארצות אחרות באירופה ולצפון אמריקה. המעטים שנשארו נאלצו לרדת למחתרת. הם קיימו את מנהגי דתם בחשאי, ביערות נידחים. הם נסוגו לעיירות במרומי ההרים ברמת ויוורייה. הם הקימו סמינר בשווייץ והבריחו כמרים מעבר לגבול. הם למדו את אמנויות ההתחמקות וההסוואה. הם נשארו ולמדו – כמו תושבי לונדון בימי הבליץ – שאין הם מפחדים באמת. הם פחדו רק מן הפחד.*

"האנשים בעיירה שלנו כבר ידעו רדיפות," אמרה מגדה טרוקמה. "הם דיברו הרבה על אבותיהם. חלפו שנים רבות והם שכחו, אבל כשבאו הגרמנים, הם זכרו ויכלו להבין את רדיפת היהודים – אולי יותר מאנשים בעיירות אחרות, כי הם היו כבר מוכנים במובן מסוים." כשהופיעו הפליטים הראשונים בדלת ביתה אמרה מגדה טרוקמה כי לא עלה על דעתה לדחות אותם. "לא ידעתי שזה יהיה מסוכן. אף אחד לא חשב על זה." **לא ידעתי שזה יהיה מסוכן? אף אחד לא חשב על זה?** באזורי צרפת האחרים, כל האנשים חשבו שהחיים מסוכנים מאוד. אבל התושבים של לה שאמבון היו מעבר לכך. כשהגיעו הפליטים היהודים הראשונים, אנשי הכפר חיברו בשבילם מסמכים מזויפים – משימה לא קשה בקהילה שהתמחתה מאה שנים תמימות בהסתרת אמונותיה האמיתיות מהממשלה. הם החביאו את היהודים

* ההיסטוריונית קריסטין ון דר זאנדן קוראת לאזור "רמת ברוכים הבאים". לאזור יש היסטוריה ארוכה של מתן מקלט לפליטים. ב־1790 הודיעה אספת הנבחרים הצרפתית כי כל הכמרים הקתולים חייבים להישבע אמונים למדינה, מה שעשה את הכנסייה כפופה למדינה, ומי שלא יישבע ייענש במאסר. הכמרים שסירבו לחתום על ההתחייבות נסו על נפשם. לאן פנו רבים מהם? לרמת ויוורייה, קהילה מתורגלת היטב באמנויות ההתנגדות. מספר המתנגדים גדל. במלחמת העולם הראשונה נהרו פליטים ליישובי הרמה. במלחמת האזרחים בספרד הם נתנו מחסה לאנשים שברחו מהצבא הפשיסטי של גנרל פרנקו. הם נתנו מחסה לסוציאליסטים ולקומוניסטים מאוסטריה ומגרמניה בימים הראשונים של הטרור הנאצי.

במקומות שבהם הם החביאו פליטים במשך דורות, והבריחו אותם דרך הגבול לשווייץ לאורך אותם שבילים ששימשו אותם שלוש מאות שנה. מגדה טרוקמה המשיכה: "לפעמים אנשים שואלים אותי, 'איך קיבלת את ההחלטה?' לא קיבלתי שום החלטה. השאלה הייתה אם אתה חושב שכולנו אחים או לא? אם אתה חושב שהצדק אוסר להסגיר את היהודים או לא? אם כן, בואו וננסה לעזור!"

במאמציהם להשמיד את ההוגנוטים הצליחו הצרפתים דווקא ליצור בתוך ארצם מובלעת שלא היה אפשר להשמידה בשום אופן.

כפי שאנדרה טרוקמה אמר פעם אחת, "איך היו הנאצים יכולים לחסל את התושייה של אנשים כאלה?"

.3

אנדרה טרוקמה נולד ב־1901. הוא היה גבוה וחסון עם אף ארוך ועיניים כחולות חדות. הוא עבד ללא לאות, מתרוצץ בהילוכו הכבד מקצה אחד של לה שאמבון למשנהו. בתו, נלי, כותבת על "תחושת חובה שבצבצה מכל נקבובית בגופו." הוא קרא לעצמו פציפיסט, אבל לא היה בו שום דבר פציפיסטי. הוא ואשתו מגדה נודעו בתחרויות הצעקות שלהם. לא פעם תיארו אותו כ־un violent vaincu par Dieu (בריון שאלוהים השתלט עליו). "ארור האיש שמתחיל ברכות," כתב ביומנו. "סופו להיות סר־טעם ומוג־לב, ולא תהיה לו נחלה בנהר המשחרר הגדול של הנצרות."

שישה חודשים לאחר ביקורו של השר למיראן נעצרו טרוקמה ותאיס ונכלאו במחנה הסגר (ושם, לדברי אלייה, "לקחו מהם את חפציהם האישיים, ומדדו את אפיהם לוודא אם הם יהודים אם לאו"). כעבור חודש הודיעו להם שהם ישוחררו – אך רק בתנאי שיתחייבו "לציית ללא עוררין להוראות שניתנו לי על ידי הממשלה למען ביטחונה של צרפת, ולמען המהפכה הלאומית של מרשל פטן." טרוקמה ותאיס סירבו. מפקד המחנה בא אליהם נדהם כולו. רוב

האנשים במחנה יסיימו את חייהם בתאי הגזים. בתמורה לחתימת שמם על פיסת נייר, על טקסט פטריוטי סטנדרטי, שני האנשים ישוחררו לאלתר.

"מה זה?" צעק עליהם מפקד המחנה. "השבועה הזאת אינה נוגדת את המצפון שלכם! המרשל רוצה רק את טובתה של צרפת!"

"לפחות בעניין אחד אנחנו חלוקים על המרשל," ענה לו טרוקמה. "הוא מוסר את היהודים לגרמנים... כשנחזור הביתה בוודאי נמשיך להתנגד, ובוודאי נמשיך לא לציית להוראות מהממשלה. איך נוכל לחתום על זה עכשיו?"

לבסוף נואשו הממונים על המחנה והניחו להם ללכת.

בהמשך המלחמה, כשהגסטפו הגביר את הפיקוח על לה שאמבון, טרוקמה ותאיס נאלצו לברוח. הם הצטרפו למחתרת ועשו את יתרת המלחמה בהעברת יהודים על פני האלפים למקום מבטחים בשווייץ. ("זה לא היה הגיוני," הוא הסביר לאלייה את החלטתו. "אבל אתה מבין, ממילא הייתי מוכרח לעשות זאת.") טרוקמה עבר מכפר לכפר, נושא מסמכי זהות מזויפים. למרות אמצעי הזהירות שנקט הוא נעצר במצוד משטרתי בתחנת הרכבת של ליון. הוא היה נבוך ונסער – לא רק בגלל הפחד שיגלו אותו אלא גם, וביתר עוז, בגלל השאלה מה לעשות במסמכים המזויפים שלו. אלייה כותב:

> בתעודת הזהות שמו היה רשום כבֶּגֶה, וישאלו אותו אם זה שמו האמיתי. ואז הוא יצטרך לשקר כדי להסתיר את זהותו. אבל נבצר ממנו לשקר; לשקר, בעיקר כדי להציל את עורו, היה "לגלוש אל הפשרות שאלוהים לא הורה לי לעשות," כתב ברשימותיו האוטוביוגרפיות על האירוע הזה. להציל חיים של אחרים – ואפילו להציל את חייו – עם תעודות זהות מזויפות, היה בסדר, אבל לעמוד לפני אדם אחר ולשקר לו רק למען השימור־העצמי היה דבר שונה לחלוטין.

האם יש באמת הבדל מוסרי בין לקרוא לעצמך בשם מזויף בתעודת הזהות שלך ובין לומר לשוטר את השם המזויף הזה? אולי לא. באותו הזמן נסע טרוקמה עם אחד מבניו הצעירים. הוא עסק עדיין בהחבאת פליטים. במילים אחרות, לא חסרו לו נסיבות מקלות להצדיק שקר לבן.

אבל לא בזה העניין. טרוקמה היה אדם לא־נעים באותו מובן מפואר כמו ג'יי פריירייק וווייאט ווקר ופרד שאטלסוורת. ויופיים של הלא־נעימים נעוץ בכך שאין הם עושים חשבונות כמו יתר האנשים. לווקר ולשאטלסוורת לא היה מה להפסיד. אם מפוצצים לך את הבית והקו קלוקס קלאן מקיפים את המכונית שלך ותוקפים אותך באגרופיהם, מה כבר יכול להיות יותר גרוע? לג'יי פריירייק הורו להפסיק מה שהוא עושה והתרו בו שהוא מסכן את הקריירה שלו. עמיתיו הרופאים הפריעו לו ונטשו אותו. הוא החזיק ילדים גוססים בזרועותיו ונעץ מחט עבה בשוקה שלהם. אבל הוא עבר דברים קשים יותר. ההוגנוטים ששמו במקום הראשון את האינטרס העצמי שלהם, עברו מזמן לדת אחרת או הרימו ידיים או עקרו לארץ אחרת. מה שנותר היה עקשנות והתרסה.

בסופו של דבר, השוטר שעצר את טרוקמה לא ביקש לראות את תעודת הזהות שלו. טרוקמה שכנע את השוטר להחזיר אותו לתחנת הרכבת, ושם הוא פגש את בנו והתחמק דרך דלת צדדית. אבל הוא כבר החליט שאילו שאל אותו השוטר אם הוא אכן בגה, הוא היה אומר את האמת: "אני לא מסייה בגה. אני הכומר אנדרה טרוקמה." **לא היה לו אכפת.** אם אתה גוליית, איך בשם אלוהים אתה מנצח אדם שחושב כך? אתה יכול להרוג אותו, כמובן. אבל זה פשוט וריאנט של אותה גישה שסיימה את חייה בפיצוץ מרהיב בפניהם של הבריטים בצפון אירלנד והביסה את קמפיין "שלוש הפעמים" בקליפורניה. השימוש המופרז בכוח יוצר בעיות לגיטימציה, וכוח בלי לגיטימציה מוליד התנגדות, לא כניעה. אתה יכול להרוג את אנדרה טרוקמה. אבל סביר מאוד שמהר מאוד יקום תחתיו אנדרה טרוקמה אחר.

יום אחד, כשטרוקמה היה בן עשר, נסעה משפחתו לביתה בכפר. הוא ישב במושב האחורי עם שני אחיו ודודן. הוריו ישבו מלפנים. אביו התרגז על מכונית שנסעה לפניהם לאט מדי והתחיל לעקוף. "פול, פול, לא כל כך מהר. תהיה תאונה!" קראה אמו. הוא איבד שליטה והמכונית הסתחררה. אנדרה הצעיר נדחק אל מחוץ להריסות המכונית. אביו ואָחיו והדודן יצאו בריאים ושלמים. לא כך אמו. הוא ראה אותה שוכבת ללא רוח חיים במרחק עשרה מטרים. עימות עם שוטר נאצי החוויר בהשוואה למראה גופת אמו מוטלת לצד הדרך. וכך כתב טרוקמה לאמו המנוחה מקץ שנים רבות:

> אם חטאתי הרבה, אם הייתי, מאז, בודד כל כך, אם נפשי הסתחררה והתבודדה כל כך, אם הטלתי ספק בכל דבר, אם הייתי פטליסט, והייתי ילד רואה שחורות שחיכה למוות בכל יום, וכמעט ביקש את המוות, אם נפתחתי לאושר אט־אט ומאוחר, ואם עודני אדם קודר, לא־מסוגל לצחוק מכל הלב, הרי זה משום שעזבת אותי באותו 24 ביוני על אם הדרך.
>
> אבל אם אני מאמין בישויות נצחיות... אם דחפתי את עצמי אליהן, הרי גם זה קרה מפני שהייתי לבדי, מפני שלא היית שם עוד להיות אלוהים שלי, למלא את לבי בחייך השופעים והשולטים.

לא המיוחסים ולא בני המזל נתנו מקלט ליהודים בצרפת. המקופחים ואנשי השוליים הם אלה שצריכים להזכיר לנו כי יש גבולות אמיתיים למה שרשע ופורענות יכולים לחולל. כשמפציצים עיר, משאירים מאחור מוות והרס. אבל בונים קהילה של פספוסים רחוקים. כשלוקחים מילד אם או אב, גורמים סבל וייאוש. אבל בפעם אחת מעשר, מתוך הייאוש הזה עולה כוח עשוי לבלי חת. כשלוקחים מאדם את מתת הקריאה, יוצרים את מתת ההקשבה. אנחנו רואים את הענק ואת רועה הצאן בעמק האלה והעין נמשכת אל האיש עם החרב והכידון והשריון

המתנוצץ. אבל הרבה מן היופי והערך בעולם באים מרועה הצאן שיש לו כוח ויש לו מטרה יותר ממה שחשבנו.

בנם הבכור של מגדה ואנדרה טרוקמה היה ז׳אן־פייר. הוא היה נער רגיש ומחונן. אנדרה טרוקמה היה מסור לו בכל לבו. ערב אחד לקראת סוף המלחמה, הלכה המשפחה לערב הקראה של הפואמה ״הבלדה של האיש התלוי״ מאת ויוֹן. בלילה שאחרי כן הם חזרו הביתה מארוחת ערב ומצאו את ז׳אן־פייר תלוי בחדר האמבטיה. טרוקמה פנה ברגליים כושלות לתוך היער, וזעק, ״ז׳אן־פייר! ז׳אן־פייר!״ לימים כתב:

> אפילו היום אני נושא מוות בתוכי, המוות של בני, ואני כמו אורן ערוף־צמרת. אורנים אינם מחדשים את צמרותיהם. הם נשארים מעוקמים, נכים.

אבל הוא בוודאי נעצר בכותבו את המילים האלה, כי כל מה שהתרחש בלה שאמבון מלמד שיש בסיפור יותר מכך. אחר כך הוא כתב:

> הם נהיים עבים יותר, אולי, וזה מה שאני עושה.

תודות

דוד וגוליית נהנה מאוד מחוכמתם ומנדיבותם של אנשים רבים: הורי, הסוכנת שלי, טינה בנט; העורך שלי ב**ניו יורקר**, הנרי פינדר; ג׳וף שנדלר ופמלה מרשל, וכל הצוות בליטל בראון; הלן קונפורד בפינגווין באנגליה; וחברים שלי רבים מספור. ביניהם: צ׳ארלס ראנדולף, שרה ליול, ג׳יקוב וייסברג, הליינטונים, טרי מרטין, טלי פרהאדיאן, אמילי האנט, ורוברט מקרום. תודות מיוחדות לבודקי העובדות שלי, ג׳יין קים וקרי דיון, וליועץ התיאולוגי שלי, ג׳ים לופ תיסן מכנסיית גדרינג בקיטשנר אונטריו. ולביל פיליפס, כמו תמיד. אתה המאסטרו.

הערות

מבוא: גוליית

הספרות המחקרית עוסקת בהרחבה בקרב בין דוד וגוליית. הנה מקור אחד: John A. Beck, "David and Goliath' a Story of Place: The Narrative-Geographical Shaping of 1 Samuel 17," *Westminster Theological Journal* 68 (2006): 321-30.

תיאור הדו־קרב מאת קלודיוס קאדריגריוס לקוח מ־Ross Cowan, *For the Glory of Rome* (Greenhill Books, 2007), 140. אף אחד בעולם העתיק לא היה מפקפק ביתרון הטקטי של דוד מרגע שהיה נודע שהוא מומחה בקליעה בקלע. כך אומר ההיסטוריון הצבאי הרומאי וגטיוס (Vegetius) (*Military Matters*, Book 1):

> המגויסים לומדים את אמנות יידוי האבנים גם ביד וגם בקלע. מספרים על תושבי האיים הבלאריים שהם המציאו את הקלעים, והשתמשו בהם בזריזות מפתיעה, תודות לשיטתם לגידול ילדים. הילדים לא הורשו לקבל אוכל מאמם עד שפגעו בו תחילה בקלע שלהם. אבני הקלע העגולות מציקות לחיילים, למרות השריון המגן עליהם, יותר מכל חיצי האויב. אבנים הורגות בלי לרסק את הגוף, והפציעה הורגת בלי איבוד של דם. מודעת היא לכול שהקדמונים השתמשו בקלעים בכל מלחמותיהם. זו הסיבה החשובה ביותר להורות לכל החיילים, ללא יוצא מהכלל, את האמנות הזאת, שכן הקלע אינו יכול להיחשב כמעמסה, ולעתים קרובות הוא מביא את התועלת הגדולה ביותר, בעיקר כשהחיילים חייבים להילחם במקומות

סלעיים, להגן על הר או על גבעה, או להדוף אויב בהתקפה על מצודה או על עיר.

הפרק של משה גרסיאל (Moshe Garsiel) "The Valley of Elah Battle and the Duel of David and Goliath: Between History and Artistic Theological Historiography," מופיע ב־*Homeland and Exile* (Brill, 2009).

דבריו של ברוך הלפרן (Baruch Halpern) על הקלע מופיעים ב־*David's Secret Demons* (Eerdmans Publishing, 2001), 11.

לחישובים של איתן הירש, ראו Eitan Hirsh, Jaime Cuadros, and Joseph Backofen, "David's Choice: A Sling and Tactical Advantage," *International Symposium on Ballistics* (Jerusalem, May 21–24, 1995). מאמרו של הירש מלא פסקאות כמו זו:

> ניסויים בפגרים ובמודלים של סימולציה היברידית מלמדים כי אנרגיית פגיעה של 72 ג'אול מספיקה בשביל לחורר גולגולת כאשר טיל בקוטר 6.35 מ"מ פוגע בדופן הגולגולת במהירות 350 מטר לשנייה. הטיל לא חייב לנקוב את הגולגולת, אלא רק לרסק חלק של העצם הפרונטלית כדי ליצור שבר גולגולת (במקרה הטוב) או מכה מהממת שתגרום לאדם לאבד את ההכרה. ברגע של פגיעה כזאת בקדמת הגולגולת, נוצר מתח בכלי הדם וברקמות המוח... מכיוון שתנועת המוח מפגרת אחרי תנועת הגולגולת. אנרגיית הפגיעה הדרושה להשגת שתי התוצאות האלה היא נמוכה בהרבה, בסדר גודל של 40 עד 20 ג'אול, בהתאמה.

הירש הציג את הניתוח שלו בכינוס מדעי. בדוא"ל ששלח לי, הוסיף:

> יום לאחר ההרצאה, בא אלי אחד הנוכחים וסיפר לי כי בנחל באתר שבו התנהל הדו־קרב אפשר למצוא אבנים של בריום סולפט

שצפיפות המסה שלהן היא 4.2 גרם לסמ"ק (בהשוואה ל־2.4 בקירוב שמוצאים באבנים רגילות). אם דוד היה בוחר באבן כזאת במלחמתו בגוליית, היא הייתה נותנת לו יתרון משמעותי בנוסף למספרים המחושבים המוצגים בטבלאות.

מאמרו של Robert Dohrenwend "The Sling: Forgotten Firepower of Antiquity" (*Journal of Asian Martial Arts* **11, no. 2 [2002]**) הוא מבוא טוב מאוד לכוחו של הקלע.

מאמרו של משה דיין "רוח הלוחמים", מופיע בתוך: **עשרים שנות קוממיות ועצמאות, עלילות גבורה,** י"א (הוצאת משרד הביטחון תשכ"ח) עמ' 50–52.

הרעיון שגוליית סבל מאקרומגליה הוצע לראשונה כנראה ב־C.E. Jackson, P.C. Talbert, and H.D. Caylor, "Hereditary hyperparathyroidism," *Journal of the Indiana State Medical Association* **53 (1960): 1313–16**, ואחר כך במכתב של David Rabin and Pauline Rabin ל־*New England Journal of Medicine* באוקטובר 1983. בשנים הבאות הגיעו עוד כמה מומחי רפואה לאותה מסקנה. במכתב לכתב העת *Radiology* (יולי 1990), כותב סטנלי ספרכר (Stanley Sprecher):

> אין ספק כי ממדיו הגדולים של גוליית היו תוצאה של אקרומגליה משנית של מקרואדנומה של יותרת המוח (ההיפופיזה). האדנומה של ההיפופיזה הייתה כנראה מספיק גדולה בשביל לצמצם את שדה הראייה בגלל הלחץ שלה על התצלובת האופטית. כתוצאה מכך לא היה גוליית מסוגל לעקוב אחר דוד הצעיר שסובב אותו. האבן חדרה לכיפת הגולגולת של גוליית דרך עצם פרונטלית דקה במיוחד, בגלל ההגדלה של הסינוס הקדמי, מאפיין תדיר של אקרומגליה. האבן נחתה בהיפופיזה המוגדלת של גוליית וגרמה לדימום בהיפופיזה, שחולל בקע ומוות.

התיאור השלם ביותר של נכותו של גוליית נכתב על יד פרופסור ולדימיר ברגינר, לשעבר נוירולוג בכיר בבית החולים סורוקה בבאר שבע. ברגינר הוא זה שמדגיש את נוכחותו החשודה של נושא הצינה. ראו Vladimir Berginer and Chaim Cohen, "The Nature of Goliath's Visual Disorder and the Actual Role of His Personal Bodyguard," *Ancient Near Eastern Studies* 43 (2006): 27-44. כותבים ברגינר וכהן: "לכן אנחנו מניחים שהביטוי 'נושא הצינה' שימש במקורו את הפלישתים כתואר כבוד בלשון נקייה לאדם ששימש כמדריכו של גוליית לקוי־הראייה על מנת לא לפגוע במוניטין הצבאיים של הלוחם הפלישתי הגיבור. ייתכן מאוד שהם אפילו נתנו לו צינה (מגן) כדי להסוות את תפקידו האמיתי!"

פרק ראשון: ויווק ראנאדיבה

ספרו של Ivan Arreguin-Toft על חלשים מנצחים הוא *How the Weak Win Wars* (Cambridge University Press, 2006).

"לא יכולנו לשאוב מים בקלות אחר רדת החשיכה," לקוח מתוך תומס אדוארד לורנס, **שבעה עמודי חוכמה**, תרגום נינה פתאל ודוד ברקוב, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 2006, עמ' 231.

ההיסטוריה של הלוחמה הבלתי־קונבנציונלית מאת William R. Polk היא *Violent Politics: A History of Insurgency, Terrorism, and Guerrilla War, from the American Revolution to Iraq* (Harper, 2008).

פרק שני: תרזה דה־בריטו

המחקר שאולי ידוע ביותר על השפעות ההקטנה של גודל הכיתה היה פרויקט STAR (ראשי תיבות של Student-Teacher-Achievement-Ratio יחס־הישגים־תלמיד־מורה) בטנסי בשנות השמונים. STAR לקח ששת אלפים תלמידים והקצה אותם באקראי לכיתה קטנה או לכיתה גדולה ואחר כך עקב אחריהם לאורך כל בית הספר היסודי. המחקר הראה כי הישגיהם של הילדים בכיתות הקטנות היו גבוהים מהישגיהם של הילדים בכיתות

הגדולות בדרגה קטנה אך משמעותית. המדינות בארצות הברית והארצות בעולם שהשקיעו אחר כך מיליארדי דולרים בהקטנת גודל־הכיתות עשו זאת, במידה גדולה, בגלל התוצאות של STAR. אבל ל־STAR היו פגמים רבים. יש, למשל, ראיות חזקות, לכמות לא־רגילה של תנועה בין הכיתות־הגדולות והכיתות־הקטנות של המחקר. מתקבל הרושם כי מספר גדול של הורים בעלי מוטיבציה חזקה הצליחו להעביר את ילדיהם לכיתות הקטנות – ויכול להיות שילדים נמוכי־הישגים נשרו מאותן כיתות. בעייתי יותר היה זה שהמחקר לא היה עיוור. המורים של הכיתות הקטנות **ידעו** כי הבדיקה תתמקד בכיתות שלהם. במדע בדרך כלל, תוצאות של ניסויים "לא־עיוורים" נחשבות למפוקפקות. לביקורת משכנעת של STAR, ראו Eric Hanushek, "Some Finding from an Independent Investigation of the Tennessee STAR Experiment and from Other Investigations of Class Size Effects," *Education Evaluation and Policy Analysis* 21, no. 2 (summer 1999): 143-63. ל"ניסוי טבעי" מהסוג שהוקסבי ערכה יש ערך גדול פי כמה. לממצאים של הוקסבי, ראו Caroline Hoxby, "The Effects of Class Size on Student Achievements: New Evidence from Population Variation," *Quarterly Journal of Economics* 115, no. 4 (November 2000): 1239-85. לדיון נוסף על גודל הכיתה, ראו Eric Hanushek, *The Evidence on Class Size* (University of Rochester Press, 1998), Eric Hanushek and Alfred Lindseth, *Schoolhouses, Court-houses and Statehouses: Solving the Funding-achievement Puzzle in America's Public Schools* (Princeton University Press, 2009): 272, and Ludger Wossmann and Martin R. West, "Class-Size Effects in School Systems Around the World: Evidence from Between-Grade Variation in TIMSS," *European Economic Review* (March 26, 2002).

למחקרים על כסף ואושר, ראו Daniel Kahneman and Angus Deaton, "High income Improves Evaluation of Life but Not Emotional Well-Being," *Proceedings of the National Academy of Sciences*

107, no/ 38 (August 2010): 107. בארי שוורץ ואדם גרנט דנים באושר במונחים של עקומת U הפוכה ב־"Too Much of a Good Thing: The Challenge and Opportunity of the Inverted U," *Perspectives on Psychological Science* 6, no. 1 (January 2011): 61-76.

In Joshua Angrist and Victor Lavy, "Using Maimonides' Rule to Estimate the Effect of Class Size on Scholastic Achievement" (*Quarterly Journal of Economics* [May 1991]), אנגריסט ולביא מודים באפשרות שמה שהם רואים הוא תופעת צד־שמאל: "כן ראוי לשקול אם התוצאות בנוגע לישראל יהיו רלבנטיות לארצות הברית או לארצות מפותחות אחרות. נוסף להבדלים תרבותיים ופוליטיים, רמת החיים בישראל נמוכה יותר והמדינה מוציאה לחינוך לכל תלמיד פחות מארצות הברית וכמה מדינות ה־OECD. וכמצוין לעיל, בישראל יש גם כיתות גדולות יותר מאשר בארצות הברית, בממלכה המאוחדת, ובקנדה. לפיכך אולי אפשר לראות בתוצאות המוצגות כאן ראיות לתשואה שולית של הקטנות בגודל הכיתה בטווח של גדלים שאינם אופייניים לרוב בתי הספר האמריקניים."

לדיון בקשר בין שתייה ובריאות כעקומת U הפוכה, ראו Augusto Di Castelnuovo et al., "Alcohol Dosing and Total Mortality in Men and Women: An Updated Meta-analysis of 34 Prospective Studies," *Archives of Internal Medicine* 166, no. 22 (2006): 2437-45.

המחקר של ג'סי לוין על גודל הכיתה וההישגים הוא "For Whom the Reductions Count: A Quantile Regression Analysis of Class Size and Peer Effects on Scholastic Achievement," *Empirical Economics* 26 (2001): 221. לאובססיה של כיתות קטנות יש השלכות ממשיות. הדבר האחד שכל החוקרים בתחום החינוך מסכימים עליו הוא שאיכות המורה חשובה פי כמה מגודל הכיתה. מורה מעולה יכול ללמד את ילדכם חומר של שנה וחצי בשנה אחת. מורה מתחת־לממוצע עלול ללמד את ילדכם חצי חומר של שנה בשנה אחת. זה הבדל של שנה בלמידה,

בשנה אחת. מכאן אנו למדים כי נשיג הרבה יותר אם נתמקד באדם שעומד לפני הכיתה במקום במספר הילדים שיושבים בכיתה. הבעיה היא שמורים מעולים נדירים. פשוט אין מספיק אנשים עם מערכת הכישורים המתמחים והמורכבים הדרושים בשביל לספק השראה לקבוצות ילדים גדולות שנה אחר שנה.

אם כן מה עלינו לעשות? עלינו לפטר מורים גרועים. או להכשיר אותם לשפר את הביצועים שלהם. או לשלם יותר למורים הטובים ביותר בתמורה לכך שכל מורה טוב יקבל עליו יותר תלמידים. או להגביה את הפרופיל של מקצוע ההוראה בניסיון למשוך יותר אנשים מהסוג המיוחד שיכול להצטיין בכיתה. על כל פנים, הדבר **האחרון** שעלינו לעשות בתגובה לבעיה שיש יותר מדי מורים גרועים ולא מספיק מורים טובים, הוא לשכור מורים נוספים. אבל זה בדיוק מה שהרבה מדינות מתועשות עושות בשנים האחרונות, בגלל הצורך הכפייתי להקטין את גודל הכיתות. עוד מן הראוי לציין כי אין **שום דבר** שעולה יותר כסף מהקטנת גודל הכיתות. צריך כל כך הרבה כסף בשביל לשכור מורים נוספים ולבנות להם כיתות ללמד בהן עד שנשאר מעט מאוד כסף לשלם למורים. כתוצאה מכך, שכרם של המורים, יחסית למקצועות אקדמיים אחרים, יורד בהתמדה בחמישים השנים האחרונות.

בדור האחרון, החליטה מערכת החינוך האמריקנית לא לחפש את המורים הטובים ביותר, לא לתת להם ללמד תלמידים רבים, ולא לשלם להם יותר – מה שהיה עוזר לילדים במידה הגדולה ביותר. היא החליטה לשכור כל מורה שיכלה להשיג ולשלם להם פחות. (הגידול בהוצאה לחינוך ציבורי במרוצת המאה העשרים בארצות הברית היה מדהים: בין 1890 ל־1990, בערכי דולר מעודכנים, החשבון עלה מ־2 מיליארד דולר ל־187 מיליארד דולר, וההוצאה הואצה לקראת סוף המאה. הכסף הזה הושקע ברובו המכריע בשכירת מורים נוספים במטרה להקטין את הכיתות. בין 1970 ל־1990, היחס תלמיד־מורה בבתי הספר הציבוריים באמריקה ירד מ־20.5 ל־15.4, והשכר לכל המורים הנוספים האלה היה חלק הארי של עשרות מיליארדי הדולרים של ההוצאות הנוספות לחינוך בשנים אלה.

למה זה קרה? תשובה אחת נעוצה בפוליטיקה של עולם החינוך – בכוחם של המורים והאיגודים המקצועיים שלהם, ובמוזרויות של דרכי המימון של בתי הספר. אבל ההסבר הזה אינו מספק לגמרי. לא הכריחו את הציבור האמריקני – ואת הציבור הקנדי והציבור הבריטי והציבור הצרפתי וכן הלאה – להוציא את כל הכסף הזה להקטנת גודל הכיתות. הם **רצו** כיתות קטנות. למה? כי המדינות והאנשים שהם עשירים די הצורך לממן דברים כמו כיתות ממש קטנות מתקשים להבין כי הדברים שעושרם יכול לקנות לא תמיד מביאים להם ברכה.

פרק שלישי: קרוליין סאקס

הדיון באימפרסיוניסטים מבוסס על כמה ספרים, בעיקר: John Rewald, *The History of Impressionism* MOMA (1973); רוס קינג, **משפט פריס**, תרגום יותם פלדמן ונעמי כרמל, דביר, 2010, שמביא תיאור נפלא של עולם "הסלון"; Sue Roe, *The Private Lives of the Impressionists* (Harper Collins, 2006); ו־Harrison White and Cynthia White *Canvases and Careers: Institutional Change in the French Painting World* (Wiley & Sons, 1965), 150.

המאמר האקדמי הראשון שהעלה את שאלת הקיפוח היחסי ביחס לבחירת של בתי ספר היה מאמרו של James Davis, "The Campus as Frog Pond: An Application of Relative Deprivation to Career Decisions of College Men," *The American Journal of Sociology* 72, no. 1 (July 1966).

דייוויס מסכם:

> ברמת הפרט, הממצאים שלי מאתגרים את הרעיון שכניסה למכללה "הטובה ביותר בגדר האפשר" היא המסלול היעיל ביותר לניידות תעסוקתית. ראוי ליועצים ולהורים לשקול לא רק את היתרונות אלא גם את החסרונות של שליחת נער לקולג' "מעולה", אם תוך כדי כך הוא בוודאי יסיים את חוק לימודיו בשורות התחתונות של

המחזור שלו. הפסוק "טוב להיות צפרדע גדולה בבריכה קטנה מצפרדע קטנה בבריכה גדולה" אינו עצה מושלמת, אבל גם לא עצה טריוויאלית."

המחקר של Stouffer (שנכתב ביחד עם Edward A. Suchman, Leland C. DeVinney, Shirley A. Star, and Robin M. Williams Jr.) מופיע ב־*The American Soldier: Adjustment During Army Life*, vol. 1 of *Studies in Social Psychology in World War II* (Princeton University Press, 1949), 251.

למחקרים על מדינות מאושרות־לכאורה, ראו Mary Daly, Andrew Oswald, Daniel Wilson' and Stephen Wu, "Dark Contrasts: The Paradox of High Rates of Suicide in Happy Places," *Journal of Economic Behavior and Organization* 80 (December 2011), and Carol Graham, *Happiness Around the World: The Paradox of Happy Peasants and Miserable Millionaires* (Oxford University Press, 2009).

הרברט מארש מלמד במחלקה לחינוך באוניברסיטת אוקספורד. התפוקה האקדמית שלו במרוצת הקריירה שלו היא מופלאה. בנושא "דג גדול/ בריכה קטנה" לבדו, כתב אינספור מאמרים. מקום טוב להתחיל בו הוא H. Marsh, M Seaton, et al., "The Big-Fish-little-Pond-Effect Stands Up to Critical Scrutiny, Implication for Theory, Methodology, and Future Research," *Educational Psychology Review* 20 (2008), 319-50.

לסטטיסטיקה על תוכניות STAM, ראו Rogers Elliott, A. Christopher Strenta, et al., "The Role of Ethnicity in Choosing and Leaving Science in Highly Selective Institutions" *Research in Higher Education* 37, no. 6 (December 1996), and Mitchell Chang, Oscar Cerna, et al., "The Contradictory Roles of Institutional Status in Retaining Underrepresented Minorities in Biomedical and

Behavioral Science Majors," *The Review of Higher Education* .31, no. 4 (summer 2008)

התפלגות המאמרים האקדמיים של בוגרי בתי ספר לכלכלה מופיעה ב־John P. Conley and Ali Sina Önder, "An Empirical Guide to Hiring Assistant Professors in Economics," *Vanderbilt University Department of Economics Working Papers Series*, May 28, .2013

ההפניה למדיניות "השכונה התחתונה המאושרת" של פרד גלימפ לקוחה מספרו המקסים של Jerome Karabel, *The Chosen: The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard Yale, and Princeton*. (Mariner Books, 2006), 291

קרבל אומר:

> האם לא היה טוב יותר, אליבא דגלימפ, אילו היו הסטודנטים בתחתית מרוצים להיות שם? כך נולדה פרקטיקת הקבלה הנודעת (יש אומרים נודעת לשמצה) של הרווארד המוכרת בשם "מדיניות השכונה התחתונה המאושרת"... מטרתו של גלימפ הייתה לזהות את "הסטודנטים הנכונים של השכונה התחתונה – גברים שיש להם פרספקטיבה, עוצמת אגו, או ערוצים אקסטרקוריקולריים לשמירת כבודם העצמי (או מה שלא יהיה) בעודם ממצים את מירב ההזדמנויות שלהם ברמה הנמוכה."

השאלה של העדפה מתקנת ראויה לדיון רחב יותר. הסתכלו בטבלה הבאה מתוך ספרם של Richard Sander and Stuart Taylor, *Mismatch: How Affirmative Action Hurts Students It's Intended to Help, and Why Universities Won't Admit It* (אי־התאמה: איך העדפה מתקנת פוגעת בסטודנטים שהיא מיועדת לעזור להם, ולמה אוניברסיטאות אינן מודות בכך) (Basic Books, 2012). היא מראה את הדירוג של אפרו־אמריקנים בפקולטה שלהם למשפטים בהשוואה לסטודנטים לבנים שלומדים איתם

באותה כיתה. הדירוג נע מ־1 ל־10, כש־1 הוא העשירית התחתונה של הכיתה ו־10 הוא העשירית המצטיינת.

דירוג	שחורים	לבנים	אחרים
1	51.6	5.6	14.8
2	19.8	7.2	20.0
3	11.1	9.2	13.4
4	4.0	10.2	11.5
5	5.6	10.6	8.9
6	1.6	11.0	8.2
7	1.6	11.5	6.2
8	2.4	11.2	6.9

בטבלה זו יש המון מספרים, אבל רק שני טורים חשובים באמת – הטור הראשון והשני, שמראים את ההתפלגות של התחתית בכיתה הממוצעת של בית ספר אמריקני למשפטים.

דירוג	שחורים	לבנים	אחרים
.1	51.6	5.6	14.8
.2	19.8	7.2	20.0

כך מנתחים סאנדר וטיילור את העלויות של האסטרטגיה הזאת. נתאר לעצמנו שני סטודנטים שחורים בבית ספר למשפטים עם ציונים זהים ותוצאות זהות בבחינות הכניסה. שניהם מתקבלים לבית ספר אליטיסטי למשפטים במסגרת תוכנית העדפה מתקנת. אחד משתתף בתוכנית והשני מסרב. זה שמסרב בוחר תחת זאת – מטעמים לוגיסטיים או כספיים או משפחתיים – ללמוד בבחירה השנייה שלו, בית ספר למשפטים פחות יוקרתי ופחות בררני. סאנדר וטיילור בדקו מדגם גדול של "זוגות מותאמים" כאלה והשוו את הישגיהם על פי ארבעה מדדים: שיעור הסטודנטים שסיימו את לימודיהם בבית ספר למשפטים, עמדו בבחינות ללשכת עורכי הדין בניסיון הראשון,

עמדו בכלל בבחינות ללשכת עורכי הדין, ועסקו בפועל בעריכת דין. ההשוואה מלמדת על פערים גדולים ביותר. בכל מדד, סטודנטים שחורים שלא למדו בבית הספר "הטוב ביותר" שהתקבלו אליו הצליחו יותר מאלה שלמדו בו.

הצלחה בקריירה	לבנים	שחורים	שחורים (העדפה מתקנת)
אחוז מסיימי בית ספר למשפטים	91.8	93.2	86.2
אחוז עוברים בחינות כניסה ללשכת עורכי הדין בניסיון ראשון	91.3	88.5	70.5
אחוז עוברים בכלל בחינות כניסה ללשכת עורכי הדין	96.4	90.4	82.8
אחוז עוסקים בעריכת דין	82.5	75.9	66.5

זה ברור: אם רצונך להיות לעורך דין, עדיף להיות דג גדול בבריכה קטנה מאשר דג קטן בבריכה גדולה.

סאנדר וטיילור מציגים טיעון משכנע מאוד לכך שאם אתה שחור ורוצה באמת להיות עורך דין, עליך לעשות מה שעשו האימפרסיוניסטים ולהתרחק מהבריכה הגדולה. אל תקבל שום הצעה מבית ספר שרוצה להקפיץ אותך מדרגה אחת. לך לבית הספר שאחרת היית הולך אליו. סאנדר וטיילור מנסחים זאת חד וחלק: "בכל בית ספר למשפטים תחתית הכיתה היא מקום דפוק."

דרך אגב, אלה מכם שקראו את ספרי **מצוינים – ממה עשויה הצלחה**,* שגם בו אני דן בהעדפה מתקנת ובבתי ספר למשפטים, יודעים כי בספר דיברתי על עניין שונה מאוד – טענתי כי התועלת של מנת משכל ואינטליגנציה מתחילה להתקזז בנקודה מסוימת, ופירוש הדבר שההבחנות בין הסטודנטים מהסוגים המקובלים במוסדות אליטיסטיים אינן מועילות

* תרגום שרה ריפין, זמורה־ביתן, 2009.

בהכרח. במילים אחרות, לא נכון להניח שעורך דין שמתקבל לבית ספר טוב מאוד למשפטים עם ציונים פחות טובים יהיה עורך דין פחות יעיל מאלה שהתקבלו עם הציונים הטובים ביותר. לגיבוי הטענה הזאת השתמשתי בנתונים מבית הספר למשפטים של אוניברסיטת מישיגן, שמראים כי שחורים בוגרי העדפה מתקנת בבית הספר הזה עשו קריירות מרשימות לא פחות מהלבנים במחזור שלהם.

האם אני עדיין חושב כך? כן ולא. אני סבור כי הרעיון הכללי בנוגע לתועלת של קיזוז האינטליגנציה בקצה העליון נשאר. אבל עכשיו אני חושב כי הרעיון הספציפי שהעליתי **במצוינים** בנוגע לבתי ספר למשפטים היה, במבט לאחור, נאיבי. באותה עת לא הכרתי את תיאוריית הקיפוח היחסי. עכשיו אני הרבה יותר ספקן ביחס לתוכניות העדפת־מתקנת.

פרק רביעי: דייוויד בויז

מבוא כללי טוב לבעיות הדיסלקציה הוא Maryanne Wolf, *Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain* (Harper, 2007).

אליזבת ורוברט ביורק כתבו בהרחבה ולהפליא על נושא הקושי הרצוי. הנה תמצית טובה של עבודתם: Elizabeth Bjork and Robert Bjork, "Making Things Hard on Yourself, But in a Good Way: Creating Desirable Difficulties to Enhance Learning," *Psychology and the Real World,* M. A. Gernsbacher et al. (eds.) (Worth Publishers, 2011), ch. 5.

החידות על המחבט והכדור והמכונות והפריטים לקוחות מ־Shane Frederick, "Cognitive Reflection and Decision Making," *Journal of Economics Perspectives* 19, no. 4 (fall 2005).

אדם אלטר ודניאל אופנהיימר מתארים את תוצאות הניסוי שלהם עם ה־CTR בפרינסטון ב־: Adam Alter et al., "Overcoming Intuition: Metacognitive Difficulty Activates Analytic Reasoning," *Journal of Experimental Psychology: General* 136 (2007). אלטר כתב ספר

חדש נפלא על המחקר הזה ושמו *Drunk Tank Pink* (Penguin, 2013).
המחקר של ג'ולי לוגן על דיסלקציה בקרב יזמים הוא Julie Logan, "Dyslexic Entrepreneurs: The Incidence, Their Coping Strategies and Their Business Skills," *Dyslexia* 15, no. 4 (2009): 328-46.
ההיסטוריה הטובה ביותר של איקאה היא ספרם של Ingvar Kamprad and Bertil Torekull, *Leading by Design: The IKEA Story* (Collins, 1999). לא ייאמן, אבל בראיונות של טורקול עם קמפראד אין שום דבר שמראה שקמפראד היסס ולו לרגע לעשות עסקים עם מדינה קומוניסטית בשיא המלחמה הקרה. אדרבה, קמפראד מתייחס לזה כמעט בשוויון נפש: "בהתחלה עשינו קצת הברחות מקדימות. לקחנו באופן בלתי־חוקי כלים כמו פצירות, חלפים למכונות, ואפילו נייר פחם למכונות כתיבה עתיקות."

פרק חמישי: אמיל "ג'יי" פריירייק

המקורות לבליץ של לונדון כוללים את Tom Harrison, *Living Through the Blitz* (Collins, 1976). "וינסטון צ'רצ'יל תיאר את לונדון כ'מטרה הגדולה ביותר בעולם,' מופיע בעמוד 22, "שכבתי לי שם בהרגשה של שמחה וניצחון בל־תתואר." עמוד 81, ו"מה, ולהפסיד את כל זה?" עמוד 128. מקורות אחרים הם Edgar Jones, Robin Woolven, et al., "Civilian Moral During the Second World War: Responses to Air-Raids RE-examined," *Social History of Medicine* 17, no. 3 (2004), and J.T. MacCurdy, *The Structure of Morale* (Cambridge University Press, 1943). "בסתיו 1940 הזדמן לי לנהוג דרך דרום־מזרח לונדון" מופיע בעמוד 16, "המורל של הקהילה תלוי בתגובה של הניצולים," עמודים 13-16, ו"בהישמע האזעקה הראשונה," עמוד 10.
הסקר הלא־פורמלי של משוררים וסופרים לקוח מ־Felix Brown, "Bereavement and Lack of a Parent in Childhood" in *Foundation of Child Psychiatry,* Emanuel Miller, ed. (Pergamon Press, 1968). "אין זה נימוק בזכות היתמות" מופיע בעמוד 444. המחקר של J. Marvin Eisenstadt מתואר בהרחבה ב־"Parental Loss and Genius," *American*

211 ,(March 1978) *Psychologist*. הממצאים של לוסיל ארמונגר על הרקע של ראשי הממשלה הבריטים מופיעים ב־*The Fiery Chariot: A Study of British Prime Ministers and the Search for Love* (Secker and Warburg, 1970), 4. אימונגר טעתה בעצם בחישוביה, שתוקנו על ידי ההיסטוריון Hugh Berrington ב־*British Journal of Political Science* 4 (July, 1974): 345. יש כמות נכבדה של ספרות מדעית על הקשר בין איבוד הורה והישגים גבוהים. בין המחקרים האלה מופיעים S.M. Silverman, "Parental Loss and Scientists," *Science Studies* 4 (1974), Robert S. Albert, *Genius and Eminence* (Pergamon Press, 1992). Colin Martindale, "Father's Absence, Psychopathology, and Poetic Eminence," *Psychological Reports* 31 (1972): 843, Dean Keith Simonton, "Genius and Giftedness: Parallels and Discrepancies," in *Talent Development: Proceedings from the 1993 Henry B. and Jocelyn Wallace National Symposium on Talent Development,* vol. 2, N. Colangelo, S.G. Assouline, and D.L. Ambroson, eds. 39-82 (Ohio Psychology Publishing).

שני מקורות מעולים על תולדות המלחמה בלויקמיה בילדים הם John Laszlo, *The Cure of Childhood Leukemia: Into the Age of Miracles* (Rutgers University Press, 1996) וסידהרתא מוחרג׳י **מלכת כל המחלות: ביוגרפיה של מחלת הסרטן,** תרגם יוסי מילוא, עם עובד, 2013. "היה במועצה המטולוג בכיר" מצוטט בספר של לאסלו בעמוד 183. לאסלו ערך סדרת ראיונות עם כל דמויות המפתח באותה תקופה – וכל פרק בספר מתאר את ההתרחשויות מנקודת מבט אחרת.

הניסויים של סטנלי רחמן עם אנשים שסובלים מפוביות (בעתות) מתוארים ב־"The Overprediction and Underprediction of Pain," *Clinical Psychology Review* 11 (1991).

Diane McWhorter, *Carry Me Home: Birmingham, Alabama, The Climactic Battle of the Civil Rights Revolution* (Touchstone, 2002) הוא אחד מספרי ההיסטוריה המעולים שקראתי

אי פעם. "קול עלה מההריסות," מופיע בעמוד 97, "לעזאזל, כן, אנחנו ממשיכים," עמוד 98, "לתדהמתה של הילדה," עמוד 109, "היום בפעם השנייה בתוך שנה," עמוד 110, ו"בקבוקי קולה ניפצו," עמוד 215.
הממואר של Eugen Kogon הוא *The Theory and Practice of Hell* (Betley Windhover, 1975). "אדם שמצפונו רך התקשה יותר לקבל החלטות כאלה," מופיע בעמוד 278.

פרק שישי: וייאט ווקר

Martin Berger מספק תיאור מזהיר של התצלום – ושל כל התצלומים האייקוניים של המערכה על זכויות האזרח ב־*Seeing Through Race: A Reinterpretation of Civil Rights Photography* (University of California Press, 2011). ספרו של ברגר הוא המקור של כל הדיון בתצלום ובהשלכותיו. הטענה המרכזית של ברגר – עמוקה הגם שמקוממת – אומרת שאמריקנים לבנים מהזרם המרכזי בשנות השישים **היו זקוקים לכך** שאקטיביסטים שחורים ייראו פסיביים ו"קדושים". המטרה שלהם נראתה קבילה יותר בדרך זו. הגינוי של קינג ווקר בגלל השימוש בילדים בהפגנות מופיע בעמודים 82–86. גדסדן מסביר את פעולותיו ("אוטומטית הרמתי את הברך") בעמוד 37.
התיאור הטוב ביותר של המערכה של קינג בבירמינגהם – והספר שפרק זה מתבסס עליו במידה רבה – הוא Diane NcWhorter, *Carry me home: Birmingham, Alabama, The Climactic Battle of the Civil Rights Revolution,* (Touchstone, 2002). אם סיפורו של ווקר נראה לכם מופלא, עליכם לקרוא את ספרה של מקוורטר. כאמור, זה ספר היסטוריה מהטובים ביותר שקראתי. "בבירמינגהם, היה מקובל על הקרימינולוגים," מופיע בהערת שולים בעמוד 340, "באספה השתתפה גם אשתו של הנשיא," עמוד 292, "יהודי הוא רק 'כושי שהפכו אותו פנים החוצה'," עמוד 292, "שחור בשיקגו מתעורר בוקר אחד," עמוד 30, "הם נדהמו לראות את קינג," עמוד 277, "שוחר קרבות מתוך סיפור של ד"ר סוס," עמוד 359, "היינו חייבים להשתמש במה שהיה לנו," עמוד 363, "יחידת הכלבנים," עמוד 372,

ו"הכלבים נשכו אנשים," עמוד 375. מקוורטר מספקת תיאור מרהיב של העימות בפארק קלי אינגרם. אני קיצרתי אותו מאוד.

ההספדים ההיתוליים של קינג מופיעים ב־Taylor Branch, *Parting the Waters: America in the King Years* 1954–63 (Simon and Schuster, 1988), 692. לתיאורו של וייאט ווקר מאת בראנץ' ("הוא קנה לו משקפיים שחורי־מסגרת...") ראו עמוד 285. "כעיקרון כללי, ווקר דרש שהכול יהיה מוכן," נמצא בעמוד 698. שיחתו של קינג עם ההורים שילדיהם נעצרו מופיעה בעמודים 762–764.

"כשנפרדתי בנשיקות מאשתי וילדיי" לקוח מריאיון של Andrew Manis עם וייאט ווקר בכנסיית ישו כנען הבפטיסטית בניו יורק, 20 באפריל 1989, עמוד 6. תעתיק של הריאיון שמור בספרייה הציבורית של בירמינגהם, אלבמה. מאותו ריאיון לקוחים: "האיש הזה בוודאי יצא מדעתו," עמוד 14. ו"הם רואים רק דרך עיניים לבנות," עמוד 22.

"הארנב הוא הכי ערמומי בין כל החיות שאלוהים ברא", מצוטט ב־Lawrence Levine, *Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom* (Oxford University Press, 2007), 107.

עוד לקוחים מלוין: "הארנב, כמו העבדים שטוו סיפורים עליו," עמוד 112; "סיפורים ריאליסטיים מכאיבים," עמוד 115; ו"התיעוד שהשאירו חוקרי העבדות במאה התשע־עשרה," עמוד 122. סיפורו של טרפין מופיע בעמוד 115.

"לא קשה להסתדר איתי, יקירה", לקוח מריאיון של וייאט ווקר עם ג'ון ברייטון שהוא חלק מפרויקט התיעוד של התנועה לזכויות האזרח, השמור במרכז המחקר מורלנד־ספינגארן באוניברסיטת הוֹוארד. ראו עמוד 35 של התעתיק. מהריאיון מובאים גם "אם תפריע לי, אני אכסח אותך," עמוד 66; "אילו היה לי סכין גילוח," עמוד 15; "היו זמנים שהתאמתי או שיניתי את המוסריות שלי," עמוד 31; "היה נהדר לחיות בתקופה כזאת," עמוד 63; "לחשוף את כוונותיו," עמוד 59; "צלצלתי לד"ר קינג," עמוד 61; ו"היה חם בבירמינגהם," עמוד 62.

Robert Penn Warren ערך כמה ראיונות עם פעילי ומנהיגי התנועה לזכויות האזרח כחלק מהמחקר לספרו *?Who Speaks for the Negro* **(מי מדבר למען הכושי?).** הראיונות האלה מקובצים בפרויקט ההיסטוריה שבעל פה של רוברט פן וורן ושמורים במרכז לואי ב׳ נון להיסטוריה שבעל פה באוניברסיטת קנטקי. ״שמחה טהורה,״ בא מסרט 1 של הריאיון שלו עם וייאט ווקר ב־18 במרס 1964.

הטיעון שסיפורי הנוכל סיפקו השראה לתנועה לזכויות האזרח הוצג כבר בעבר. למשל: McKinney, "Brer Rabbit and Brother Martin Luther King, Jr.: The Folktale Background of the Birmingham Protest," *The Journal of Religious Thought* 46, no. 2 (winter-spring 1989-1990), 52-42. מקיני כותב:

> כשם שארנב מפתה בעורמה את טיגריס לעשות בדיוק מה שהחיות הקטנות רוצות (למשל, הוא מתחנן שיכבלו אותו), כך הצליחו הטכניקות הלא־אלימות של קינג וצוות היועצים הממולחים שלו להניע את בול קונור לעשות מה שהם רצו; לאמור, לכלוא מפגינים שחורים במספרים כאלה שלא רק משכו תשומת לב כלל־ארצית, אלא גם שיתקו בפועל את העיר בירמינגהם.

ראו גם Trudier Harris, *Martin Luther King, Jr., Heroism and African American Literature* (University of Alabama Press, Forthcoming).

פרטי השיחה בין פריצ׳ט וקינג על יום הנישואים של פריצ׳ט מצוטטים ב־Howell Raines, *My Soul Is Rested: The Story of the Civil Rights Movement in the Deep South* (Penguin, 1983), 363-65.

ווקר מסביר מדוע התנועה זקוקה להתנגדותו של בול קונור (״לא הייתה לנו תנועה, אף אחד לא היה שומע עלינו״) במובאה מ־Michael Cooper-Nichols, "Cities Are What Men Make Them: Birmingham, Alabama, Faces the Civil Rights Movement 1963," Senior Thesis, Brown University, 1974, p. 286.

התגובה של ווקר לשימוש ביחידות K-9 ("יש לנו תנועה, יש לנו תנועה") מופיעה ב־James Forman, *The Making of Black Revolutionaries: A Personal Account* (Macmillan, 1972).

נזיפתו של קינג בצלם של **לייף** ("העולם לא יודע מה קרה") מצוטטת ב־Gene Roberts and Hank Klibanoff: *The Race Beat: The Press, The Civil Rights Struggle and the Awakening of a Nation* (Random House, 2006).

פרק שביעי: רוזמרי לולור

"למען השם, תביאו לי ויסקי גדול," לקוח מ־Peter Tailor, *Brits* (Bloomsbury, 2002), page 48.

הדוח של Nathan Leites and Charles Wolf Jr., על הדרך לטפל במרידות הוא *Rebellion and Authority: An Analytic Essay on Insurgent Conflicts* (Markham Publishing Company, 1970). "הנחת יסוד של הניתוח שלנו..." מופיע בעמוד 30.

התיאור של איאן פרילנד מופיע ב־James Callaghan, *A House Divided: The Dilemma of Northern Ireland* (Harper Collins, 1973), page 50. את ההשוואה של פרילנד והפקידים והעיתונאים ל"ראג' הבריטי שיוצא לציד טיגריסים" לקחתי מ־Peter Tailor, *Provos: The IRA and Sinn Fein* (Bloomsbury, 1998), page 83.

הציטוט של שון מקסטיופן על הטיפשות והאכזריות של הממשלות שגורמות לרוב המהפכות מופיע ב־Richard English, *Armed Struggle: The History of the IRA* (Oxford University Press, 2003), page 134.

מלומדים אחדים ניסחו את עקרון הלגיטימציה, אבל שלושה ראויים לאזכור מיוחד: Tom Tyler, המחבר של *Why People Obey the Law* (Princeton University Press, 2006), David Kennedy, המחבר של *Deterrence and Crime Prevention* (Routledge, 2008), ו־Lawrence Sherman, עורך משותף של *Evidence-based Crime Prevention* (Routledge,

(2006. הנה דוגמה נוספת של אותו עיקרון עצמו. בהמשך מופיעה רשימת מדינות בעולם המפותח מדורגות לפי אחוזי הכלכלה המחתרתית שלהן – כלומר, אותו חלק של הכלכלה שאזרחיהן מסתירים במתכון במטרה לא לשלם מסים – ב־2010. זו אחת הדרכים הטובות ביותר להשוות את יושר משלמי המסים במדינות שונות.

ארצות הברית	7.8	פינלנד	14.3
שווייץ	8.34	דנמרק	14.4
אוסטריה	8.67	גרמניה	14.7
יפן	9.7	נורבגיה	15.4
ניו זילנד	9.9	שבדיה	15.6
הולנד	10.3	בלגיה	17.9
בריטניה	11.1	פורטוגל	19.7
אוסטרליה	11.1	ספרד	19.8
צרפת	11.7	איטליה	22.2
קנדה	12.7	יוון	25.2
אירלנד	13.2		

הרשימה לקוחה מ־Friedrich Schneider, "The Influence of the Economic Crisis On the Underground Economy in Germany and other OECD – countries in 2010" (מאמר שלא התפרסם, מהדורה מתוקנת, ינואר 2010). הרשימה אינה מפתיעה. משלמי המסים בארצות הברית, בשווייץ וביפן הם ישרים למדי. והוא האמור ברוב הדמוקרטיות האירופיות המערביות האחרות. משלמי המסים ביוון, בספרד ובאיטליה אינם ישרים. אדרבה, רמת ההתחמקות ממסים ביוון היא כזאת שהגירעון של המדינה – שהוא גדול עד כדי כך שיוון מתנדנדת על סף פשיטת רגל במשך שנים – היה נעלם אילו היו אזרחי יוון מצייתים לחוק ופורעים את חובם. למה, כשמדובר במסים, הציות לחוק באמריקה גדול בהרבה מאשר ביוון? לייטס וולף היו מייחסים זאת לעובדה שעלויות

ההתחמקות ממס בארצות הברית גבוהות פי כמה מהרווחים: שהסיכוי של אמריקנים שמרמים את שלטונות המס להיתפס ולהיענש הוא גבוה. אבל זה לחלוטין לא נכון. בארצות הברית, מתבצעת בקרת חשבונות של קצת יותר מאחוז אחד של החזרי המס בכל שנה. זה מעט מאוד. וכשאדם נתפס בהעלמת הכנסות, העונש השכיח ביותר הוא פשוט לשלם את החוב בתוספת קנס צנוע יחסית. עונשי מאסר מוטלים רק לעתים נדירות. אם משלמי המסים האמריקנים היו מתנהגים בצורה רציונלית – כפי שלייטס ווולף מגדירים את המילה – התחמקות ממס בארצות הברית הייתה צריכה להיות נפוצה ביותר. כמו שמנסח זאת כלכלן המס ג׳יימס אלם:

> במדינות שמבצעות בקרת חשבונות אפקטיבית בשיעור של אחוז אחד, אחוז הרמאים **היה צריך** לעמוד על 90 אחוז או יותר. אם אתה מצהיר על הכנסה של דולר אחד נוסף, תשלם 30, 40 סנט במס. אם לא תצהיר על הדולר הזה, אתה משאיר אצלך את כל הדולר ויש סיכוי־מה שתיתפס. אבל הסיכוי הזה הוא 0.01 או פחות. ואם תתגלה, רשות מס ההכנסה צריכה לקבוע אם עשית זאת בכוונה. אם ההעלמה אינה מכוונת, אתה משלם את החוב בתוספת עשרה אחוז. אם בודקים את הדוח שלך ומוצאים שרימית, אתה מחזיר את החוב בתוספת 75 אחוז קנס. כך שאם תיתפס, העלות הצפויה אינה גדולה ביותר. החישוב נוטה מאוד מאוד לצד הרמאים.

כיוון שכך, למה האמריקנים אינם מרמים? **מפני שהם חושבים שהשיטה שלהם היא לגיטימית.** אנשים מצייתים לסמכות כשהם רואים שהיא מתייחסת לכולם באופן שווה, כשאפשר למחות ולהישמע, וכשיש כללים שמבטיחים לך שמחר לא יתייחסו אליך בצורה שונה מאוד מכפי שמתייחסים אליך היום. לגיטימציה מבוססת על הגינות, על קול, ועל יכולת חיזוי, וממשלת ארצות הברית, ככל שהאמריקנים אוהבים להתלונן עליה, עומדת היטב בכל שלושת התנאים האלה.

ביוון, הכלכלה המחתרתית גדולה יחסית פי שלושה מהכלכלה המחתרתית בארצות הברית. אבל לא משום שהיוונים משום מה פחות ישרים מהאמריקנים. זה קורה מפני שהשיטה היוונית היא פחות לגיטימית מהמערכת האמריקנית. יוון היא אחת המדינות המושחתות ביותר בכל אירופה. חוקי המס שלהם הם בלגן גמור. אנשים עשירים נהנים מעסקאות שנתפרו במיוחד בשבילם, ואם אתם ואני היינו חיים במדינה עם שיטת מס אי־לגיטימית בצורה בוטה כל כך – במקום שהכול נראה לא־הוגן, ובמקום שקולנו לא נשמע, והכללים משתנים מיום ליום – גם אנחנו לא היינו משלמים מסים.

הדיון על תהלוכות בעונת הצעדות באירלנד מופיע ב־,Dominic Bryan *Orange Parades: The Politics of Ritual, Tradition and Control* .(Pluto Press, 2000)

Desmond Hamll מתאר את הצבא הבריטי בצפון אירלנד ב־*Pig in the Middle: The Army in Northern Ireland* 1969–1984 (Methuen, 1985). השיר הקצר שנפתח "ב־15 באוגוסט" מופיע בעמוד 18. "הצבא האירי הרפובליקני אמר בתגובה..." נמצא בעמוד 32.

הסטטיסטיקה של המתים והאלימות בצפון אירלנד ב־1969 לקוחה מ־John Soule's "Problems in Applying Counterterrorism to Prevent Terrorism: Two Decades of Violence in Northern Ireland Reconsidered," *Terrorism 12* (1989): 33.

Sean MacStiofain מספר על הפשיטה של גנרל פרילנד על לוור פולס ב־Seán Óg Ó Fearghaíl's *Law (?) and Orders: The Story of the Belfast Curfew* (Central Citizens' Defense Committee, 1970). הפרטים על מותו של פטריק אלימן מופיעים בעמוד 14. מקור טוב על העוצר הוא *Provos* מאת Taylor. הקטע על האיש בפיג'מה בא מ־Nicky Curtis, *Faith and Duty: The True Story of a Soldier's War in Northern Ireland* (Andre Deutsch, 1998).

פרק שמיני: וילמה דרקסן

תיאור ההיסטוריה של חוק "שלוש הפעמים" מתבסס על כמה וכמה מקורות, החשובים בהם: Mike Reynolds, Bill Jones, and Dan Evans, *Three Strikes and You're Out! The Chronicle of America's Toughest Anti-Crime Law* (QuillDriver Books/Word Dancer Press, 1996), Joe Domanick, *Cruel Justice: Three Strikes and the Politics of Crime in America's Golden State* (University of California Press, 2004), Franklin Zimring, Gordon Hawkins, and Sam Kamin, *Punishment and Democracy: Three Strikes and You're Out in California* (Oxford, 2001), "A Father's Crusade Born from Pain," *Los Angeles Times,* December 9, 1993. הראיונות של Richard Wright ו־Scott Decker עם שודדים חמושים מורשעים מופיעים ב־*Armed Robbers in Action: Stickups and Street Culture* (Northeastern University Press, 1997). ההערות המצוטטות נמצאות בעמוד 120. רייט ודקר כתבו ספר מרתק. הנה עוד קטע שלהם על הפסיכולוגיה של העבריינות:

> כמה שודדים חמושים ניסו גם הם לא לחשוב על האפשרות שייתפסו מפני שמחשבות כאלה מולידות רמה גבוהה לא־נוחה של מצוקה נפשית. הם האמינו כי הדרך הטובה ביותר למנוע התרחשות כזאת היא לשכוח את הסכנה ולהשאיר את הדברים בידי הגורל. אחד מהם ניסח זאת כך, "אני לא ממש חושב על זה שיתפסו אותי, אח שלי, כי ככה אני רק סתם מדאיג את עצמי." בשים לב לכך שכמעט כל העבריינים האלה תפסו את עצמם לא רק כנתונים בלחץ להשיג כסף מהר אלא גם כחסרי כל אמצעי חוקי לעשות זאת, זו גישה הגיונית. כשאין חלופה מעשית לפשע, ברור שאין טעם לדוש בתוצאות השליליות האפשריות של הפשיעה. אין פלא אפוא שהעבריינים מעדיפים בדרך כלל להתעלם מהסכנה האפשרית

ולהתרכז תחת זאת בגמול המצופה: "אני חושב על הסכנה שיעצרו אותי בצורה הזאת: יותר טוב לי לקחת סיכון שיתפסו אותי ויכניסו אותי לכלא במקום להסתובב בלי גרוש על הנשמה ולא לקחת סיכון ולא להשיג כסף."

David Kennedy מדבר על מוטיבציות לפשיעה בספרו *Deterrence and Crime Prevention* (Routledge, 2008). Anthony Doob ו־Cherryl Webster מנתחים את מחקרי הענישה ב־"Sentence Severity and Crime: Accepting the Null Hypothesis," *Crime and Justice* 30 (2003): 143.

הטבלאות שמראות את הקשר בין גיל ועבריינות לקוחות מ־Alfred Bloomstein, "Prisons: A Policy Challenge" in *Crime: Public Policies for Crime Control,* James Q. Wilson and Joan Petersilia, eds. (ICS Press, 2002), 451–82.

ספרו של Todd Clear על ההשפעות של כליאה המונית על מקומות עניים הוא *Imprisoning Communities: How Mass Incarceration Makes Disadvantaged Neighborhoods Worse* (Oxford University Press, 2007). אפשר למצוא את מאמרו המודפס־הקשה־להשגה של קליר ב־"Backfire: When Incarceration Increases Crime" *Journal of the Oklahoma Criminal Justice Research Consortium* 3 (1996): 1–10.

יש ספרייה שלמה של מחקרים על ההשפעות של חוק "שלוש הפעמים" על שיעורי הפשיעה בקליפורניה. החיבור האקדמי באורך־ספר הטוב ביותר הוא Zimring, *Punishment and Democracy* שנזכר לעיל. הנה דוגמה מאחת הבדיקות האקדמיות החדשות של החוק. היא לקוחה מ־Elsa Chen, "Impacts of 'Three Strikes and You're Out' on Crime Trends in California and Throughout the United States," *Journal of Contemporary Criminal Justice,* November 2008, vol. 24:

ניתוח ההשפעות של חוק "שלוש הפעמים" על הפשיעה בקליפורניה וברחבי ארצות הברית התבסס על הנתונים ברמת המדינה בשנים 1986–2005. המודל מודד גם השפעות מרתיעות וגם השפעות של שלילת יכולת, משוקללות על פי מגמות פשיעה קיימות מלכתחילה, ועל פי גורמים כלכליים, דמוגרפיים, וגורמי מדיניות. למרות השימוש המוגבל מחוץ לקליפורניה, מתקבל הרושם שחוק שלוש הפעמים" נקשר עם שיעורי ירידה קלים אבל מהירים־משמעותית בשוד מזוין, פריצות, גניבות, וגניבות רכב בהיקף כלל־ארצי. חוק "שלוש הפעמים" נקשר גם בירידות איטיות בשיעורי הרציחות. אף כי חוק "שלוש הפעמים" של קליפורניה הוא הרחב ביותר והמופעל בתדירות הגבוהה ביותר, הוא לא השפיע על שלילת יכולת הפשיעה יותר מחוקים מוגבלים פי כמה במדינות אחרות. הניתוחים מלמדים כי מדיניות הענישה הקשוחה ביותר אינה בהכרח האופציה היעילה ביותר.

יש שני תיאורים מעולים של פרשת קאנדייס דרקסן: Wilma Derksen, *Have You Seen Candace?* (Tyndale House Publishers, 1992), Mike McIntyre, *Journey for Justice: How Project Angel Cracked the Candace Derksen Case* (Great Plains Publications, 2011).

סיפורה של האם מקהילת האמיש שמכונית פצעה אנושות את בנה מסופר ב־Dobald B. Kraybill, Steven Nolt, and David Weaver-Zercher, *Amish Grace: How Forgiveness Transcended Tragedy* (Jossey-Bass, 2010), 71.

על השימוש הבריטי בכוח ובסמכות בצפון אירלנד בזמן "הצרות" ראו Paul Dixon, "Hearts and Minds: British Counter-Insurgency Strategy in Northern Ireland," *Journal of Strategic Studies* 32, no. 3 (June 2009), 445–75. דיקסון אומר (עמוד 456):

פאדי היליארד מעריך כי אחד מארבעה גברים קתולים בני 16 עד 44 נעצר לפחות פעם אחת בין 1972 ו־1977. בכל בית בצפון אירלנד נערכו, בממוצע, שני חיפושים, אבל מכיוון שהרבה בתים לא היו חשודים, היו בתים באזורים מסוימים שחיפשו בהם "אולי עשר פעמים או יותר." דיווח אחד טוען כי הצבא בדק דרך שגרה ארבע פעמים בחודש דיירים בבתים מסוימים באזורים נבחרים. "אומדן קובע כי באמצע 1974, היו לצבא פרטים על 34 עד 40 אחוז של אוכלוסיית הבוגרים והצעירים בצפון אירלנד." בין 1 באפריל 1973 ו־1 באפריל 1974, עצר הצבא ארבעה מיליון כלי רכב וערך בהם חיפוש.

מאמרו של John Soule שנכתב בשיא "הצרות" הוא "Problems in Applying Counterterorism to Prevent Terrorism: Two Decades of Violence in Northern Ireland Reconsidered," *Terrorism* 12 (1989).

קראתי על ריינולדס שלקח מבקרים ל"דיילי פלאנט" ב־Joe Domanick, *Cruel Justice*, 167.

פרק תשיעי: אנדרה טרוקמה

לסקירה מעולה של הכפר לה שאמבון־סור־ליניון ותרבותו, ראו Christine E. van der Zanden, *The Plateau of Hospitality: Jewish Refugee Life on the Plateau Vivarais-Lignon* (unpublished thesis' Clark University, 2003). לספרים על משפחת טרוקמה, ראו Krishana Oxenford Suckau, *Christian Witness on the Plateau Vivarais-Lignon: Narrative, Nonviolence and the Formation of Character* (unpublished dissertation, Boston University School of Theology, 2011), Philip Halli, *Lest Innocent Blood Be Shed: The Story of Le Chambon and How Goodness Happened There* (Harper, 1994), Carol Rittner and Sondra Myers, eds., *The Courage to Care:*

Rescuers of Jews During the Holocaust (New York University Press, 2012).

"לאהוב, לסלוח, ולעשות טוב לאויבינו," לקוח מ־*Christian Witness*, 6.

מ־*Lest Innocent Blood Be Shed*: "'הפעמון לא שייך למרשל,'" 96; "למיראן... טיפס על ההר," 99; "תחושת חובה שבצבצה מכל נקבובית בגופו," 146; "ארור האיש שמתחיל בעדינות," 266; "מה זה?" 39; "'זה לא היה הגיוני,'" 233; "בתעודת הזהות שמו היה רשום כבגה," 226; "כשטרוקמה היה בן עשר," 51; ו"'ז'אן־פייר! ז'אן־פייר!'" 257.

מ־*The Courage to Care*: "ואני אמרתי, 'בואי,'" 101; "'האנשים בכפר שלנו כבר ידעו,'" 101.

שאלתו של טרוקמה "איך היו הנאצים יכולים לחסל...?" מצוטטת ב־Garret Keizer, *Help: The Original Human Dilemma* (HarperOne, 2005), 151.

מפתח השמות